

გ. თ ა ვ ზ ი შ ვ ი ლ ი

ი ა კ ო ბ მ ო ბ ე ბ ა უ ვ ი ლ ი

მ ო ნ ო გ რ ა თ ე ა

საქართველოს სსრ განათლების სამინისტრო
საბჭოთა ბავშვთა დარბაზის ლიტერატურის
სახელმწიფო გამოცემა

19 თბილისი 52

Проф. Г. Я. Тавзидшвили

ЯКОВ ГОГЕБАШВИЛИ

монография

Тбилиси 1952

ა მ ტ ო რ ი ს ბ ა ნ

იაკობ გოგებაშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის, მისი პედაგოგიური მოძღვრებისა და მხატვრული შემოქმედების საკითხებზე მრავალი გამოკვლევა, ნარკვევი თუ წერილი მოგვეპოვება. ბევრი დაიწერა ჩვენს დიდ პედაგოგზე და საბავშვო მწერალზე 1940 წელს, მისი დაბადების 100 წლისთავზე, და შემდეგ პერიოდში.

მდიდარია ლიტერატურა მიძღვნილი იაკობ გოგებაშვილის კლასიკური მემკვიდრეობის ათვისებისადმი, მაგრამ მთლიანი, მონოგრაფიული გამოკვლევა მისი პიროვნების, მსოფლმხედველობის, პედაგოგიური ნააზრების, პუბლიცისტური და ესთეტიკური შეხედულებებისა და კაზმული სიტყვის შესახებ ჯერ კიდევ არ გავაჩნია. ჩვენი ეს ნაშრომი, „იაკობ გოგებაშვილი“, სწორედ ამ ნაკლის შევსების მიზანს ემსახურება. ნაშრომი მონოგრაფიულია. მასში განხილულია იაკობ გოგებაშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა, მსოფლმხედველობა, პედაგოგიური მოძღვრება და მხატვრული შემოქმედება, მის პუბლიცისტურ და ესთეტიკურ შეხედულებებთან დაკავშირებით.

ეს წიგნი უფრო სრულია ამ თემაზე დაწერილ სხვა ნაშრომებთან შედარებით, მაგრამ ამომწურავი არ არის. მართალია, ამ ნაშრომის წერის დროს ჩვენს ხელთ იყო იაკობ გოგებაშვილის „ჩვეული პედაგოგიური და პუბლიცისტური ნაწერები“ ტ. I, გამოქვეყნებული 1910 წელს, „ჩვეული ნაწერები“ ტ. II, გამოქვეყნებული 1940 წელს, „მოთხრობები“, გამოქვეყნებული 1940 წელს, სახელმძღვანელოები და სხვა, ქართულ და რუსულ ენებზე დაბეჭდილი ნაწერები, საარქივო მასალა და პერიოდულ პრესაში გაფანტული მისი წერილების უმრავლესობა, რომელიც არ შესულა მისი ჩვეული ნაწერების ხსენებულ კრებულებში, მაგრამ რამდენადაც მოსალოდნელია, შემდეგმა ბიბლიოგრაფიულმა ძიებამ იაკობ გოგებაშვილის კიდევ მრავალი სხვა წერილი აღმოაჩინოს, იმდენად შესაძლებელია, საკირო გახდეს ამ მონოგრაფიის ზოგიერთი ადგილის დაზუსტება, დამატება ან სრულიად შეცვლა. ეს მომავლის საქმეა და ადვილად ვასაკეთებელიც. ამჟამად საქართველოს პედაგოგიური მეცნიერებათა ინსტიტუტი ამზადებს გამოსაცემად იაკობ გოგებაშვილის ნაწერების რამდენიმე მაინც სრულ კრებულს. ამ გამოცემის დასრულების შემდეგ, ცხადია, უფრო სრული სახით წარმოგვიდგება ჩვენ მისი ნაღვაწ-ნაამაგარი

და ამდენადვე შესაძლებელი გახდება უფრო სრული და ამომწურავი მონოგრაფიების დაწერა მის შესახებ.

ფიქრობთ, წინამდებარე ნაშრომი ამ სახითაც არ იქნება მოკლებული სათანადო ინტერესს იაკობ გოგებაშვილის მდიდარი მემკვიდრეობის შესწავლისა და გამოყენების თვალსაზრისით.

საქიროდ მიგვაჩნია აგრეთვე აღვნიშნოთ: ამ წიგნის პირველი თავი — „ცხოვრება და მოღვაწეობა“ პირველად გამოქვეყნდა 1940 წელს, იაკობ გოგებაშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილ კრებულში: „იაკობ გოგებაშვილი“ (თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის გამოცემა); მეოთხე თავი — „მხატვრული შემოქმედება“ პირველად დაიბეჭდა 1940 წელს იაკობ გოგებაშვილის „მოთხრობების“ შესავალი წერილის სახით, და განმეორებით 1949 წელს, ცალკე წიგნად — „იაკობ გოგებაშვილის მხატვრული შემოქმედება“ (საბლიტგამი).

თბილისი, 1951.

— — —

სმოკიება და მოღვაწეობა

ი ა კ ო ბ ს ი მ ო ნ ი ს ძ ე გ ო გ ე ბ ა შ ვ ი ლ ი — ქართული ჰედაგოგიკის კლასიკოსი, პუბლიცისტი, საბავშვო მწერალი, ლიტერატურის კრიტიკოსი და XIX საუკუნის მეორე ნახევარის ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გამოჩენილი მოღვაწე — დაიბადა 1840 წლის 27 ოქტომბერს (ძველი სტ. 15 ოქტომბერს) გორის რაიონის სოფ. ვარიანში.

იაკობ გოგებაშვილის მშობელთა ოჯახს შეადგენდა: პამა — სიმონი, ამავე სოფლის მღვდელი, დედა — მაგდანი, კალმახელიძის ქალი, ექვსი ძმა და ორი და. სიმონ გოგებაშვილის შრომისმოყვარე და კულტურული ოჯახი ეხმარებოდა თავისი სოფლის გლეხობას სამეურნეო და საყოფაცხოვრებო საქმეებში, განსაკუთრებით კი წერა-კითხვის შესწავლაში, ჯანმრთელობის დაცვისა და კულტურული ცხოვრების სხვა მხარეთა გაცნობაში.

იაკობი 8 წლის იყო, როდესაც მამამ ჩამოიყვანა ქ. გორში სასულიერო სასწავლებელში მისაბარებლად, მაგრამ უფროსმა ძმამ ივანემ, გორში აღარ დატოვა და ერთი წლის შემდეგ პირდაპირ თბილისის სასულიერო სასწავლებელში შეიყვანა. 1855 წელს იაკობმა წარჩინებით დაამთავრა ამ სასწავლებლის სრული კურსი და თბილისის სასულიერო სემინარიაში შევიდა.

სემინარიაში ყოფნის დროს იაკობი დიდ ინტერესს იჩენდა საქართველოს ისტორიისა და ლიტერატურისადმი; გულმოდგინედ სწავლობდა და გატაცებული იყო კლასიკარეზე საკითხავი წიგნებით. მამის მითითებითა და სემინარიის მასწავ-

ლებელთა შთაგონებით იაკობი კითხულობდა აგრეთვე საეკლესიო ისტორიისა და საღვთისმეტყველო წიგნებს. სწორედ ისინი ურჩევდნენ ახალგაზრდა იაკობ გოგებაშვილს საეკლესიო სამსახურისათვის მომზადებულებად, მაგრამ მეცნიერული განათლების შედეგად, იაკობმა გადაჭრით უარჰყო სასულიერო კარიერა და საზოგადოებრივ მოღვაწეობაზე ოცნებობდა. სემინარიაში ყოფნის დროსვე გაეცნო იაკობი რუსეთის დიდი პედაგოგის კ. დ. უშინსკის პედაგოგიურ წერილებს, რომლებიც იბეჭდებოდა ჟურნალში: „Журнал для воспитания“, ამ წერილებმა („О пользе педагогической литературы“, „Три элемента школы“, „О народности в общественном воспитании“, „Школьная реформа в Северной Америке“ და სხვ.) აღუძრეს მას დიდი ინტერესი სახალხო განათლების საკითხებისა და პედაგოგიური მეცნიერებისადმი.

სემინარიის კედლებშივე გაიგო იაკობმა თავისი სამშობლოს დაბეჩავებული კოლონიური მდგომარეობა, დედა-ენის დევნა, ჩვენი ხალხის ეკონომიურ-პოლიტიკური და კულტურული შევიწროება მეფის მთავრობის მიერ და იმთავითვე გადაწყვიტა მთელი თავისი სიცოცხლე საქართველოსა და ქართველი ხალხის ეროვნული განთავისუფლებისათვის შეეწირა.

1861 წელს იაკობმა დაასრულა თბილისის სასულიერო სემინარია და იმავე წელს, მიუხედავად სუსტი ჯანმრთელობისა, გაემგზავრა კიევის სასულიერო აკადემიაში, უმაღლესი განათლების მისაღებად. აქ იაკობი ხარბად დაეწაფა მეცნიერების სხვადასხვა დარგს. განსაკუთრებით აინტერესებდა მას საბუნებისმეტყველო-ბიოლოგიური და ფილოლოგიური მეცნიერებანი. აკადემიის პროფესორთა შორის არ იყვნენ გამოჩენილი მეცნიერნი. ამასთან მას მოძველებულად ეჩვენებოდა სასულიერო აკადემიის სასწავლო გეგმა და პროგრამები საერთოდ. ამის გამო, ოფიციალური დისციპლინების სწავლასა და ოფიციალურ პროფესორთა ლექციების მოსმენას, მან ამჯობინა თავისუფალი კითხვა და კიევის უნივერსიტეტის გა-

მოჩენილ მეცნიერთა ლექციებზე სიარული. ყურადღებით ისმენდა ლექციებს, ადგენდა კონსპექტებს და აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა მოსმენილ ლექციათა შესახებ სტუდენტთა საუბრებში.

აკადემიაში სწავლის პირველსავე წლებში იაკობ გოგებაშვილი საფუძვლიანად გაეცნო დარვინს, ჰუმბოლტს, ფოხტს, პოკლს, კონტს, სპენსერს, შლოსერს. კითხულობდა კანტს, ჰეგელს, ფიხტეს და სხვებს. განსაკუთრებული ყურადღებით სწავლობდა რუსეთის ისეთ გამოჩენილ მეცნიერთა თხზულებებს, როგორიც იყვნენ ჰერცენი, ბელინსკი, ჩერნიშევსკი, დობროლიუბოვი, პისარევი და სხვები. იაკობმა სერიოზულად მოჰკიდა ხელი აგრეთვე პედაგოგიკურ ლიტერატურას. შეისწავლა პედაგოგიკის კლასიკოსები (კომენსკი, რუსო, პესტალოცი, დისტერვეგი, პიროგოვი) და პედაგოგიკის ისტორიის ცალკე კურსები. დიდ ინტერესს იჩენდა იგი აგრეთვე პერიოდული პრესისადმი. გულმოდგინედ კითხულობდა „Современник“-ს, „Журнал Министерства Народного Просвещения“-ს, რომელსაც 1860—1862 წლებში რედაქტორობდა კ. დ. უშინსკი, ჟურნალ „Воспитание“-ს და სხვებს. ან ჟურნალებმა გაუღვიძეს მას ინტერესი რუსეთის 60-იანი წლების რევოლუციურ-დემოკრატიული და მოწინავე პედაგოგიური აზროვნებისადმი. იაკობ გოგებაშვილი მალე გაიტაცა აღნიშნულ მოაზროვნეთა და სხვა გამოჩენილი რუსი და ქართველი სამოციანელების რევოლუციურ-განმათავისუფლებელმა იდეებმა და უშინსკის პედაგოგიურმა მოძღვრებამ. მაგრამ ყველაზე უფრო ძლიერი გავლენა, ი. გოგებაშვილის მსოფლმხედველობის შემუშავებაზე მოახდინეს, ერთი მხრივ დარვინმა და დარვინისტებმა და მეორე მხრივ დიდმა რევოლუციონერმა დემოკრატებმა: ბ ე ლ ი ნ ს კ ი მ, ჩ ე რ ნ ი შ ე ვ ს კ ი მ, დობროლიუბოვმა და რუსი ხალხის დიდმა პედაგოგმა კ. დ. უშინსკიმ. იგი სამუდამოდ დარჩა მათი გავლენის ქვეშ და არც არასდროს უღალატია მათი იდეებისა და მოძღვრებისათვის.

კიევის სასულიერო აკადემიაში იაკობი დიდხანს არ დარჩენილა: მან ვერ აიტანა უკრაინის ცივი ზამთარი, გაცივდა, ორჯერ იავადმყოფა ფილტვების ანთებით, რამაც გამოიწვია მისი დაავადება ფილტვების ტუბერკულოზით. იაკობი ამ დროს მესამე კურსზე გადავიდა. აკადემიის პროფესორები უკვე ატყობდნენ, რომ ის სერიოზული მეცნიერი მუშაკი შეიქმნებოდა და ურჩევდნენ მას კურსის დამთავრების შემდეგ აკადემიაშივე დარჩენილიყო საპროფესორო წოდებისათვის მოსამზადებლად, მაგრამ. ექიმებმა მრავალგზის გააფრთხილეს იგი, რომ კიევში მისი დარჩენა აღარ შეიძლებოდა. იაკობს ერთ ხანს გადაჰრით ჰქონდა გადაწყვეტილი, არ წასულიყო კიევიდან აკადემიის დამთავრებამდე მაინც, მაგრამ ბოლოს ავადმყოფობის გართულებამ ხელი ააღებინა ამ გადაწყვეტილებაზე და 1863 წ. სამშობლოში დაბრუნდა.

თბილისში იაკობი მალე გამოკეთდა და დაიწყო სამსახური გეოგრაფიისა და არითმეტიკის მასწავლებლად თბილისის სასულიერო სასწავლებელში, რომელიც თბილისის სასულიერო სემინარიასთან არსებობდა.

იაკობი სანიმუშო მასწავლებელი იყო. ყოველთვის სერიოზულად ემზადებოდა გაკვეთილისათვის. ყოველთვის ჰქონდა გათვალისწინებული გაკვეთილის მიზანი და შინაარსი, გადასაცემი მასალა, სასწავლო მეთოდები, აღმზრდელობითი მომენტების გამოყენება, გასამეორებელი საკითხები, დისციპლინის უზრუნველყოფის საშუალებანი. გაკვეთილზე იგი იჩენდა იშვიათ პედაგოგიურ ოსტატობას. მოსწავლეები დიდი ინტერესითა და ყურადღებით უსმენდნენ საყვარელ მასწავლებელს.

უფროსი კლასების მოწაფეთათვის იაკობმა დააარსა ხელნაწერი ჟურნალი „შრომა“, რომელსაც თვითონ რედაქტირობდა. ჟურნალში ბევრი მოწაფე თანამშრომლობდა. იაკობიც წერდა აქ სტატიებს, მოთხრობებს, კრიტიკულ-ბიბლიოგრაფიულ შენიშვნებს და სხვ.

1868 წლის დამლევს იაკობი თბილისის სასულიერო სასწავლებლის ინსპექტორად აირჩიეს, მაგრამ მასწავლებლობისათვის თავი არ დაუწეებოდა. გეოგრაფიისა და მათემატიკის კაკვეთილების გარდა, მან მიიღო რამდენიმე კაკვეთილი ქართული ენისა, რომ ამით ამ საგნის ავტორიტეტი ამაღლებინა და თავისი კაკვეთილები სანიმუშოდ გადაეცა სხვა მასწავლებელთათვის. სიამოვნებით ისწრებდა თავის კაკვეთილებზე თბილისის სამასწავლებლო სკოლის (სემინარიის) მოწაფეებს, აძლევდა მათთვის სანიმუშო კაკვეთილებს. ესწრებოდა მათ კაკვეთილებსაც და პრაქტიკანტთა კაკვეთილების გარჩევას სემინარიაში.

იაკობ გოგებაშვილი ძალიან დაახლოებული იყო თავის მოწაფეებთან. მართავდა მათთან საუბრებს, აწყობდა ექსკურსიებს. ძალიან ხშირად ესაუბრებოდა მათ საფრანგეთის ბურჟუაზიულ რევოლუციაზე; აყვარებდა თავის მოწაფეებს ამ რევოლუციას, განსაკუთრებით იაკობინელებს და მათ ბელადს რობესპიერს.

მეტად მძიმე პირობებში უხდებოდა მუშაობა იაკობ გოგებაშვილს. თბილისის სემინარიასა და მასთან არსებულ სასულიერო სასწავლებელში სქოლასტიკური და საერთოდ, სავესებით ანტიპედაგოგიური სისტემა ბატონობდა. სწორედ ამ სემინარიაში, როგორც ამბობს ამხანაგი სტალინი, არსებობდა „დამამცირებელი რეჟიმი და იეზუიტური მეთოდები: ჯაშუშობა, სულში ჩაძვრომა, აბუჩად აგდება“, ადმინისტრაციაში ფეხმოკიდებული იყო აშკარა მექრთამეობა, ქურდობა, ლოთობა, პანსიონის თანხების ფლანგვა და ბოროტმოქმედებანი. რევოლუციურ-დემოკრატიული და მოწინავე პედაგოგიური იდეების მიმდევარი ახალგაზრდა იაკობ გოგებაშვილი სასტიკად შეებრძოლა ამ უხეშ რეჟიმს და აღმზრდელის მანტიაში გახვეულ ავაზაკებს, შეებრძოლა განათლების არსებულ სისტემას. ბავშვთა გონების დამაჩლუნგებელ დოგმატურ მეთოდებს.

იაკობმა მალე დაიმსახურა ჩვენი მოწინავე საზოგადოების პატივისცემა და თავის მოსწავლეთა გულწრფელი სიყვარული, სამაგიეროდ სასტიკად აიძვდრა სემინარიის ადმინისტრაცია, ჰინოდი, კავკასიის სასწავლო ოლქის ხელმძღვანელობა და საერთოდ მეფის ოფიციალური მოხელეები. იაკობს ერთი ნაბიჯითაც არ დაუხვეია უკან მათ წინააღმდეგ ბრძოლაში. იგი დაუახლოვდა ქართველი ხალხის დიდ განმანათლებელს ილია ჭავჭავაძეს და მისი ხელმძღვანელობით აქტიურად ჩაება საქართველოს ნაციონალურ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში.

1866 წლიდან იაკობი თანამშრომლობდა გაზეთ „დროებაში“, რომელსაც მაშინ რედაქტორობდა ცნობილი ბელეტრისტი გიორგი წერეთელი. 60-იანი წლების მეორე ნახევარში იაკობი დაუკავშირდა იოსებ მამაცაშვილის ლიტერატურულ სალონს, სადაც იკრიბებოდნენ: დიმიტრი ბაქრაძე, კონსტანტინე მამაცაშვილი, ვახტ. თულაშვილი, ანტონ ფურცელაძე, გეგე მაღალაშვილი, რუსი პედაგოგი სიმონოვიჩი თავისი მეუღლით, შემდეგ ნიკო ცხვედაძე, გიორგი იოსელიანი, ანა მუსხელიშვილისა და სხვ. აქ ხშირად იმართებოდა საუბრები მეტად მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივ-ლიტერატურული თემების ირგვლივ. იაკობის სიტყვით, ეს „დარბაისლური საუბარი ხშირად გადაიქცეოდა ხოლმე კამათად სხვადასხვა საკითხის შესახებ, იკითხებოდა რეფერატები, რჩეული სტატიები და წიგნები, იმართებოდა დებატები“ (რჩ. ნაწ... II, 513). იაკობის თაოსნობით იოსებ მამაცაშვილის სალონი (წრე) ისე მომავრდა, რომ მალე გაიჩინა სალარო და შეუდგა სოფლად სკოლების გამართვას და მცირე საგამომცემლო მუშაობას. მაგრამ ყველაზე უმნიშვნელოვანესი ის იყო, როგორც იაკობი წერს, რომ „სწორედ ამ წრეში დაიბადა და აღიზარდა აზრი წერაკითხვის საზოგადოების დაარსებისა“, რომელმაც, როგორც ქვევით აღვნიშნავთ. უდიდესი როლი შეასრულა ქართველი ხალხის კულტურული განვითარების ისტორიაში.

იაკობ გოგებაშვილი განსაკუთრებული მზრუნველობით ეკიდებოდა სახალხო სკოლას. თავისი მასწავლებლის კ. დ. უშინსკის მსგავსად, ისიც ფიქრობდა, რომ მშრომელი ხალხის მასობრივი განათლების პირველი საფეხური არის სახალხო სკოლა, დედა-ენაზე სწავლების უფლებით. მაგრამ სახალხო სკოლას არ ჰქონდა სასწავლო წიგნები. ქართული ენის არსებული სახელმძღვანელოები (პლ. იოსელიანის, ივ. კერესელიძის, ს. მდივანოვის, დ. ფურცელაძის, პ. უმიკაშვილისა და სხვების) უკვე მოძველებული იყო მეთოდურად და ლექსიკითაც. (პირველი ორი შედგენილი იყო საანბანო ანუ ასოთშეერთების მეთოდით, შემდეგი ორი—ნარევი, საანბანო და ბგერითი-სინთეზური მეთოდით, ხოლო უკანასკნელი კი — ბგერითი-სინთეზური მეთოდით). საჭირო იყო უფრო მეცნიერულ-პედაგოგიური თვალსაზრისით შედგენილი სახელმძღვანელო.

საქართველოში დაბრუნების დღიდანვე ხედავდა იაკობი ამ მდგომარეობას და მხნედ შეუდგა მის გამოსწორებას. 1865 წელს მან შეადგინა და გამოსცა სახალხო სკოლის პირველი ორი განყოფილებისათვის სახელმძღვანელო „ქართული ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი მოსწავლეთათვის“, რომელიც 1876 წლამდე გამოდიოდა და გამოიცა სულ 60.000 ეგზემპლარი. პირველი და მეორე (1867) გამოცემა ამ წიგნისა შედგენილია ანალიზური მეთოდით, ხოლო მესამე კი (1868)—სინთეზური მეთოდით. 1872 წელს მან გამოსცა „დარიგება თუ როგორ უნდა წარიყვანოს მასწავლებელმა სწავლა ქართულ ანბანში და პირველ საკითხავ წიგნში“. 1868 წელს III და IV განყოფილებათათვის გამოსცა „ბუნების კარი“, რომელიც 1918 წლამდე გამოდიოდა. იგი გამოიცა სულ 27-ჯერ 150.000 ტირაჟით („ბუნების კარის“ მეხუთე გამოცემა მოწონებულ იქნა რუსეთის განათლების სამინისტროს სასწავლო კომიტეტის მიერ, „როგორც ქართული ენის მშვენიერი სახელმძღვანელო სახალხო სკოლებისა და პროგიმნაზიული კლასებისათვის“).

1876 წ. იაკობ გოგებაშვილმა გამოსცა „დედა ენა“, შედგენილი ანალიზურ-სინთეზური მეთოდით. ეს სახელმძღვანელო, განკუთვნილი დაწყ. სკოლის I და II განყოფილებათათვის, 1906 წელს, ოცდამეორე გამოცემიდან, გაჰყო 2 ნაწილად: პირველი „ქართული ანბანი“—პირველი განყოფილებისათვის, მეორე ნაწილი — „საკითხავი წიგნი ანბანის შემდეგ“ — მეორე განყოფილებისათვის. „დედა ენის“ პირველი ნაწილი გამოდიოდა 1925 წლამდე, გამოიცა სულ 45-ჯერ 1.300.000 ტირაჟით. ხოლო მეორე ნაწილი 1920 წლამდე — გამოიცა 36-ჯერ 670.000 ტირაჟით.

ამ სახელმძღვანელოებს გარდა იაკობ გოგებაშვილმა, როგორც საბავშვო მწერალმა, სხვადასხვა დროს გამოსცა აგრეთვე ქართულ ენაზე საკითხავ საყმაწვილო მოთხრობათა და ლექსთა კრებულები: „კუნწულა“, „ხომლი“, „აკიდო“, „კოკორი“ და „მოსავლის მცველნი“. აღნიშნულ წიგნებში იაკობს მოთავსებული აქვს 130-მდე საკუთარი, პატარა თუ დიდი მოთხრობა. ის თანამშრომლობდა აგრეთვე საბავშვო ჟურნალ „ჯეჯილში“, რომელშიაც 1890—1900 წლებში მოთავსებული აქვს 13 ორიგინალური მოთხრობა.

ამას გარდა იაკობ გოგებაშვილს დაწერილი აქვს 10 მოთხრობა, რომლებიც ცალკე გამოცემების სახით იბეჭდებოდა სხვადასხვა დროს. მათ შორის აღსანიშნავია: „იავნანამ რა ჰქმნა?“, „მეფე ერეკლე და ინგილო ქალი“, „ასპინძის ომი“, „თავდადებული ქართველნი“ და სხვ., იაკობის კალამს ეკუთვნის სულ 150-ზე მეტი ორიგინალური საბავშვო მოთხრობა.

ნახევარი საუკუნის განმავლობაში იზრდებოდა ჩვენი ყმაწვილკაცობა იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელოებსა და მოთხრობებზე, მრავალმა თაობამ ისწავლა მით მშობლიური ენა და განავითარა თავისი აზროვნება. მისმა წიგნებმა ბევრი გააყეთეს ქართული ეროვნული კულტურის დასაცავად XIX საუკუნის მეორე ნახევარში და ქართული ენის ფესვების გადასარჩენად მოთხრობისა და გადაგვარებისაგან. მარტო

„დედა ენა“ და „ბუნების კარი“ კმარა იაკობის სამართადისო. ძეგლად ქართველი ხალხის ისტორიაში.

ფიციელი ყურადღებით ეკიდებოდა იაკობ გოგებაშვილი დიდი რუსი ხალხის ენის სწავლებას ქართულ სკოლებში. რუსულ ენას იგი სთვლიდა მეტად მდიდარ, კულტურულ და „ერთერთ საერთაშორისო ენად“. ყოველი ქართველი ახალგაზრდისაგან მოითხოვდა იგი ამ ენის საფუძვლიან შესწავლას მშობლიური ენის ცოდნის ნიადაგზე. მაგრამ ქართველ მოსწავლეთათვის რუსული ენის დაწყებითი კურსის სახელმძღვანელოები 70-იან წლებში ვერ აკმაყოფილებდნენ ამ საგნის სწავლების მოთხოვნილებებს. მართალია, გერასიმე კალანდარაშვილის სახელმძღვანელო „Начальный курс —русского языка для грузин“, რომელიც 1879 წელს მეექვსედ გამოიცა, იაკობ გოგებაშვილის წინასიტყვაობით, შესწორებებით და დამატებებით, უკეთესი იყო სხვა ადგილობრივ სახელმძღვანელოებთან შედარებით, მაგრამ 80-იანი წლებისათვის, ისიც საკმაოდ მოძველდა, მისი მეთოდური პრინციპები უკვე აღარ შეეფერებოდა არარუსთათვის რუსული ენის სწავლების თეორიას. ეს გარემოება იწვევდა ქართველთათვის რუსული ენის ახალი სახელმძღვანელოს შედგენის აუცილებლობას. იაკობი ჩვეული სიმხნევითა და გულმოდგინებით შეუდგა ამ საქმეს და 1887 წ. შეადგინა თავისი „Русское слово“, ქართული დაწყებითი სახალხო სკოლებისათვის. ამ სახელმძღვანელოთი სარგებლობის გაადვილების თვალსაზრისით იაკობმა 1889 წელს დაწერა „Руководство для учителей и учительниц в преподаванию по книге того же автора „Русское слово“.

გოგებაშვილის „Русское слово“-ს დიდი წარმატება ხვდა საქართველოში და სხვაგანაც. მის შესახებ იწერებოდა შრავალი რეცენზია, როგორც ჩვენში, ისე რუსეთშიც. მაგალითად, 1895 წ. პეტერბურგის „Филологическая библиотека“-ს (том I, разд. III, 58) რედაქტორი ლიბერმანი წერდა,

რომ „არარუსთათვის“ შედგენილი რუსული ენის აუარებელ სახელმძღვანელოებში იშვიათად შეხვდები ისეთ მშვენიერ და ნიჭიერად დაწერილ სახელმძღვანელოს, როგორიც არის ბ-ნ გოგებაშვილის „შრომა“. პედაგოგი როქდესტეინი ყაზანის ურნალ „Начальное обучение“-ში 1905 წელს (აგვისტოს №-ში) აღნიშნავდა, რომ „გოგებაშვილის „Русское слово“, განკუთვნილი ქართველებისათვის, ჯერ კიდევ რჩება ერთადერთ სახელმძღვანელოდ, რომელიც შედგენილია უახლესი მეთოდის მოთხოვნილებათა მიხედვით“. არტურ ლეისტი, მის მიერ შედგენილ „Georgische Dichter“-ში იაკობ გ. გეგებაშვილის სახელმძღვანელოებს მოწინავე ქვეყნების ამგვარ სახელმძღვანელოთა სიმალლეზე აყენებდა. ძალიან იწონებდნენ მის წიგნებს აგრეთვე სომხური ეურნალები „მურჰი“ და „ოსანჰი“.

70-იანი წლებიდან ფართოდ გაიშალა იაკობ გოგებაშვილის საზოგადოებრივ-პედაგოგიური და პუბლიცისტური მოღვაწეობა. ის გახდა ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთი ხელმძღვანელთაგანი. ქართველი ხალხის თავისუფლებისათვის ბრძოლასთან ერთად, საქართველოს ტერიტორიის შენარჩუნების, დედაენის უფლებისა და სახალხო სკოლისათვის ბრძოლა შეადგენდა მის მთავარ ამოცანას.

ამ ამოცანას ემსახურებოდა იგი მთელი ნახევარი საუკუნე, ამ საკითხებზე წერდა იგი მრავალ სტატიას ისეთ ჟურნალ-გაზეთებში, როგორიც იყო „დროება“, „ივერია“, „მოამბე“, „მეურნე“, „კვალი“, „ცნობის ფურცელი“, „საქართველო“, „წყარო“, „ჩვენი გზა“, „ისარი“, „ჯეჯილი“, „მეგობარი“, „შრომა“, „სახალხო ფურცელი“, „სახალხო გაზეთი“, „ნაკადული“, „ნიშადური“, „განათლება“, „Тифлисский вестник“, „Новое обозрение“, „Русский Курьер“, „Рассвет“ (С-Петербург) და სხვ. არსებითად ამავე ამოცანებს ემსახურებოდა აგრეთვე იაკობ გოგებაშვილის ცალკე გამოცემული მეცნიერულ-პოპულარული ნაშრომები: „ბურჯი ეროვნებისა“

(„ძირითადი უკუღმართობა“), „რანი ვაჟავით გუშინ“, „Очерк сравнительной грамматики грузинского и русского языков“ (შეტანილი ცალკე თავად მის წიგნში „Руководство к русскому слову“), „Правда о Тифлисе“, „О грузинском и русском алфавитах с педагогической точки зрения“, „Как улучшить кавказскую народную школу“, „Разбор учебных руководств по русскому языку“, „К вопросу о мингрельской начальной школе“, „Государственный язык в грузинских начальных школах“, „Нормальное письмо“.

იაკობ გოგებაშვილი იზრდებოდა რუსეთის რეაქციული ბიუროკრატიის წინააღმდეგ შეურიგებელ ბრძოლაში. ის იყო ღირსეული თანამებრძოლი ილია ჭავჭავაძისა. მისებრ პრინციპული, პირდაპირი, მტკიცე, მართალი, დინჯი და წინდახედული. განსაკუთრებითი სიმამხვილით ებრძოდა იგი განათლების დარგში მოკალათებულ შავრაზმულ და რეაქციულ-კონსერვატიულ ჩინოვნიკობას. ვინ იყვნენ ეს შავი ძალები? კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველები იანოვსკი და ზავადსკი, საქართველოს ეგზარქოსი ევსევი, საქართველოს საეკლესიო სამრევლო სკოლების მეთვალყურე დეკანოზი ვოსტორგოვი, სემინარიის რექტორი ვალენტინი, სახალხო სკოლების დირექტორი ლევიცი, სინოდის რევიზორი კერსკი, თბილისის ალექსანდრეს სახელობის სამასწავლებლო ინსტიტუტის დირექტორი ზახაროვი, სასულიერო სემინარიის ინსპექტორი კუეშინსკი, ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების სკოლათა ინსპექტორი ლიხაჩოვი და მრავალი მათი წვრილფეხა აგენტი. ყველა ეს მეფის ტახტის ყურმოჭრილი მონა გულმოდგინედ ცდილობდა ქართული კულტურისა და კულტურული ძალების გადაგვარებას, პირველ რიგში კი მათი ბრძოლა მიმართული იყო ქართველი ხალხის სახალხო სკოლისა და მშობლიური ენის წინააღმდეგ. იაკობი კესლიანი ირონიით უწოდებდა მათ „ტაშკენტელ პედაგოგებს“, რომლებიც შჩედიჩინის „ბატონ ტაშკენტელთა“ მსგავსად, თვითონ ნახევრადუეცნი და ზეპრენი სხვის „გა-

ნათლებას“ კისრულობდნენ, იმ დროს, როცა მათი ნამდვილი მიზანი იყო საქართველო გადაეციათ მხარედ, სადაც შეიძლება „ადამიანს ცხვირ-პირი ამტერიო“, დაიტაცო მისი ქონება და ფეხქვეშ გათელო მისი ადამიანური ღირსებანი.

სასტიკი იერიშები მიჰქონდათ მათ იაკობ გოგებაშვილის წინააღმდეგ: სწამებდნენ მას რუსეთის მეფის მოღალატეობას, სოციალისტური და მატერიალისტური იდეების ქადაგებას, ფარულ საზოგადოებაში მუშაობას და სხვა ამგვარ ანტისახელმწიფოებრივ მოქმედებას. ერთხელ, მაგალითად, სემინარიის იაკობის მასწავლებლობის დროს, მის გაკვეთილზე მოულოდნელად შეიჭრნენ ეგზარქოსი ევსევი და სემინარიის რექტორი ვალენტინი, რომელთაც უნდოდათ რაიმე „კრამოლური“ იდეა აღმოეჩინათ მის საუბარში გაკვეთილის ახსნის დროს, მაგრამ იმედი არ გაუმართლდათ. გაკვეთილი იმდენად მდიდარი აღმოჩნდა შინაარსითა და მაღალი პედაგოგიური ოსტატობით, რომ რექტორი იძულებული იყო იაკობის შესახებ ეგზარქოსისათვის ეთქვა: „ეს, რომ მატერიალისტი არ იყვეს, ღირსია დიდი თანამდებობისაო“.

იაკობი არ შემდრკალა მათ წინააღმდეგ ბრძოლაში. ის ხშირად მიმართავდა ილია ჭავჭავაძეს და ფართოდ იყენებდა მის ცოდნასა და ავტორიტეტს მოწინააღმდეგე ბანაკის დასამარცხებლად. მისი თხოვნით წერდა ილია პოლემიკურ სტატიებს იანოვსკისა და სხვა დიდ მოხელეთა წინააღმდეგ. ხელს აწერდა მეფესა და კავკასიაში მის მოადგილესთან გასაგზავნ ქაღალდებზე, კისრულობდა კულტურულ-საგანმანათლებლო ორგანიზაციების მეთაურობას და სხვ. ილია ჭავჭავაძე, რომელიც დიდად აფასებდა გოგებაშვილს, ყოველთვის მზად იყო დახმარებოდა მას სახალხო განათლების ხელმძღვანელობის საქმეში და ისეთივე ენთუზიანზით დაეცვა ეს ფრონტი რეაქციის შემოტევისაგან, როგორც ქართველი ხალხის სხვა სასიცოცხლო ინტერესები.

პრინციპულ და პირდაპირ ბრძოლაში რეაქციის მოციქულებმა ვერ შესძლეს იაკობ გოგებაშვილის დამარცხება. მათ

იორჩიეს სხვა გზა: ჯაშუშობა, დაბეზღება, ცილისწამება და ჰროვოკაცია. ისინი უგზავნიდნენ მეფის მოადგილეს, სინოდს და სხვა ორგანოებს ათასნაირი ინსინუაციით სავესე საიდუმლო წერილებს, რომლებშიც იაკობი გამოჰყავდათ არსებული ექლისუფლების წინააღმდეგ ამბოხების ორგანიზატორად და მეურთიგებელ ათეისტად.

1874 წელს, როდესაც იაკობი თბილისის სასულიერო ასწავლებლის ინსპექტორის მოვალეობას ასრულებდა, ამ ასწავლებლის რევიზია მოახდინა ე. წ. უწმინდესი სინოდის იბერ-პროკურორის რწმუნებულმა კერსკიმ. რევიზიის დროს იაკობი ავად იყო (ფილტვებიდან სისხლს ადებინებდა) და ამიტომ მას არ შეეძლო სასწავლებელში გამოცხადება. მით ისარგებლა სემინარიის ადმინისტრაციამ და კერსკის, აიდუმლო მოხსენებაში სასულიერო სასწავლებლის რევიზიის შესახებ, დააწერინეს, რომ თითქოს იაკობ გოგებაშვილი იავის ბინაზე აწყობს ახალგაზრდობის ფარულ კრებებს, ყითხებს ბავშვებს „უარყოფითი მიმართულების წიგნებს“ და ემუშავებს მათ ანტირელიგიურ შეხედულებებს.

იაკობს, როგორც თვითონ წერს, „პოლიტიკურ ორგულობას და სეპარატიზმს სწამებდნენ“. შავრაზმელები ამას არ დასჯერდნენ. მათ მოიპარეს სასწავლებლის შემოსავალ-საველის წიგნი და მოინდომეს იაკობისათვის, ამ სრულიად ემწიკვლო და უაღრესად პატიოსანი ადამიანისათვის, სასწავლებლის თანხების გაფლანგვა დაებრალეზინათ. რევიზორი ოითხოვდა იაკობის მოხსნას მიზეზის დაუსახელებლად.

ინტრიგის ამ საშინელმა ქსელმა შეარყია ტუბერკულოზისაგან ისედაც შეშფოთებული იაკობის სიმშვიდე. მას დაეარგა იმედი თავის გამართლებისა და ან ვის წინაშე უნდა გამართლებულიყო? მოწინავე ქართველი საზოგადოების წინაშე ეს არ იყო საჭირო, ხოლო მეფის ველური ბიუროკრატია მას არათერს დაუჯერებდა.

კერსკის რევიზიამ გასჭრა: იაკობი მოხსნეს თავის თანამდებობიდან მესამე მუხლით, როგორც პოლიტიკურად არა-საიმედო პირი.

რამდენიმე დღეს იაკობი საშინლად ლელავდა. დაკარგა მულიერი სიმშვიდე და... ერთ დღეს ავადმყოფობისაგან დასუსტებულმა ნელი ნაბოჯით ჩაიარა ვერის დაღმართი. მტკვრის ნაპირს მიაღმა, უკანასკნელად შემოხედა მშობლიურ ქალაქს და ტალღებში ჩაიძირა. ნიკო ცხვედაძის ძმამ, სანდრომ გადაარჩინა იგი დახრჩობას. სანდრო სწორედ იმ წუთში მიახლოებია მდინარეს, როდესაც იაკობი ტალღებს დაუყვარავს. არც კი მოფიქრებია გაეგო, ვისი სიცოცხლე უნდა შთაენთქა მობუტბუტე მტკვარს, რომ უმაღვე მასში შეეჭრილა და ნაპირზე გამოყვანილ გრძნობადაკარგულ პიროვნებაში იაკობი უცვნია.

ერთ თვეს იწვა იაკობი მიხეილის სახელობის თბილისის საავადმყოფოს ნერვულ დაავადებათა განყოფილებაში. მოკეთდა. დამშვიდდა. საჭირო იყო საავადმყოფოდან გამოწერა, მაგრამ სად უნდა წასულიყო? სამსახურიდან მოხსნისთანავე მას სახელმწიფო ბინაც ჩამოართვეს. ნიკო ცხვედაძემ, მისმა გულითაღმა მეგობარმა, გადაიყვანა იგი თავის ბინაზე და ღრეობით შეიკედლა.

1875 წლის გაზაფხული და ზაფხული იაკობმა აბასთუმანში გაატარა. შემოდგომა და ზამთარი კი სოხუმში. 1876 წლის გაზაფხულიდან შემოდგომამდე თავის სოფელ ვარიანში დაჰყო, ხოლო შემოდგომაზე თბილისში დაბრუნდა. ბევრი მნახველი მიდიოდა იაკობთან; ნაცნობ-მეგობრები, ნათესავები და მოსწავლეთა წარმომადგენლები. ისინი ამხნეებდნენ იაკობს და მართლაც სულ მალე იგი ჩვეულებრივი ენთუზიასმით შეუდგა საზოგადოებრივ-პედაგოგიურ და ლიტერატურულ მუშაობას.

მაშინ იაკობი ძალიან ხელმოკლედ იყო. კარგი ბინის დაქირავება რომ ვერ შესძლო, ერთი პატარა, თვეში სამმანე-

თიანი ოთახი დაიქირავა ვერაზე, „კალიფი ბალკა“ (ახლანდელი მოსკოვის ქ.) უბანში და იქ დასახლდა.

იაკობმა გადაწყვიტა აღარ დაბრუნებოდა სახელმწიფო საშობაბურს, ცეცხლს მისცა აკადემიიდან მიღებული მოწმობა, სტუდენტობის დამთავრების ატესტატი, სამსახურის (მრომითი) სია და სხვა ოფიციალური დოკუმენტები, რომელთა გარეშე სახელმწიფო დაწესებულებებში მუშაობა არ შეიძლებოდა.

1876 წლიდან იაკობ გოგებაშვილი ნიკო ცხვედაძესთან ერთად შეუდგა „ქართველთა შორის წ.-კ. გამავრცელებელი საზოგადოების“ ორგანიზაციას. ვ ა ხ ტ ა ნ გ თ უ ლ ა შ ვ ი ლ ის საშუალებით მათ ხარკოვიდან მიიღეს წ.-კ. საზოგადოებათა ტიპობრივი წესდება, რომლის მიხედვითაც უნდა შეედგინათ ჩვენი საზოგადოების წესდებაც ადგილობრივი პირობების გათვალისწინებით. იაკობს წინასწარვე ჰქონდა განზრახული, საზოგადოების თავმჯდომარედ ისეთი გავლენიანი პირი აერჩიათ, რომელსაც, როგორც ის ამბობს, „დიდი სახელი და პატივი აქვს ქართულს საზოგადოებაშიც და მთავრობის წრეებშიაც“. ასეთ პირად მიჩნეულ იქნა თბილისის ჯალაღის თავი დიმიტრი ყიფიანი. ის თანაგრძნობით მიეგება ამ წინადადებას. დიმიტრი არ იყო დაახლოებული იოხებ მამაცაშვილის სალონთან, სადაც იკრიბებოდნენ წ.-კ. საზოგადოების დამაარსებელნი და ამიტომ ი. გოგებაშვილმა და ნ. ცხვედაძემ გადაწყვიტეს წესდების დამუშავება დიმიტრი ყიფიანის ოჯახში ეწარმოებინათ. შეხვედრას, ანუ კრებას, ამ ოჯახში აწყობდნენ კვირაში ერთხელ, შაბათობით. იაკობს ზამთარში კვლავ გაეხსნა პროცესი ფილტვებში და კარგა ხანს ჩამოცილდა დიმიტრის სალონს. წესდების დამუშავება დაასრულეს ნიკო ცხვედაძემ და დიმიტრი ყიფიანმა. იაკობის მოთხოვნით წესდებაში შეტანილ იქნა მუხლი, რომლის მიხედვითაც წ.-კ. საზოგადოების მიერ გახსნილ სკოლებში სწავლება მშობლიურ ენაზე უნდა ყოფილიყო.

საზოგადოების დამფუძნებელ (წესდებაზე ხელისმომწერ) პირთა შერჩევა იკისრეს ილია ჭავჭავაძემ, ბესარი-

ონ ღოღობერიძემ და ვახტანგ თულაშვილმა (იაკობ გოგებაშვილს წესდებაზე ხელი არ მოუწერია, როგორც მესამე სტატიით სამსახურიდან მოხსნილს და, მაშასადამე, მთავრობისათვის პოლიტიკურად მიუღებელ პირს).

1878 წელს „ქართველთა შორის წ/კ. გამავრცელებელი საზოგადოების“ წესდება წარუდგინეს მეფისნაცვალს კავკასიაში. პირველად ექვს იწვევდა იაკობის მოთხოვნით ჩამატებული მუხლის დამტკიცება მეფისნაცვლის მიერ, მაგრამ მისი მოლიბერალო თანაშემწის დ. სტაროსელსკის დახმარებით, წესდება დამტკიცებულ იქნა უცვლელად. თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა დიმიტრი ყიფიანი¹, მდივნად იონა მეუნარგია. 1879 წლიდან საზოგადოება შეუდგა თავის ხანგრძლივ და მეტად ნაყოფიერ კულტურულ მუშაობას. იაკობ გოგებაშვილი სიკვდილის წინა წელს იგონებდა: „ახლად დაარსებულ საზოგადოებას ფართო დანიშნულება ჰქონდა, მაგრამ ნივთიერი სახსარი კი ძლიერ მცირედი ებოდა. ამ დიდს ნაკლს წამალი დაადო ილია ჭავჭავაძემ. სათავადაზნაურო ბანკის კრებაზე მან წარმოსთქვა მეტად ძლიერი სიტყვა ახლად დაარსებული საზოგადოების დიდი მნიშვნელობის შესახებ და გადაადებინა მის სასარგებლოდ თერთმეტი ათასი მანეთი ფული. ამითი მან ფეხზე დააყენა საზოგადოება და გაუხსნა მას გზა ფართო მოქმედებისათვის“ (ტ. II, 518).

ახალი პერიოდი ი. გოგებაშვილის ნაყოფიერი პედაგოგიურ-ლიტერატურული მუშაობისა იწყება 80-იანი წლებიდან. როგორც პუბლიცისტი, ის წერდა საბრძოლო ხასიათის სტატიებსა და წიგნებს საქართველოს მიწა-წყლის მოვლისა და გაფრთხილების, აგრარული კულტურის განვითარებისა

¹ დიმიტრი ყიფიანი, რომელიც თავმჯდომარეობდა 1879 წლიდან 1882 წლამდე, შეევალა ივ. ბაგრატიონ-მუხრანსკიმ (1883 წლიდან 1885 წლამდე), მის შემდეგ თავმჯდომარედ აირჩიეს ილია ჭავჭავაძე, რომელიც 22 წლას განმავლობაში (1885—1907) ასრულებდა ამ დიდ მოვალეობას.

და მეურნეობისათვის ახალი ტექნიკური ბაზის შექმნის შესა-
ბეზი, განსაკუთრებით ცხარედ წერდა იგი ნაციონალურ-გან-
მათავისუფლებელი მოძრაობის საკითხებზე, აღვივებდა ჩვენს
ზალხში მხურვალე პატრიოტიზმს, მოუწოდებდა მას პოლი-
ტიკური თავისუფლებისა და ამხედრებდა ჩვენს ახალ-
გაზრდობას მეფის „კრული ბიუროკრატიული რეჟიმის“ წი-
ნაღმდევ, მხურვალედ იცავდა საქართველოს მშრომელი
ზალხის ინტერესებსა და სწამდა მისი მომავალი. როგორც
პედაგოგი, ი. გოგებაშვილი წერდა სახალხო განათლების
ყველა აქტუალურ საკითხზე, განსაკუთრებული ენერგიით
იცავდა ქართულ ენაზე სწავლებას სკოლებში, მოითხოვდა
სკოლის ზალხურობას, სკოლისგარეშე განათლების გაძლიე-
რებას, ღარიბი ბავშვებისათვის სახელმწიფო დახმარების და-
წესებას, რუსული ენის სწავლების გაძლიერებას, სწავლების
ახალი მეთოდების შემოღებას, მასწავლებელთა უფლებრივი
და მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესებას და სხვ.
როგორც საბავშვო მწერალი, ი. გოგებაშვილი წერდა მაღალი
იდეური შინაარსისა და მხატვრული ღირებულების მქონე
მოთხრობებს გონებრივი და ზნეობრივი განვითარების სა-
კითხებზე, საქართველოს ისტორიის, გეოგრაფიისა და საბუნე-
ბისმეტყველო თემებზე.

80-იან წლებში იაკობ გოგებაშვილმა საფუძვლიანად
ვადაკეთა თავისი სახელმძღვანელოები: „ღედა ენა“, „ბუნე-
ბის კარი“ და „Русское слово“. ვადაკეთებისას ავტორის
მხედველობაში ჰქონდა აღზრდის ახალი პრინციპები და
მშობლიური ენის სწავლების ახალი მეთოდები. ის ითვალის-
წინებდა აგრეთვე ყველა რეცენზიას, რომელიც კი მის სა-
ხელმძღვანელოებზე დაიბეჭდა: „ანბანსა“ და „ღედა ენაზე“,
როგორც წინათ. — 60-იან წლებში („ცისკარი“ 1865 წ. № 10,
„დროება“ 1867 წ. № 271, „მნათობი“ 1869 წ. № 2), ისე
შემდეგ წლებში („დროება“ 1876 წ. №№ 124, 138; „იმედი“
1881 წ. № 3 — 4), „ბუნების კარის“ შესახებ — მრავალი რე-
ცენზია, მათ შორის ცნობილი პუბლიცისტის ნიკო ნიკო-

ლაძის რეცენზიები „დროებაში“. ერთ რეცენზიაში 1873 წელს, № 400 ნიკო ნიკოლაძე მოუხრიდებლად უსაყვედურებდა იაკობ გოგებაშვილს, რომ „ბუნების კარის“ ახალ გამოცემებში მას არავითარი ცვლილება არ შეჰქონდა, იმ დროს როცა წიგნი არ არის დაზღვეული გარკვეულ ნაკლოვანებათაგან.

ამ რეცენზიის შემდეგ კარგა ხანს „ბუნების კარი“ ჯაღვე უცვლელად იბეჭდებოდა. მხოლოდ 1885 წელს გამოიცა იგი შეცვლილი სახით. 1900 წლის გამოცემა იაკობმა ბევრად შეაჯსო და შეასწორა, სახელდობრ, ჩაურთო მოთხრობები საქართველოს ისტორიული ძეგლების შესახებ, ახალი მოთხრობები რუსეთზე, მთელი სერია მოთხრობებისა საქართველოს ისტორიიდან (თამარის დროიდან XIX საუკუნის დასაწყისამდე). მხატვრული ლიტერატურის ახალი ნიმუშები, მეტწილად დიდაქტიური და სასულიერო ხასიათის მოთხრობები.

„დედა ენაში“ ძირითადი ცვლილება იაკობმა შეიტანა. 1906 წელს, მისი 2 ნაწილად გაყოფის შემდეგ. ამ გამოცემაში შეტანილია 3 ახალი განყოფილება: სასწავლო ნიუთები, ბუნების მოვლენები და ქვეყნისათვის თავდადებული ჯართველნი. შეტანილია ახალი მოთხრობები და ლექსები, ხოლო „დედა ენის“ იმ ტირაჟში (600), რომელიც განკუთვნილი იყო მაჰმადიან და კათოლიკე-ქართველთა და ებრაელთათვის, გამოტოვებულია ორი განყოფილება: სასულიერო და ზეცური.

იაკობ გოგებაშვილი ხელს უწყობდა აგრეთვე საბავშვო პერიოდული პრესის შექმნას საქართველოში. მისი უშუალო დახმარებით დაარსდა ჩვენში 1883 წელს პირველი საბავშვო ჟურნალი „ნობათი“, რომლის სანიმუშო ნომრის შესახებაც მან ვრცელი რეცენზია მოათავსა გაზ. „დროებაში“ (1884 წ. №№ 7, 12, 13. იხილე ტ. II, 168 — 192). დიდი სიჭარბულით შეზღდა იგი მეორე საბავშვო ჟურნალის გამოცემის გადაწყვეტილებას 1889 წელს. ეს იყო „ჯეჯილი“, რომლის გამოსვლასაც იაკობი „დიდი ნაკლის შეესებად“ სთვლიდა. ამ ჟურნალის პირველ ნომრებსაც უძღვნა იაკობმა სათანადო

რეცენზია („ივერია“, № 262. რ. ტ. 11, 227). ამ რეცენზიაში იაკობი, კრატეულ შენიშვნებთან დაკავშირებით, ნათლად არკვევს საბავშვო ლიტერატურის ამოცანებს, თემატიკას და მხატვრული თხრობის პრინციპებს.

იაკობს მეტად ახლო კავშირი და მეგობრობა ჰქონდა ქართველ საზოგადო მოღვაწეებთან და მწერლებთან, განსაკუთრებით კი აკაკი წერეთელთან. აკაკის და იაკობის მიწერ-მოწერა ნათლად აღასტურებს მათ გულწრფელ მეგობრობას. იაკობი ხშირად მატერიალურ დახმარებასაც კი უწევდა აკაკის და ეგნატე ნინოშვილს. დარჩენილა ეგნატეს წერალი იაკობისადმი 1894 წლის 12 თებერვლის თარიღით, იმ დახმარების საპასუხოდ. რომელიც იაკობმა აღმოუჩინა მას 50 მან. გავზავნით, რომ იგი აბასთუმანში წასულიყო დასასვენებლად და სამკურნალოდ. ეგნატე, სხვათა შორის, წერს: „თქვენი წერილი და თქვენგან გამოგზავნილი ხუთი თუმანი ფული მივიღე გუშინ — 11 ამ თვეს... ჩემს გულითად მადლობას მოგახსენებთ თანაგრძნობით სავსე წერილსათვის, რომელმაც არა მარტო გამამხნევა, აუღმყოფობისაგან მორჩენის იმედიც კი მომცა. პირადად რომ ვერ მიცნობთ, ამაში თუ ვისმეს ბრალი მიუძღვის და საყვედური ერგება ეს ისევ მე. მე ვიყავ ვალდებული მოვსულიყავი და გაგცნობოდით თქვენ, როგორც მოწინავე პირს... ოღონდ პირადად ვაცნობაზე ვჩივი, თორემ ისე კი ვინ იქნება დღეს წერა-კითხვა იცოდეს და თქვენ ვერ გიცნობდეს. განა ყველანი თქვენგან შედგენილ ქართულ სახელმძღვანელოებზე არ აღვიზარდეთ? თქვენგან შედგენილ სახელმძღვანელოებში ვისწავლეთ ქართული წერა-კითხვა, თქვენ შეგვაყვარეთ სამშობლო და მისი ენა... დიდ მადლობას მოგახსენებთ აგრეთვე ფულის გამოგზავნისათვის. მხოლოდ გთხოვთ ნება მიბოძოთ, რომ ეს ფული შემდეგში გადაგიხადოთ“ და სხე.

აკაკი ერთ-ერთ წერილში წერდა: „მხოლოდ იაკობ, არის ხოლმე ისეთი გარემოება, როცა აღამიანი მადლობასაც ვუღარ ახერხებს. შენი მოსაყითხი სიცოცხლის წონათ მივითვა-

ლე, იმდენად დააკმაყოფილა ჩემი ზნეობრივი მხარე. მე ჩემ თავს დიდად აქამდისაც არ ვაფასებდი და ახლა ხომ სულ აღარად მეღირება ამ ავადმყოფობის გამო... პირადად ჩემთვის სულ ერთია დღეს აღარ ვიქნები თუ ხვალ, მაგრამ ის კი მწყინს, რომ, როდესაც დავმწიფდი, ჩავვექე გრძნობა-გონებაში, მაშინ უნდა შევიქნე უძლური და ურგები ქვეყნისათვის. „ივერია“ არ წამიკითხავს 15 აპრილს აქეთ, არც „ჯეჯილი“ და ცოტა გული მწყდება, და არც მაქვს საშუალება, რომ გამოვიწერო. ამდენ მგლებს, ე. ი. ექიმებსა და აფთექებს, რაღა გადაურჩება“. მეორე წერილში, საჩხერიდან, სწერს: „...გულს ვაყოლებ მუშაობას: დაღამდება თუ არა, რომ მოიცლიან მუშები, მომისხდებიან ხოლმე გვერდზე და ცა და მიწა, მთა და ბარი გაერთიანებული გვაქვს. ვერ ვიტყვი. რომ მოწყენილად ვიყო. უსიამო სტუმრებისათვის სახლში არა ვარ ხოლმე. მაგრამ ხანდახან კი მომენატრება ხოლმე, როგორც მარტოხელს, ზოგიერთი ჩემი ნაცნობების ნახვა და მათ რიცხვში შენი, ყველაზე უმაღლესი. არ გეგონოს იმერულად გწერდე ავაკურადა, გწერ მხოლოდ გულის აყოლით... მაგრამ შენ აქეთ რა წამოგიტყუებს ამ სიშორეზე. თუმცა სურამსაც და ბორჯომსაც სჯობია ჩვენი საჩხერე. განსაკუთრებით სადაც მე ვსახლობ, არც ქარი იცის, არც სიცხე და არც სიცივე. თუ მივალწიე გაისამდი, ეგება გაგაბედვინო როგორმე რამდენიმე დღით ჩამოტყუება... გიმზადებოთახებს სწორედ შენი გემოს საკადრისს... ერთი აქეთეენაც დაენახვე ჩვენებურ ბავშვებს. გუშინ ერთი პაწაწინა მეზობლის გოგონა მეკითხებოდა შენს შესახებ; ბელატია (მელოტი) თუ არა იაკობ გოგებაშვილიო? შეილები თუ ყავსო? გაწყრომა იცისო? და სხვანი. ნეტავი მაჩვენაო და მეც შენ პორტრეტს დავპირდი, დიდათ გაიხარა... შენი მარად ერთგული და მოსიყვარულე აკაკი“.

იაკობ გოგებაშვილი დიდ დახმარებას უწევდა აგრეთვე ღარიბ მოსწავლეებს. ბევრს მიაღებინა თავისი ხარჯით საშუალო და უმაღლესი განათლება, ბევრმაც მისი შუამდგომ-

ლობითა და თხოვნით მიიღო სტიპენდია; მათ შორის კომპოზიტორმა ზაქარია ფალიაშვილმა. ეხმარებოდა იაკობი თავის ნათესავეებსაც. იაკობს ცოლ-შვილი არ ჰყოლია. მაგრამ მის ოჯახს ძმები და ძმისწულები აესებდნენ. მშობლიურად ზრუნავდა მათზე. მისი ძმისწული ალექსანდრე გოგებაშვილი დიდი სიყვარულით იგონებდა თავისი ბიძის დიდ ამაგს და მამობრივ მზრუნველობას, როგორც საკუთრივ მასზე, ისე სხვა ნათესავეებზეც.

დიდ მატერიალურ დახმარებას უწევდა იაკობი აგრეთვე სახალხო მასწავლებლებს. მისი რჩევით წერაკითხვის საზოგადოებამ შემოიღო მასწავლებელთა დაჯილდოების პრაქტიკა და საამისო ფონდის დასაარსებელ პირველ თანხად მანვე შეიტანა 150 მანეთი. ამასთან, იაკობმა ჯერ კიდევ 1900 წელს წერაკითხვის საზოგადოებას გადასცა განსაკუთრებული უფლება „დედა ენისა“ და „ბუნების კარის“ გამოცემა-გავრცელებისა, ხოლო სიკვდილის წინ კი მთელი თავისი უძრავი და მოძრავი ქონება იმავე საზოგადოებას უანდერძა. ფულად თანხებიდან უანდერძა ას-ასი მანეთი „სინდისიერ ასოთამწყობს ლადო მახვილაძეს“ და გამომცემლობის სხვა თანამშრომლებს. საკმაოდ დიდი თანხები დაუტოვა იაკობმა აგრეთვე სომეხთა და მაჰმადიანთა საქველმოქმედო საზოგადოებებს, ეკ. გაბაშვილის სახელობის ქალთა სკოლას, განათლების საზოგადოების სკოლას, სოფ. ვარიანის სკოლას და ქართულ საბავშვო ბაღს. ანდერძითვე უბარებდა წ.-კ. საზოგადოებას მისი წიგნების შემოსავლიდან შეექმნათ სახალხო განათლების ფონდი, რომლითაც, იაკობის სიტყვით, „უნდა გამოიზარდონ სახალხო სკოლაში კარგად კურსდამთავრებული ნიჭიერი ყმაწვილები, გლეხების, მუშების ან სოფლის ღარიბ მასწავლებლების შვილები — განსაკუთრებით სპეციალ და კერძოდ საპედაგოგიო სასწავლებელში“. იმავე შემოსავლიდან საზოგადოებას ყოველწლიურად სათანადო დახმარება უნდა აღმოეჩინა ეურნალ „განათლებისათვის“ და ასი მანეთი ყოველწლიურად აკაკი წერეთლისათვის „დედა ენა-

ში“ მოთავსებული მისი ლექსების კონორარის სახით. იაკობ გოგებაშვილს შეეძლო თავის შესახებ ეთქვა პესტალოცის სიტყვები: „ყველაფერი ხალხისათვის“ და კიდევ თქვა სიკვდილის დღეს: „ყველაფერი ხალხმა მომცა და ხალხსავე უნდა დაუბრუნდეს“. მართლაც, მისი-საზოგადოებრივი და პირადი ცხოვრება უკლებლივ ეკუთვნოდა ქართველ შრომელ ხალხსა და მის ახალგაზრდობას.

ნახევარი საუკუნე იმუშავა იაკობ გოგებაშვილმა საქართველო „საუკეთესო მერმისისათვის“. სამაგალითო და გმირული იყო მისი საზოგადოებრივი მოღვაწეობა, სანიმუშო და მისაბაძი მისი პირადი ცხოვრება. სამშობლოსა და მშობელი ხალხის მგზნებარე სიყვარულით ძგერდა მისი დიდგული.

ჩვენი მომავალი თაობის მეცნიერული აღზრდისათვის ბრძოლაში დაიფერფლა მისი დიდი სიცოცხლე.

1912 წლის 12 აპრილს ი. გოგებაშვილი ავად გახდა. თბილისის საუკეთესო ექიმები მკურნალობდნენ მას. გარს ეხვეოდა მთელი ჩვენი მოწინავე საზოგადოება, მისი ნათესავები, ხოლო ერთგული მოსამსახურე იაკობ გულუაშვილი წელგახსნელი იდგა მის საწოლთან დღედაღამ. 31 მაისს მეგობრულად და ხალისიანად, მაგრამ უკანასკნელად ესაუბრა იგი ნიკოლოზო ურს. იმავე დღეს, საღამოს იაკობი ძალიან ცუდად გახდა. ყველამ დაჰკარგა იმედი მისი გამობრუნებისა და 1 ივნისს საღამოს 6 საათზე სამუდამოდ გამოეხოვა თავის ხალხს. პატარა მოქალაქეებმა დაჰკარგეს მამა და მასწავლებელი, ის, ვინც მათ შეუდგინა სამარადისოდ ბრწყინვალე წიგნები — „დედა ენა“ და „ბუნების კარი“.

1912 წლის 2 ივნისის გაზეთებმა სამგლოვიარო ზარად აცნობეს სამშობლოს მისი სახელოვანი შვილის გარდაცვალება. ყველა მწვავედ განიცდიდა ამ მძიმე დანაკარგს.

შესაფერისი დიდებით და პატივისცემით დაასაფლავეს იაკობის ცხედარი დიდუბის პანთეონში 1912 წლის 10 ივნისს.

„განათლების“ რედაქციამ გამოაცა სპეციალური კრებული „იაკობ გოგებაშვილის სახსოვრად“, რომელშიაც მოთავსებულია 81 წერილი, ლექსები და სხვა მასალა.

დიდხანს გლოვობდა მას მშობელი ხალხი და მისგან აღზრდილი თაობა, მაგრამ ამ გლოვის დღეებშივე გაიშალა „ძია შიოს“ გამათხიზლებელი სიტყვები:

„ბალებო, თქვენი ჭირიძე,
იმედნო ჩვენი ლხენისა,
იმღერეთ, როდი მომკვდარა
მომცემი „დედა ენისა“.

ასეც არის. იაკობ გოგებაშვილი ისევე გამძლეა და უტკნობი, როგორც მისი ხალხი და მშობლიური მხარე.

მსოფლმხედველობა

იაკობ გოგებაშვილის პედაგოგიკური მოძღვრება და მხატვრული შემოქმედება ორგანულად არის დაკავშირებული მის სოციალურ-პოლიტიკურ და საბუნებისმეტყველო იდეებთან. ამიტომ არ ივარგებდა ამ საკითხების განხილვამდე არაფერი გვეთქვა მისი მსოფლმხედველობის შესახებ და ჩვენც ამით ვიწყებთ.

იაკობ გოგებაშვილის მსოფლმხედველობა ჩამოყალიბდა გასული საუკუნის 60-იანი წლების ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი და რევოლუციურ-დემოკრატიული მოძრაობის გავლენით. ეს მოძრაობა მოითხოვდა ბატონყმობის გაუქმებას, გლეხობის განთავისუფლებას მიწით და მისი დამოუკიდებელი, თავისუფალი შრომის უზრუნველყოფას, ქალაქის მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობისათვის მაღალი ტექნიკური საფუძვლების შექმნას; პოლიტიკური ცხოვრების დარგში — მეფის რეჟიმის დამხობას და თვითმმართველობის ორგანოების შემოღებას; კულტურის დარგში — სახალხო განათლების, ბეკდვითი სიტყვის, ხელოვნებისა და მეცნიერების შემდგომ განვითარებასა და ხალხის ინტერესებთან დაკავშირებას.

ბრძოლა მატერიალისტური მსოფლმხედველობისათვის ბუნებისმეტყველებასა და სოციოლოგიაში, ახალი სალიტერატურო ენა, კრიტიკული რეალიზმის დამკვიდრება მხატვრულ ლიტერატურაში, მორალისა და, საერთოდ, ყოფა-ცხოვ-

რების გარდაქმნა ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობის საფუძველზე და სხვა მოწინავე იდეები წარმოადგენდა სამოციანი წლების „რაზნოჩინული“ ინტელიგენციის საბრძოლო პროგრამას. რუსეთის ცხოვრების ყოველი დარგის გარდაქმნა მოწინავე სახელმწიფოებრივი მმართველობის ფორმების მიხედვით და რევოლუციურ-დემოკრატიული იდეებისათვის ბრძოლა აერთიანებდა აღნიშნულ ინტელიგენციის საუკეთესო ნაწილს, რომელსაც მეთაურობდნენ რუსი ხალხის გამოჩენილი მოღვაწეები: გერცენი, ჩერნიშევსკი, დობროლიუბოვი, ნეკრასოვი, პისარევი, შჩედრინი და სხვები.

ამავე მოძრაობისა და იდეების საფუძველზე აღიზარდა XIX ს. სამოციანი წლების ქართველი მოწინავე, დემოკრატიული ინტელიგენცია, რომელიც თავისი ხალხის ნაციონალური განთავისუფლებისათვის ბრძოლისა და რევოლუციური იდეებით შეიარაღებული, ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით. შეუდგა თავდადებულ ბრძოლას ამ დიდი ისტორიული პროგრამის განხორციელებისათვის:

იაკობ გოგებაშვილი საქართველოს 60-იანი წლების საზოგადო მოღვაწეთა გამოჩენილი წარმომადგენელია. მას, როგორც რუსეთის ზემოაღნიშნულ რევოლუციონერ დემოკრატთა იდეებით გამსჭვალულ და საქართველოს XIX ს. მეორე ნახევრის ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის პოპულარულ მოღვაწეს, ნათლად ჰქონდა გარკვეული თავისი სამოქმედო გზა და მეთოდი ქართველი ხალხის სასიცოცხლო ინტერესების დაცვისა და მისი მომავლის უზრუნველყოფის საქმეში.

პირველ ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ იაკობ გოგებაშვილს, რუსეთის 60-იანი წლების მოღვაწეთა და ილია ჭავჭავაძის მსგავსად, უყვარს თავისი ხალხის საამაყო წარსული, მაგრამ არ მისტირის მას. იაკობს, ისე როგორც ილიას, მყობადისავენ მოწოდებით „უნდა შეუქმნას მომავალი ხალხს“, მისთვის, ისე როგორც ჩერნიშევსკისათვის,

„იდეალა წინაა“. გოგებაშვილის მიზანი ახალი საქართველოა: ის ამბობდა:

„უწინდებული საქართველო ჩვენში ყველას მიაჩნია სამუდამოდ წარსულს დროდა, რომლის დაბრუნება ისეთივე წუთქლებელია, როგორც ჩავლილის წყლის უკუმოქცევა: ახალი საქართველო, რომელიც არის საგანი ჩვენის პატრიოტების მოქმედებისა და ნატვრისა. მიქცეულ უნდა იქნას არა უკან, აზიისაკენ. არამედ წინ ევროპისაკენ. დასავლეთიდან უნდა სვას მან განათლება, მეცნიერება და გადმოიტანოს საუკეთესო საზოგადოებრივი წყობილებანი“¹.

არასდროს დავიწყებია იაკობ გოგებაშვილს, რომ ბრძოლა ახალი საქართველოსათვის იყო პირველყოვლისა ბრძოლა პოლიტიკურად. მას კარგად ჰქონდა შეგნებული, რომ ახალი საქართველო უნდა აშენებულიყო რუსეთის ცარიზმისა და მისი კოლონიური, დამპყრობლური პოლიტიკის ნანგრევებზე, ხალხის გამანადგურებელი მონობისა და აღაშინის ღირსების დამამცირებელი რეჟიმის დამხობის შედეგად. იაკობი „სულთამხუთავი ცენზურის“ პირობებში ზოგჯერ მაინც ახერხებდა ეწერა და ელაპარაკნა თავისი ღრის „უკულმართი და ავადმყოფური რეჟიმისა“ და „წყვეტილი ბიუროკრატიის“ წინააღმდეგ. ამიტომ შემთხვევითი როლია შემოსხენებული მისი ციტატის უკანასკნელი ფრაზა — მოწინავე განათლებისა და მეცნიერების შეთვისებასთან ერთად საუკეთესო საზოგადოებრივი წყობილების შექმნისათვის ბრძოლის შესახებ.

„კაცობრიობა — წერდა იაკობი, — ვერასდროს ვერ ეღირსება კეთილდღეობას და ნორმალურ კულტურულ განვითარებას. ვიდრე ძირიანად არ შეიცვლება აწინ-

¹ ი. გოგებაშვილი, „რჩეული ნაწერები“, II, 114, 1940 (ხაზი ყველგან ჩვენია).

დელი წესწყობილება, რომლის წყალობით გამეფებულია ისეთი უდიერი ნივთიერი უთანასწორობა, რომ ერთი წარე „ჰყარს სიმდიდრისაგან და მეორე სიღატაკისაგან“¹. ამ ფრაზის უკანასკნელი სიტყვები, რომლებიც იაკობ გოგებაშვილს ბრწყალებში აქვს მოქცეული, ეკუთვნის კარლ მარქსს და მათი ციტირება იაკობის მიერ მოასწავებს არა მარტო იმას, რომ გოგებაშვილი იცნობდა მის ნაწერებს, არამედ იმასაც, — და ეს უფრო მნიშვნელოვანია, — რომ ის იზიარებდა მარქსის შეხედულებებს ბურჟუაზიული საზოგადოების წინაგან ეკონომიურ წინააღმდეგობათა საფუძველზე აღმოცენებული სოციალური უთანასწორობის შესახებ.

იაკობ გოგებაშვილი თავისებით ნათლად გრძნობდა, რომ „საბუკეთესო წყობილების“ გარეშე მძლწვეელი იყო „ახალი საქართველოს“ იდეის განხორციელება და მეცნიერული ცოდნის მასობრივი გავრცელება. საქართველოს XIX ს. მეორე ნახევრის ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ის დიდი უბანი, რომელსაც იაკობი უშუალოდ ხელმძღვანელობდა იყო სახალხო განათლება. ამ მეტად რთულ საბრძოლო ფრონტს მეთაურობდა იაკობ გოგებაშვილი, როგორც თავის სამშობლოსა და ხალხის მგზნებარე პატრიოტი. ის წერდა: „ჩვენს პატრიოტებს სურთ არა მკვდრის აღდგენა, არამედ ცოცხლის გამოყვანა ქაობიდან. ისინი ნატრობენ იმასვე, რასაც მოისურვებდნენ, ჩვენს ქვეყანაში რომ ემოქმედნათ, რუსეთის უნიჭიერესნი მოდასავლეთენი (ზაადნიკები): ბელინსკი, დობროლიუბოვი, ავტორები რომანებისა „ვინ ტყუის“ (ა. გერცენი — გ. თ.) და „რა ვაქეთოთ“ (ნ. ჩერნიშევსკი — გ. თ.) შჩედრინი და სხვანი. ჩვე-

¹ ა. გოგებაშვილი, „რჩეული ნაწერები“, II, 442, 1940.

ნის პატრიოტების მოქმედება იმ ეროვნულს გზასვე აღგია, რომელიც სსენებულის მეორე რომანის ავტორმა ჩერნიშევსკიმ ვალად დაადო უკრაინელებს, სახელდობრ ეროვნული ენის, ლიტერატურის და მეცნიერების აყვავება შემდეგი თავისებური გამოხატულებით: „В гостях по временам бывати хорошо, но не дай бог никому не иметь своего собственного угла“¹.

ახეთი ერთსულოვანი იდეური ნათესაობით ზღვებოდნენ ქართველი სამოციანელი მოღვაწეები რუსეთის სამოციანელთა უნიჭიერეს ხელმძღვანელებს. იაკობმა მშვენიერად იცოდა, რომ უკრაინა და საქართველო ერთი ულლის ქვეშ გმინავდნენ და ის პროგრამა, რომელიც ჩერნიშევსკიმ მისცა უკრაინელ ხალხს საკუთარი ადგილ-ყურეს აუცილებლობის შესახებ, სავსებით შეეფერებოდა ქართველ ხალხსაც, ისევე როგორც ამ პროგრამის განხორციელების გზებიც არსებითად ერთგვარი უნდა ყოფილიყო.

გოგებაშვილი აღნიშნავდა რა, რომ რუსეთის სამოციანელებს „სურდათ და სურთ რუსულს ნიადაგზედ დაამკვიდრონ და აღმოაცენონ ევროპიული განათლება, ევროპიული მეცნიერება და საუკეთესო მხარენი ევროპის პოლიტიკურის და სოციალურის იდეალებისა“, დასძენდა: „სწორედ ამასვე ნატრობენ, სწორედ ამასვე ელტვიან ჩვენში ის საზოგადო მოღვაწენი, რომლებსაც ჩვენებურმა საბაკევიჩებმა ქართველი სლავიანოფილები დაარქვეს“². ამ საზოგადო მოღვაწეებში იაკობი, ცხადია, თავის თავსა და ქართველ სამოციანელთა (თერგდალეულების) მთელ თაობას გულისხმობს. მათი სლავიანოფილობა და „მამათა“

¹ ი. გოგებაშვილი, „ოჩეული ნაწერები“. II, 114, 1940.

² იქვე. 115.

მიმდევრობა, რასაკვირველია, მხოლოდ გოგოლის საბაჟე-
ვიჩსა და მისი „მკვდარი სულების“ სხვა გმირებს შეიძლე-
ბოდა მოსჩვენებოდათ. თვითმპყრობელობის ნანგრევებზე
აღმოცენებული „თავისუფალი რუსეთი“ და „ახალი საქარ-
თველო“ იყო სამოციანელთა გამაერთიანებელი ლოზუნგი,
დამაკავშირებელი იდეა.

რუსეთის იმპერიაში შემავალ არარუს ეროვნებათაღმე-
ჩ ერნი შეეცაკის მგზნებარე ნაციონალურ-რევოლუციური
მოწოდება „საკუთარი ადგილ-ყურესათვის“ ბრძოლის შესა-
ხებ, ჩვენში 1863 წელს, სავსებით გარკვევით და რევოლუ-
ციური პათოსით გამოხატა ნაციონალურ-განმათავისუფლებე-
ლი მოძრაობის მეთაურმა ილია ჭავჭავაძემ: ჩვენი
თავი ჩვენვე უნდა გვეკუთვნოდესო. ეს იყო
დიდი ლოზუნგი ბრძოლისა და მოქმედებისა XIX საუკუნის
მეორე ნახევრის მთელი მოწინავე საქართველოსი, ამ ლო-
ზუნგით ზრდიდა და ავაჟცაცებდა იაკობ გოგებაშვი-
ლი ქართველ ახალგაზრდობას, მას შეუსისხლა თავისი „დე-
და ენა“ და მით შეაღო საქართველოს „ბუნების კარი“.

რუსეთის მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლის
დროს, იაკობ გოგებაშვილს არ ავიწყდებოდა რუს .ხალხთან
და მის მოწინავე საზოგადოებრივ წრეებთან მჭიდრო პოლი-
ტიკური და კულტურული კავშირის აუცილებლობა. ის არ
ყოფილა სეპარატიზმის მომხრე, პირიქით, ის, როგორც თვი-
თონ წერს, იყო „ერთგული მიმდევარი პოლიტიკური ერთი-
ანობისა“ რუსეთთან, „ძმური კავშირის“ მომხრე მის ხალხთან.
უფრო მეტიც: იაკობ გოგებაშვილი 1894 წელს მიმართავდა
რა ქართველ ხალხს მგზნებარე, რევოლუციური მოწოდებით,
რათა ამდგარიყო იგი რუსეთის მონარქიზმის წინააღმდეგ სა-
კუთარ ეროვნულ უფლებათა და მოქალაქეობრივ ღირსებათა
დასაცავად — მოითხოვდა მოწინავე რუსი საზოგადოების
დახმარებას ამ ბრძოლაში, როგორც წარმატების აუცილებელ
პირობას:

„დროა, დიდი ხანია დროა, ბოლო მოეღოს ამ ფრიად სა-
თაყილო და დამამხობელს ჩვენს მდგომარეობასა. დროა, მო-
წურს ლაჩრობას ზურგი შევეპყიოთ და ადამიანური უნარი
გამოვიჩინოთ. დროა, ყველამ თავის წრეში უკანონო დაბრი-
ყება ითაყილოს, შეეპოვოს მას და აღადგინოს თავისი ადამიანური ღირსება. დროა, გავა-
ჩალოთ დაუღალავი, ფხიზელი დაცვა ყოველის ჩვენის და-
თრგუნულის უფლებებისა, საარსო მოთხოვნილებებისა, გავაჩა-
ლოთ არა მარტო ჩვენს ენაზედ, არამედ სახელმწიფო ენის
ლიტერატურაშიაც; გავაცნოთ ჩვენი გაჭირვებული მდგომა-
რეობა დაწინაურებულს დასს რუსეთისას, და-
ვიხმაროთ იგი და დავიბრუნოთ ღირსეული სახელი და
ადგილი კავკასიონის ერთა შორის. დროა, დაბალი ღობის
მდგომარეობა სამარცხვინოთ მივიჩნიოთ ყველამ და მაღალ
ღობედ ჩვენს გადაქცევას მხნეთ და გაბედვით ვემსახუროთ.
დროა, თორემ ზეგ და მაზეგ გვიან-ლა იქნება“¹.

იაკობ გოგებაშვილი, როგორც XIX საუკუნის მეორე
ნახევრის განმათავისუფლებელი მოძრაობის გამოჩენილი
მოღვაწე, მსხვილი პოლიტიკური ფიგურაა. თავისი საზოგა-
დოებრივი მოღვაწეობისა და აზროვნების ყოველ საგანს ის
ყოველთვის მახვილი პოლიტიკური თვალსაზრისით განიხი-
ლავდა. თითოეულ მოვლენას მისი მოსალოდნელი პრაქტიკუ-
ლი შედეგის მიხედვით აფასებდა. მისთვის დამახასიათებელი
იყო სახელმწიფოებრივი მიდგომა ყოველი საკითხისადმი,
კერძოდ პედაგოგიკური საკითხისადმი. ერთ-ერთ თავის ნა-
შრომში ი. გოგებაშვილი წერდა:

„ყოველივე ის რაც ქვეშემართად პედა-
გოგიკურია, არ შეიძლება არ იყოს ქვეშემარ-
ტად პოლიტიკური“².

¹ ი. ხ. ნაწერები, II. 299.

² Как изучать кавказскую народную школу, 44, 1903.

ახალთაობის აღზრდას ის თვლიდა დიდ სახელმწიფოებრივ საქმედ, ხოლო აღზრდის მეცნიერებას — პოლიტიკურ საგნად. ამიტომ იყო, რომ იაკობ გოგებაშვილი ნამდვილ პედაგოგიკას არ წყვეტდა ნამდვილი პოლიტიკისაგან, და, როგორც ვნახავთ, ბავშვთა სწავლა-განათლების მიზანსა და შინაარსს, აგრეთვე სახალხო განათლების ორგანიზაციის საკითხებს არკვევდა „ახალი საქართველოსა“ და „ახალი ტიპის ადამიანის“ შექმნის პოლიტიკური თვალსაზრისით.

რომელ სოციალურ ფენას უფარდებდა იაკობ გოგებაშვილი „ახალი საქართველოს“ იდეას, რომელი ფენა მიაჩნდა მას ამ იდეის განხორციელების საიმედო ძალად, საერთოდ, რომელ სოციალურ ფენას ეყრდნობოდა იგი თავის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ და კულტურულ მოღვაწეობაში?

იაკობ გოგებაშვილი მშვენიერად ხედავდა ქართველი საზოგადოების განფენების ფაქტს: თავადაზნაურობა, ახალგაზრდა ბურჟუაზია, მშრომელთა ფენა (მუშები და გლეხები). საქართველოს თავადაზნაურობა, როგორც წოდება, მას სავსებით გარდასულ და დრომოკმულ ფენად მიაჩნდა 80-იან წლებშივე, ახალგაზრდა ქართველი ბურჟუაზია მეტად სუსტ და უნიადაგო სოციალურ კატეგორიად; ერთადერთ საიმედო, მომავლის მქონე და პროგრესიულ ძალად მას მიაჩნდა მშრომელი ხალხი. ეს გასაგებიცაა. მშრომელ ხალხს ეყრდნობოდნენ რუსეთის სამოციანელი რევოლუციური დემოკრატები და საქართველოს 60-იანი წლების თერგდალეულთა მოწინავე ფრთა, ილიას პლეადა. იაკობ გოგებაშვილიც, როგორც მათი წარმომადგენელი, იმავე ძალას უნდა დაყრდნობოდა და ასეც იყო. მან სავსებით გარკვეულად, ნათლად და მეცნიერული სიღრმით აღნიშნა:

„ბევრს არა სწამს მომავალი ქართველი ერისა და სიკვდილს უწინასწარმეტყველებს მას. მაგრამ მათ რომ დაახლოებით გაიცნონ თუ რა გამრყენელს და უდიერს ბიუროკრატიის ხელში იყო იგი მთელის საუკუნის განმავლობაში, და მიუხედავად ამისა, მაინც შეირჩინა ძალა ბრძო-

ლისა და სიცოცხლისა, იგინი ირწმუნებენ ამ ერის მომავალსა... ირწმუნებენ მომავალს არა ქართველის არისტოკრატიისას, რომელიც კენებით მიესწრაფება უკან უფსკრულისაკენ, და ჰყიდის თავის მდიდარ მამულებს, — მორწყულს ქართველი ერის სისხლით და ოფლით — უცხოელებზე, არა ქართველი ბურჟუაზიისას, რომელიც უღლეური ბავშვივით წყალდება დედის მუცელში, არამედ მშრომელი ქართველი ხალხისას¹. მშრომელი ხალხი, იაკობ გოგებაშვილის აზრით, არის „ყველაფრის შემძლე“, ყოველი ღირებულების შემქმნელი ძალა და ამიტომ მომავალი მხოლოდ მას ეკუთვნის. იაკობს ბავშვობიდანვე ჰქონდა შესისხლზორცებული მშრომელთა უანგარო სიყვარული. ავტობიოგრაფიულ მოთხრობაში „ჩვენი სოფელი“ იგი წერს: „იქ შევითვისე და შევიყვარე ჩვენი ხალხი“ და მას, როგორც თვითონვე ამბობს, „ხალხის შვილს და დაბადებიდან ხალხის კალთაში აღზრდილს“, მხოლოდ მისი მომავალი სწამდა. სხვა ფენათაგან კი „უსაქმო და გადაგვარების გზას დამდგარი“ მსხვილი თავადანაურობა იაკობს მოაგონებდა „დამკვნარს და გამხმარ ტოტებს ჩვენი ერისას... რომლებიც მთელ ერს უტეხენ სახელს“ და სურდა რაც შეიძლება ჩქარა გადაეკაფა ცხოვრების ჩარხს ეს გამხმარი ტოტები. ვაჟართა წოდება და საერთოდ ბურჟუაზია, გოგებაშვილის აზრით, იმდენად სუსტი იყო, რომ მის მომავალზე ლაპარაკიც შეუძლებლად მიაჩნდა. დარჩა დემოკრატია, მშრომელი ხალხი. „ამჟამად არისტოკრატიის მზე ჩადის, დემოკრატიული თანასწორობის სინათლე ეფინება კაცობრიობასა“, წერდა ი. გოგებაშვილი 1886 წელს.

ამ მშრომელ ხალხში, დემოკრატიაში, გოგებაშვილი გულისხმობს მუშებსა და გლეხებს, მეოთხე წოდებას. მისი აზრით „ჩვენი ქვეყნის ბედი და უბედობა დამოკიდებულია.

¹ რჩ. ნაწერები, II, 531.

ამ წოდების აღორძინებაზე, ხალხს წარმატებაზედ¹. იაკობ გოგებაშვილი არ ამალღებულა მუშათა კლასის კლასობრივი ინტერესებისა და მისი რევოლუციური როლის ყოველმხრივ გაგებაზე. მართალია, 1905 წელს ის უკვე დაინტერესებულია ფაბრიკა-ქარხნებისა და მუშათა მდგომარეობით, და მოითხოვს სახალხო უნივერსიტეტების საშუალებით მაინც გაიგოს ხალხმა: „რამდენ საათს შრომობს მუშა და რა ფასს იღებს, რა ხერხებს მიმართავენ მუშები თავისი მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად? რა მიიჩნიათ მათ თავისი დეალად და რა ღონისძიებით უნდათ მისი განხორციელება“², — მაგრამ მუშათა კლასის საბოლოო იდეალი (მეცნიერული კომუნიზმი) და მისი განხორციელების ნამდვილი საშუალებანი (კლასთა ბრძოლა, სოციალისტური რევოლუცია, პროლეტარიატის დიქტატურა) იაკობ გოგებაშვილისათვის მიუწვდომელი დარჩა. მუშათა ფენა, მისი აზრით, მშრომელთა მასებს მიეკუთვნება, ხოლო ხალხი და მშრომელი მასები გოგებაშვილს სინონიმ ცნებებად მიაჩნდა და როცა ლაპარაკობს ხალხზე, მხედველობაში ჰყავს მშრომელთა მასები, როცა ლაპარაკობს მშრომელთა შესახებ, მხედველობაში ჰყავს ხალხი.

იაკობ გოგებაშვილს არ ავიწყდება არც აზნაურთა საშუალო წოდება, რომელიც, მისი თქმით, „ცხოვრობს თავისი მარჯვენით, თავისი ოფლით. თავისი ხელით ხენენ, სთესვენ, ფარცხვენ, მკიან, ლეწვენ, ყელენ ვენახებსა და აკეთებენ ყოველგვარ სამეურნეო საქმესა“³. ასეთი აზნაურობა არსებითად „წარმოადგენს არა ნაკლებ საღ წოდებას, ვიდრე გლეხობა“, და ამიტომ იაკობს სავსებით შესაძლებლად მიაჩნდა მათი გაერთიანება გლეხობასთან, მტკიცე ეროვნული მთლიანობის მიზნით, მაგრამ

¹ რჩ. ნაწერები, II. 167.

² იქვე, 449.

³ იქვე, 319.

„რომელი დროშის, რომელი ბაირალის ქვეშ უნდა მოხდეს ეროვნული შეერთება ქართველ წოდებათა?“ კითხულობს გოგებაშვილი და პასუხიც მზად აქვს:

„რასაკვირველია, ამ დროშად უნდა გახდეს პ რ ი ნ ც ი პ ი შ რ ო მ ი ს ა, ის პრინციპი, რომლის გარეშე ჩვენს დროში არც ერთ წოდებას სიცოცხლე და წარმატება არ შეუძლია“¹.

როგორც ვხედავთ, იაკობ გოგებაშვილს მშვენიერად აქვს შეთვისებული შრომის როლი სოციალური განვითარების პროცესში. მას მეცნიერული სისწორით აქვს წარმოდგენილი: თუ შრომის დამოწმება, სხვისი შრომის მითვისება ჰქმნის მდიდართა და ღარიბთა ფენებს, კლასობრივ ანტაგონიზმს, სამაგიეროდ შრომის თანასწორობა, მისი განთავისუფლება სპობს მონობას, ანტაგონიზმს და ამყარებს შრომის მწარმოებელთა ს ო ც ი ა ლ უ რ თ ა ნ ა ს წ ო რ ო ბ ა ს. გოგებაშვილს კარგად ესმის, რომ შრომის როლი უფრო ძლიერია, ვიდრე წოდებრივი სხვადასხვაობის ძალა და რომ შრომის პრინციპით გაერთიანებულ და ერთიანი შრომის პროცესში ჩაბმულ სხვადასხვა წოდებათა შორის შეიძლება წაიშალოს წოდებრივი წინააღმდეგობანი და თავისუფლად დადგნენ ყველა ისინი ერთი დროშის ქვეშ.

შრომის როლის ასეთ გარდამქმნელ მნიშვნელობასთან ერთად გოგებაშვილს მშვენიერად ესმის, რომ ეს შრომა უნდა იყოს არა პრიმიტიული, მამა-პაპური, არამედ დაფუძნებული მაღალი ფორმის სასოფლო მეურნეობასა და საქალაქო მრეწველობაზე. „ერთი მხრით ქართველობამ უნდა მამა-პაპური ხვნა-თესვა შესცვალოს რაციონალურს მეურნეობაზე და მეორე მხრით გამრავლდეს და გაძლიერდეს ქალაქებში“², წერს იგი. ქართველი მოსახლეობის ქალაქებში გამრავლება-გაძლიერება, იაკობის აზრით, ნიშნავდა საქალაქო მრეწველობაში ქართველი მშრომელი ფენების ჩაბმას. ამ სა-

¹ რჩ. ნაწერები, II, 318.

² იქვე, 250.

ხით გულისხმობდა იგი რაციონალურ სასოფლო-სამეურნეო და სამრეწველო შრომას და მის დიდ მნიშვნელობას ადამიანისა და ადამიანთა ფენების სოციალური გარდაქმნის საქმეში.

ამგვარად, იაკობ გოგებაშვილს ყველაზე საიმედო და საყრდენ ძალად მიაჩნდა მშრომელი ხალხი და არა რომელიმე მისი ცალკეული ფენა. ის, როგორც ილია ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი, განმანათლებელი იყო და, ცნობილია, განმანათლებლები „მოსახლეობის არც ერთ კლასს არ გამოყოფდნენ როგორც თავისი განსაკუთრებული ყურადღების საგანს. ისინი ლაპარაკობდნენ არა მარტო ხალხზე საზოგადოდ, არამედ ერზეც კი საზოგადოდ“¹.

*

*

როგორ უყურებდა იაკობ გოგებაშვილი სოციალიზმსა და სოციალისტურ იდეებს? მას არა ერთხელ უთქვამს თავისი დროის შესახებ, რომ „ჯერ კიდევ მთელს ჩვენს სახელმწიფოში სუფევს სულის შემხუთავი და ტყვიასავით მძიმე ატმოსფერა“². იგი მშვენიერად ხედავდა, რომ მისი დროის „გლეხობა და მუშა ხალხი მთლიანად დამოკიდებულია, მთლიანად დამონავეებულია, მემამულეებისა და მეფაბრიკეებისაგან“³, რომ „ხალხი დილიდან საღამომდინ შრომობს, წელებზე ფეხს იდგამს, მაგრამ უმეტესი დიდი ნაწილი მისი შრომის ნაყოფისა ჩადის მიწისა და ფულის პატრონების ჯიბეში“³. იაკობმა კარგად იცოდა, რომ „უდიერ ნივთიერ უთანასწორობასთან“ და მშრომელთა ეკონომიურ სიღატაკესთან ერთად სუფევდა აგრეთვე მათი პოლიტიკური და კულტურული მონობა. ის იცნობდა სოციალიზმსა და მისთვის ბრძოლის ისტორიას. იცნობდა სოციალისტებს და სრული შეგნებით ლაპარაკობდა, რომ მხოლოდ

¹ Денин, II, 349.

² რი. პედ. და პუბლ. ნაწ., I, 69, 1910.

³ იქვე, 73.

სოციალიზმს და სოციალისტებს სურთ მოსპონ გამრყენელი რეჟიმი, მოსპონ შრომის დამონება, მშრომელთა სილატაკე, მათი პოლიტიკური ჩაგვრა და უკულტურობა. ის ჯერ კიდევ 1881 წელს წერდა:

„სოციალისტებს სურთ კაცობრიობა გამოიყვანონ ამგვარ გარყვნილ მდგომარეობიდან. იმათ სწადიანთ, განსაზღვრონ. შეასუსტონ და გააუქმონ ეკონომიური კონტრასტი, ნივთიერებითი უთანასწორობა. ისინი მოწადინებული არიან მოსპონ ერთი მხრით დამჩაგვრელი სილატაკე, მეორე მხრით გამრყენელი სიმდიდრე და დაამყარონ ქვეყანაზედ საყოველთაო თანაბარი კეთილდღეობა. ამ მიზნის მისაღწევად მათ სურთ გამოიყვანონ შრომა მონობიდან, მეუფობა ჩამოართვან კაპიტალსა და ჩააბარონ იგი შრომასა“¹.

პირველ არსებით ნაბიჯად საციალიზმისაკენ იაკობს მიაჩნია „მამულებისა, ფაბრიკებისა და ზაოდების საკუთრებად გადაცემა გლეხებისა და მუშებისადმი“². მეორე არსებით ნაბიჯად მას მიაჩნია ხალხთა ეროვნული პრინციპის დაკავშირება სოციალიზმთან.

„ჩვენ დარწმუნებული ვართ, — წერდა იგი, — რომ სოციალიზმს, ეროვნული პრინციპის გარეშე, არ ძალუძს ააღო რძინოს ქვეყანა“³.

ამ იდეებისათვის იაკობ გოგებაშვილს არ უღალატია არც შემდგომ; მაგალითად, პირველი რევოლუციის პერიოდში იგი უყოყმანოდ იზიარებდა მესამე დასის პროგრამას:

„ჩვენ ყოველთვის თანაგრძნობით (ხაზი ავტორისა, გ. თ.) ვუცქეროდით ძირითად აზრს ჩვენის მესამე დასელებისას, რომელნიც გამსჭვალულნი იყვნენ წადილით — დაეხსნათ მუშა ხალხი იმ მონობის უღლიდან, რომელიც მას ადგა კისერზე კაპიტალისტების წყალობით“⁴.

¹ რჩ. პედ. და პუბლ. ნაწ., I. 74.

² რჩ. ნაწერები, II, 442.

³ იქვე, 442.

⁴ იქვე.

მაგრამ იაკობ გოგებაშვილი ბოლომდე ვერ გაჰყვა მეცნიერული სოციალიზმის თეორიას, ვერ გამოიჩინა საჭირო თანმიმდევრობა სოციალისტური იდეების შეთვისება-განვითარების საქმეში. მაგალითად, მას საჭიროდ მიაჩნდა მიწებისა და ქარხნების არა უფასოდ გადაცემა გლეხებისა და მუშებისათვის, არამედ, სახელმწიფოს მიერ მათი გამოსყიდვა მესაკუთრეთაგან და გლეხთა და მუშათა მიერ მათი შეხყიდვა. წინააღმდეგი იყო აგრეთვე იგი დიქტატურისა საერთოდ და საკმარისად მიაჩნდა „კანონიერის ღონისძიებით ბრძოლა“ მეფის რეჟიმის წინააღმდეგ.

ამგვარად, მას სწამდა სოციალიზმი როგორც საუკეთესო, იდეალური მომავლის რეალობა, მაგრამ არ ესმოდა მიხთვის ბრძოლის რევოლუციური მეთოდი, არ ესმოდა პროლეტარიატის კლასობრივი ინტერესები. ეს იყო იაკობ გოგებაშვილის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მსოფლმხედველობის ნაკლი, მაგრამ ეს არ უშლიდა მას სრულიად შეგნებულად მიმხრობოდა 1905 წლის რევოლუციას და მოეთხოვა „მოწინავე (ხაზი ავტორისაა, გ. თ.) რუსეთს ყოველთვის მხარი მივცეთ“¹. ამავ დროს იაკობი მოითხოვდა საქართველოს ფართო ავტონომიას და თვითმმართველობის პრინციპზე მოწყობილი ჩვენი ქვეყნის ფედერატიულ კავშირს რუსეთთან. მისი აზრით, „პატარა სახელმწიფოების ხანამ გაიარა და დადგა დრო დიდი ფედერაციებისა“², ხოლო, კერძოდ, „ისტორიის მსვლელობამ აუცილებელი გახადა, იყოს საქართველო განუყრელი ნაწილი რუსეთის სახელმწიფოსი, მაგრამ ნაწილი თავისებური: საკუთარი ენით, კულტურით, თვითმმართველობით“³. ამიტომ გოგებაშვილი წინააღმდეგი იყო რუსეთში ერთიანი ცენტრალური პარლამენტის შემოღებისა ყველა

¹ რჩ. ნაწერები. II, 433.

² იქვე, 437.

³ რჩ. პედ. და პუბლ. ნაწ., I, გვ. II, 1910.

ვრებისათვის. მას საჭიროდ მიაჩნდა საქართველოს, როგორც სხვა პატარა ერებს, მინიჭებოდა:

„საკუთარი კანონმდებლობითი დაწესებულება, ადგილობრივი პარლამენტი, რომელიც არჩეული იქნება საყოველთაო, პირდაპირი, საზოგადო და ფარული კენჭის ყრით. ეს ადგილობრივი პარლამენტი შეიმუშავებს, დაადგენს და გამოსცემს ყოველგვარ კანონს საქართველოს შესახებ“¹.

საქართველოს ფართო ავტონომიით და ადგილობრივი პარლამენტული მმართველობით, გოგებაშვილის აზრით, ჩვენში დამყარდება „სრული შინაური თვითმმართველობა“ და „ნაციონალური თავისუფლება“, „მუშათა და გლეხთა ბედი უფრო სწრაფად გადასწყდება სასურველათ“. „ჩვენ ღრმად ვართ დარწმუნებული — წერდა იგი, — რომ საქართველოს ავტონომია ბევრად დააჩქარებს სოციალურ ცვლილებას ქართველთა შორის და დაეხმარება მის ღროიანად განხორციელებას თვით რუსეთში“².

სოციალურ ცვლილებებში გოგებაშვილი გულისხმობდა მეფის რეჟიმის დამხობას და მშრომელი ხალხის განთავისუფლებას, სკოლის, სასამართლოს და ადმინისტრაციის გაეროვნებას, საერთოდ „დაუბრკოლებელ წინმსვლელობას და კულტურულ განვითარებას ჩვენი ქვეყნისას“.

*

*

იაკობ გოგებაშვილი სპორადულად ეხებოდა აგრეთვე საზოგადოებრივი განვითარების კანონზომიერების საკითხებს — საც. მისი აზრით, სოციალური პროცესის საფუძველს წარმოადგენს მეურნეობის მდგომარეობა. მეურნეობა განაპირობებს ხალხის ცხოვრების ყველა მხარეს, კერძოდ კულტურა-

¹ რჩ. ნაწერები, II, 438.

² იქვე, 440.

განათლებას. მართალია, განათლება დამოკიდებულია მეურნეობაზე, მაგრამ ის, გოგებაშვილის აზრით, არ არის პასიურ მდგომარეობაში თავისი საფუძვლის მიმართ. განათლება თავის მხრივ ზემოქმედებას ახდენს მასზე, აწვითარებს მას. ცნობილია, რომ „განათლებისათვის საჭიროა ქონება, ხოლო ქონების შეძენისათვის განათლება“, მაგრამ გოგებაშვილის მართებული შენიშვნით აქ არ არის შეკრული წრე, გამოუვალი მდგომარეობა: „მცირე განათლების პატრონმა ერმა შეიძლება ეგ განათლება უკედ მოიხმაროს და წინ წასწიოს თავისი მეურნეობა და ვაჭრობა. მერე წინ წაწეული მრეწველობით ერთი ნაბიჯით წინ წასწიოს ცოდნის მოფენა, ერთი მცირედი ძალით აძლიეროს მეორე მცირედი ძალა, ვიდრე ორივენი, ერთმანეთის ზედმოქმედების წყალობით არ გაძლიერდებიან და მძლავრს ორ-ტოტა მდინარედ არ გადაიქცევიან“¹. მართალია, იაკობ გოგებაშვილი არ ხმარობს ტერმინებს: ბაზისი, ზედნაშენი — მაგრამ მიგნებული აქვს ეს ცნებები, კარგად ესმის მათი არსი და მატერიალისტური თვალსაზრისით წყვეტს მათი დიალექტიკური ურთიერთობის საკითხს.

*

იაკობ გოგებაშვილის მსოფლმხედველობის ბუნების გარკვევისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს მის ესთეტიკურ შეხედულებებს.

ხელოვნების საგნისა და მისი დანიშნულების საკითხის გაგებაში იაკობ გოგებაშვილი დგას მატერიალისტურ თვალსაზრისზე. მისთვის ხელოვნება ცნობიერების გარკვეული ფორმაა, რომელიც ასახავს და გამოხატავს ცხოვრების სინამდვილეს, ადამიანის შრომასა და გარეშე ბუნებას. მსგავსად ბ. ბელინსკისა და ილია ჭავჭავაძისა, ხელოვნების მიზნად მას მიაჩნია სახალხო, საზოგადოებრივი ინტერესების სამსახური, ცხოვრების გაუყეთესებისათვის ბრძოლა. ამით განისაზღვრება ხელოვნების იდეური და

¹ რჩ. ნაწერები, II, 250.

მხატვრული შინაარსი. „იმისათვის, რომ ხელოვნურმა ნაწარმოებმა მიიღოს ისტორიული მნიშვნელობა, — წერს გოგებაშვილი, — აუცილებელია, რომ მის შინაარსს შეადგენდეს თანამედროვე ცხოვრების საუკეთესო მისწრაფებანი და მოწინავე აზრები. ამისათვის საჭიროა, რომ ცხოვრების ყოველი მოვლენა იყოს საკმაოდ ახსნილი და ნამდვილად გაგებული“¹. ცხოვრების სინამდვილის სისწორით ახსნა-გაგება და ვარდაქმნა ხალხის საუკეთესო მისწრაფებათა და მოწინავე აზრების მიხედვით წარმოადგენს ხელოვნების დანიშნულებას. მაგრამ ი. გოგებაშვილის ესთეტიკური კრედო უფრო ღრმა და მრავალმხრივია. ის ამტკიცებს, რომ ხელოვნების საგანი და შინაარსი ცვალებადია. ამ ცვალებადობის საფუძველს წარმოადგენს საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარება: „ხელოვნების საგანი და მისი მნიშვნელობა საზოგადო წარმატებისათვის თანდათან იცვლება და სხვადასხვაფერდება ცხოვრების მიმდინარეობის მოთხოვნილებათა მიხედვით“² — წერს გოგებაშვილი და, როგორც ვხედავთ, სავსებით მართებულად და მეცნიერულად ამუშებს საკითხს სოციალური ურთიერთობის განვითარებით ხელოვნების განპირობების შესახებ.

იაკობ გოგებაშვილი შეეხო აგრეთვე ხელოვნების შინაარსისა და ფორმის ერთიანობის პრობლემას. ეს პრობლემა გასული საუკუნის 90-იანი წლების დამდეგს ჯერ კიდევ ნაკლებად დამუშავებული და გადაუწყვეტელი იყო, მაგრამ ჩვენმა ავტორმა ამ მხრივაც გამოიჩინა მისადმი რეალისტური მიდგომა და ხელოვნების მაღალი ღირსებისა და სწორი შეფასების კრიტერიუმად მისი ფორმისა და შინაარსის სრული შესატყვისობა აღიარა. „სიტყვა-წყობილი ხელოვნების ყოველგვარი ნაწარმოები, — ამბობს გოგებაშვილი, — უნდა და-

¹ გაზ. „ივერია“. 1894, № 60 (ხაზი ჩვენია—გ. თ.).

² იქვე.

ფასდეს ორის მხრივ: შესახებ გარეგანის სიმშვენიერის გამო-
ხატვისა და თვით შინაარსის ანუ დედა-აზრის გამოთქმითა.
რამდენადაც ეს ორი მხარე უფრო ეთანხმება ერთი-მეორეს,
იმდენად ხელოვნური ქმნილება უფრო მაღალი ღირსებისაა¹.
ხელოვნებას და მეცნიერებას, გოგებაშვილის აზრით, შეიძ-
ლება ერთი და იგივე „დედა-აზრი“, ანუ იდეა ჰქონდეს, მაგ-
რამ პირველი განირჩევა მეორისაგან ამ იდეის გამოხატვის
„გარეგანი სიმშვენიერით“, ანუ ფორმით. ეს არის ხელოვნე-
ბის თავისებურება, რითაც ის მოქმედებს ადამიანის გრძნო-
ბებზე, ემოციებზე. და ამით უფრო ადვილად მიაქვს თავისი
იდეა ხალხამდე: „ცხოვრების რომელსამე მოვლენის გაგებას.
მეცნიერული გამოკვლევის საშუალებით მეტი დრო და შრო-
მა მოუწდება, მაშინ როდესაც ესევე მოვლენა, ესევე აზრი,
ხელოვნურად წარმოთქმული უმრავლესობისათვის უფრო
ადვილად გასაგებია“, — ამბობს გოგებაშვილი და სწორედ ამ
თავისებურებებში ხედავს იგი ხელოვნების განსაკუთრებულ
როლს ხალხის ცხოვრების განვითარებაში, რეალური სინამ-
დვილის გარდაქმნაში.

ამგვარად, ხელოვნების ძირითადი საკითხების გაგებასა
და გარკვევაში იაკობ გოგებაშვილი მტკიცედ დგას მატერია-
ლისტური ესთეტიკის საფუძველზე. ამავე საფუძველზე დგას
იგი თავის მხატვრულ შემოქმედებაშიც, როგორც კრიტიკუ-
ლი რეალიზმის თვალსაჩინო წარმომადგენელი.

იაკობ გოგებაშვილის მსოფლმხედველობის უფრო სრუ-
ლად დახასიათებისათვის საჭიროა შევეხოთ აგრეთვე მის სა-
ბუნებისმეტყველო იდეებს.

¹ გაზ. „ივერია“. 1894, № 60.

იაკობ გოგებაშვილის საბუნებისმეტყველო კონცეპცია ძირითადად მატერიალისტურია. „ბუნების კარის“ ავტორ-შემდგენელი გარეგან სამყაროს განიხილავდა როგორც რეალურ სინამდვილეს. მას აღიარებდა შემეცნების ერთადერთ წყაროდ. პირველად მოვლენად. ბუნების შესწავლას იაკობი თვლიდა რეალისტური აზროვნების ჩამოყალიბების მთავარ საშუალებად და ადამიანის პრაქტიკული ცხოვრების გაუმჯობესების უდიდეს ძალად. ადამიანის ერთ უმთავრეს დანიშნულებად მას მიაჩნდა ბუნების ცოდნა და მისი გარდაქმნა წინასწარ დასახული მიზნით: „ბუნება ემორჩილება მხოლოდ მას — წერს იაკობი, — ვინც მისი კანონების ცოდნით არის აღჭურვილი, მისთვის არის სიმდიდრის წყარო, ვისაც მისი ძალთა გამოყენება, სარგებლობა შეუძლიან“¹. „ბუნების ცოდნა — აგრძელებს იგი — და მის ძალთა დამორჩილება შეადგენს ერთ უმთავრეს ბურჯს ადამიანისა, ერისა და კაცობრიობის ბედნიერებას“².

- ბუნების შესწავლა, მისი გარდაქმნა და პრაქტიკული გამოყენება არა მარტო მატერიალური სიმდიდრის წყაროა, გოგებაშვილის აზრით, არამედ იგი არის აგრეთვე მეცნიერული აზროვნების სწორი აღზრდის და განმტკიცების ერთ-ერთი უდიდესი საშუალება. ამის გამო მოითხოვს იგი, რომ ადამიანი პატარაობიდანვე მიეჩვიოს „ბუნების კვლევას... მის ელემენტთა და ძალთა გაცნობას... ბუნებისმეტყველების სიყვარულს“, რომ დიდობაში შეიქმნეს „ჩინებული მეცნიერი, ფრიად სასარგებლო ბუნებისმეტყველი“³. რამდენადაც ბუნებისმეტყველების განვითარება, იაკობის თქმით, „სწორი, პირდაპირი“ გზით მიიმართება, იმდენად მისი კანონებისა და მის ძალთა შესწავლა უეჭველად სწორ, მეცნიერულ მსოფლმხედველობას უქმნის შემსწავლელს.

¹ ტ. II, 142.

² „კონა“, გვ. 1, 1900.

³ იქვე.

იაკობ გოგებაშვილი თვითონაც დიდი გულმოდგინეობით სწავლობდა ბუნებისმეტყველებას და იმის საბუთად, რომ მან მართლაც ჩინებულად იცოდა იგი, საკმარისია მისი ბრწყინვალე სახელმძღვანელო წიგნი „ბუნების კარი“.

გოგებაშვილი მატერიალისტური თვალსაზრისით სწავლობს და ხსნის ბუნების მოვლენებს, მის ძალებსა და კანონებს. ამავე თვალსაზრისით უდგება იგი ბუნების და ადამიანის ურთიერთობის საკითხს, ცხოველთა და მცენარეთა სამყაროს განვითარების განპირობებას ადამიანის ზემოქმედებით და ეკოლოგიური გარემოს ხასიათით. გოგებაშვილის თავის წიგნებში ნაკლებად აინტერესებს სისტემატიკური ბუნებისმეტყველება, კერძოდ კ. ლინეის და ა. ლიუბენის კონსერვატიული თეორია ცხოველთა და მცენარეთა „მუდმივ“ და „უცვლელ“ თვისებათა შესახებ. ის გვერდს უვლის მცენარეების, ცხოველების და მათი ანატომიური აგებულების დაწვრილებით კლასიფიკაციას, სქემატიკურ აღწერას, სამაგიეროდ განსაკუთრებული ინტერესით ეკიდება საკითხს „თუ როგორ ცხოვრობს ცხოველი, როგორ იბრძვის არსებობისათვის, რა ადგილი უჭირავს ბუნებაში, რა დამოკიდებულება აქვს სხვა ცხოველებთან და მეტადრე ადამიანთან და თვით თავის სამშობლოსთან“¹.

გოგებაშვილის მიერ ბუნების მატერიალისტური გაგების ერთ მშვენიერ მაგალითს წარმოადგენს მისი გატაცება დარვინიზმით. იაკობის ბიოგრაფიიდან ცნობილია, რომ იგი ზტუდენტობის პერიოდიდან ძალიან ღრმად და სერიოზულად სწავლობდა დარვინს და დარვინიზმს და მართლაც შეგნებული მიმდევარი იყო ამ მოძღვრებისა. ცნობილია, რომ დარვინიზმი, როგორც მოძღვრება, ორგანიული სამყაროს (მცენარეთა და ცხოველთა) ევოლუციის შესახებ, ძირითადად მატერიალისტურია. დარვინიზმმა დაამსხვრია ყოველგვარი თეოლოგიური და ანტიევოლუციური კონცეფციები

¹ „ბუნების კარი“, გვ. II, 1900.

ბუნებისმეტყველებაში და მტკიცედ დაამკვიდრა იგი მეცნიერულ საფუძველზე.

იაკობ გოგებაშვილი, როგორც დარვინისტი და, მაშასადამე, ევოლუციური თეორიის მომხრე, იზიარებდა მოწინავე. მატერიალისტურ თეორიას ბიოლოგია-ბუნებისმეტყველების დარგში და ეს იყო ერთი დამახასიათებელი ნიშანი მისი აზროვნებისა.

როგორი იყო საერთოდ იაკობ გოგებაშვილის მსოფლმხედველობა, მისი შეხედულებანი?

ზემოაღნიშნულიდან დასკვნის გამოტანა არსებითად წარმოადგენს პასუხს ამ კითხვაზე.

იაკობ გოგებაშვილის მსოფლმხედველობა ძირითადად მატერიალისტურია. მაგრამ ის არ არის თანამიმდევარი მატერიალისტი. თუ იგი შრომისა და ბუნების გაგების საკითხში ობიექტურად მატერიალისტურ პოზიციებზე დგას, სამაგიეროდ საზოგადოების გაგების საკითხში ის ხშირად გადადის ამ პოზიციებიდან. გოგებაშვილი, როგორც ვთქვით, არ სცნობდა კლასთა ბრძოლის თეორიას. არ სცნობდა პროლეტარიატის დიქტატურას. ის ვერ ამალლდა ისტორიის მატერიალისტურ გაგებამდე, მეცნიერული სოციალიზმის თეორიამდე. სუბიექტურად გოგებაშვილი არ სცნობდა მატერიალიზმს და ამის ერთადერთ მიზეზად ასახელებდა მატერიალიზმის მიერ რელიგიის უარყოფას. თუმცა იაკობი სასტიკად ებრძოდა მისტიციზმს, ვიწრო კლერიკალიზმს, ყოველგვარ ცრუმორწმუნეობას და მისი მოთხოვნებიც, როგორც ვნახავთ, არსებითად ანტირელიგიური ხასიათისაა, მაგრამ ფორმალურად რელიგიის წინააღმდეგ არ გამოდიოდა და ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ რელიგია მაღალ „ზნეობრივ“ კატეგორიად მიაჩნდა. მატერიალიზმში მას მხო-

ლოდ ანტირელიგიური „ქადაგება“ არ მოსწონდა. სხვა მხრივ ის არ ყოფილა მატერიალისტური მსოფლმხედველობის წინააღმდეგი, ყოველ შემთხვევაში ობიექტურად ის მატერიალისტია. მართალია, ეს „ობიექტივიზმი“ გოგებაშვილის მიერ არ იყო გაცნობიერებული, მაგრამ არსებითად, თავის პედაგოგიურ მოძღვრებასა და მხატვრულ შემოქმედებაში ის მატერიალისტია.

ასეთია იაკობ გოგებაშვილის მსოფლმხედველობა, მისი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და საბუნებისმეტყველო იდეები, მისი ფილოსოფია.

პედაგოგიური მოძრაობა

იაკობ გოგებაშვილის პედაგოგიური მოძღვრება შეიძლება გაიშალოს ხუთი ძირითადი პრობლემის ირგვლივ: აღზრდა-განათლების მიზნები, აღზრდა-განათლების შინაარსი, ხალხურობის პრინციპი და დედა-ენა, დიდაქტიკა, სახალხო სკოლა და მასწავლებელი. ძნელია გამოინახოს რომელიმე მისი პედაგოგიური იდეა, რომ ამ ხუთი პრობლემიდან არც ერთს არ დაუკავშირდეს. მართალია, ასეთი სქემა, საერთოდ, პირობითია და თანაც ზოგადი, მაგრამ გოგებაშვილის პედაგოგიური მოძღვრებისათვის იგი უჭველად დამახასიათებელია და მასთან ამომწურავიც.

1. აღზრდა-განათლების მიზნები

ახალგაზრდობის აღზრდა-განათლებას იაკობ გოგებაშვილი უდიდეს სახალხო და სახელმწიფოებრივ საქმედ თვლიდა. პედაგოგიკის სხვა კლასიკოსებისა და ჩვენში ილია ჭავჭავაძის მსგავსად, იაკობი სრულიად მართებულად აღნიშნავდა, რომ ახალი თაობის მეცნიერულ აღზრდაზე არის დამოკიდებული ყოველი ერის წარმატება. ქართველი ერის „გამოკეთება“ მას შესაძლებლად მიაჩნდა ახალგაზრდობის წესიერი ანუ მეცნიერული აღზრდით. იაკობის აზრით, ახალგაზრდობა ერის ფესვებს წარმოადგენს და ამიტომ მისი გაჯანსაღების მთავარი პირობა არის ამ ფესვების ჯანსაღობა ანუ განვითარება. ახალგაზრდობა ერის მომავალია, მაგრამ, რომ მართლაც შეძლოს მან ერის ღირსეული მომავლის შექმნა, საჭიროა მისი

აღზრდა და სწავლა-განათლება წინასწარ დასახული მიზნითა და შინაარსით მიიმართებოდეს. ამისათვის იაკობ გოგებაშვილს, პირველ ყოვლისა, საჭიროდ მიაჩნია აღზრდის მიზნის სიცხადე და მისი შინაარსის გარკვეულობა.

აღზრდა-განათლების ზოგად მიზნად იაკობ გოგებაშვილს მიაჩნდა ადამიანის ყოველმხრივი მომზადება საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის, მისი შეიარაღება იმ ცოდნით, რომელიც მას მისცემს ბუნების ძალთა გამოყენებისა და ცხოვრებაში გარკვევის უნარს. აღზრდა-განათლების ასეთი მიზანი, იაკობის აზრით, უნდა გულისხმობდეს ბავშვის „სულის ჰარმონიულად განვითარებას, რაც შეადგენს იდეალს სწავლისა და აღზრდისას“¹.

პედაგოგიკის ისტორიაში ჩვენ, მართალია, გვხვდება აღზრდის მიზნების ამგვარი განმარტება (კომენსკი, პესტალოცი, უშინსკი), ისე როგორც „ჰარმონიული განვითარების“ იდეაც პედაგოგიკის მრავალი კლასიკოსის არსებით მოთხოვნას შეადგენდა, მაგრამ ამით იაკობ გოგებაშვილი, გარდა იმისა, რომ იზიარებს და იცავს მათ შეხედულებებს, ადასტურებს აღზრდის ამ იდეის ცხოველყოფილობასა და აქტუალობას თავისი დროისათვის და ამასთან ქართველი ახალგაზრდობის ეროვნული აღზრდის პრობებს უფარდებს მას.

როგორი ახალგაზრდობა შეიძლება ჩაითვალოს ცხოვრებისათვის მომზადებულად, როგორ ახალგაზრდობას შეუძლია ბუნების ძალთა გამოყენება, ან ზას ნიშნავს ჰარმონიულად განვითარებული ადამიანი?

იაკობ გოგებაშვილი აყენებს ახალი ტიპის ადამიანის შექმნის პრობლემას.

ახალი ტიპის ადამიანი თავისი თვისებებით, დიამეტრალურად უნდა უპირისპირდებოდეს ძველი ტიპის ადამიანს. იაკობის დაკვირვებულ თვალს არ გამოპარვია მე-19 ს.

¹ „ბუნების კარი“, წინასიტყვაობა გვ. 4, 1900 (ხაზი ჩვენია—გ. თ.).

80—90-იანი წლების ძველი ტიპის ქართველი თავდაზნაურული ინტელიგენციის ფუქსავატობა, ზერელობა, ეროვნული ინტერესების ღალატი, მშრომელი ხალხისაგან მოწყვეტა, რუსული ბიუროკრატიისადმი შეზრდის ტენდენცია და საერთოდ, აშკარა გადაგვარების ნიშნები. ასეთი ინტელიგენტების შესახებ იაკობი წერდა, რომ „მათ აკლიათ გონებრივი ძალა, ცხოველი ჭკუა, ნამდვილი ცოდნა, მტკიცე ხასიათი. მხნეობა, თაოსნობა და ეხერხებათ მხოლოდ ერთადერთი საქმე: კანცელარიაში სამსახური, ოფიციალური ქაღალდების წერა, მოხელობა, „ჩინოვნობა“¹.

„განათლებული“ ქართველის ასეთი ტიპი რუსეთის მეფის ჩინსა და ორდენებზე სცვლიდა თავისი ხალხის მომავალს და შეგნებულად ეწინააღმდეგებოდა მოწინავე ქართველი ინტელიგენციის ნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობის იდეებს, თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის პრინციპებს.

იაკობ გოგებაშვილი არაფერს ზოგავდა ამ ტიპის ქართველი ინტელიგენტის წინააღმდეგ ბრძოლისათვის. სწორედ ასეთი ადამიანი მიაჩნდა მას ძირმომპალ, დამჟკნარტოტებიან ხედ, რომელიც შორიდან ადვილად ჩანს თავისი სიმადლის გამო, მაგრამ არსებითად განწირულია და ყოველ ქარიშხალს შეუძლია მისი გადამსხვრევა, ან ძირიანად ამოგლეჯა. ასეთ ინტელიგენტებს, იაკობის აზრით, არ შესწევთ უნარი აკეთონ სახალხო საქმე და არც უფლება აქვთ ილაპარაკონ ხალხის სახელით. ერთადერთი საიმედო ძალა, რომელსაც შეუძლია ხალხის სახელით ლაპარაკი და ერის საუკეთესო მომავლისათვის ბრძოლა — ეს არის „შრომის დროშის ქვეშ ძმურად შეერთებული“ და ეროვნული პროგრესის გზაზე მტკიცედ დამდგარი მშრომელი ახალთაობა. ჩვენს სახელოვან პედაგოგს მტკიცედ სწამს, რომ „ახალი ტიპის ქართველი“ სწორედ ამ თაობიდან უნდა წარმოიშვას.

¹ ი. გოგებაშვილი, ტ. II, 313, 1940.

გოგებაშვილს, როგორც ახალი ცხოვრებისათვის მებრძოლ საზოგადო მოღვაწეს, მშვენიერად ესმის, რომ ამ ახალ ცხოვრებას, ახალი ადამიანები შექმნიან. ასეთი ადაპტიანები ერთეულებად მოიძებნებოდნენ მის დროს, ზოლო საქართველოს მდგომარეობა კი მწვავედ მოითხოვდა მათ სიმრავლეს. აქედან სრულიად ნათელი გახდა გოგებაშვილისათვის, რომ ახალ ადამიანთა შექმნა უნდა ყოფილიყო მოწინავე საზოგადოებრივი აღზრდის და სწავლა-განათლების მიზანი. და, მართლაც, გოგებაშვილი მთელი შეგნებით და ენერგიით მოითხოვდა ისეთი განათლების სისტემისა და სასწავლებელთა ქსელის შექმნას, „რომელთაც შეუძლიანთ გამოუზარდონ ჩვენს ქვეყანას ახალის ტიპის ქართველები“. და თუ ახალი ტიპის ქართველი, საერთოდ, ახალი ტიპის ადამიანი, გოგებაშვილის აზრით, ყოველმხრივ უნდა ეწინააღმდეგებოდეს ძველი ტიპის ქართველს, ძველ ადამიანს, ის პირველ ყოვლისა, უნდა იყოს აღჭურვილი მაღალი ცოდნით და მტკიცე მორალით; მას უნდა შესწევდეს უნარი არსებული, როგორც თვით იაკობი წერს, „ავადმყოფური რეჟიმისა“ და „უკუღმართი ცხოვრების წინააღმდეგ“ შეუპოვრად ბრძოლისა და ამავე დროს ახალი და საუკეთესო მერმისისათვის ხალხის მოძრაობის თაოსნობისა. ახალი ტიპის ადამიანი უნდა იყოს გამსჭვალული სამშობლოსა და ხალხის მგზნებარე სიყვარულით, მაღალი ჰუმანური გრძნობებით და შრომისადმი შეგნებულ დამოკიდებულებით.

აღზრდა-განათლების მიზანი — ახალი ტიპის ადამიანის მომზადება — განსაკუთრებული ძალით აქვს გამახვილებული იაკობ გოგებაშვილს ახალი სოციალურ-პოლიტიკური ამოცანების თვალსაზრისით. ეხება რა იგი თავისი დროის აღზრდის სისტემის ბიუროკრატიულ-ბუტყუაზიულ ხასიათს, წერს:

„ხალხს კი სრულიად სხვა სწავლა ესაჭიროება, სრულიად სხვა ცოდნა სწყურიან, სწავლამ და ცოდნამ იგი უნდა

მოამზადოს ერთი მხრით ბუნებასთან ბრძოლისათვის, მეორე მხრით, სოციალურ სანატრელს ცვლილებებისათვის¹. სასტიკი ცენზურული პირობების გამო, მაშინ არ შეიძლებოდა უფრო აშკარად წერა, მაგრამ ახლა ჩვენთვის საკვებით ნათელია, თუ როგორ სოციალურ ცვლილებებს შენატროდა ჩვენი სახელოვანი საზოგადო მოღვაწე და შესანიშნავი პედაგოგი — იაკობ გოგებაშვილი. ის, როგორც ნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობის აქტიური წარმომადგენელი, შენატროდა ხალხის თავისუფლებას, საქართველოს დამოუკიდებლობას „საკუთარი ენით, კულტურით, თვითმმართველობით“. იაკობი არ იყო რუსეთიდან საქართველოს პოლიტიკური გამოყოფის მომხრე, მაგრამ საკვებით იზიარებდა ილია ჭავჭავაძის მოწოდებას „ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდუნესო“. ეს იყო გოგებაშვილის ერთ-ერთი ძირითადი სოციალურ-პოლიტიკური იდეალი, ამას აღიარებდა ახალი ტიპის ქართველი ახალგაზრდობის ერთ უმთავრეს მიზნად და ამაშივე ზედავდა იგი სანატრელ სოციალურ ცვლილებებს.

2. აღზრდა-განათლების შინაარსი

აღზრდა-განათლების მიზნების მიხედვით განსაზღვრავდა იაკობ გოგებაშვილი აღზრდის პროცესს, მის შინაარსს.

აღზრდას მრავალი მომენტი ახასიათებს, მრავალმხრივია მისი შინაარსი, მაგრამ ყოველი მისი მომენტი ან მხარე შეიძლება აღზრდის ოთხ ძირითად ნაწილამდე დავიყვანოთ. აღზრდის ეს ძირითადი ნაწილებია: — გონებრივი, ზნეობრივი, ესთეტიკური და ფიზიკური აღზრდა. პედაგოგიკის ისტორიაში აღზრდის ამ ძირითად შემადგენელ ნაწილებს გარდავხედებით აღზრდის სხვა სახეებსაც, მაგრამ ისინი არ არიან დამოუკიდებელი ხასიათისა და ჩვენ შეგვიძლია მათი მიკუთვნება აღზრდის რომელიმე ძირითადი ნაწილისადმი.

¹ ტ. II, გვ. 144.

იაკობ გოგებაშვილს არა აქვს პირდაპირი მითითება ალზრდის მთლიანი პროცესის ცალკე ნაწილებად დაყოფის შესახებ, მაგრამ მისი (ალზრდის) მიზნებისა და ამოცანების გარკვევის ყველა შემთხვევაში ნათლად მოჩანს, რომ იგი ალზრდაში სწორედ ზემოაღნიშნულ ოთხ ნაწილს გულისხმობს. გოგებაშვილი მოითხოვდა „რათა ფიზიკური, გონებრივი და ზნეობრივი განვითარება ყმაწვილებისა დაადგეს ჯეროვან გზას“¹. მას აქვს აგრეთვე მითითებები ესთეტიკური ალზრდის შესახებ. ამ თავის მოსაზრებას ალზრდა-განათლების შინაარსის შესახებ იკარსად ცვლის, პირიქით, ადასტურებს და ანმტკიცებს მას.

ბავშვის ალზრდისა და სწავლა-განათლების ყოველი მხარე ან მომენტი შეიძლება დავუკავშიროთ ამ ოთხ ძირითად ნაწილს; გოგებაშვილისათვის სავსებით ნათელია, რომ ადამიანის გონებრივი, ზნეობრივი, ესთეტიკური და ფიზიკური განვითარება მისი სოციალური და ბიოლოგიური ჩამოყალიბების ფართო და სრული პროცესია. მაგრამ ალზრდის აღნიშნული ნაწილებიდან ყველაზე უფრო ვრცლად მის ნაწერებში წარმოდგენილია ორი: გონებრივი და ზნეობრივი ალზრდა.

ა) გონებრივი ალზრდა

გონებრივი ალზრდა ანუ განათლება, როგორც ცნობილია, ცოდნის შეძენას მოასწავებს. ის გულისხმობს საკუთარი მეხსიერების გამდიდრებას „ყველა იმ სიმდიდრის ცოდნით, რომელიც კაცობრიობამ შეიმუშავა“ (ლენინი).

იაკობ გოგებაშვილს განათლების სინონიმად მიაჩნია შეძენა „ნამდვილი ცოდნისა, რომელიც ასწავლის (ადამიანს)

¹ ტ. II. გვ. 312—313.

ზედმიწევნით ბუნების ძალთა მოხმარებას“ და „სოციალურ პროგრესისათვის ბრძოლას“.

ყველგან, სადაც ლაპარაკია განათლებაზე, გოგებაშვილს მხედველობაში აქვს გონებრივი აღზრდა — „გონების ძალა“ ან „გონებრივი სიმდიდრე“.

არა ერთხელ აღუნიშნავს იაკობ გოგებაშვილს სწავლა-განათლებისა და ცოდნის დიდი მნიშვნელობა, არა ერთხელ აღუნიშნავს, რომ თანამედროვე ეპოქაში ადამიანის წარმატებას როგორც მეურნეობაში, ისე სოციალურ ცხოვრებაში სწყვეტს არა ფიზიკური ძალა ან ქონებრივი სიმდიდრე, არამედ გონების ძალა, გონების სიმდიდრე. ილია ჭავჭავაძის მსგავსად იაკობ გოგებაშვილი აღნიშნავდა: „სწავლა, ცოდნა, მეცნიერება ღონეა, იმისთანა, რომელსაც დღეს წინ ველარაფერი ვერ უდგება: ვერც მუშტი, ვერც ხმალი, ვერც ჯართა სიმრავლე. ცოდნა უძლეველი ფარია არსებობისათვის, ბასრი ხმალია მოგერიებისათვის, თუ მაგაში ფეხი გავიდგით, თუ მაგაში წინ წავედით, ჩვენი ეხლა დაუძლურებული ღონე ამოხეტქვს მაგარ ფესვებს“¹. ცოდნა, მისი აზრით, ისევე „საქიროა ერის არსებობის და წარმატებისათვის, რამდენადაც ჰაერი სუნთქვისა და სიცოცხლისათვის“.

ახალგაზრდობის გონებრივი განათლებისათვის იაკობ გოგებაშვილი სრულიად მართებულად მოითხოვდა მისი ცნობიერების გამდიდრებას მეცნიერების ახალი მიღწევებით, რეალური ცოდნითა და პრაქტიკული მოღვაწეობის უნარით.

ის მოითხოვდა X-IX საუკუნის რუსეთის დიდი დემოკრატი რევოლუციონერებისა და 60-იანი წლების მოწინავე საგანმანათლებლო იდეების გადმონერგვას საქართველოში. იბრძოდა ჩვენში განათლების მოწინავე იდეების ქართულ ეროვნულ ფორმებში გავრცელებისათვის.

ახალგაზრდობის მიერ შესწავლილი მეცნიერული დისციპლინები, იაკობის აზრით, გაწმენდილ უნდა იქნენ ყალბი

¹ ტ. II, 53.

ცნობებისა და მოძველებული დოქტრინებისაგან. ის, რაც ჭეშმარიტად ითვლებოდა ასი ან ორმოცდაათი წლის წინათ, შეიძლება დღეს, მეცნიერების ახალ აღმოჩენათა და მიღწევათა გამო, აღარ ითვლებოდეს ჭეშმარიტებად და ამიტომ მისი ცოდნით არ უნდა დაიტვირთოს მოსწავლის მეხსიერება. ასეთი დოქტრინების ცოდნა სავალდებულოა ამა თუ იმ მეცნიერების ისტორიკოსისათვის, მაგრამ სასკოლო ასაკის მოსწავლეებისათვის მათი ცოდნა არამცთუ სავალდებულო — საჭიროც არ არის. მოძველებული დოქტრინებისა და „შერყეულ ჭეშმარიტებათა“ მაგივრად ახალგაზრდობა უნდა ეუფლებოდეს მეცნიერების „ახალ სიტყვას“, მის უკანასკნელ მიღწევებს. მხოლოდ ამ გზით მიაჩნია იაკობს შესაძლებლად „რეალური ცოდნის“ გავრცელება ჩვენს ახალგაზრდობაში.

მართალია, კამათი რეალური და კლასიკური განათლების საკითხზე არ დამცხრალა მთელ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში, მაგრამ იაკობ გოგებაშვილის პოზიცია ამ საკითხში ყოველთვის უყოყმანო და გარკვეული იყო. ზემოაღნიშნულიდან სავსებით ნათელი უნდა იყოს, რომ იაკობი ყოველთვის მტკიცედ იდგა რეალური განათლების საფუძველზე. ის სავსებით იზიარებდა მოწინავე რევოლუციონერებისა და პედაგოგების აზრს რეალური განათლების ისტორიული აუცილებლობისა და ამკარა პროგრესიულობის შესახებ: „მე ყოველთვის ვიყავი, ვარ და ვიქნები მომხრე რეალური სისტემისა“, — წერდა გოგებაშვილი. ასევე რადიკალურად იცავდა იგი რეალური განათლების საშუალო სკოლის შემოღებას, რასაც ქვევით შევხებით.

რეალური განათლების სისტემა, იაკობის აზრით, არის ერთადერთი, რომელიც „ქეშმარიტ ცოდნას“ აძლევს მოსწავლეს და ამდიდრებს მის გონებას სასარგებლო ცოდნით როგორც ბუნებისმეტყველებიდან, ისე საზოგადოებრივი ცხოვრებიდან. ის ასაბუთებს დებულებას, რომ რეალური განათლების სისტემა უფრო ანვითარებს ადამიანის აზროვნებას, ვიდრე კლასიკური. სრულიად დამაჯერებელია იგი ამ დასაბუთებაში. მაგრამ უშინსკის ავტორიტეტის გამოყენების მიზნით მაინც წერს:

„საუკეთესო პედაგოგების აზრით, რომელსაც დიდი პედაგოგი რუსეთისა უშინსკიც სრულიად ეთანხმება, რეალური სისტემა აძლევს მოსწავლეთა გონებას ყველა იმ სიკეთეს, რომელსაც გამოელიან კლასიკური სისტემიდან და ბევრ სხვასაც და ავსებს თავისს მიმდევართა ცხოველი და ნაყოფიერი სწავლითა და არა ცარიელი ფილოლოგიური ფორმულებითა“¹.

რეალური განათლების სისტემა, გოგებაშვილის აზრით, „არის სისტემა მომავლისა“, ხოლო კლასიკური სისტემა კი დრომოკმეული და გარდასული. არა მარტო იმიტომ ებრძვის გოგებაშვილი კლასიკურ სისტემას, რომ ეს სისტემა მკვდარი ბერძნული და ლათინური ენების შესწავლას მოითხოვს, არამედ განსაკუთრებით იმიტომ, რომ ის ჯეროვან ყურადღებას არ აქცევს ბუნებისმეტყველების შესწავლას. ბუნებისმეტყველების ცოდნას დიდ საგანმანათლებლო მნიშვნელობას ანიჭებდა იაკობ გოგებაშვილი, პირველ ყოვლისა, იგი მას თვლიდა ადამიანის დალაგებული მსჯელობისა და ლოგიკური აზროვნების ყველაზე უფრო ძლიერ საშუალებად. იაკობი სავსებით იზიარებს უშინსკის აზრს, რომ „ბუნების ლოგიკა უფრო მარტივია, ცხადი და ძლიერი, ვიდრე კლასიკური ენებისა“ და მოითხოვს საბუნებისმეტყველო საგნების სწავლე-

¹ ტ. II, 266.

ბას ფართო და ახალი პროგრამით, რასაც მხოლოდ რეალური განათლების სისტემა უზრუნველყოფდა.

იაკობ გოგებაშვილი აკრიტიკებდა კლასიკური განათლების სისტემას, მაგრამ არ ავიწყდებოდა, რომ მისი ხელაღებით და აბსოლუტურად უარყოფა არ იქნებოდა მართებული. ეს მშვენივრად იცნობდა ამ სისტემას და იცოდა, რომ მასაც მოეპოვებოდა სათანადო ღირსება. ასეთად მას მიაჩნდა ფორმალური განათლების მომენტი. რამდენადაც ეს მომენტი ენების, გრამატიკისა და მათემატიკის სწავლებით ბავშვის ინტელექტუალური ფუნქციების განვითარებას მოითხოვს, იმდენად იგი მართლაც წარმოადგენს განათლების ძველი სისტემის გარკვეულ, რაციონალურ მარცვალს და მას არც განათლების რეალური სისტემა უარყოფს. ეს უკანასკნელი, იაკობის აზრით, შეიცავს კლასიკური განათლების ყოველ დღეებით ელემენტს. იგი წერს:

„ზურგი უნდა შევაქციოთ ყალბ ცოდნას, ფორმულების ზეპირობას და შევუდგეთ შეძენას ნამდვილის ჰუმანიტარულ ცოდნისას, ხოლო ამგვარ ცოდნას იძლევა ეგრეთწოდებულ რეალური სისტემა განათლებისა. ამ სისტემას ყველა უპირატესობა აქვს კლასიკური სისტემის წინაშე. პირველად რეალური სისტემა იმ ფორმალურს განვითარებასაც ანიჭებს მოწაფეს, რომელიც შეადგენს ერთადერთს ღირსებას კლასიკურის სისტემისას და ამის გარდა ნამდვილ ცოდნითაც ამდიდრებს“¹. საფესებით სწორია და მართალი იაკობ გოგებაშვილის მიერ ფორმალური განათლების პრინციპის შეფასება. ასევე სწორი და მართალია გოგებაშვილი რეალური განათლების სისტემის გარკვევის საკითხშიც. მაგრამ არ შეიძლება განსაკუთრებით არ აღინიშნოს ჩვენი დიდი პედაგოგის მიერ რეალური განათლების სისტემის გაგება, როგორც განვითარების მაღალი საფეხურისა, რომელიც გამდიდრებულია წინა საფე-

¹ ტ. II, 276.

ხურების პოზიტიური იდეებით და წარმოდგენს სრულიად ახალ პრინციპულობას.

ახალგაზრდობის გონებრივი განათლება იაკობ გოგებაშვილს წარმოდგენილი ჰქონდა თეორიული აზროვნების და პრაქტიკული მუშაობის მტკიცე კავშირის სახით. თეორიული ცოდნა მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება იქნას ნამდვილი „თუ მას პირდაპირი დამოკიდებულება აქვს ცხოვრებასთანა“, წერს იგი. ცხოვრებასთან თეორიის დამოკიდებულება იაკობს ესმოდა, როგორც ადამიანის პრაქტიკული შემოქმედების გააზრება, „ცხოვრების გასაუმჯობესებელი გზების დასაზავა“.

არა ერთხელ აქვს აღნიშნული იაკობ გოგებაშვილს თეორიული სწავლის დაკავშირების აუცილებლობა პრაქტიკულ მუშაობასთან, რომ ყოველი საგანი, როგორც თვითონვე წერს, „თეორიულს სწავლასთან ერთად მოსწავლეებმა უნდა შეითვისონ პრაქტიკულად“. ეს მოთხოვნილება არ ეხება მარტო სამეურნეო და სპეციალურ ტექნიკურ სასწავლებელთა მოსწავლეებს, რომლებიც ემზადებიან მომავალი პრაქტიკული მუშაობისათვის მეურნეობის ამა თუ იმ დარგში და, ცხადია, წინასწარ, სასწავლებელშივე ღებულობენ თავისი სპეციალური საგნის პრაქტიკულ ცოდნას. თეორიული სწავლის დაკავშირება მოსწავლის პრაქტიკულ შრომასთან ი. გოგებაშვილს წამოყენებული აქვს, როგორც პრინციპი სწავლებისა ყოველ სასწავლებელში.

საბუნებისმეტყველო განათლებასაც გარკვეულ პრაქტიკულ მიზნებს უსახავდა იაკობ გოგებაშვილი. ბუნების ცოდნა ბუნების ძალთა გამოყენებისაყენ უნდა მიიღტვოდეს და ამიტომ ბუნების მოვლენათა თეორიული შესწავლა, იაკობის აზრით, შეძლებისამებრ გარკვეულ პრაქტიკულ სამეურნეო ამოცანათა გადაჭრას უნდა ისახავდეს. „მეურნეობა მე-

ტად რთული საგანია. მას ესაჯიროება თეორიული და პრაქტიკული შესწავლა. ბუნება ემორჩილება მხოლოდ მას, ვინც მისი კანონების ცოდნით არის აღჭურვილი. მისთვის არის სიმდიდრის წყარო, ვისაც მისი ძალთა გამოყენება, სარგებლობა შეუძლიან¹.

ამრიგად, ბუნების კანონების თეორიული შესწავლა, ან-ვითარებს რა ბავშვის აბსტრაქტულ, ლოგიკურ აზროვნებას. ამავე დროს აძლევს მას სათანადო პრაქტიკულ დახელოვნებას ამ კანონების გამოსაყენებლად სამეურნეო პრაქტიკულ ცხოვრებაში.

✠

* *

ახალი თაობის სწავლა-აღზრდის ისტორიაში, განსაკუთრებით აღორძინების ეპოქიდან, ზოგადი და სპეციალური განათლების ურთიერთობის საკითხი ყოველთვის აქტუალური, მაგრამ სადაო იყო. ზოგი პედაგოგი (კომენსკი, უშინსკი, დიუი და სხვ.) ზოგად განათლებას აღიარებდა სპეციალური განათლების წინასწარ პირობად და მის საფუძვლად, ზოგს კი (პესტალოცი, ზალცმანი, კერშენშტეინერი და სხვ.) შესაძლებლად მიაჩნდა სპეციალური განათლება ფართო ზოგადმეცნიერული განათლების გარეშე.

იაკობ გოგებაშვილი პირველთა რიგს ეკუთვნის მისი აზრით, სპეციალური განათლება, რომელი დარგის ცოდნასაც უნდა ეხებოდეს იგი, მხოლოდ მაშინ იქნება ეფექტური, თუ ფართო ზოგად განათლებაზე იქნება აგებული. სპეციალური განათლება უნდა მიიმართებოდეს საფუძვლიანი ზოგადი განათლების გზით. „ახლა ყველასათვის ცხადი ჭეშმარიტებაა, რომ სპეციალური სწავლა უძლური ია მეტნაკლებობით, თუ მას წინ არ უძღვის საზოგადო გან-

¹ ტ. II, 142.

კითარება, რომელიც უფურჩქნის მოსწავ-
ლეს ყოველგვარ ნიჭსა და ჰყოფს მას სრულ
ადამიანად¹.

ავტორი ამით აღიარებს იმ სრულ ჰუმარიტებას, რომ
მხოლოდ ზოგადი განათლებიდან გამომდინარეობს სპეცია-
ლური ცოდნის ძალა, რომ სპეციალისტს ის აძლევს საშუა-
ლებას მაქსიმალურად გამოიყენოს თავისი დახელოვნება.
მაგრამ აღნიშნული ფრაზის განსაკუთრებული მნიშვნელობა
მდგომარეობს იმაში, რომ აქ ი. გოგებაშვილი ანვითარებს ორ
წესანიშნავ დებულებას, პირველი: ზოგადი განათლე-
ბა ქმნის მოსწავლის ყოველგვარი ნიჭის
გაშლის შესაძლებლობას და მეორე: ზოგადი
განათლება აქცევს ადამიანს სრულ ადამი-
ანად.

როგორც ვხედავთ, იაკობს ჰარმონიული განათლების
პრინციპი აჰყავს უფრო მაღალ, ყოველმხრივი განათლების
პრინციპამდე. ადამიანის ყოველგვარი ნიჭის განვითარება აქ
გაგებულია, როგორც მისი ყოველმხრივი განათლება, ხოლო
ყოველმხრივი განათლება კი მას აქცევს სრულყოფილ ადა-
მიანად. კომენტარი ფიქრობდა, რომ მხოლოდ განათლებუ-
ლი ადამიანი შეიძლება ჩაითვალოს ნამდვილ ადამიანად.
იაკობ გოგებაშვილი კი უფრო ზუსტია ამ მხრივ. არა ყოველ-
ნაირი განათლება, ან განათლების ყოველი სახე აქცევს ადა-
მიანს სრულ ადამიანად, არამედ მხოლოდ ყოველმხრივი
განვითარება.

ზოგადი განათლება, რასაკვირველია, არ უარყოფს სპე-
ციალურ განათლებას, ისე როგორც ყოველმხრივი განვითა-
რება ადამიანის რომელიმე ნიჭის განსაკუთრებულ განვითა-
რებას, მაგრამ როგორც სპეციალური განათლება, ისე რომე-
ლიმე ნიჭის განსაკუთრებული განვითარება უნდა ეყრდნო-
ბოდეს ისეთ ფართო გონებრივ განათლებას, რომელიც სავ-

¹ ტ. II, 272.

სებით უზრუნველყოფს როგორც სხვადასხვა ძირითადი დარგის ცოდნას, ისე ყოველგვარი ნიჭის ნორმალურ განვითარებას. იაკობ გოგებაშვილს ეს აზრი გამოთქმული აქვს ასეთ მარტივ დებულებაში: რომელიმე დარგის სპეციალური ცოდნა არ უნდა იყოს მოწყვეტილი სხვა დარგების ცოდნიდან, რომელიმე ერთი ნიჭის განსაკუთრებულმა განვითარებამ არ უნდა მიჩქმალოს ადამიანის სხვა ნიჭი. ცალმხრივი განათლება, ერთი რომელიმე ნიჭის განვითარება, სხვა ნიჭის დახშობით, ასახიჩრებს ადამიანს, სპობს მისი ყოველმხრივი განვითარების შესაძლებლობას; „მისი ერთი რომელიმე მოღვაწეობის განვითარების მიზანს მსხვერპლად ეწირება ყოველი სხვა ფიზიკური და სულიერი ნიჭი“ (მარქსი). ამით კი სრული თუ ნამდვილი ადამიანის მაგივრად ვღებულობთ შეზღუდულ, ნაწილობრივ ადამიანს. იაკობ გოგებაშვილს მშვენივრად ესმის ეს დებულება და ამაშია ერთერთი მისი უდიდესი დამსახურება. ამაში მოჩანს მისი მაღალი კულტურა. იგი წერს:

„სპეციალისტი, მოკლებული საზოგადო განვითარებას, მოგვაგონებს მაშინასა, რომელიც ერთ რამეს აკეთებს მექანიკურად და სხვა რისამე რიგიანად გაკეთება მისთვის შეუძლებელია. ამისთანა ვიწრო სპეციალისტი ყოველს განსხვავებულს გარემოებაში იფანტება, კერაფერს ახერხებს თავისთავად და გაკეთების მაგივრად საქმეს ადვილად აფუჭებს“¹. იმისათვის, რომ სპეციალისტის მუშაობა იყოს შეგნებული, იცოდეს რიგიანად ადამიანის მოღვაწეობის სხვადასხვა დარგი და შეეძლოს ყოველ განსხვავებულ გარემოებაში ორიენტირება, საჭიროა ადრეული ასაკიდანვე მივცეთ მას ფართო ზოგადი განათლება, როგორც მომავალი სპეციალური ცოდნის საფუძველი, ვინაიდან, იაკობის აზრით, „ახლა ყველასათვის ცხადია, რომ საზოგადო

გახსნილობა ბავშვის გონებისა მიუცილებელი პირობაა ყოველის სპეციალურის ცოდნის შეძენისათვის¹.

იაკობ გოგებაშვილს სავსებით ნათლად და მართებულად აქვს შეგნებული ის გარემოება, რომ ვიწრო და შეზღუდული სპეციალური ცოდნა, მოკლებული ზოგადი განათლების საფუძველს, ადამიანს აქცევს უბრალო მანქანად, მექანიკურ ძრავად. ეხებოდა რა იგი სამეურნეო განათლების გავრცელების აუცილებლობას 80-იან წლებში, სრულიად კატეგორიულად მოითხოვდა ფართო ზოგადი ცოდნის მქონე სპეციალისტ მეურნეთა კადრების შექმნას. „ჩვენ სამეურნეო მამულები კი არ გვინდა, — აცხადებდა გოგებაშვილი, — ჩვენ გვესაჭიროება სრულნი ქართველნი, განათლებული მამულიშვილნი, შეიარაღებული ლენინამდვილ სამეურნეო სწავლითა“².

ამ სიტყვებს ახლაც დიდი აქვთ რეზონანსი, ახლაც დიდია მათი აქტუალობა და სავსებით შეესაბამება სახალხო განათლებასა და სპეცტექნიკური კადრების მომზადების თანამედროვე ამოცანებს.

იაკობ გოგებაშვილი ნათლად ხედავდა მშობლიური მრეწველობის განვითარების გზებსა და ტემპებს, ნათლად ხედავდა წარმოებაში მუშების ადგილგადანაცვლებისა და პროფესიული იდიოტიზმის ლიკვიდაციის აუცილებლობას. იაკობისათვის ცხადი იყო, რომ მექანიზაციის გზით მიმავალ წარმოებას განვითარებული მუშა ესაჭიროება, რომ რთული მანქანური წარმოება ადვილად სტყორცნის მუშას ერთი დარგიდან მეორეზე და რომ ასეთი ადგილგადანაცვლება შესძლოს მან უნდა მიიღოს ფართო განათლება და შეიარაღდეს წარმოების სხვადასხვა დარგისა და საწარმოო იარაღის კარგი ცოდნით.

¹ ტ. II, 143.

² იქვე, 273.

იაკობ გოგებაშვილი არ ამალლებულა მარქსისტული პოლიტექნიზმის პრინციპამდე, მაგრამ უდავოა, რომ მის პედაგოგიურ მოძღვრებაში არის გარკვეული ჩანასახი პოლიტექნიკური განათლებისა, უდავოა, რომ გოგებაშვილი არის წინამორბედი პოლიტექნიკური განათლებისა საქართველოში.

ბ) ზნეობრივი აღზრდა

ბავშვის ზნეობრივი აღზრდა იაკობ გოგებაშვილს მიაჩნდა მისი განვითარების უმთავრეს ნაწილად. „ბუნების კარის“ წინასიტყვაობაში ის აღნიშნავდა:

„პატიოსანის, კეთილშობილის გრძნობების აღზრდა მოზარდი თაობის გულში კიდევ უფრო საჭირო და ძვირფასია, ვიდრე გონების გამდიდრება სხვადასხვა ცოდნითა.

...აი, რისთვის მივეცით ჩვენი წიგნის ყოველს განყოფილებაში დიდი ადგილი ეთიკურს, ალტრუისტულ ელემენტსა, აღმზრდელ შინაარსსა“¹.

უკეთეს მეცნიერული ცოდნის შეძენა საგანმანათლებლო პროცესია და ინტელექტუალურ განვითარებას მოასწავებს, სამაგიეროდ ზნეობრივი თვისებების შემუშავება აღმზრდელობით პროცესს წარმოადგენს და მორალურ განვითარებაში იგულისხმება. იაკობ გოგებაშვილი სწორედ აღმზრდელობითი შინაარსის ნაწარმოებთა სწავლებაში ხედავდა ზნეობრივ განვითარებას, ეთიკური ნორმების შეგნებას. მართალია, მისთვის ნათელი იყო, რომ პედაგოგიური პროცესის საგანმანათლებლო და აღმზრდელობით მხარეთა შორის, ისე როგორც გონებრივ განათლებასა და მორალურ განვითარებას შორის, მჭიდრო კავშირია, იცოდა ისიც, რომ აღმზრდელობითი შინაარსის ნაწარმოები უეჭველად შეიცავს საგანმანათლებლო იდეებსაც, მაგრამ აღზრდის ეს ორი მხარე მას იდენტურ ცნებებად არ მიაჩნდა. მათ მჭიდრო კავშირთან რე

¹ „ბუნების კარი“. 1900, გვ. III—IV.

განსხვავებასაც კარგად ხედავდა და ამიტომ მათი განვითარებისათვის საერთო მასალის გამოყენების პარალელურად სხვადასხვა სპეციალურ ღონისძიებასაც მიმართავდა.

გოგებაშვილის აზრით „მ ა ლ ა ლ ი დ ა წ მ ი ნ დ ა ზ ნ ე -
ო ბ ი ს შ თ ა ნ ე რ გ ვ ა მ ო წ ა ფ ი ს გ უ ლ შ ი“ — აღზრდის უდიდესი მიზანია, მასწავლებლის უმთავრესი დანიშნულებაა. მთელ რიგ თავის წერილებში სასკოლო მუშაობის გარდაქმნის შესახებ, ის დაბეჯითებით მოითხოვდა „ჩვენი ახალი თაობის აღზრდას კეთილი გულით და მოყვასთა მხურვალე სიყვარულით“. სკოლა, მასწავლებელი და ოჯახი არ უნდა ზღუდავდნენ თავის ამოცანას მოზარდის მხოლოდ სწავლა-განათლებით. მათ არ უნდა დაივიწყონ ის წმინდა მოვალეობა, რომ მოზარდს ცოდნასთან ერთად შეუქმნან „დიდებული გული“ და იმის შეგნება, რომ „ყოველი წამი მათის სიცოცხლისა ეკუთვნის მოყვასთა, სამშობლოსა და კაცობრიობასა“.

დაწყებითი განათლების მქონე ყმაწვილს, ი ა კ ო ბ ი ს აზრით, ჩვენ ვერ მოვთხოვთ ცოდნის მხრივ იმაზე მეტს, რაც მან სკოლაში შეიძინა, მაგრამ ზნეობის მხრივ ის უნდა აკმაყოფილებდეს ადამიანთა საერთო ცხოვრების ნორმებს ისე, როგორც მრავალი გლეხი ჩამორჩენილია თავისი ცოდნით, მაგრამ მაღლა დგას ზრდილობით და კეთილშობილი თვისებებით. ეს არ არის პარადოქსული დებულება და არც გონებრივი და ზნეობრივი განვითარების გათიშვას გულისხმობს. გოგებაშვილი გამოდის იმ მოსაზრებიდან, რომ ცოდნის შეძენის წყარო უმთავრესად სკოლაა, ხოლო ზნეობრივი განვითარების წყაროდ კი გვევლინება ოჯახი; სკოლა, სკოლისგარეშე გარემო, საერთოდ მთელი ცხოვრება. ამასთან ზნეობრივი განვითარება შედარებით უფრო ჩქარი ტემპით მიმდინარეობს, ვიდრე გონებრივი, და ზნეობრივ წესებს უფრო ადვილად იმახსოვრებს ადამიანი, ვიდრე მეცნიერულ დოქტრინებს.

როგორ ესმის ი ა კ ო ბ გ ო გ ე ბ ა შ ვ ი ლ ს ზნეობრივი აღზრდის მიზანი? ზნეობრივი აღზრდა, პირველყოვლისა

„ნამდვილი ადამიანის ღირსებათა“ აღზრდას გულისხმობს. გოგებაშვილს მრავალ ალაგას აქვს ამ ღირსებებზე ლაპარაკი, მაგრამ ძირითად ღირსებათა შორის ასახელებს ჰუმანიზმს, პატრიოტიზმს, ინტერნაციონალიზმს და ისეთ თვისებებს, როგორიც არის: შრომისმოყვარეობა, მეგობრობა, ზრდილობა, გამგონეობა, სიმართლე, სინდისიერება, უბრალოება და „ნამდვილი ადამიანობის“ სხვა თვისებები.

ჰუმანიზმი. ეს ღირსება ადამიანის პირადი კულტურის საზომია, მისი მორალის მწვერვალია. ჰუმანიზმი იაკობ გოგებაშვილს ესმის, როგორც „მიდრეკილება ფართო ადამიანობისადმი“, როგორც პიროვნების სიყვარული და მის ადამიანურ ღირსებათა პატივისცემა. ჰუმანურ აღზრდაში კი გულისხმობს „ნამდვილ ადამიანურ გრძნობათა“ შემუშავებას, პიროვნების თავისუფალ განვითარებას, მისი ნიჭის ყოველმხრივ გაშლას.

ჰუმანიზმი იაკობს მიაჩნია ადამიანობისა და მოქალაქეობის ყველაზე უფრო საიმედო საფუძვლად. „სხვა საქმეა ჰუმანიზმის პრინციპი, — წერს ი. გოგებაშვილი, — მას შეიძლება ყოველთვის და ყველგან გაბედულად დავეყრდნოთ“¹.

პიროვნების ნამდვილი ადამიანობა მის განათლებაში მოჩანს იმდენად, რამდენადაც თვით ეს განათლება ჰუმანიურობაში ვლინდება. არის ბევრი შემთხვევა, როცა მაღალი განათლების მქონე პიროვნებას აკლია ჰუმანურობა, ისე როგორც უაღრესად კეთილშობილ ადამიანს — განათლება. ამის მაგალითები ბლომად მოჰყავს იაკობ გოგებაშვილს როგორც დასავლეთ ევროპის ხალხთა ისტორიიდან, ისე ჩვენი ხალხის ცხოვრებიდან. ამასთან შეიძლება დავასკვნათ, რომ იაკობის აზრით: განათლება, მოკლებული ჰუმანურობის პრინციპს, არ შეიძლება ჩაითვალოს

¹ Правда о Тифлисе, 3.

ნამდვილ განათლებად, ისე, როგორც ჰუმანურ-
თვისებებს მოკლებული ადამიანი ნამდვილ
ადამიანად. ამ მოსაზრებათა საფუძველზე იაკობ გოგე-
ბაშვილი დაასკვნის, რომ ნამდვილი ადამიანის აღზრდის ინ-
ტერესი მოითხოვს გონებრივი და ზნეობრივი განვითარების
მთლიანობას.

იაკობ გოგებაშვილი აღნიშნავს რა, რომ „პედაგო-
გიური ნიჭი ვერ დაისადგურებს ვერც კერძო კაცში, ვერც
ერში, გარეშე ნამდვილი ადამიანური გრძნობისა“, დაასკვნის:

„თუ ბერძნები გაცილებით სჯობდნენ რომაელებსა მო-
ზარდი თაობის აღზრდისა და სწავლების საქმეში, ეს იმიტომ,
რომ მათზე უფრო გაცილებით კაცთმოყვარენი იყვნენ. ძვე-
ლის დროის უდიდესი პედაგოგი სოკრატი ამასთან უდიდესი
ჰუმანისტი იყო“¹.

რამდენადაც აღმზრდელი გადამწყვეტ როლს თამაშობს
აღზრდის საქმეში, იმდენად იგი, იაკობის აზრით, არა მარტო
პატივს უნდა სცემდეს ჰუმანიზმს, არამედ თვითონ უნდა იყოს,
პირველყოვლისა, ჰუმანისტი. გოგებაშვილი ამბობს, რომ
„პედაგოგიკის მამათ-მთავარი კომენსკი, პესტალოცი, დის-
ტერვეგი, უშინსკი — კაცთმოყვარეობის, ალტრუიზმის მნა-
თობნი იყვნენ“², და ამან შეუწყო მათ ხელი, გამხდარიყვნენ.
დიდ პედაგოგებად, ხალხის აღმზრდელებად.

„ბავშვებში, იაკობ გოგებაშვილის თქმით, თავის-თავის
მოყვარეობის გარდა, ჰუმანიური მხარე, კაცთმოყვარეობაც
ძლიერია“ და ჰუმანისტ-პედაგოგს, ისე, როგორც საბავშვო
მწერალს, ევალება „აღმოაჩინოს ეს საუკეთესო მხარე“ ბავ-
შვის ბუნებისა და განავითაროს იგი. ბავშვის პიროვნების
სიყვარული და პატივისცემა, მასზე მზრუნველობა და გულს-
ყური — აი პირველი, რაც უნდა ახსოვდეს ყოველ მასწავლე-

¹ ტ. II, 329.

² იქვე.

შელს და საბავშვო მწერალს, ყოველ აღმზრდელსა და მშობელს.

ჰუმანური აღზრდის მიზნით იაკობ გოგებაშვილი მოითხოვდა ბავშვთა „რეალურ მიდრეკილებათა“ განვითარებას, მისი ბუნების შესაფერისად და ქვეყნის მოთხოვნილებათა მიხედვით. ის მოითხოვდა ასკეტიზმისა და განდეგილობის ყოველი ფორმის აღმოფხვრას აღზრდის საქმეში, ბავშვის ყველა ჯანსაღ თვისებათა განვითარებას და ცხოვრების სინამდვილის სწორ ცოდნას.

გოგებაშვილი მოითხოვდა შეურიგებელ ბრძოლას ადამიანის მორალის დამამცირებელი საქციელის ყოველი სახის წინააღმდეგ. თავის სტატიებში, მხატვრულ და პრაქტიკულ პედაგოგიურ მოღვაწეობაში ის სასტიკად კიცხავდა კავკასიის სასწავლო ოლქისა და სასულიერო განათლების უწყების ბიუროკრატ მოხელეთა მიერ მოსწავლე ახალგაზრდობაში კულტივირებულ ჯაშუშობას, გამცემლობას, დამცინაობას, მოწაფეთა ფიზიკურ დასჯას, მათ ლანძღვა-გინებასა და შეურაცხყოფის სხვა ფორმებს.

გოგებაშვილი არ გაპყოლია მოგვიანო ბურჟუაზიული ჰუმანისტების გატაცებას კლასიციზმით. ის დიდად აფასებდა ძველ, ანტიურ კულტურას, მაგრამ, როგორც ვიცით, წინააღმდეგი იყო კლასიკური განათლების სისტემისა. იმავე ჰუმანიზმის პრინციპის სახელით და ბავშვის პიროვნების თავისუფალი განვითარებისა და რეალური განათლების მიზნით მოითხოვდა იგი ფართო საბუნებისმეტყველო განათლებას. მისი „ბუნების კარი“ და მრავალი ცალკე მოთხრობა, როგორც ვნახავთ, ამ აზრის საუცხოო დადასტურებაა. ამავე აზრის დადასტურებას წარმოადგენენ აგრეთვე მისი „დედა ენა“ და „Русское слово“, რომლებიც, მათი ავტორის სიტყვებით რომ ვთქვათ — „სხვადასხვა ცოდნით ბავშვთა გამდიდრებასთან... ერთად უნერგავენ მათ ზნეობრივ, ჰუმანურ პრინცი-

პებს და, მაშასადამე, მოქმედებენ მათზე აღმზრდელობითი სულისკვეთებით და მიმართულებით“¹.

ჰუმანიზმის მაღალი იდეებით აქვს გაუღენთილი იაკობ გოგებაშვილს მორალური აღზრდის სხვა პრინციპებიც.

პატრიოტიზმი. სამშობლოს მგზნებარე სიყვარული და პატრიოტული აღზრდა იაკობ გოგებაშვილის პედაგოგიკისა და მხატვრული შემოქმედების მთავარი მოტივია. ის, როგორც ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გამოჩენილი მოღვაწე, ილია ჭავჭავაძესთან ერთად მოითხოვდა ისეთი თაობის აღზრდას, რომელიც შეძლებდა საქართველოს განთავისუფლებას მეფისა და კაპიტალის მონობისაგან, რომელიც მისცემდა ქართველ ერს დამოუკიდებელი ცხოვრების საშუალებას და „ააღორძინებდა მას თავისებური ეროვნული გზით“, როგორც ეკონომიურად, ისე პოლიტიკურად და კულტურულად.

კითხვაზე ვისა ჰქვია პატრიოტი? გოგებაშვილი: უპასუხებს:

„მას ვისაც სიცოცხლის უმთავრეს საგნად გაუხდია მშობლიური ქვეყნის ბედნიერება, ვინც თავგამოდებულად და შეუპოვრად ებრძვის დაუღალავად ყოველს დაბრკოლებას, რომელიც მის სამშობლო ქვეყანას წარმატების გზაზედ გადაღობებია, ვისაც მთლად დაკარგულად მიაჩნია ყოველი წამი, რომელიც არ მოუხმარნია მამულის ზრუნვისათვის, ვისაც ედაგვის გული მამულის ტანჯვითა, უხარის მისი ლხენითა, ვინც ბედნიერია მის ბედნიერებით, უბედურია მის უბედურობით და ვინც მზად არის დიმილით შესწიროს მას თავისი სიცოცხლე“².

¹ Государственный язык в грузинских начальных школах, 60-61, 1905.

² ტ. II, 111, (ხაზი ჩვენია—გ. თ.).

ასე კლასიკურად მარტავს გოგებაშვილი პატრიოტის მოვალეობას. თავისი ქვეყნისა და მშობლიური ხალხის სიყვარული გოგებაშვილს დაკავშირებული აქვს სხვა ქვეყნებისა და ხალხთა მეგობრულ გრძნობასთან, სხვა ერების სამშობლოთა ღრმა პატივისცემასთან. იაკობ გოგებაშვილის პატრიოტიზმის საგანი, როგორც ვნახეთ, ახალი საქართველოა, მას სურს არა წარსულის შემობრუნება, არამედ არსებულის გარდაქმნა, ჯანსაღი მომავლის უზრუნველყოფა. ის უარყოფს ძველ გზას და ახალი კულტურისაკენ მიჰყავს თავისი სამშობლო.

იაკობ გოგებაშვილი, ისე, როგორც ილია და აკაკი, შორს არის ვიწრო ნაციონალიზმიდან. ის სასტიკი მტერია შოვინიზმისა, ხალხთა შორის შუღლისა და მტრობისა. ამიტომ მის პატრიოტიზმს არაფერი აქვს საერთო ბურჟუაზიულ პატრიოტიზმთან.

ის აღშფოთებულია პატრიოტიზმის პრუსიული გაგების გამო. პრუსიელ „პატრიოტებს“, იაკობის აზრით, „უნდათ სხვის უბედურებაზე ააშენონ თავიანთი ქვეყნის ბედნიერება“. „პრუსიის პატრიოტს ტრეჩიკეს რომ ჰკითხო, — წერს გოგებაშვილი, — რასა სთვლი საჭიროდ გერმანიის ბედნიერებისათვისო, გიპასუხებს: დასავლეთით საფრანგეთის მიწასთან გასწორებას, სამხრეთით ავსტრიის წელში მოკავებას და აღმოსავლეთით რუსეთის მიმსხვრევასაო“¹. იაკობი სასტიკად ილაშქრებს ასეთი ავანკური პატრიოტიზმის წინააღმდეგ და უპირისპირებს მას მამულის სიყვარულის „ისეთ წმინდა მიმართულებას, რომელსაც... დაადგა დაწინაურებული, საუკეთესო წილი ევროპის დემოკრატიისა“².

ამგვარად, გოგებაშვილის პატრიოტიზმი დემოკრატიულია, ის გამომდინარეობს მშრომელ ხალხთა ეროვნ-

¹ ტ. II, 112.

² იქვე, 113.

ნული აღორძინებისა და სოლიდარული ურთიერთობის ინტერესებიდან.

პატრიოტული გრძნობა, იაკობის აზრით: „არის ნაზი, როგორც კაკლის ხე, ღრმა როგორც მისი ფესვები, მაღალი როგორც მისი წვერი, მის ტოტებსავით განიერი და მის კოყრებსავით ნაყოფიერი. ამიტომ ითხოვს იგი საზოგადოებისაგან და ცალკე პირისაგან ისეთსავე ერთგულ ზრუნვას და მოვლას, როგორც კარგი შვილის აღზრდა დედ-მამისაგან“¹.

მამულის სიყვარული, იაკობის მართებული მტკიცებით, არ არის ბუნებით მონაცემი, თანდაყოლილი თვისება. ბუნება „საზოგადოებრივს გრძნობას ვერ დაანათლებს ადამიანსა. პატრიოტობა საზოგადოებამ და ცალკე პირებმა უნდა დანერგონ, აღზარდონ და დააყენონ ჯეროვან სიმაღლეზე“². ეს გრძნობა, ამგვარად, ადრეული ასაკიდანვე უნდა იზრდებოდეს ადამიანის გულში. ბავშვობიდანვე უნდა ეჩვეოდეს ადამიანი სამშობლოს მიწა-წყლისა და მოსახლეობის, თავისი კულტურის, ენის, ლიტერატურის, ისტორიის და ყოველი ეროვნული საუნჯის სიყვარულს.

„თუ ერს სურს იარსებოს ქვეყანაზე — წერს იაკობ გოგებაშვილი, — იგი... თვალისჩინივით უნდა იცავდეს ეროვნულს გონებას, გულსა და სულსა... იცავდეს, აწვითარებდეს და აღორძინებდეს თავის ქვეყნის ენასა, ეროვნულს განათლებასა, ეროვნულს ლიტერატურასა, თეატრსა, ეროვნულს კულტურასა და იღწოდეს ყველა თავისი ეროვნულის უფლების აღდგენისა და გაფართოებისათვის, რათა საპატიო ადგილი მოიპოვოს ერთა შორის და გახდეს თავისებური და მნიშვნელოვანი ნაწილი კაცობრიობისა“³.

ის სრულიად მართებულად ფიქრობდა, რომ პატრიოტობა წარსულზე მოთქმით და ტირილით კი არ შეიქმნება, არა-

¹ ტ. II, 110—111.

² იქვე, 110.

³ იქვე, 504.

ჰედ მაღალი განათლებისა და კულტურის საფუძველზე, მეცნიერული ცოდნის ნიადაგზე, ხალხის ინტერესების შეგნებაზე.

იაკობ გოგებაშვილი აფრთხილებს ქართველ საზოგადოებას, სკოლას და ოჯახს, რომ მეფის მოხელენი და, საერთოდ, მთელი მისი „წყეული რეჟიმი“ მოწადინებულია აღმოფხვრას ჩვენში სიყვარული მამულისადმი, დაგვაფიწყოს ჩვენი ქვეყნის გმირული წარსული, წაგვართვას ენა, მოგვისპოს ეროვნული კულტურის ყოველი შემონაქმედი.

მართლაც, მეფის ბიუროკრატიამ იცოდა, რომ პატრიოტიზმი აწეწარებს ერებს მონარქიული წესწყობილების წინააღმდეგ და აძლიერებს თავისუფლების იდეებს; ამიტომ ებრძოდა იგი პატრიოტიზმს და არ ცდებოდნენ ჩვენი ხალხის დიდი მოამაგენი: ილია, აკაკი, იაკობი, სერგეი მესხი, ნიკო ცხვედაძე და სხვები, რომ თავდადებულად ზრდიდნენ და აფართოებდნენ ამ გრძნობას, როგორც ნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობის დიდ ძალას.

მაგრამ ერთ-ერთ ყველაზე უფრო საშიშ მოვლენად, როგორც შექმლო დიდი ზიანი მოეტანა ქართული, დემოკრატიული პატრიოტიზმისათვის — ეს იყო ცრუპატრიოტობა. სასტიკად ილაშქრებდა ცრუპატრიოტიზმის წინააღმდეგ ილია ქავექავეძე, სასტიკად გმობდა მას იაკობ გოგებაშვილიც.

ცრუპატრიოტები გარეგნულად, პრესაში და შეკრებებზე თავგამოდებით იცავდნენ ქართული კულტურის ყოველ ატრიბუტს, მაგრამ არსებითად მათ ოჯახებში არც ერთი ეს ატრიბუტი არ სარგებლობდა რაიმე პატივისცემით, განსაკუთრებით კი — მშობლიური (ქართული) ენა. ცრუპატრიოტობის მაგალითს იაკობი ხედავდა არა მარტო „გადაბირებულ მოხელეთა ოჯახებისა და ზოგიერთა გაფუქსავატებულ არისტოკრატების“ თვალთმაქცურ დამოკიდებულებებში მშობლიური ენისა და, საერთოდ, ყოველივე ქართულისადმი, არამედ ასეთი „მომაკდინებელი სენის“ მაგალითებს ის ხედავდა „ჩვენს განათლებულ დასშიც“ და ეს უფრო ანაღვლებდა

მას. ეს ცრუპატრიოტები, იაკობის თქმით, „ლიტერატურაში ცხარ-ცხარე სიტყვებს ხარჯავენ მამულისშვილობაზედ და საქმე კი იმით გაათავეს, რომ თვითონც უღალატეს ეროვნებას და თავიანთ სახლებიდანაც გამოაძევეს ქართული ენა“¹. ასეთი „პატრიოტები“ შენიღბულ მტრებად და უფრო საშიშ ხალხად მიაჩნდა იაკობს ქართული კულტურისათვის, ვიდრე პირდაპირი მტრები და მათ, როგორც ავგულის დედინაცვლების, გამოაშკარავებას ის თვლიდა ნაციონალური ბრძოლის ერთ-ერთ მთავარ ამოცანად.

ქართველი ერის „საიმედო მომავალი“ წარმოდგენდა იაკობ გოგებაშვილის საზოგადოებრივი მოღვაწეობისა და მწერლობის მთავარ საბრძოლო ამოცანას. ერთ-ერთ ძირითად პირობად, რაც უზრუნველყოფდა ამ საიმედო მომავალს, იაკობი აღიარებდა ქართველი ხალხის ეროვნულ მთლიანობას, ხოლო ეროვნული მთლიანობის ბურჯად კი მიაჩნდა ქართული ენა, როგორც საერთო ენა ყველა ქართველი ტომისათვის. მის ქართულ სახელმძღვანელოებს, როგორც ვიცით, სწორედ ეს პოლიტიკური მიზანი ჰქონდა საფუძვლად. მაგრამ იყო ერთი გარემოება, რაც ხელს უშლიდა მის „დედა ენას“ გამხდარიყო ყველა ქართველი ტომის მშობლიური ენის სახელმძღვანელო წიგნად. ეს იყო მართლმადიდებლური ქრისტიანობის ელემენტები ამ წიგნისა. ქართველი მაჰმადიანები, ქართველი კათოლიკეები და ქართულ ენაზე მოლაპარაკე ებრაელები ამის გამო ერიდებოდნენ იაკობის „დედა ენას“. ეს ფაქტი ცოტა მოგვიანებით, 1906 წელს, შენიშნა ავტორმა და შენიშვნის უმაღლე ნახა გამოსავალი: 1906 წლიდან „დედა ენა“, ოცდამეორე გამოცემიდან, როგორც აღვნიშნეთ, ორ ნაწილად გამოდიოდა; მან ამოიღო პირველი საანბანო ნაწილიდან სარწმუნოებრივი ელემენტი და „ამით — როგორც თვითონვე წერს ამ გამოცემის წინასიტყვაობაში, — შესაძლებლად გავხადეთ ანბანის ხმარება ყველა სარწმუნოების

¹ ტ. II, 361.

ქართველთათვის“. ასევე გასწმინდა მან სარწმუნოებრივი მასალისაგან „დედა ენის“ მეორე ნაწილის ძირითადი ტექსტის პირველი 248 გვერდი, და ამ სახით — წერდა იგი: „დედა ენა“ ყველა მოწაფეს ავითარებს და ზრდის როგორც ქართველს ადამიანსა საზოგადოდ“. ამგვარად, დიდმა ქართველმა პატრიოტმა უყოყმანოდ შესწირა ეკლესიისა და რელიგიის ინტერესები ეროვნულ ინტერესებს — ქართველი ხალხის მთლიანობის იდეას.

პატრიოტიზმი, იაკობის აზრით, უნდა „ასულდგმულებდეს ჩვენს საზოგადოებას“ და განსაკუთრებით ახალგაზრდობას: ის უნდა იყოს ისე მხურვალე, როგორც ზაფხულის მზე, მძლავრი, როგორც ქარიშხალი, ნოყიერი, როგორც დედამიწა და ენთოს ჩვენს გულში, როგორც პრიალა ცეცხლი¹. ამისათვის მას საჭიროდ მიაჩნდა სკოლას და ოჯახს გადაეშალა ახალი თაობის წინაშე ქართველი ხალხის საამაყო წარსული და საიმედო მომავალი. სახელდობრ, გმირული თავდადება სამშობლოსათვის და მაღალი კულტურის ნიმუშები. იაკობი 1910 წელს აღნიშნავდა, რომ ქართველობა, რომელმაც მრავალ საუკუნეთა მანძილზე გამოატარა თავისი თავი ცეცხლსა და წყალში, გმირულად დაიცვა თავისი ტერიტორია, კულტურა და ადამიანური ღირსებანი — შესძლეს დაამსხვრიოს „ეხლანდელი ავადმყოფური რეჟიმი“ და ეროვნული აღორძინების იმედით უცქიროს თავის მომავალს.

სწორედ ასე ზრდიდა იაკობი თავისი დროის ახალთაობას: სიამაყე წარსულისათვის, შეურიგებლობა აწმყოსადმი და რწმენა საიმედო მომავლისა. ასე ზრდიდა იგი მას როგორც თავისი პედაგოგიკურ მოძღვრებით, ისე მხატვრული შემოქმედებით

ინტერნაციონალიზმი. თავისი ერის დიდ სიყვარულსა და პატრიოტულ გრძნობას იაკობ გოგებაშვილი თავისუფლად უთავსებდა სხვა ერებს ღირსებათა დაცვისა და

¹ ტ. II, 112.

მათი უაღრესი პატივისცემის ინტერნაციონალურ გრძნობას. „ძლიერი სიყვარული სამშობლოსი ჰბადავს ძლიერს სიყვარულს კაცობრიობისას“¹, აცხადებდა იგი. ის ყოველთვის მიუდგომლად აფასებდა ამა თუ იმ ერის დამსახურებას კაცობრიობისა და კულტურის წინაშე. აფასებდა სხვადასხვა სახელმწიფოებს არა მათი ტერიტორიული სიდიდისა და მოსახლეობის რიცხვის მიხედვით, არამედ იმ როლის მიხედვით, რომელსაც ისინი ასრულებდნენ როგორც საკუთარი ხალხის, ისე საერთაშორისო კეთილდღეობის საქმეში.

როგორც პატრიოტობა, ისე ინტერნაციონალობა, იაკობ გოგებაშვილის აზრით, გამომდინარეობს საერთოდ ადამიანისადმი ჰუმანური დამოკიდებულების გრძნობიდან. ის სამართლიანად ფიქრობს, რომ ადამიანის სიყვარულისა და პატივისცემის გარეშე არ შეიძლება სიყვარული და პატივისცემა არც თავისი ერისა და არც კაცობრიობისა. „ვინც გამსჭვალულია ადამიანისადმი სიყვარულით, ის ამ კეთილშობილურ გრძნობას ანხორციელებს პირველ ყოვლისა თავის სამშობლოსა და თვისტომთა მიმართ, როგორც კაცობრიობის იმ ნაწილის მიმართ. რომელიც უფრო ახლოა მასთან, და, მაშასადამე, არის ჭეშმარიტი პატრიოტი. მაგრამ ამავე დროს ის სიყვარულითა და სამართლიანობით ეპყრობა სხვა ერებსაც და, ამგვარად, ემსახურება საყოველთაო ძმობის მაღალი ცნების განხორციელებას“².

იაკობ გოგებაშვილისათვის ნათელი იყო, რომ ნაციონალურ ბრძოლას ხალხთა შორის იწვევდა კაპიტალისტური და თვითმპყრობელური სინამდვილე. ის აღნიშნავდა: „ახლანდელი კაცობრიობა იმ ხანაში სდგას, რომ მის შემადგენელ ერთა შორის გაცხარებული ბრძოლაა არსებობისათვის“³. იაკობს

¹ რჩეული პედაგოგიური და პუბლიცისტური ნაწერები, I, 537, 1910.

² Правда о Тифлисе. 3

³ ტ. II, 235.

კარგად ესმოდა ამ ბრძოლის ეკონომიური და პოლიტიკური შინაარსი; ის ამბობდა თავისი დროის საზოგადოების შესახებ, რომ „კონკურენცია შეადგენს ძირითადს კანონს ხალხთა არსებობისას და შემოქმედებისას“¹. მართლაც, სხვადასხვა ერების ბურჟუაზიულ კლასთა შორის აღმოცენებული ეკონომიური კონკურენცია ვაჭრობა-მრეწველობის დარგში შეადგენს შოვინიზმის ძირითად მიზეზს. იაკობი კარგად ზედავდა ამ შოვინიზმის ნაციონალურ ფორმებსაც და ყოველ თავის გამოსვლას შოვინიზმის წინააღმდეგ და ქართული ეროვნული ინტერესების დასაცავად პოლიტიკური სიმამხილით აწარმოებდა. იაკობს სწამდა, რომ ნაციონალური შუღლი, ეროვნებათა ბრძოლა მომავალში უნდა მოსპობილიყო: „ელირსება თუ არა კაცობრიობა იმ სანატრელ ხანასა, როდესაც ეს ბრძოლა მოისპობა და დამყარდება სოლიდარობა, ძმური თანხმობა ერთა შორის?“² — კითხულობდა იგი და ერთ-ერთ საშუალებად ხალხთა შორის სოლიდარობისა და ძმობა-ერთობის დასამყარებლად მიაჩნდა ცოდნა, განათლება.

ინტერნაციონალური აღზრდის მიზნად იაკობ გოგებაშვილს მიაჩნდა სწორედ ამ საერთაშორისო სოლიდარობისა და ნაციონალური ძმობა-თანხმობის სულისკვეთების შემუშავება ახალ თაობაში. ამ ამოცანის გადაჭრას იგი აკისრებდა პირველ ყოვლისა სკოლასა და ოჯახს. ინტერნაციონალური აღზრდის ყველაზე მნიშვნელოვან ღონისძიებად იაკობი თვლიდა სასწავლო საგნებისა და ოჯახში საკითხავი წიგნების გაეღწეოდა ინტერნაციონალური თემებითა და იდეებით. ამ მხრივ ის თვითონ გვაძლევდა იშვიათ მაგალითს თავისი სახელმძღვანელოებითა და ცალკე მოთხრობებით. მისი „დედა ენა“, „ბუნების კარი“ და „Русское слово“ ინტერნაციონალური ზასიათის მრავალ მასალას შეიცავენ. ინტერნაციონალური იდეებით არის აგრეთვე გაუღწეოთლი მისი მოთხრო-

¹ ტ. II, 235.

² იქვე

ბები: „იავნანამ რა ჰქმნა“, „გამარჯვებული დედა“, „თავდა-
ღებული მღვდელი თედორე“ და სხვ.¹

მარტო სკოლითა და ოჯახით არ საზღვრავდა იაკობ გო-
გებაშვილი ინტერნაციონალური აღზრდის ამოცანებს. ის
ფართოდ იყენებდა ამ მიზნით ლეგალურ ბეჭდვით ორგა-
ნოებს, რუსულსა და ქართულს პერიოდიკას. ის ერთი მხრით
ეწეოდა სერიოზულ მეცნიერულ პროპაგანდას ერთა შორის
„ძმური თანხმობის“ ჩამოსაგდებად, ხოლო მეორე მხრით
აწარმოებდა შეუწელებელ ბრძოლას რუსეთის მეფის კო-
ლონიური პოლიტიკისა და მის წარმომადგენელთა დიდმპყრო-
ბელური შოვინიზმის ყოველგვარი გამოვლინების წინააღ-
მდეგ. ის ებრძოდა აგრეთვე სომხის მსხვილ ბურჟუაზიასა და
მისი ინტელიგენციის იმ ჯგუფებს, რომლებიც ყოველნაირი
საშუალებით ცდილობდნენ ნაციონალური შუღლის გაჩაღე-
ბას ქართველებსა და სომხებს შორის.

განსაკუთრებული სიმკაცრით იბრძოდა იაკობ გოგება-
შვილი პატარა და კულტურულად ჩამორჩენილი ერების
ჩაგვრა-შეურაცხყოფის წინააღმდეგ. ის ებრძოდა მათი ენე-
ბისა და ეროვნულ ღირსებათა დაცინვა-შევიწროებას დიდ-
მპყრობელური ნაციონალისტებისა და შოვინისტების მიერ.
ყველაზე უფრო მკაფიოდ ამ ბრძოლამ თავისი გამოხატულება
პოვა ქართველი ერისა და ქართული ენის უფლებათა და-
ცვის საქმეში.

მეფის რუსეთის კოლონიური პოლიტიკისა და დიდ-
მპყრობელური ნაციონალიზმის წინააღმდეგ შეურიგებელი
ბრძოლის პარალელურად, იაკობ გოგებაშვილი თავის თეო-
რიულ შრომებსა და პრაქტიკულ მოღვაწეობაში იჩენდა წმინ-
და ჰუმანურ და ინტერნაციონალურ დამოკიდებულებას მო-
წინავე რუსი ხალხისა და მისი დიდი კულტურის მიმართ.
ი. გოგებაშვილი სამართლიანად წერდა, რომ რუსი ხალხის
„ბედთან ისტორიამ და ხალხის სურვილმა შეაერთა ბედი სა-

¹ იხ. აქვე, „იაკობ გოგებაშვილის მხატვრული შემოქმედება“.

ქართველოსი¹. რუს ხალხში ის ხედავდა გულწრფელობასა და კეთილშობილებას, დიდბუნებოვანობასა და მაღალ ზნეობას — რაც აახლოებს მას ქართველ ხალხთან და სულიერ ნათესაობას ქმნის მათ შორის. ასეთსავე ნათესაობას იაკობი ხედავდა ძველ ქართულსა და რუსულ ლიტერატურათა შორის, ხოლო ახალი ქართული ლიტერატურის შესახებ კი წერდა, რომ ის „ვითარდება რუსული ლიტერატურის ძლიერი გავლენით“².

იაკობ გოგებაშვილი მშვენიერად ხედავდა, რომ ეს კულტურა მოჰქონდა არა მეფის რუსეთის „წყეული რეჟიმის“ აგენტებს, არამედ მოწინავე რუსეთის „საუკეთესო შვილებს“ და ღრმა რწმენით ამბობდა, რომ „მომავალი ბედი რუსეთისა ამ საუკეთესო მის შვილთა ხელში იქნება“³. მოწინავე რუსეთთან საქართველოს მტკიცე დაკავშირება და გაერთიანება მას მიაჩნდა პირველ ყოვლისა საქართველოს ბედნიერების აუცილებელ პირობად. 1905 წლის რევოლუციის პერიოდში ის ამბობდა: „მოწინავე (ხაზი ავტორისაა გ. თ.) რუსეთს ყოველთვის მხარი უნდა მიეცეთ, როცა იგი ცდილობს აიცდინოს თავიდან რომელიმე სენი, რომელიმე უკუღმართი წეს-წყობილება. ამას მოითხოვს ჩვენი მომავალი ბედნიერება“⁴. ცნობილია აგრეთვე ბრძოლა იაკობ გოგებაშვილისა სომეხი ბურჟუაზიის წინააღმდეგ და მეგობრული დამოკიდებულება სომეხი ხალხისადმი. ერთ-ერთ თავის წერილში, რომელიც მან მიუძღვნა სომეხ-ქართველთა ურთიერთობის საკითხს⁵, ის მეცნიერული სიმართლით აღნიშნავდა, რომ შოვინიზმი არის დიდი ეროვნული უბედურება, ვინაიდან „ისე არაფერი აღიღებს ხალხის მწუხარებისა

¹ Руководство для учителей и учительниц к преподаванию по книге того же автора „Русское слово“, 93, 1898.

² ტ. II, 481.

³ იქვე, 433.

⁴ Карталиния — „Тифлисский вестник“, 1877, № № 88, 192. 193.

და ადამიანთა ტანჯვის ჯამს, როგორც ტომობრივი შუღლი: და ეროვნებათა შორის მტრობა“. ამ შუღლს ერებს შორის თესავს ბურჟუაზია, ვინაიდან ბურჟუაზიულ კლასს, წერს გოგებაშვილი: „ჩვეულებრივად ახასიათებს ვიწრო, ეგოისტური ნაციონალიზმი“. ბურჟუაზია დაინტერესებულია თავისი ქვეყნის მოსახლეობის ყველა ფენას მოახვიოს თავზე სხვა ერის სიძულვილი, გააჩაღოს წინააღმდეგობა ერებს შორის. სომეხი ბურჟუაზია, როგორც ყოველი ერის ბურჟუაზიული კლასი, ვიწრო ნაციონალისტური ეგოიზმითაა შეპყრობილი, მაგრამ სომეხი ხალხი თავისი ბუნებით ინტერნაციონალური სოლიდარობის მატარებელია. ამის მკაფიო მაგალითები მოაქვს იაკობ გოგებაშვილს აღნიშნულ წერილში და შემდეგ ეხება რა სომეხ-ქართველთა ნაციონალური მეგობრობის განმტკიცების აუცილებლობას, აღნიშნავს, რომ ისტორიულად არ არსებობდა რაიმე მნიშვნელოვანი მიზეზები ამ ორ მეზობელ ერს შორის უთანხმოებისა და წინააღმდეგობისათვის. პირიქით, „ორივე ეროვნების ისტორიული ბედის ისეთი იყო, რომ ძლიერ უნდა შეეწყო ხელი მათ შორის ძმობისა და ერთიანობის სულისკვეთების განმტკიცებისათვის“.

ამგვარად, შეურიგებელი ბრძოლა მონარქიული რუსეთის „კრული ბიუროკრატის“ წინააღმდეგ და ძმური მეგობრობა მოწინავე რუსეთის ხალხთან, შეურიგებელი ბრძოლა სომეხ ბურჟუაზიასთან და ძმური მეგობრობა სომეხ ხალხთან. ასეთი იყო იაკობ გოგებაშვილის დამოკიდებულება რუსეთ-საქართველოს და სომეხ-ქართველთა ურთიერთობის საკითხისადმი, რაც მისი ინტერნაციონალიზმის საუკეთესო დადასტურებას წარმოადგენს.

ზნეობრივი აღზრდის აქ ჩამოთვლილ პრინციპებთან ერთად იაკობ გოგებაშვილი ჩვეული გულმოდგინებით უნერ-

გავდა მოსწავლე ახალგაზრდობას და თავის მოთხოვნათა მკითხველებს ისეთ მაღალ მორალურ თვისებებს, როგორიცაა: შრომის მოყვარეობა და შრომისადმი შეგნებული დამოკიდებულება — ადამიანის კეთილშობილების ყველაზე უფრო მძლავრი წყარო; მეგობრობა, აგებული მოყვასისა და ურთიერთ სიყვარულის გრძნობაზე, ერთმანეთისათვის თავდადებაზე და განმტკიცებული კოლექტივიზმისა და საზოგადოებრივი თანამშრომლობის საფუძველზე; სიმართლე, ურთიერთ ნდობის პირდაპირი და გულახდილი ურთიერთობის აუცილებელი პირობა; გამგონეობა, გამომდინარე მშობლისა, მასწავლებლისა და ყოველი გამოცდილი და მცოდნე ადამიანის ავტორიტეტიდან და ყველაზე უფრო დამახასიათებელი ფორმა შვილისა და მოწაფის დამოკიდებულებისა მშობელთან და მასწავლებელთან; ზრდილობა — როგორც ყოფა-ცხოვრების საუკეთესო ნორმების დაცვა; პატიოსანი ქცევა, ადამიანის პიროვნებისა და მის მოქალაქეობრივ ღირსებათა პატივისცემა; ზომიერების გრძნობა და თავდაპირველი სხვისთვის ანგარიშგაწყვეის გათვალისწინებით. მორალური აღზრდის ამ საკითხებს ი. გოგებაშვილმა მიუძღვნა თავისი მოთხოვნების უმრავლესობა, რომელთაც ჩვენ ცალკე ვეხებით მისი მხატვრული შემოქმედების გარჩევისას.

ზნეობრივი აღზრდის კიდევ მრავალი სხვა პრინციპი და თვისება გვხვდება ჩვენ იაკობ გოგებაშვილის მეცნიერულ-პუბლიცისტურ და მხატვრულ ნაწერებში. საზოგადოებრივი ინტერესებით გამსჭვალული და ამ ინტერესებისათვის უშიშრად მებრძოლი ადამიანისა და მოქალაქის მორალური იერი დაგვიხატა ჩვენ იაკობ გოგებაშვილმა, მაგრამ არა მარტო თეორიულად; მან თავისი პირადი ცხოვრების მაგალითით გვიჩვენა ასეთი ადამიანის შესანიშნავი, მისაბამი და ამამალებელი ნიმუში.

3. ხალხურობის პრინციპი და დედანა

ხალხი და მისი სასიცოცხლო ინტერესები განსაზღვრავდნენ იაკობ გოგებაშვილის საზოგადოებრივ მიზნებსა და მთელს მოღვაწეობას. ხალხურობის პრინციპი — მისი პედაგოგიკური მოძღვრებისა და მხატვრული შემოქმედების ამოსავალი პრინციპია.

ხალხი, ისე როგორც ერი, იაკობ გოგებაშვილის აზრით, „თავისებური კოლექტიური აგებულებაა, თავისებური კოლექტიური პიროვნებაა“¹, რომელსაც აქვს თავისი, ისტორიულად ჩამოყალიბებული თვისებები. ხალხის ეს თავისებურებანი ქმნიან მის ნაციონალურ იერს და მიჰყავთ მისი განვითარება „ნაციონალური მიმართულებით“. იაკობ გოგებაშვილი არ არჩევს ერთმანეთისაგან ხალხსა და ერს, ხალხურობის პრინციპსა და ეროვნულ პრინციპს. ის აღნიშნავს, რომ „ხალხის განვითარება და გაძლიერება ყოველად შეუძლებელია ეროვნულის პრინციპის გარეშე... ამიტომ მისი აღორძინება შეიძლება მხოლოდ თავისებური ეროვნული გზით“¹. იაკობ გოგებაშვილი სავსებით იზიარებს თავისი მასწავლებლის კ. დ. უშინსკის აზრს ხალხურობის გარეშე ხალხის არსებობის შეუძლებლობის შესახებ და თავის მხრივ დასძენს: „ისტორიაში ვერ მოსძებნით ისეთს მაგალითსა, რომ ერს ელაღატოს თავის ეროვნებისათვის, ეროვნული კულტურისათვის, და არ გახრწნილიყოს, არ აღმოფხვრილიყოს“¹.

ეროვნებას, იაკობის აზრით, აქვს სამი ძირითადი ბურჟუატერიტორია, ეკონომიური მდგომარეობა და მშობლიური ენა.

ტ ე რ ი ტ ო რ ი ა — ძირითადი პირობაა ერის მთლიანობისა და სიმკვიდრეობისათვის. „მეტადრე იმისთანა ერისათვის, რომელიც სცხოვრობს მარტო მხენელ-მთესველობით“¹. ამის

¹ რჩეული პედაგოგიკური და პუბლიცისტური ნაწერები, ტ. I, წიგნისიტყვაობა, 1910.

გამო პირველ სასიცოცხლო საკითხად ქართველი ხალხის არსებობისათვის ი. გოგებაშვილს მიაჩნდა „ტერიტორიის შერჩენა“, ის მტკიცედ ებრძოდა მეფის პოლიტიკას, რომელიც მიმართული იყო კოლონიზატორებითა და სხვა უცხო ელემენტებით საქართველოს საუკეთესო კუთხეების დასახლებისა და ადგილობრივ მცხოვრებთა შევიწროებისაკენ. აქედან გამომდინარე იაკობ გოგებაშვილი საქართველოს ტერიტორიის მთლიანობისა და ქართველი ხალხის ერთიანობისათვის ბრძოლას აღიარებდა ხალხურობისა და პატრიოტული აღზრდის ერთ-ერთ ძირითად ნიშნად.

ხალხის ეკონომიური მდგომარეობა, როგორც ხალხურობის ბურჯი, იაკობ გოგებაშვილის აზრით, „თუ მომეტებულად არა, იმოდენადვე მაინც საჭიროა... ქვეყნის დაყენებისათვის წარმატებისა და ბედნიერების გზაზე, — (რამდენადაც) — გახლავთ ეროვნულის პრინციპის დამყარება ყოველს სფეროში“¹. საზოგადოების განვითარების ნაციონალური და ეკონომიური ფაქტორების როლზე მსჯელობის დროს ი. გოგებაშვილი თანაბარ მნიშვნელობას ანიჭებს მათ ამ განვითარებაში და ამდენად, ცხადია, ეს მსჯელობა არ არის სწორი, მაგრამ ფაქტების რეალური ანალიზის შედეგად ის მაინც მიდის მართებულ დასკვნამდე, როდესაც აცხადებს: „ეკონომიური აყვავება ქვეყნისა ხდება შეურყეველს ბურჯად ეროვნულის აღორძინებისა“². მე-19 საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში იაკობ გოგებაშვილი მწუხარებით აღნიშნავდა, რომ იმ პერიოდის ქართულ პრესაში სოციალურ-ეკონომიურ საკითხებს, მიუხედავად მათი დიდი მნიშვნელობისა ხალხის ცხოვრებაში, არ ეთმობოდა ისეთი ადგილი როგორც ნაციონალურ საკითხებს. მართალია, მისი საკვებით სწორი შენიშვნით, „ეს აიხსნება იმ გარემოებით, რომ ჩვენი ეროვნული მდგომარეობა უფრო საშიში იყო, ვიდრე ეკონომი-

¹ რჩეული ნაწერები, II, 129, 1940.

² იქვე, 130.

მიუთრი. ეროვნული მხარე ჩვენი არსებობისა უფრო ძლიერ გვტყიოდა, გვაღონებდა, ვიდრე სოციალური“¹, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ხალხის ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესებისადმი ნაკლები ყურადღების ფაქტის ის ხსნიდა ხალხისადმი ნამდვილი სიყვარულის შენელებით. მწიგნობარ-ინტელიგენტთა წრეებში.

მშობლიური ანუ დედა-ენა, იაკობ გოგებაშვილის მრავალგზისი და მგზნებარე მტკიცებით ითვლება ეროვნების უმთავრეს ნიშნად. „დედა-ენა — ეს ძირითადი ეროვნული ძალა, მთავარი ბურჯი ეროვნებისა“ — წერდა იგი ამ საკითხისადმი სპეციალურად მიძღვნილ ნაშრომში². ავტორი ფიქრობს, რომ დედა-ენა უფრო ღრმად და სრულად გამოხატავს ხალხის ეროვნულ სულს და ამიტომ არის იგი ხალხურობის მთავარი ბურჯი. დედა-ენას — წერს ი. გოგებაშვილი, „აქვს ღრმად გამდგარი ფესვები ადამიანის ტვინში, ნერვებში, ხმის ორგანოებში, ძვალსა და რბილში, მთელს მის ბუნებაში; იგი არის ძვირფასი იარაღი, რომელიც ბუნებას ზედ გამოუტრია ადამიანის სულსა და ხორცზე, მის ფსიქიურს და ფიზიოლოგიურს აგებულებასზედ... ამასთან დედა-ენა არის ძვირფასი საღარო, დაუსრულებელი რვეული, რომელშიაც დაცულია მთელი სიმდიდრე ხალხის გონებისა, ფანტაზიისა და გულისა, ნაფიქრისა, ნაგრძნობისა და ნამოქმედარისა“³. ასეთია დედა-ენის მნიშვნელობა ყოველი ხალხისათვის, მაგრამ ამით არ ამოსწურავს იაკობ გოგებაშვილი მის როლს საერთოდ. ის მრავალ საშუალებას მიმართავს თავის მკითხველის დასაარწმუნებლად იმაში, რომ დედა-ენა არა მარტო მთავარი ბურჯია ეროვნებისა, არამედ ის არის ერთად-ერთი

¹ ტ. II, 130.

² „ბურჯი ეროვნებისა“, 10, 1903; რჩ. ნაწ. II, 362—363, 1940 (ამ ნაშრომის შესახებ იაკობი წერდა: „მთელი ეს წერილი, როგორც მკითხველს მოეხსენება, ლაღადისია დედა-ენის უფლების დასაცველად და გასამეფებლად როგორც ოჯახში, ისე სახალხო სკოლაში“ (II, 409).

³ რჩ. ნაწერები, II, 362—363.

ძალა, რომელსაც შეუძლია შეინახოს ხალხის ეროვნული სახე მაშინაც კი, როდესაც ხალხი კარგავს თავის ტერიტორიასა და ნორმალურ ეკონომიურ ცხოვრებას; დედა-ენის გარეშე კი ხალხს არ შეუძლია შეინარჩუნოს ეროვნული არსებობა, თუნდაც რომ ეს ორი ბურჯი მტკიცედ ჰქონდეს შენარჩუნებული. ამ აზრის ფაქტიური დასაბუთებისათვის გოგებაშვილი გვაწვდის რამოდენიმე ცნობას სხვადასხვა ერთა ისტორიიდან, ხოლო თეორიული დასაბუთებისათვის მიმართავს თავისი მასწავლებლის კ. დ. უშინსკის ავტორიტეტს. მას თვლის იგი „რუსული პედაგოგიკის დიდებულ და სიამაყედ“ და მოაქვს დიდი ამონაწერი მისი ბრწყინვალე სტატიიდან „Русско-китайское“. ამ ამონაწერში იაკობს აქცენტირებული აქვს უშინსკის სიტყვები იმის შესახებ, რომ დედა-ენა „არის ცხოველი, მკიდრო კავშირი, რომელიც ერთობის სულს უდგამს ყველას, აწყობს და მომავალს თაობას ერისას. ის არა თუ ხალხის სიცოცხლის გამომხატველია, — ეს არის თვით ეს სიცოცხლე... წაართვით ხალხს ყოველისფერი — და ის ყოველისფერის დაბრუნებას შეიძლებს, მაგრამ თუ ენა წაართვით, — ის თავისდღეში ვეღარ შექმნის მას, ახალს სამშობლოს კიდევ შექმნის ხალხი, მაგრამ ენას კი ვეღარ. მოკვდა ხალხის ენა და მოკვდა ხალხიც“¹. იაკობ გოგებაშვილი სავსებით ეთანხმება რა ამ ციტატის აზრს, ასაბუთებს მის სიმართლეს მე-19 საუკუნის საქართველოს ნაციონალურ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში დედა-ენის როლის მაგალითებით

¹ ციტირებულია ი. გოგებაშვილის მიერ 1883 წ. (კონსტანტინე უშინსკის „პედაგოგიურ თხზულებათა კრებულიდან“, რომელიც 1875 წ. გამოიცა) თავის წერილში: „განმარტებითი წერილი სამეურნეო სასწავლებლის გეგმისა, რომელიც არსდება სოფელ წინამძღვარიანთ-კარში“. ეს წერილი შეტანილია მისი რჩეული პედაგოგიური და პუბლიცისტური ნაწერების I ტომში 1910 წელს გვ. 103—125; მეორედ იგივე ციტატი მოტანილი აქვს იაკობს 1892 წელს თავის ცალკე ნაშრომში: „ბურჯი ეროვნებისა“, რომელიც შეტანილია მისი რჩეული ნაწერების II ტომში. გვ. 359—397, 1940

და სხვა ერების ისტორიიდან აღებული კონკრეტული ფაქტებით.

კონსტანტინე უშინსკის მიერ ხალხურობის პრინციპის გაგებაში იაკობ გოგებაშვილს შეაქვს გარკვეული კორექტივი. იაკობი, მაგალითად, ხალხურობის იდეას არ ეძებს ხალხის პატრიარქალურ ყოფა-ცხოვრებაში, მისთვის იდეალი მხოლოდ წინაა. მისი აზრით, ხალხურობის პრინციპი არ შეიძლება იყოს სტილიზებული ძველებური სოციალური ნორმებით. მას არ იტაცებს ხანდაზმული ყოფა-ცხოვრების აქსესუარები. პირიქით, მისი სიყვარული სამშობლოსადმი, მისი პატრიოტიზმი — ეს მოწოდებაა ახალი ცხოვრებისათვის ბრძოლისაკენ, ძველი სამყაროს უარყოფისაკენ.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ იაკობ გოგებაშვილის პატრიოტული იდეალი იყო ახალი საქართველო¹. გამოდიოდა რა ძველი საქართველოს აღდგენის ყოველგვარი ცდების წინააღმდეგ, ი. გოგებაშვილი სახაზდა ქართველი ხალხის ცხოვრების გარდაქმნის დიდ პროგრამას: ქალაქის მრეწველობისა და ვაჭრობის განვითარება, სოფლის მეურნეობის განვითარება და წარმოების იარაღების გაუმჯობესება, ბატონყმობის ნაშთების აღმოფხვრა, თვითმმართველობის ორგანოების შექმნა, მეცნიერებისა, ლიტერატურისა და ხელოვნების განვითარება, სასკოლო ქსელის გაფართოება, თბილისში უნივერსიტეტის დაარსება, სწავლების შემოღება მშობლიურ (ქართულ) ენაზე, პერიოდული პრესისა და წიგნების ბეჭდვის გაფართოება და მრავალი სხვა ღონისძიება ქართველი ხალხის ეკონომიური და კულტურული მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. იაკობ გოგებაშვილი, როგორც აღვნიშნეთ, კარგად იცნობდა რუსეთის დიდი რევოლუციონერი დემოკრატების საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ იდეებს და მიისწრაფოდა ამ იდეების მიხედვით გარდაექმნა ქართვე-

¹ იხ. აქვე თავი — „მხოლოდმხედველობა“

ლი საზოგადოების ცხოვრება XIX საუკუნის მეორე ნახევარში.

ხალხურობის პრინციპი, იაკობ გოგებაშვილის აზრით, არის აღზრდა-განათლების ძირითადი იდეური შინაარსი, ხოლო ამ პრინციპის კონკრეტული გამოვლინება კი — აღზრდა-მოვალეობის გრძნობისა ხალხის წინაშე, მის მოთხოვნილებათა ზუსტად ცოდნა და მზადყოფნა მისი შეგნებული და თავდადებული სამსახურისათვის. ბავშვებში ამ თვისებათა აღზრდის ძირითად საშუალებად მას მიაჩნია სწავლების პროცესი, ხოლო ძირითად ორგანოდ — სკოლა. სასწავლო საგანთა შორის ხალხურობის იდეის აღზრდას უფრო მეტად უწყობს ხელს მშობლიური ქვეყნის ენა და ლიტერატურა, ისტორია, გეოგრაფია და ბუნებისმეტყველება. იაკობ გოგებაშვილი მოითხოვდა, რომ სკოლის მთელი საგანმანათლებლო და აღმზრდელობითი მუშაობა გაეღნითილი ყოფილიყო ხალხურობის სულით, მაგრამ ხედავდა რა იგი თავისი დროის სკოლის მდგომარეობის მწარე სინამდვილეს, მის მოწყვეტას ერის ცხოვრებიდან, მწუხარებით აღნიშნავდა: „ჩვენს სკოლებში ყველაფერს აქვს ადგილი გარდა ეროვნებისა“¹. აქედან გამოსვლით აღზრდის ხალხურობისათვის ბრძოლას იაკობ გოგებაშვილი თვლიდა XIX საუკუნის მეორე ნახევრის მოწინავე ქართველი ინტელიგენციის საზოგადოებრივ-კულტურული მოღვაწეობის ერთ-ერთ ძირითად ამოცანად და კავკასიის სკოლის გარდაქმნის რადიკალურ საშუალებად.

ძნელია გადავადვასოთ დედა-ენის მნიშვნელობა ბავშვთა სწავლა-განათლებაში. იაკობ გოგებაშვილის აზრით დედა-ენა არის ენა გონების, გულისა და გრძნობებისა და რამდენა-

¹ რჩ. ნაწერები, II, 362

დაც ადამიანის აღზრდა პირველ ყოვლისა გულისხმობს მისი აზროვნებისა და სხვა ფსიქიკური პროცესების განვითარებას, იმდენად დედა-ენა არის აღზრდა-განათლების უმთავრესი საშუალება. ამასთან დედა-ენის სწორად სწავლება და სწორი ლიტერატურული მეტყველების შემთხვევები წარმოადგენს ყველაზე უფრო ძლიერ საფუძველს ბავშვთა აღსაზრდელად ხალხურობის სულისკვეთებით და მათ დასაკავშირებლად ერის „ხანგრძლივ ისტორიულ ცხოვრებასთან“.

დედა-ენა, გოგებაშვილის აზრით, არის ორგანული ნაწილი ადამიანის სისხლისა და ხორცისა, მაგრამ არა თანდაყოლილი თვისება მისი ორგანიზმისა. თანდაყოლილი შეიძლება იყოს მხოლოდ ნიჭი დედა-ენის ადვილად შესწავლისა. „იგი (დედა-ენა) არის ძვირფასი იარაღი, რომელიც ბუნებას ზედ გამოუჭრია ადამიანის სულსა და ხორცზედ, მის ფსიქოლოგიურსა და ფიზიოლოგიურს აგებულებაზედ. ყოველს ადამიანს დაბადებიდანვე ჰყვება მიდრეკილება და ნიჭი დედა-ენის ადვილად და ღრმად შესწავლისა. ბავშვის ყოველ აზრს, წარმოდგენას, გრძნობას და სულის მოძრაობას მხოლოდ დედა-ენა ჰხატავს სინამდვილით და სისრულით“¹. ამასთან ი. გოგებაშვილი ფიქრობს, რომ დედა-ენაზე ბავშვები უფრო ჩქარა და ადვილად იწყებენ საგნის თვისებისა და ფუნქციის გაგებას და უფრო ადვილად მიდიან აბსტრაქტული აზროვნებისაკენ, ვიდრე სხვა ენაზე.

იაკობ გოგებაშვილი თავის მრავალრიცხოვან წერილებში დედა-ენის შესახებ ნათლად ამტკიცებს იმ აზრს, რომ დედა-ენა უფრო ძლიერი საშუალებაა ადამიანის გონებრივი განვითარებისა და კეთილშობილი ზნეობის შემუშავებისათვის; დედა-ენაზე უფრო ადვილად და ყოველმხრივ იშლება ადამიანის შემოქმედებითი ძალები მის მოღვაწეობის ყველა სფეროში; დედა-ენა არის მეტრძოლი ძალა, რომელიც ახდენს როგორც პირადი, ისე საზოგადოებრივი ენერგიის მობილი-

¹ რჩ. ნაწერები, II, 362—3.

ზირებას ხალხის თავისუფლებისა და ნათელი მომავლისათვის. მშობლიური ენის კარგად ცოდნა და მით თავისუფალი სარგებლობა აძლევს ადამიანს სულის მხნეობას, გამარჯვების რწმენას, იმედს მიზნის მიღწევაში; ის აღვიძებს ადამიანში თავისი ხალხის სამსახურის მრავალ სასიამოვნო და სასიხარულო გრძნობას.

დედა-ენა, როგორც აზრის მახვილი იარაღი, იაკობ გოგებაშვილის აზრით „შეუდარებელს ღონისძიებას წარმოადგენს სწავლისა და ცოდნის მოფენისათვის. გასაგებს გაგებულთ იგებს, ასახსნელს ახსნილით, განსამარტებელს განმარტებულთ, საცოდნელს ცნობილით“¹. და ამით უჩქარებს და უადვილებს ბავშვებს სინამდვილისა და განვითარების მთელი პროცესის შემეცნებას.

ენა, საერთოდ, როგორც ამტკიცებს ი. სტალინი, „არის საშუალება, რომლის შემწეობითაც ადამიანებს ურთიერთობა აქვთ ერთმანეთთან, უზიარებენ ერთმანეთს აზრებს და აღწევენ ურთიერთგაგებინებას. რაკი უშუალოდ დაკავშირებულია აზროვნებასთან, ენა სიტყვებით და წინადადებაში სიტყვების შეკავშირებით აღნუსხავს და აღბეჭდავს აზროვნების მუშაობის შედეგს, ადამიანის შემეცნებით მუშაობის წარმატებას და, ამრიგად, შესაძლებელს ხდის აზრთა გაცვლა-გამოცვლას ადამიანთა საზოგადოებაში... ენა, რომელიც ურთიერთობის იარაღია, ამასთანავე საზოგადოების ბრძოლისა და განვითარების იარაღს წარმოადგენს“². ენის როლისა და მნიშვნელობის ამ კლასიკური განმარტებიდან ნათელია, რომ მშობლიური ენა არის მასზე მოლაპარაკე ერის ბრძოლისა და განვითარების იარაღი. ის არის აზროვნების არა მარტო ძლიერი და შესაფერისი იარაღი, ვიდრე სხვა ენები, არამედ უფრო ზუსტი და საიმედო საშუალება მეტად რთული, ინტი-

¹ რჩ. ნაწერები, II, 445.

² ი. სტალინი — მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 20, 1950.

მური და ღრმა განცდებისა და აგრეთვე „ადამიანის გულის. მაღალი და კეთილშობილი გრძნობების გამოსახატავად“, როგორც აღნიშნავს იაკობ გოგებაშვილი.

რით აიხსნება ის უღაო ფაქტი, რომ ბავშვები თავის მშობლიურ ენაზე იწყებენ ლაპარაკს უფრო ადრეულ ასაკში და ჩქარა, ვიდრე სხვა ენაზე? როდესაც გარკვეული ეროვნების ბავშვების პირველი ენა არის ამავე ეროვნების ენა, ე. ი. მშობლიური, — ის იწყებს ლაპარაკს უფრო ადრე ვიდრე მაშინ, როცა პირველ სალაპარაკო ენად მას აწვდიან სხვა ეროვნების ენას, ე. ი. არამშობლიურს. იაკობ გოგებაშვილი ამ მოვლენას ხსნის ბავშვის „თანდაყოლილი მიდრეკილებით“ მშობლიური ენისადმი, და როცა ეს მიდრეკილება არ ხვდება რაიმე წინააღმდეგობას ოჯახში და ბავშვის მთელს გარემოში, ე. ი. როცა ოჯახი და ეს გარემო ბავშვის დედა-ენაზე ლაპარაკობს, მაშინ მისი მიდრეკილება მშობლიური ენისადმი ადვილად და ჩქარა გადადის ამ ენის ცოდნაში. მაგრამ როცა ბავშვის მიდრეკილება მშობლიური ენისადმი ხვდება ისეთ სიძნელეს, რომ მას აიძულებენ პირველად ალაპარაკდეს არამშობლიურ ენაზე, — მაშინ მას უხდება გადალახოს ეს სიძნელე, ე. ი. წინააღმდეგობა მშობლიური ენისადმი მის მიდრეკილებასა და არამშობლიურ ენაზე ალაპარაკების აუცილებლობას შორის, და ამის შედეგად ის უფრო გვიან იწყებს მეტყველებას, ვიდრე პირველ შემთხვევაში.

სასკოლო პერიოდში ბავშვის დედა-ენის სწორი განვითარების საქმეში მთავარ როლს თამაშობს სკოლა. ამასთან დაკავშირებით ი. გოგებაშვილი თვლის, რომ სახალხო სკოლამ უნდა გააგრძელოს ოჯახში ბავშვის მიერ დაწყებული დედა-ენის შესწავლა. ამისათვის საჭიროა დედა-ენა დარჩეს როგორც დამოუკიდებელ სასწავლო საგნად, ისე ყველა სხვა საგნის სწავლების ენად. მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება შევზნახოთ დიდხანს დედა-ენა, როცა ის აბსოლუტურად სკარბობს ყველგან, ბავშვის ცხოვრების ყოველ გარემოში,

„სიკედლის გზას ადგია ყოველი ენა, რომელიც გაძეფებული არ არის ოჯახსა და სკოლაში“¹, ასკენის ჩვენი ავტორი მისთვის ჩვეული დამაჯერებლობით.

იმ კონკრეტულ ღონისძიებათაგან, რომელთაც უნდა მიმართოს ოჯახმა ბავშვისათვის მშობლიური ენის ნორმალურად სწავლებისათვის, იაკობ გოგებაშვილი ასახელებს შემდეგს: მუდმივი მისწრაფება მშობლებისა ელაპარაკონ ბავშვებს თავისი ხალხის წმინდა ლიტერატურული ენით, სისტემატურად უკითხონ მათ ლიტერატურულად დამუშავებული ხალხური შემოქმედების ნიმუშები (ზღაპრები, იგავ-არაკები, ლექსები) და ცნობილი მწერლების საბავშვო ნაწარმოებნი, თანამიმდევრულად ესაუბრონ ბავშვებს „რეალური შინაარსის“ მქონე თემებზე ცხოველთა სამყაროდან, გეოგრაფიიდან, ისტორიიდან, მათი თანადროული საზოგადოებრივი ცხოვრებიდან, მოაწყონ ბავშვთა ცხოვრება ოჯახში ისე, როგორც ის არის მოწყობილი საბავშვო ბაღებში. ამასთან დაკავშირებით გოგებაშვილი ავალებს მშობლებს: „შეუდგინონ (ბავშვებს) ბიბლიოთეკა საუკეთესო საბავშვო წიგნებისა დედანაზე, უსათუოდ დაუბარონ ამავე ენაზე საბავშვო ჟურნალი და ქართული წიგნის კითხვა გადაუქციონ თავის შვილებს ყოველდღიურ მოთხოვნილებად“².

შემდეგ ი. გოგებაშვილი ეხება სკოლის მოვალეობას მოსწავლეთათვის მშობლიური (ქართული) ენის სწავლების საქმეში და საამისო ღონისძიებათა შორის უმთავრესად მიაჩნდა ყოველი სკოლა „ეპყრობოდეს ქართულს ენას სრული პატივით, როგორც უსაჭიროეს საგანს“³, ხოლო დაწყებით სკოლებში კი ყველა საგნის სწავლება სწარმოებდეს დედანაზე.

რაც შეეხება საშუალო სკოლას — იაკობ გოგებაშვილი, გამოდიოდა იმ სამწუხარო ფაქტიდან, რომ რევოლუციამდე

¹ რჩ. ნაწერები, II, 446.

² იქვე, II, 395.

რუსეთში „ინოროდცებს“ არ ჰქონდათ მშობლიურ ენაზე საშუალო სკოლის უფლება და მოითხოვდა ქართული ენა შემოღებული ყოფილიყო საქართველოს ტერიტორიაზე არსებულ ყველა საშუალო სკოლაში როგორც სავალდებულო სასწავლო საგანი. ამასთან მას საჭიროდ მიაჩნდა ქართულ ენაზე ყველა იმ საგნის სახელმძღვანელოების შექმნა, რომლებიც ისწავლებოდნენ გიმნაზიებსა და სხვა საშუალო სასწავლებლებში. რათა ქართველ მოწაფეებს საშუალება ჰქონოდათ ოჯახში დედა-ენაზე იმ საგნების განმეორებისა, რომელთაც მათ ასწავლიდნენ საშუალო სკოლებში რუსულ ენაზე. ამ ღონისძიებებში იაკობი ზედავდა ორგვარ აზრს: უფრო გააზრებულად და ღრმად შესწავლა სასკოლო საგნებისა მშობლიურ ენაზე მათი განმეორების გზით და დედა-ენის გამდიდრება ლექსიკონის გაფართოებისა და ახალი ცნებების შეძენის შედეგად.

ასე გატაცებით იცავდა იაკობ გოგებაშვილი მშობლიური ენის უფლებას და მოითხოვდა მის ღრმა ცოდნას ქართველი მოსახლეობის მიერ, მაგრამ, ამავე დროს, ის სავსებით დამაჯერებლად ამტკიცებდა რუსული და უცხო ენების სერიოზული ცოდნის საჭიროებას ქართველი ახალგაზრდებისათვის. ერთ-ერთ თავის ნაშრომში („ბურჯი ეროვნებისა“) მას მოაქვს გოეთეს სიტყვები: „ვინც დედა-ენის გარდა არა ენა არ იცის, მან რიგიანად არც ეს დედა-ენა იცისო“ და, ეთანხმება რა მას სავსებით, აღნიშნავს, „მხოლოდ მტერს შეუძლია ურჩიოს ქართველებს: შეაქციეთ ზურგი უცხო ენასა და დარჩით მხოლოდ დედა-ენის ამარაო... მისი მიუცილებელი შედეგი იქნებოდა სიღარიბე ქართული აზრისა, სიღატაკე ქართული მეცნიერებისა, სივიწროვე გონების ჰორიზონტისა, შეჩერება პროგრესისა, წარმატებისა, დამყარება უძრავის ცხოვრებისა“¹. ამგვარად, ჩვენი ავტორისათვის ნათელია, რომ უცხო ენების ცოდნა აფართოებს ადამიანის ცნობიერე-

¹ ოჩ. ნაწერები. II. 378.

ბის არეს, ანვითარებს მის აზროვნებას. უფრო დიდ როლს აკისრებდა იგი რუსულ ენას ქართველი ახალგაზრდობისათვის. გარდა იმისა, რომ რუსული ენის ღრმად ცოდნა აიარაღებს მას მაღალი კულტურით, მისი შესწავლა ქართველთა მიერ, როგორც სახელმწიფო ენისა, რომელსაც ელის ერთ-ერთ საერთაშორისო ენად ქცევა, იაკობს მიაჩნდა დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობის საქმედ თვით ქართველი ხალხის სასიცოცხლო ინტერესების თვალსაზრისით. ამის გამო მან მოგვცა ყოველმხრივ დამუშავებული თეორია და მეთოდოლოგია რუსული ენის სწავლებისა ქართულ სკოლებში და, როგორც ვიცით, შეადგინა მშვენიერი სახელმძღვანელო რუსული ენის სწავლებისა ქართულ სკოლებში (იხ. აქვე თავი — „სახელმძღვანელოები“).

ამასთან საჭიროა აღინიშნოს, რომ ქართველი ბავშვების მიერ რუსული და უცხო ენების შესწავლას იაკობ გოგებაშვილი შესაძლებლად სთვლიდა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც მათ კარგად ექნებოდათ შესწავლილი თავისი მშობლიური ენა, როგორც საფუძველი სხვა ენების შესწავლისა. ჩვენ ვნახავთ, რომ მან საუცხოოდ დაამტკიცა ამ დებულების მეცნიერული სიმართლე.

იაკობ სიმონის ძე გოგებაშვილი მისთვის ჩვეული გატაცებით და არგუმენტაციით არწმუნებდა მკითხველს ქართული ენის სიმდიდრესა და სილამაზეში და შეუწინაღობელი ენერგიით იბრძოდა მისი არსებობის უფლებისათვის. ზემოხსენებული წერილის („ბურჯი ეროვნებისა“) შესავალშივე მას მოჰყავს დიდი რუსი მწერლის ივ. ტურგენევის მგზნებარე სიტყვები რუსული ენის სიმდიდრისა და სილამა-

ზის შესახებ¹ და აღნიშნავს, რომ „არა ნაკლები საფუძვლიანობით შეუძლიან სიტყვას შეგნებულმა ქართველმა ესევე სიტყვები ჩვენს დედა-ენაზე“².

ქართული ენის სიმდიდრეს ის ხედავდა პირველ ყოვლისა მისი ლექსიკური ფონდის სიმდიდრეში, სახელდობრ იმაში, რომ ადამიანის აზრის ყოველი რთული ცნება, სახე და ფაქიზი ნიუანსი ადვილად ნახულობს თავის შესაფერისს გამოხატულებას ქართულ ენაზე, ბევრია მასში სინონიმები და გამოირჩევა იგი გრამატიკული ფორმების სიმარტივით. ქართულმა ენამ, ი. გოგებაშვილის სამართლიანი მტკიცებით, „თავის განვითარებაში მიაღწია კულტურული ევროპული ენების სრულყოფას და შექმნა მდიდარი სულიერი, სამეცნიერო და სიტყვა-კაზმული ლიტერატურა... მას სავსებით დამსახურებული აქვს სიცოცხლე, განვითარება და ხანგრძლივობა“³.

იაკობ გოგებაშვილი დიდხანს და შეუურიგებლად ებრძოდა მეფის პოლიტიკას, რომელიც ზღუდავდა და ავიწროებდა მისი ხალხის მშობლიურ ენას. ის უმტკიცებდა მეფის ზეწოლას იმ უბრალო კემპარიტებას, რომ ქართულ ენას აქვს უფლება სიცოცხლისა და განვითარებისა. „ჩვენ ვთხოვლობთ მხოლოდ ჩვენსას ჩვენს საკუთარ ქვეყანაში“⁴. აცხადებდა იგი და მოითხოვდა ქართული ენის თავისუფლებას, პირველ ყოვლისა, სკოლასა და ოჯახში. ის დიდხანს და შეუდრეკლად ებრძოდა ამ მიზნით მეფის დამქაშებს საქართველოში: სასწავლო ოლქის მზრუნველებს, გუბერნატორებს, სკოლების დირექტორებსა და ინსპექტორებს და სახალხო განათლების სხვა მოხელეებს, რომლებიც კი თავს ესხმოდნენ ქართულ ენას და აძევებდნენ მას საქართველოს

¹ И. Тургенев—„Русский язык“.

² რჩ. ნაწერები, II, 359—60.

³ Я. Гогобашвили—Очерк сравнительной грамматики грузинского и русского языков, 92, 1898.

⁴ რჩ. ნაწერები, II, 121.

სკოლებიდან. ის ებრძოდა აგრეთვე ქართველ არისტოკრატებს, რომელიც თავის მშობლიურ ენას აძევებდა ოჯახიდან და უცხოური ენით სცვლიდა მას.

• ბრძოლა იაკობ გოგებაშვილისა იყო სამართლიანი და კანონიერი. მან იცოდა, რომ ბრძოლა დედა-ენისათვის იყო ბრძოლა ერის სიცოცხლისათვის და გმირულად შესწირა მას მთელი თავისი ძალ-ღონე, მთელი თავისი სიცოცხლე. და ამ თავგანწირულ ბრძოლას დედა-ენისათვის უქმად არ ჩაუვლია. მან მოიგერია თვითმპყრობელობის მეტად სახიფათო შემოტევები და ბევრით დაეხმარა ქართველ ხალხს გადაერჩინა თავისი ეროვნების ბურჯი მეფის შავბნელი ეპოქის ცეცხლისა და მახვილისაგან.

4. დიდაქტიკა

იაკობ გოგებაშვილის პედაგოგიური მოძღვრების ერთ-ერთ ძირითად საკითხს წარმოადგენს დიდაქტიკა. მართალია, სპეციალურად ამ საკითხისადმი მიძღვნილი გამოკვლევა მას არ დაუტოვებია, მაგრამ სხვადასხვა მეცნიერული საგნის, განსაკუთრებით კი ქართული და რუსული ენების სწავლების მის მიერ შემუშავებული პრინციპები და მეთოდები და ამ პრინციპებისა და მეთოდების საფუძველზე აგებული სახელმძღვანელოები („დედა ენა“, „ბუნების კარი“, „Русское слово“) ამჟღავნებენ მის დიდაქტიკურ შეხედულებათა გარკვეულ სისტემას.

იაკობ გოგებაშვილისათვის სწავლების თეორია განპირობებული იყო აღზრდა-განათლების საერთო მიზნებით. ასევე განპირობებული იყო სწავლების ყოველი პრინციპის გამოყენების კონკრეტული ხერხები და სწავლების მეთოდები სკოლის დანიშნულებით (ტიპით) და სათანადო ზაფხუ-რის ან კლასის ამოცანებით. ამასთან ამა თუ იმ საგნის სწავლების მეთოდის შერჩევას ის ყოველთვის აწარმოებდა ამ

საგნის, როგორც მეცნიერების, საერთო ხასიათისა და თავისებურების გათვალისწინებით.

სწავლების პროცესი, როგორც ვიცით, გულისხმობს არა მარტო ცოდნის გადაცემას მასწავლებლის მიერ, არამედ ამ ცოდნის შეთვისებასაც მოსწავლის მიერ. აქედან, ცხადია, საგნის სწავლების პრინციპი და მეთოდი ორივე ამ მომენტს უნდა ითვალისწინებდნენ. მართალია, სწავლება (გადაცემა) მასწავლებლის ქცევის მთავარი ფორმაა, ხოლო სწავლა (შეთვისება) კი მოწაფისა, მაგრამ, რამდენადაც სწავლა და ცოდნის შეთვისების ხარისხი სკოლაში უმთავრესად დამოკიდებულია სწავლებისა, ანუ ცოდნის გადაცემის ზარისხისაგან, იმდენად სწავლების პრინციპები არ სე ბ ი თ ა დ სწავლის პრინციპებსაც წარმოადგენენ. ავიღებთ თვალსაჩინოებისა თუ თანამიმდევრობის პრინციპს, ანდა გადასაცემი (შესასწავლი) მასალის მისაწვდომობისა და ცოდნის მტკიცედ და შეგნებულიად დაუფლების პრინციპს — ყოველი მათგანი, შეიძლება ითქვას, თანაბარ როლს თამაშობს როგორც სწავლების ანუ ცოდნის გადაცემისა და ახსნისათვის, ისე სწავლისა ანუ ცოდნის შეთვისებისა და გაგებისათვის. სხვა არის მეთოდი. სწავლების, ანუ ცოდნის გადაცემის ყველა მეთოდი არ გამოდგება სწავლის, ანუ ცოდნის შეთვისების მეთოდად. საუბარი, თხრობა, ლექცია — მასწავლებლის მეთოდებია, მაგრამ მათ გარკვეული მნიშვნელობა აქვთ აგრეთვე მოწაფის მიერ ცოდნის შეთვისებისათვის. რაც შეეხება მოწაფის დამოუკიდებელი მუშაობის მეთოდებს, — მათ, ცხადია, არაფერი აქვთ საერთო სწავლების (გადაცემის) მეთოდებთან.

იაკობ გოგებაშვილის დიდაქტიკურ შეხედულებათაგან ადვილად შეიძლება დავასკვნათ, რომ ის სწავლების ყოველი პრინციპის დასაბუთებისა და სწავლების მეთოდის შერჩევის დროს გამოდის სწავლებისა (გადაცემის) და სწავლის (შეთვისების) ამოცანებიდან. მისი მართებული აზრით, სწავლება მხოლოდ მაშინ არის უნაკლო, როდესაც იგი ახსნა-განმარტებასთან ერთად უზრუნველყოფს მოწაფის „გონების გახსნას“

სათანადო ცოდნის შესაძენად. ამასთან, სწავლების მეთოდი, მასწავლებლის პედაგოგიური ოსტატობა უნდა ემსახურობდეს აგრეთვე გარკვეულ აღმზრდელობით ამოცანას: „უნდა აღუძრავდეს მოწაფეს შემდგომი სწავლის წყურვილი“. ამგვარად, სწავლების პრინციპისა და მეთოდის საბოლოო ამოცანად იაკობს მიაჩნია მოწაფისათვის არა მარტო „სწავლის სწავლება“, არამედ მისი აღჭურვა სათანადო ცოდნით და შემდგომი სწავლის ინტერესით.

იაკობ გოგებაშვილის დიდაქტიკის მეორე დამახასიათებელ თვისებას წარმოადგენს მისი განპირობება სწავლების შინაარსით. სწავლების პრინციპები და მეთოდები, ცხადია, არ არსებობენ დამოუკიდებლად სწავლების შინაარსისაგან. მათი ეფექტიანობა, მათი საბოლოო ამოცანა, რომელზეც ზემოთ ვლაპარაკობდით, სწავლების შინაარსის გარეშე არ წყდება. ეს დებულება თავისთავად მარტივია, მაგრამ თუ მაინც გვიხდება გავიხსენოთ იგი, მხოლოდ იმიტომ, რომ იაკობ გოგებაშვილი მას ანხორციელებს იშვიათი ვირტუოზობით. ნამდვილი ხელოვნებით.

განათლების შინაარსზე და განათლებული ადამიანის თვისებებზე ლაპარაკის დროს ჩვენ უკვე გვქონდა შემთხვევა (თავი: „გონებრივი აღზრდა“) გაგვერკვია რას გულისხმობდა იაკობ გოგებაშვილი განათლების შინაარსად, რა ხასიათის ცოდნით საზღვრავდა იგი ადამიანის განათლებას და რა საგნების სწავლებას მოითხოვდა ამ მიზნით. აღვნიშნეთ აგრეთვე ის ორიგინალური მოსაზრებანიც, რითაც იგი ასაბუთებდა რეალური განათლების სისტემის უპირატესობას და საბუნებისმეტყველო და ჰუმანიტარული ცოდნის მნიშვნელობას მოზარდი თაობისათვის. სწავლების დიდაქტიკური პრინციპებისა და მეთოდების განპირობება სწავლა-განათლების შინაარსით გულისხმობს მათ პირდაპირ დამოკიდებულებას სასწავლო საგნის ფაქტიური მასალისა და მისი იდეისაგან ერთი მხრით და ამ მასალისა და იდეის მოწაფის შეგნებამდე მიტანის ამოცანისაგან მეორე მხრით. იაკობ გოგება-

შეილისათვის პირველ ყოვლისა არსებობს სასწავლო საგნის ფაქტიური ელემენტი და მისი მეცნიერული იდეა, შემდეგ კი სწავლების პრინციპი და მეთოდი, რომელთაც მიმართავს მასწავლებელი საგნის ფაქტიური ელემენტისა და იდეის შესატანად მოწაფის ცნობიერებაში.

ა) სწავლების ძირითადი პირობა და საშუალებანი

სწავლების ძირითად პირობად იაკობ გოგებაშვილი აღიარებს შეგნებულობას ანუ გონიერულობას. ძირითადად თვლის იგი შეგნებულობას იმიტომ, რომ სწავლების პროცესი ყველაზე უფრო წარმატებით სწორედ მას მიჰყავს განათლებისაკენ.

შეგნებულობა ცნობილია როგორც სწავლების პრინციპი. იაკობ გოგებაშვილიც ამ გაგებით ხმარობს ამ ცნებას. მისთვის ცხადია, რომ შეგნებულობა სწავლების მუდმივი და განუყრელი თანამგზავრია, რამდენადაც იგი აუცილებელია სწავლების ყოველ საფეხურზე, ყოველ ასაკთან და ყოველ გარემოებაში. ეს პრინციპი სწავლების დედააზრია, რომელიც არასდროს და არავითარ პირობებში არ დაიყვანება სწავლების საშუალებამდე, სწავლების მეთოდამდე. პირიქით, შეგნებულობა თვითონ განსაზღვრავს და იქვემდებარებს სწავლების მეთოდსა თუ საშუალებას.

სწავლების შეგნებულობა, იაკობ გოგებაშვილის აზრით, არის „სკოლის სიცხოველისა და მიზანშეწონილობის ყველაზე უფრო არსებითი პირობა“¹ და ამდენად მისი უზრუნველყოფის თვალსაზრისით უნდა შეირჩეს და შეფასდეს ყოველი საშუალება, წესი და მეთოდი სწავლებისა.

¹ Как улучшить кавказскую народную школу, 31, 1903.

შეგნებულად და გონივრულად წარმართული სწავლება სასწავლო მასალის (თემის) ახსნა-განმარტებისა და გადაცემის მთელ პროცესს აქცევს მასწავლებლის შემოქმედების აქტად და, მაშასადამე, თავიდანვე გამოირიცხავს მისი ინერტული ყოფის შესაძლებლობას გაკვეთილზე. შეგნებულად და გონივრულად წარმართული სწავლება ასეთივე შემოქმედების აქტად აქცევს მოწაფის მიერ სასწავლო მასალის (თემის) გაგებისა და შეთვისების პროცესს და, მაშასადამე, თავიდანვე გამოირიცხავს მისი პასიური ყოფის შესაძლებლობას გაკვეთილზე. ამით შეიძლება განვხორციელოთ, როგორც წერს გოგებაშვილი: „ის ფსიქოლოგიური კანონი, რომლის მიხედვითაც ბავშვი იმდენად უფრო მტკიცედ და მონდომებით ითვისებს ყოველგვარ ცნობებს, რამდენადაც ნაკლებად ეყრდნობიან მის პასიურ ამთვისებლობას და უფრო მეტად წამოწევენ მის გონებრივ აქტივობას, თვითმოქმედებას“¹.

შეგნებულობის მნიშვნელობა სწავლებაში იაკობ გოგებაშვილისათვის ნათელია და არა მარტო თეორიულად, ეს პრინციპი მას საუცხოოდ აქვს გამოყენებული პრაქტიკულადაც. ამის საილუსტრაციოდ საკმარისია მისი სახელმძღვანელოები. ამ სახელმძღვანელოთა გამოყენების შესახებ დაწერილი მეთოდური წერილები² და აგრეთვე ცალკე ნაშრომი: „Как улучшить кавказскую народную школу“³, რომ არაფერი ვთქვათ სხვა ნაშრომებზე, სადაც ამ პრინციპსა და მისი გამოყენების საკითხზე მრავალი საგულისხმო აზრია გამოთქმული.

¹ Руководство, 15.

² „Руководство к преподаванию по книге того же автора „Русское слово“, „Разбор учебных руководств по русскому языку“.

³ ამ ნაშრომის შემოკლებული ვარიანტი: „როგორ უნდა მოეწყოს უკეთესად სასოფლო სკოლა“, იხ. ტ. II.

სასწავლო პროცესის შეგნებულობა და გონივრულობა არის ერთადერთი გზა, რომელსაც ეს პროცესი, როგორც აღვნიშნეთ, მიჰყავს თავის მიზნისაკენ ანუ განათლებისაკენ. რამდენადაც განათლება ცოდნის შეძენის შედეგია, იმდენად მტკიცე განათლებისათვის საჭიროა ცოდნის სიმტკიცე. იაკობ გოგებაშვილი აღნიშნავს, რომ „მტკიცე მეცნიერული ცოდნა მხოლოდ გონივრული სწავლებით ეძლევა მოწაფეებს“ და თუ შეგნებულობა სწავლების პრინციპია, — ცოდნის სიმტკიცე, შექმნილი ამ პრინციპის საფუძველზე, პირობაა განათლებისა. ამიტომ, გასაგებია, იაკობ გოგებაშვილი ამ ცნებებს უმრავლეს შემთხვევაში ერთმანეთს არ აცილებს და მისი სიტყვებით რომ ვთქვათ: „გონივრულ-შეგნებულო და მტკიცე შეთვისება“ საგნისა განათლების „საიმედო ყავარჯენია“.

აღსანიშნავია, რომ იაკობ გოგებაშვილმა სწორედ შეგნებულობისა და გონივრულობის პრინციპი წამოაყენა 1903 წელს კავკასიის დაწყებითი სკოლის გარდაქმნის და გაუმჯობესების „ყველაზე უფრო არსებით პირობად“. მართლაც, განმანათლებელი და „მაცოცხლებელი“ სხივი შეჰქონდა დაწყებითი სახალხო სკოლის ცხოვრებაში მის ყოველმხრივ, მეცნიერულად და საზოგადოებრივ-პოლიტიკურად დასაბუთებულ გეგმას, რომელიც კავკასიის სკოლის რეორგანიზაციას უნდა დასდებოდა საფუძვლად. ის დარწმუნებული იყო, რომ მისი გეგმის „განხორციელება უეჭველად გამოიღებს სასურველ შედეგებს: ჩვენს სკოლებში სწავლების ჩრული შეგნებულობისა და გონივრულობის დაწესებით, გადააქცევს მათ... განმანათლებელ დაწესებულებებად“¹, მაგრამ ამ გეგმას, როგორც მისი ავტორის მრავალ სხვა მოწინავე იდეას, ძველ რუსეთსა და საქართველოში არ ღირსებია განხორციელება.

¹ Как улучшить кавказскую народную школу, 60,

სწავლების უპირველეს საშუალებად იაკობ გოგებაშვილს მიაჩნია თ ვ ა ლ ს ა ჩ ი ნ ო ე ბ ა. ის წარმოადგენს ობიექტური მოვლენის, ნატურალური საგნის დაკვირვებისა და აღქმის საშუალებას სწავლების პროცესში. თვალსაჩინოება ყველაზე უფრო მეტად უწყობს ხელს მოწაფის შემეცნების განვითარებას ცოცხალი ჰერეტიდან განყენებული აზროვნებისაკენ, ვინაიდან ის არის არა მარტო მხედველობითი აღქმა შესასწავლი საგნისა, არა მარტო გარეგანი ფორმის გაცნობა, არამედ ის არის ამ საგნის შინაგან თვისებათა წვდომის და, მაშასადამე, აღამიანის გრძნობათა განვითარების მთავარი საშუალება.

იაკობ გოგებაშვილი არჩევს თვალსაჩინოების ორ სახეს — საგნობრივსა და სურათოვან თვალსაჩინოებას. პირველი (ს ა გ ნ ო ბ რ ი ვ ი თ ვ ა ლ ს ა ჩ ი ნ ო ე ბ ა) მას მიაჩნია გასაცნობი ობიექტის „ცოცხალი და უბრალო წვდომის“ საშუალებად, ხოლო მეორე (ს უ რ ა თ ო ვ ა ნ ი თ ვ ა ლ ს ა ჩ ი ნ ო ე ბ ა) კი მოკლებულია ამ თვისებას და, როგორც სურათი ორიგინალისა, ობიექტის გაცნობის მხოლოდ მეშვეობითი საშუალებაა. ამიტომ „საგნობრივ თვალსაჩინოებას, — წერს გოგებაშვილი — ისეთივე უპირატესობა აქვს სურათოვან თვალსაჩინოებასთან, როგორც ცოცხალ ორიგინალს მკვდარ ასლთან“¹. მაგრამ მასწავლებელი ძალიან ხშირად იძულებული ხდება ცოცხალი ორიგინალი მკვდარი ასლით შეცვალოს და, მართალია, სურათოვანობა არ არის, მისი აზრით, სრული თვალსაჩინოება, მაგრამ თუ მას ახლავს მასწავლებლის ცოცხალი სიტყვა, მაინც დიდად შეუწყობს ხელს შეგნებული სწავლების ამოცანის განხორციელებას.

¹ Руководство, 39—40.

თვალსაჩინოება, როგორც სწავლების საშუალება, იწვევს მოწათვის ცნობისმოყვარეობას, ინტერესს და მიმართულია მისი აქტივობისაკენ, რასაც, იაკობის რწმენით, „თანასდევს ბავშვის თვითმოქმედება“. ეს გზა კი მას მიაჩნია ყველაზე უფრო საიმედო გზად, რომელიც დამოუკიდებლობის უნარს უქმნის მოწათვის და უზრუნველყოფს მის განვითარებას მომავალში. ამგვარად, „თვალსაჩინოება და ბავშვის თვითმოქმედება, — ამბობს გოგებაშვილი — უპირველესი საშუალებაა სწავლა-აღზრდის მიზნის განსახორციელებლად“¹.

თვალსაჩინოება სწავლების მთელი პერიოდის განმავლობაში ინარჩუნებს თავის ძალად დანიშნულებას, მაგრამ დაწყებითი სწავლის პერიოდში მისი მნიშვნელობა გაცილებით უფრო დიდია, ვიდრე შემდეგ პერიოდებში, რამდენადაც დაწყებითი სკოლის პერიოდის ბავშვთა აზროვნებაში ჯერ კიდევ კონკრეტულ-საგნობრივი აღქმა სჭარბობს, იმდენად იაკობ გოგებაშვილის აზრით, ამ პერიოდში „თვალსაჩინოება არის ქვაკუთხედი, ფუნდამენტი, რომელზეც ცოდნა შენდება“². ასეა ყველა საგნის შესწავლისას, მაგრამ ენის სწავლის დროს თვალსაჩინოების როლი განსაკუთრებულია. ამ დროს, გოგებაშვილის აზრით, ბავშვი „მიდის საგნიდან ბგერისაკენ, საგნობრივი აღქმიდან სმენითი შთაბეჭდილებისაკენ“³, რის გამოც სწავლებისა და სწავლის თვალსაჩინოება არის ყველაზე უფრო რეალური საშუალება როგორც გადაცემისა, ისე შეთვისებისათვის.

შემდეგ პერიოდებში თვალსაჩინოების როლი რამდენადმე იცვლება. იაკობ გოგებაშვილი წერს, რომ „თავისი განვითარების მეორე საფეხურზე ბავშვი აკავშირებს ერთმანეთთან საგნის სახელსა და მის მოქმედებას... ამის შემდეგ ბავშვი, განყენებული აზროვნების თანდათანობითი განვითარების საფუძველზე, კონკრეტული აღქმიდან გადადის წარმო-

¹ „დედა ენა“, ნაწილი პირველი, 68 (რესტავრირებული, 1940 წ.).

² Руководство, 8.

³ იქვე, 12.

დგენებზე და განვითარების „ამ საფეხურზე, იაკობის თქმით. ის ნელ-ნელა ცილდება თვალსაჩინოების გზას და სწავლობს... გონებრივი წარმოდგენის გზით, წარმოსახვის საშუალებით“. თვალსაჩინოების როლი სწავლების არც ამ (აბსტრაქტული აზროვნების) პერიოდში უქმდება, მაგრამ მისი აუცილებლობა იცვლება საკიროებით და, მამასადამე, სასურველ პრინციპად რჩება სწავლებისა და სწავლის მთელს მანძილზე.

სწავლების პროცესის გაჯანსაღების კიდევ ერთ რაციონალურ საშუალებად იაკობ გოგებაშვილს მიაჩნდა თანამიმდევრობა. ცნობილია, რომ სწავლებისა და სწავლის მეთოდოლოგიური თანამიმდევრობა წარმოადგენს სასწავლო მასალის გადაცემისა და შეთვისების სისტემის საფუძველს. მასზეა აგებული ყველა დიდაქტიკური წესი (ნაცნობიდან უცნობისაკენ, ადვილიდან და მარტივიდან ძნელი და რთულისაკენ, ახლობელიდან შორეულისაკენ).

როგორი თანამიმდევრობით უნდა იქნეს განლაგებული საპროგრამო მასალა, როგორ დაუკავშირდეს ახალი, გადასაცემი და შესასწავლო მასალა ძველს, ანუ გადაცემულს და შესწავლილს, რომელი ნაცნობიდან უნდა გამოვიდეთ უცნობისაკენ სასვლელად ამა თუ იმ თემის ახსნის დროს, როგორ გამოვიყენოთ მარტივი და ადვილი რთულისა და ძნელის გასარკვევად და როგორ გავდეთ ხიდი ახლობელიდან შორეულისაკენ — აი, დაახლოებით, ის დიდაქტიკური საკითხები, რომელთაც აშუქებდა იაკობ გოგებაშვილი სწავლების თანამიმდევრობის თეორიული დასაბუთებისათვის, ხოლო მისი პრაქტიკული მნიშვნელობისა და ვირტუოზული გამოყენების ნიმუშს ისევ და ისევ მისი სახელმძღვანელოები წარმოადგენენ.

თანამიმდევრობის განხორციელება სწავლებაში გოგებაშვილს მიაჩნია იმ გზად, რომლითაც ბავშვი მიდის არცოდ-

ნიდან ცოდნისაკენ, განვითარებისაკენ. რამდენადაც ამ პრინციპს ცოდნის დაუფლების პროცესი მიჰყავს აღმავლობის საფეხურებით, იმდენად იაკობ გოგებაშვილი მოითხოვს: „მკაცრად დავიცვათ თანამიმდევრობა უახლოესი საგნებიდან ნაკლებად ახლო საგნებზე და ამ უკანასკნელთაგან უფრო და უფრო შორეულზე გადასვლის დროს“¹.

ცოდნის მტკიცედ დაუფლებისათვის „ბავშვის რაც შეიძლება მეტი ყურადღებისა და გონების შეკრული ძალის“ უზრუნველყოფის მიზნით გოგებაშვილი პირველ ყოვლისა მიმართავს თანამიმდევრობას და აღნიშნავს: „აი რატომ შეადგენს ამ მხრივ თანამიმდევრობის მტკიცედ დაცვა წარმატების უმთავრეს პირობას“².

თანამიმდევრობა იმიტომ წარმოადგენს სწავლებასა და სწავლაში წარმატების უმთავრეს პირობას, რომ ის არის ადამიანის გონებრივი განვითარების ანუ ცოდნისა და გამოცდილების შეძენის გზა. რამდენადაც ადამიანს განათლება ერთბაშად არ ეძლევა, ერთბაშად არ ხდება იგი სწავლული, იმდენად თანდათანობა სავსებით გამოხატავს განათლებასა და სწავლულობამდე მისვლის ევოლუციურ გზას. ეს გზა იწყება მარტივის, ახლობელის, ნაცნობის, მაშასადამე, ადვილის ცოდნიდან, და მიიმართება რთულის, შორეულის, უცნობის, მაშასადამე ძნელის ცოდნისაკენ. ეს არის ურყევი დიდაქტიკური წესი ცოდნის შეძენისა და მისი დარღვევას ან რაიმე სახით დამახინჯება მოასწავებს ცოდნის შეძენის ანუ განათლების ნორმალური პროცესის დარღვევას ან დამახინჯებას. ამიტომ იყო, რომ იაკობ გოგებაშვილი დაბეჯითებით მოითხოვდა:

„პედაგოგია და ჯანსაღი გონება გვაეალებენ ჩვენ ბავშვთა სწავლების საქმეში... ვიწყებდეთ ადვილით და გადავდი-

¹ Руководство, 41.

² იქვე, 14.

„დღეთ ძნელზე“¹. ამ წესის დაცვა არ არის ღირსება! მართო სწავლებისა. გოგებაშვილი წერს, რომ „ადვილიდან ძნელზე გადასვლის დროს თანამიმდევრობის მკაცრად დაცვა“ არის აგრეთვე ერთ-ერთი ძირითადი ღირსება“ სახელმძღვანელოებისა². მრავალგზის და მრავალ გარემოებაში აღნიშნავს და მოითხოვს იაკობი „უბრალო და ადვილი ფორმებიდან რთულ და ძნელ ფორმებზე თანდათანობითი გადასვლის დაცვა“³, მაგრამ ვისაც სურს გაიცნოს ამ დიდაქტიკური წესის მოქმედი ძალა, მისი პრაქტიკული, საგანმანათლებლო ეფექტი, მან პირველ ყოვლისა გოგებაშვილის „დედა ენასა“ და „რუსკოე სლოვოს“ უნდა მიმართოს.

ბ) სწავლების მეთოდები

ყველაზე უფრო ვრცლად და ყოველმხრივ იაკობ გოგებაშვილის დიდაქტიკაში დამუშავებულია სწავლების მეთოდის საკითხი.

სწავლების მეთოდი, მასწავლებლისა და მოწათეს ურთიერთობის ძირითადი ფორმაა. ამასთან, სწავლების მეთოდი არის უმთავრესი საშუალება სწავლების პრინციპის განხორციელებისა, ისე როგორც ეს უკანასკნელი — სწავლების მიზნისა. იაკობ გოგებაშვილი სწორედ სწავლების მეთოდში, მის სწორ შერჩევასა და გონივრულ გამოყენებაში ხედავს სწავლების მთელი პროცესის გასაღებს. ვერც განათლების კარგი ტრაქტატი, ვერც სწავლების კარგი თეორია ვერ მიაღწევნ მიზანს, თუ ცოდნის გადაცემის მეთოდი არა დგას თავისი დანიშნულების სიმაღლეზე.

როგორც აღვნიშნეთ, იაკობ გოგებაშვილი კარგად ხედავს, რომ სწავლების მეთოდის შერჩევა და მისი გამოყენე-

¹ Руководство, 27.

² Как улучшить кавказскую народную школу, 38.

³ Руководство, 39.

ბის ხერხი დამოკიდებულია მოზარდთა სწავლა-განათლების საერთო მიზნებზე, სასწავლებლის ტიპისა და საფეხურის დანიშნულებაზე, ბავშვთა ასაკისა და განათლების დონესა და თვით საგნის თავისებურებაზე. ამიტომ, მისი აზრით, სწავლების უნივერსალური მეთოდი არ არსებობს. ყველა მეთოდი კარგია, თუ ის შერჩეულია სწავლების ამოცანების მიხედვით და გამოყენებულია საგნის სპეციფიკისა და სასწავლო-დიდაქტიკური მასალის გათვალისწინებით. ამასთან, სწავლების მეთოდის ეფექტიანობა დამოკიდებულია მასწავლებლის ოსტატობაზე, მის გამოცდილებაზე. ჯერ კიდევ 1876 წ. თავისი „დედა ენის“ პირველი გამოცემის წინასიტყვაობაში იაკობ გოგებაშვილი ამის შესახებ აღნიშნავდა: „ხარისხი მეთოდით სარგებლობისა პირდაპირ დამოკიდებულია მის მარჯვედ მოხმარების სიადვილეზე და უკეთესი მეთოდი უარესად მავნებელია და გადამრევი ბავშვების განათლებისა, თუ მისი ხეირიანად მოხმარება შეუძლებელია სპეციალურად მოუმზადებული მასწავლებლისათვის“¹.

სწავლების მეთოდი, რომელიც, იაკობის სიტყვით: „გონებას უხსნის ბავშვს“, იწვევს აგრეთვე „სწავლის ინტერესს“, ხელს უწყობს „ყურადღების გამახვილებასა და ზანგაძლივად დამახსოვრებას“ და, ამგვარად, ასრულებს როგორც საგანმანათლებლო, ისე აღმზრდელობით ამოცანასაც.

რა მეთოდებს მიმართავს იაკობ გოგებაშვილი და როგორ ასაბუთებს მათი გამოყენების უპირატესობას? ამის საპასუხოდ ჩვენ მოგვიხდება ვილაპარაკოთ ქართული და რუსული ენების სწავლების მეთოდებზე, რომლებიც რეალიზებულია ამავე საგნების მის სახელმძღვანელოებში.

ბ) სახელმძღვანელოები

სახელმძღვანელოების წინაშე იაკობ გოგებაშვილი აყენებდა გარკვეულ მეცნიერულსა და საზოგადოებრივ მოთხოვნებს.

¹ „დედა ენა“, 1876, წინასიტყვაობა.

ნილებას: „თუ მასში იხატება სალი, გონიერი მიმართულება, დამკვიდრებული პედაგოგიურს და ეროვნულს პრინციპზედ. სახელმძღვანელო აყენებს სწავლას სწორე და მტკიცე გზაზედ, აწარმოებს მას ნაყოფიერად და უწევს დიდს სამსახურს სკოლასაც და საზოგადოებასაც“. ამ მოთხოვნილებას სავსებით აკმაყოფილებდნენ მისი სახელმძღვანელოები -- „დედა ენა“, „ბუნების კარი“ და „Русское слово“.

განუზომელია „დედა ენისა“ და „ბუნების კარის“, როგორც ქართული (მშობლიური) ენის სახელმძღვანელოების საზოგადოებრივი დამსახურება ქართველი ხალხის ახალ ისტორიაში. მე-19 საუკუნის 60-ანი წლებიდან, როდესაც მეფის რუსეთს ყველაზე უფრო მკაცრი იერიში ქართველი ხალხის ეროვნული ბურჯის — ქართული ენის წინააღმდეგ მიჰქონდა, იაკობ გოგებაშვილის წიგნები: „დედა ენა“ და „ბუნების კარი“ წარმოადგენდნენ ყველაზე უფრო მახვილ იარაღს ამ იერიშის მოსაგერიებლად. ისინი იცავდნენ ქართული ენის სიწმინდეს, ზრდიდნენ მისდამი სიყვარულს ქართველ ხალხში და მოუწოდებდნენ მას, შეენახა თავისი დედაენა, როგორც ეროვნული ერთიანობის უმთავრესი საფუძველი.

არა ნაკლები დამსახურება მიუძღვის ქართველი ერისა და კულტურის წინაშე იაკობ გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვო“, რომელიც შედგენილი იყო სპეციალურად ქართული სკოლებისათვის. „რუსკოე სლოვო“, თავისი მოწინავე მეცნიერულ-პედაგოგიური პრინციპებით და მეთოდოლოგიური ღირსებით წარმოადგენდა არარუსთათვის რუსული ენის ყველაზე უკეთეს სახელმძღვანელოს. ის ადვილად, საფუძვლიანად და მოკლე დროის განმავლობაში ასწავლიდა ქართველ ახალგაზრდობას მდიდარ რუსულ ენას და ზრდიდა სიყვარულს მისი შემქმნელი დიდი რუსი ხალხისადმი.

იაკობ გოგებაშვილის „დედა ენა“, „ბუნების კარი“ და „რუსთავე სლოვო“ — დაწყებითი სკოლების ქართული და რუსული ენის სახელმძღვანელოები, თავისი შინაარსით, იდეურობითა და მხატვრული ღირსებით ასწავლიდნენ ქართველ მოზარდ თაობებს მშობლიურ და რუსულ ენებს, აწვდიდნენ მათ საზოგადოებრივ და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ძირითად საწყისებს და აყალიბებდნენ მათ მოქალაქეობრივ შეგნებას მაღალი მორალური თვისებებით.

„დედა ენა“

იაკობ გოგებაშვილის „დედა ენას“ თავისი ხანგრძლივი და მდიდარი ისტორია აქვს. მას წინ უსწრებდა, იმავე ავტორის „ქართული ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი“ 1865 წლიდან¹. პირველი და მეორე გამოცემა ამ „ანბანისა“, შედგენილი იყო ბგერითი-ალბანური მეტოდით და ამით რადიკალურად განსხვავდებოდა მის დრომდე გამოქვეყნებული (ტარასი ალექსიშვილის, პლ. იოსელიანის, ივ. კერესელიძის, დიმ. ფურცელაძის და ს. მდივანოვის)

¹ „დედა ენის“ გამოსვლამდე, 1865 წლიდან—1876-მდე „ქართული ანბანი“ გამოიცა 7-ჯერ. პირველად 1865 წელს, მეორედ—1867 წ., მესამედ—1868 წ., მეოთხედ—1869 წ., მეხუთედ—1872 წ., მეექვსედ—1873 წ., მეშვიდედ—1874—1876 წლებში (ხუტად მე-7 გამოცემის წლის დადგენა არ მოხერხდა, ვინაიდან ეს გამოცემა ჯერ არსად არის აღმოჩენილი): ამის შემდეგ ი. გოგებაშვილის „ქართული ანბანი“ გამოდიოდა „დედა ენის“ პარალელურად როგორც ოჯახში სახმარებელი წიგნი მერვედ „ანბანი“ გამოიცა 1877 წელს. შემდეგ შეწყდა მისი გამოცემა 8 წლით და კვლავ განახლდა 1885 წელს, მე-9 გამოცემის სახით, მაგრამ ახალი სახელწოდებით: „კოკორი ანუ ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი სახლობაში სახმარებელი“; გამოიცა კიდევ ოთხჯერ: მეათედ—1889 წელს, მეთერთმეტედ—1890—1898 წლებში (ხუტად მე-11 გამოცემის წლის დადგენა არ მოხერხდა, ვინაიდან ეს გამოცემა ჯერ არს. დ არის აღმოჩენილი), მეთორმეტედ—1899 წელს და მეცამეტედ—1903 წელს.

ქართული ანბანის სახელმძღვანელოებიდან, რომლებიც შედგენილი იყო საკმაოდ მოძველებული ანბანური (ასოთშეერთების) ან ბგერითი-სინთეზური მეთოდით.

„პირველი და უმთავრესი ნაკლოვანება ამ (ანბანური) მეთოდისა — წერდა გოგებაშვილი 1865 წელს — მდგომარეობს იმაში, რომ ანბანი იწყების ასოებიდგან. ასოები ცალ ცალკე არა საგანს არ აჩვენებენ, არა პაზრს არ ხატავენ, ამიტომ სწავლის დაწყება ასოებიდგან ყმაწვილთათვის არის მავნებელი“¹. ეს იყო ახალგაზრდა იაკობის პირველი მკვეთრი გამოსვლა უაზრო, მექანიკური სწავლების წინააღმდეგ და პირველი მოთხოვნა შეგნებულობის პრინციპის გატარებისა სწავლების პროცესში. ის შეებრძოლა ანბანურ მეთოდს, როგორც ჩათვლითი კითხვის ძნელსა და ანტიედაგოგოურ მეთოდს, რომელსაც „შეუძლიან პირველათვე შეაძულოს სწავლა ყმაწვილსა და წაართვას მას წადილი სწავლისა“.

იაკობ გოგებაშვილის მიერ საქართველოში პირველად გამოყენებული ბგერითი-ანალიზური მეთოდი ახალი მოვლენა იყო სასკოლო სწავლების პრაქტიკაში. ეს მეთოდი, რომელიც ანბანის გაცნობას გარკვეული ცნების გამომხატველ, აზრიანი სიტყვიდან იწყებს და ამ სიტყვის დამარცვლით გასაცნობ ასო-ბგერაზე გადადის, შეგნებულ პროცესად ხდის ანბანის გაცნობას, მართლაც ახალისებს ბავშვს და უღვიძებს სწავლის წყურვილს. ამ მეთოდით, როგორც სამართლიანად შენიშნავს გოგებაშვილი, მოწაფე „უფრო გონივრულად და ჩქარა სწავლობს, — კითხვას ეჩვევა მარცვლებისა და არა ასოების ჩათვლით, ბოლოს ეს მეთოდი უადვილებს მასწავლებელს ცხად-გასაგონებლად ყმაწვილს აუხსნას გარჩევა

¹ წინასიტყვაობა („მასწავლებელთათვის“) ი. გოგებაშვილის „ქართული ანბანის“ პირველი, 1865 წლის გამოცემისა. გვ. III, (ამ გამოცემის ერთი ცალი ინახება ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის ბიბლიოთეკაში: H, 2—4144).

² იქვე.

ხმოვანი და უხმო ასოებისა“. იაკობი ამ მეთოდის პრაქტიკულად გამოყენების მრავალ ნიმუშს აძლევს მასწავლებლებს აღნიშნულ წინასიტყვაობაში. ეს ნიმუშები აღებული აქვს თავისი „ანბანიდან“. მაგალითად, პირველი გაკვეთილი: ბ ა-გ ა, დ ე-დ ა, დ ო-დ ი, კ უ-დ ა, ა ბ-გ ა, ა დ-გ ა. ბ ე-დ ი, გ ო-გ ო, ო ბ-ი. ამ დამარცვლილ სიტყვებს იღებს ავტორი იმისათვის, რომ გააცნოს ბავშვებს ასოები: ა, ბ, გ, დ, ე, ი, ო, უ. აღნიშნულ სიტყვებს ჯერ კითხულობს მასწავლებელი, იმეორებს რამდენჯერმე, გარკვევით გამოთქვამს როგორც სიტყვებს, ისე მარცვლებს (ბა, დე, დი, გა, და, გუ, აბ, ად, ბე, გო, ბი). შემდეგ ყოველ ცალკე სიტყვას ათქმევინებს და მანამ ამეორებინებს მოწაფეებს, სანამ ყველანი არ დაისწავლიან, ასევე მარცვლებს. როცა მოწაფეები კარგად დაისწავლიან მოცემულ სიტყვებს და მათ მარცვლობრივ შედგენილობას, მასწავლებელი გადადის ასო-ბგერებზე. ზემოაღნიშნულ რვა ასოს მოწაფეებს აცნობენ შემდეგნაირად: „ჯერ თვითონ მასწავლებელი გამოთქვამს მარცვალს და გააგრძელებს ხმას ამ სახით: ბა-ა-ა-ა. მაშინ ყმაწვილი იგრძნობს, რომ აქ ორი ასო ყოფილა. შემდგომ მასწავლებელი ხელს დაუფარებს (ბ-ს¹) და ჰკითხავს რა დარჩა? მოწაფე მიუგებს: ა. აგრეთვე გააცნობს შემდგომს ხმოვანს ასოებისა... აგრე უნდა ასწავლოს უხმონი ასოებიც. კიდევ წააკითხე მარცვალი ბ ა, დააფარე ხელი ა-ს და ჰკითხე რა დარჩა? — ყმაწვილი უთუოდ იტყვის: ბ ა ანუ ბ უ, ან ბ ე. მაშინ აუხსენ, რომ არც ა, არც უ, არც ე აქ არ არის, და გამოათქმევინე ასო ბ ცალკე, ისე, რომ ხმოვანი ასო არ მიუმატოს“. ამის შემდეგ ბავშვებს აწყებინებს წერას მსგავსად ბექდუური ასოებისა.

იაკობ გოგებაშვილი მასწავლებლის ყურადღებას განსაკუთრებულად მიაქცევს შეგნებულ კითხვას: „ყმაწვილმა რაც

¹ პირველი გამოცემის წინასიტყვაობაში ეს, ფრჩხილებში მოქცეული ბ-ს, გამოტოვებულია, ალბათ კორექტორის მიზეზით. ჩვენ აღვადგინეთ იგი მეორე გამოცემიდან.

² „ქართული ანბანი“. 1865, წინასიტყვაობა: მასწავლებელთათვის.

წიკითხოს, ის ეყურებოდეს... მასწავლებელმა ყმაწვილისა-
გან ყოველთვის უნდა მოითხოვოს ფრაზის ჰაზრი: ვისზედ
არის ლაპარაკი და რა არის ნათქვამი¹.

იაკობ გოგებაშვილს თავისი ახალი მეთოდის უახლოესი
მიზანი გამოთქმული ჰქონდა ერთ ფრაზაში: „მოსწავლე
იგრძნობს მაშინვე კავშირს ბუნებასა, ცხოვრებასა და სწავ-
ლას შუა“². ბგერითი ანალიზური მეთოდი, მართლაც ერთ
ნაბიჯს წარმოადგენდა ამ საპატიო მიზნისაკენ, მაგრამ მკით-
ხველი შეამჩნევს, რომ მოწაფეს მხოლოდ დიდი სიძნელეების
გადალახვით შეეძლო ამ მიზნის მიღწევა, შეამჩნევს, რომ
ეს გზა არ არის ადვილი და წამახალისებელი, როგორც
იაკობს ჰქონდა მოფიქრებული. აქ კვლავ ძალაშია დაზეპი-
რება, რაც ახასიათებდა ძველ ანბანურ და ბგერითი-სინთე-
ზურ მეთოდს, რომლის უარყოფითაც იწყო მან თავისი ახალი
მეთოდის დასაბუთება.

ახალგაზრდა პედაგოგს თეორიულად საესეებით კარგად,
მეცნიერულად ჰქონდა მოფიქრებული თავისი ანალიზური
მეთოდის უპირატესობანი, მაგრამ პრაქტიკაში მისმა გამოყე-
ნებამ დაანახვა, რომ 1) ამ მეთოდის ეფექტიანობა დამოკი-
დებულია თვალსაჩინოების გამოყენებაზე და მასწავლებლის
მაღალ მეთოდოლოგიურ ოსტატობაზე. მაშასადამე, სურათისა და
კვალიფიციური მასწავლებლის გარეშე ეს მეთოდი ვერ აღ-
წევს მიზანს, განსაკუთრებით კი საშინაო სწავლებისა და
თვითგანათლების დროს. 2) ამ ახალი მეთოდით მუშაობას
აძნელებს ანბანის სწავლება ალფაბეტური რიგის მიხედვით.
რაც ახასიათებდა ძველ ასოთშეერთების მეთოდს და ანგა-
რიზს არ უწევს დიდაქტიკურ წესს — სწავლების დაწყებას
ადვილიდან და მარტივიდან. მაგალითად, წერის თვალსაზრი-
სით არ შეიძლებოდა პირველი გაკვეთილიდანვე ისეთი ძნე-
ლი ასოების სწავლება, როგორიც იყო ბ, უ. დ. ამას გარდა

¹ წინასიტყვაობა („მასწავლებელთათვის“) ი. გოგებაშვილის „ქარ-
თული ანბანის“ პირველი, 1865 წლის გამოცემისა. გვ. III.

მოწაფეები ადვილად ვეო ახერხებდნენ კითხვის დაწყებას: ცალკე ასოებიდან სიტყვის შედგენას, სინთეზს, და კვლავ საჭირო ზღებოდა ძველი „ამოსალების“ გამოყენება.

პრაქტიკული დაკვირვებით, გამოცდილებით და აგრეთვე ქართული და რუსული საანბანო წიგნებისა და მეთოდური ლიტერატურის გაცნობით მიაგნო გოგებაშვილმა ორივე ეს ნაკლი და დარწმუნდა მისი გამოსწორების საჭიროებასა და შესაძლებლობაში, მაგრამ ერთბაშად ამის გაკეთება ძნელი აღმოჩნდა მისთვის.

პირველი, ზემოაღნიშნული ნაკლი იაკობ გოგებაშვილმა ახსნა თავისი ახალი, ანალიზური მეთოდის გამოყენების სიძნელით, და იმის მაგივრად რომ შეძლებისამებრ გაეადვილებინა მისი გამოყენება ან სხვა, უფრო უკეთესი მეთოდით შეეცვალა იგი — ის უკან წავიდა: თავისი ანბანის მე-3 გამოცემიდან დაუბრუნდა ძველ, ერთხელ მის მიერ სამართლიანად უარყოფილ — ბგერითი-სინთეზურ მეთოდს. ამ გარემოების მიზეზად მას მიაჩნდა: „შინაური (საოჯახო) ხასიათი სწავლებისა და სრული უმეცრება ჩვენი სახლობის სფეროსა სწავლების ხელოვნებაში; მცირე რიცხვი შკოლებისა, მათი მოუწყობლობა, მტკნარი უხეირობა მასწავლებელთ პერსონალი-სა“². ეს მიზეზი უეჭველად ანგარიშგასაწევია, მაგრამ ამით არ შეიძლება გამართლებულიყო შედარებით კარგი მეთოდის შეცვლა უფარგისი მეთოდით. უკეთუ ჩამორჩენილი ოჯახი და მასწავლებლობა კარგ მეთოდსაც ვერ ხმარობს და ძნელად ეჩვენება, ცუდ მეთოდს ზომ სულ ვერ მოიხმარს და უფრო ძნელად მოეჩვენება. არც ის ივარგებდა, რომ ჩამორჩენილი მასწავლებლისათვის შეეფარდებინა და მის დონემდის დაეყვანა სწავლების მეთოდი. საქმე იმაში იყო, რომ

¹ ანბანური მეთოდითა და „ამოსალებით“ სწავლების შესახებ — იხ. ჩვენი „სახალხო განათლებისა და პედაგოგიკური აზროვნების ისტორია საქართველოში“, II, 235—241, 1948.

² ამას წერდა ავტორი ცოტა გვიან, 1876 წელს „დედა ენის“ პირველი გამოცემის წინასიტყვაობაში.

არც ბგერითი-ანალიზური მეთოდი წარმოადგენდა იდეალურ მეთოდს, მასაც ბევრი ნაკლი გააჩნდა, რაც ყველაზე ადრე თვით იაკობმა დაინახა. ამას გარდა, იაკობ გოგებაშვილი შეაკრთო იმ გარემოებამ, რომ მის მეთოდს კონსერვატულად შეხედნენ უკულტურო და გამოუცდელი მასწავლებლები. ამასთან, იაკობი თავისი მეთოდის ვარგისობაში დაექვიანა პეტრე უმიკაშვილის „ქართულმა ანბანმა“, რომელიც 1866 წელს მესამედ გამოიცა და შედგენილი იყო ბგერითი-სინთეზური მეთოდით და ნ. კორფის წიგნმა „Руководство к обучению грамоте“, რომელიც 1867 წელს გამოიცა და ისიც ბგერითი-სინთეზურ მეთოდს აღიარებდა. ახალგაზრდა იაკობი უკრიტიკოდ ენდო მათ ავტორიტეტს, ნაადრევად ჩათვალა თავისი, გაცილებით უფრო მოწინავე მეთოდი და ისევ ძველს დაუბრუნდა. მაგრამ ეს მარცხი, როგორც ვნახავთ, ჩქარა და წარმატებით გამოასწორა მან.

მეორე ნაკლი უფრო ადვილად და მოკლე დროში გადალახა იაკობ გოგებაშვილმა. თავისი ანბანის მე-5 გამოცემიდან (1872 წლიდან) მან უარყო ანბანის სწავლების ალფაბეტური რიგი და ასოები დაალაგა მათი სიადვილე-სიძნელის თანამიმდევრობით. მართალია, სათანადო შესწორება-გაუმჯობესებანი იაკობმა შეიტანა მე-3 და მე-4 გამოცემებშიც (მთელი ანბანის დაყოფა 8 ჯგუფად¹ თითოეულში 4-5 ასო-ბგერის შეტანით და ყოველ ცალკე ჯგუფისათვის შესატყვისი საკუთარი საკითხავი ტექსტების დართვით და სხვ.), მაგრამ ძირითადი ცვლილებები მე-5 გამოცემაში შეიტანა. ამ გამოცემის წინ, მაგრამ იმავე 1872 წელს მან ცალკე გამოაქვეყნა მეთოდოლოგიური წერილი: „დარიგება მასწავლებელთათვის, თუ როგორ უნდა წაიყვანოს სწავლება წერა-კითხვისა ქართულ

¹ პ. უმიკაშვილის ხსენებული „ქართული ანბანის“ მიხედვით. რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, მესამედ გამოიცა 1866 წელს და შედგენილი იყო ბგერითი-სინთეზური მეთოდით.

ანბანში და პირველ საკითხავ წიგნში“. აქ, პირველად საქართველოს სინამდვილეში, მოცემულია ანბანის წინასწარი სასაუბრო სავარჯიშოები ექვსი გაკვეთილისათვის (ექვსი საუბარი). საუბრის მიზანია ბავშვების შეყვანა სკოლის ატმოსფეროში: მათი გაცნობა, ენის მარაგისა და მეტყველების თავისებურებათა გარკვევა, მცირეოდენი მარტივი ცნობების მიწოდება ზეპირი ანგარიშიდან და ბუნებისმეტყველებიდან და აგრეთვე სათანადო წარმოდგენა სასწავლო ნივთებზე. „როდესაც ამგვარი ვარჯიშობით ყმაწვილებს გო ნ ე ბ ა ს გა უ ღ ვ ი ძ ე ბ ს, შემდეგ მასწავლებელი შეუდგება ანბანის სწავლებასა მოძრავი ასოების შემწეობით“ — ამბობს ავტორი თავის „დარიგებაში“ და იქვე გვაწვდის მოძრავი ასოების გამოყენების ტექნიკას.

პირველად ახალ ასო-ბგერას, მაგალითად ა-ს, აცნობს მასწავლებელი: აჩვენებს და უსახელებს. ასოს სახელს იმეორებს რამდენიმე ბავშვი. შემდეგ მასწავლებელი წერს დაფაზე ამ ახალ ასოს და აწერინებს ბავშვებსაც თავიანთ ფიცრებზე. ამვე ასოს ბავშვები ეძებენ და პოულობენ სახელმძღვანელო წიგნებში. ასეთივე წესით ეცნობიან მეორე ასოს, მაგალითად მ-ს, ხოლო შემდეგ კი მასწავლებელი აჩვენებს ორივე ასოს ერთად, აცნობს მარცვალს მ ა, მათი შებრუნებით — მარცვალს ა მ, შემდეგ კი ორ პირველ მარცვალს მ ა-მ ა და აკითხებს, აწერინებს, როგორც ცალკე მარცვლებად, ისე ერთად, დეფიზის გარეშე: მ ა მ ა. რამდენიმე გაკვეთილის შემდეგ ბავშვები იწყებენ ფრაზების კითხვას და წერას.

მე-5 გამოცემა იაკობ გოგებაშვილის „ანბანისა“ შედგენილია ამ „დარიგების“ საფუძველზე. ასო-ბგერების გაცნობა, როგორც აღვნიშნეთ, წარმოებს არა ალფაბეტური რიგით. არამედ მათი სტადილე-სიძნელის თანამიმდევრობით (ა მ ი შ კ ო რ ე გ უ თ დ ვ ზ ხ ჩ ს ნ ძ ლ ქ ბ ტ ჭ ღ პ წ ც ყ ჯ ე ჰ) თუმცა ეს წესი ბოლომდე ზუსტად არ არის დაცული. მაგალითად, ძნელად დასაწერი ასოები (გ უ დ ზ) მოცემულია უფრო წინ, ვიდრე ადვილი ასოები: ხ ს ძ ნ, აგრეთვე ასოები ბ ტ ჭ წ უ ფ რ

წინ, ვიდრე ცუ და სხვ., მაგრამ ეს ალბათ იმიტომ, რომ გრაფიკული თანამიმდევრობის ზუსტად დაცვით ძნელდებოდა საკითხავი სიტყვებისა და ფრაზების შედგენა. ორ პირველ ასო-ბგერაზე (ამ) მოცემულია მარცვლები და სიტყვები: მ ა ა მ მ ა მ ა, მესამე და მეოთხე ასო-ბგერაზე (ი შ)—ა შ შ ა ი შ შ ი მამა, შიში, მეხუთე ასო-ბგერაზე (კ)—ა კ კ ა ი კ კ ი მამა, კაკა, მაკა და სხვ. მარცვლებიდან სიტყვების შედგენა ამ გამოცემაში საგრძნობლად არის გაადვილებული, მაგრამ რამდენადაც პირველ გაკვეთილებში უაზრო მარცვლები მაინც ბლომად მოიპოვება, იმდენად სიტყვის შედგენისა და კითხვის სიძნელე გადაულახავი რჩება.

რამდენიმე სიტყვა გოგებაშვილის „ანბანის“ საკითხავი მასალისათვის. პირველი გამოცემის საანბანო ნაწილში საკითხავი მასალა გვხვდება მხოლოდ ფრაზების სახით და ისიც ანბანის გაცნობა-შესწავლის შემდეგ (მე-4 გვერდიდან). ფრაზები შედგება ჯერ ერთმარცვლოვან სიტყვებიანი მარტივი წინადადებებისაგან (ძმა მკის, რძე დღეს და სხვ.) და შემდეგ ორმარცვლოვანი და მრავალმარცვლოვან სიტყვებიანი წინადადებებისაგან (ყანა გახმა, კალამი გამოვჭერ, საწერელი მომაწოდე და სხვ.). ტექსტები იწყება ხალხური ლექსით („სიმღერა: ია ვნახო ვენახი, რამ შექამა ვენახი“)¹ და ანდაზებით. ანბანის შემდეგ საკითხავ მასალაში პირველი პატარა მოთხრობისა („ორი მამალი“) და ორი ზღაპრის („მამალი და კატა“ და „მელია და მგელი“) შემდეგ იწყება საბუნებისმეტყველო ხასიათის მასალა: პირველ განყოფილებაში მცენარეები (პატარა მებაღე (ბალი), ვაზი და ხეხილები, მარწყვი, ჭინჭარი, ბამბა, შაქრის ლერწამი და თეიმურაზ .II-ის ლექსი „ხილთა ქება“ (ხილთა ბაასი გ. თ.) ავტორის გვარის აღუნიშნავად). მეორეში — ფრინველები (ჩიტი, მერცხალი, მწყერი, გუგული, ბულბული), მესამეში — ოთხფეხნი

¹ შემდეგ, 1877 წლიდან, პირველი სიტყვა „ია“ შეცვალა სიტყვით „მოდო“.

(ატა, ცხვარი, ძაღლი, მაიმუნი), მეოთხეში — დროსი წელიწადისანი (ზამთარი, გაზაფხული, ზაფხული, შემოდგომა). მეხუთეში — ბუნების მოვლენანი (ქარი, წვიმა, ნამი, სეტყვა და თოვლი). ბუნებისმეტყველებას მოსდევს „გეოგრაფიული სტატიები“ („სანდრაო და კეკე“, საუბრები ღელეებისა, მდინარეებისა, ზღვებისა და წვიმის შესახებ, შემდეგ დედამიწის მოყვანილობა, აღმოსავლეთი, დასავლეთი, სამხრეთი და ჩრდილოეთი, მზის მოძრაობა, მთვარე, დრო (წელიწადი, თვე, კვირა, დღე, საათი), წონა, ზომა. დასასრულს მოცემულია „ანგარიში სახმარებელი ნიშნები ანუ ციფრები“ 1-დან 1.000.000-მდე. „ანბანი“ მთავრდება ხუცური ასოებით და ლოცვებით.

ეს ჩამონათვალიც საკმარისია, რომ მკითხველმა დაასკვნას: ი. გოგებაშვილის „ქართული ანბანის“ პირველი გამოცემის საკითხავი ტექსტი ძალიან არის გადატვირთული საგანმანათლებლო-დიდაქტიკური მოთხრობებით. მართალია, თავისი შინაარსით ეს, უმთავრესად საბუნებისმეტყველო მასალა, უმეტეს შემთხვევაში თავისი დროის მეცნიერული ცოდნის სიმაღლეზე დგას. მართალია, აქ შერჩეულია ბავშვთათვის ნაცნობი მცენარეები და ცხოველები, მოთხრობათა ფაბულაც არ არის მოკლებული სათანადო ინტერესს, დიალოგებსაც ამჩნევია ოსტატის ხელი და ენაც კარგია, მაგრამ 8—9 წლის ბავშვთა ინტერესსა და ცნობიერების დონეს უეჭველად აღემატება ეს საკითხავი მასალა. ბავშვთათვის სათანადო ცოდნის მიწოდებით გატაცებულ ავტორ-შემდგენელს უფრო მონდომებით უმუშავნია მოთხრობათა შინაარსებულ და იდეურ მხარეზე, ვიდრე მათ მხატვრულ ფორმაზე. ამიტვე უნდა აიხსნას ის ფაქტიც, რომ მთელს წიგნში გვხვდება მხოლოდ ერთი ლექსი („ხილთა ქება“), და ისიც დიდი მოცულობისა და ნაკლები მხატვრული ღირებულებისა; სრულებით არ არის წარმოდგენილი ქართული მწერლობა და ჩვეულებრივი მხატვრული ნაწარმოებნი. წიგნში მოთავსებული საბუნებისმეტყველო მოთხრობები და ორად-ორი ზღაპარი ძალიან

ვაჭიანურებულია, მათ აკლიათ სწორედ ის დინამიზმი და პლასტიკურობა, რასაც დაჟინებით მოითხოვდა შემდეგში პათი ავტორი საბავშვო მოთხრობებისათვის.

ყოველივე ამის გამო ძნელი აღმოჩნდა პატარა მკითხველთათვის იაკობ გოგებაშვილის „ქართული ანბანის“ პირველი გამოცემის საკითხავი მასალა. ეს გარემოება ყველაზე უფრო ადრე თვით იაკობისათვის გახდა ნათელი და ორი წლის შემდეგ, „ანბანის“ მეორე გამოცემის წინასიტყვაობაში, 1867 წელს, აღნიშნავდა: „პირველათ ჩემგან გამოცემულის საკითხავი წიგნის სტატიები ყმაწვილთათვის ცოტა სამძიმონი გამოდგნენ მაშინვე ანბანის შემდეგ, ამისათვის ეს წიგნი ხელახლად შევადგინეთ“¹.

მართლაც მეორე გამოცემიდან იაკობ გოგებაშვილის „ანბანის“ საკითხავი მასალა საგრძნობლად იცვლება. მოთხრობები შემცირებულია, გაუმჯობესებულია მათი ენა და მხატვრული ღირსება. გამრავლებულია ლექსებისა და ზღაპრების რიცხვი. გასწორებულია იგი მეცნიერული თვალსაზრისითაც. ყოველივე ამის გამო მე-2 გამოცემიდან მისი „ანბანი“ და ანბანის შემდეგ „საკითხავი წიგნი“, ცხადია, უფრო საინტერესო და მიმზიდველი გახდა მოსწავლე ახალგაზრდობისათვის.

მე-5 გამოცემის შემდეგ იაკობ გოგებაშვილის „ქართულ ანბანს“ მეთოდის მხრივ ძირითადი ცვლილება აღარ განუცდია. ამ სახელმძღვანელოს პირველი ათი წლის ისტორია (1865 — 1876) წარმოადგენდა მეთოდის ძიების მეტად საყურადღებო ისტორიას. იაკობ გოგებაშვილმა გამოიყენა თავისი დროის ქართულ-რუსული და უცხოური საანბანო წიგ-

¹ ქართული ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი მოსწავლეთათვის, წინასიტყვაობა, მეორე გამოცემა. 1867.

ამ სიძნელის შესახებ ლაპარაკობს ის ფაქტიც, რომ პირველი კლასის ბავშვთათვის განკუთვნილი „ანბანის“ პირველი გამოცემის საბუნებისმეტყველო მოთხრობათა დიდი უპრავლესობა იაკობმა შემდეგ შეიტანა მე-3—4 კლასებისათვის განკუთვნილ „ბუნების კარში“.

ნები და მათი ავტორების გამოცდილება. პეტრე უმიკაშვილის „ქართულ ანბანს“ (1864) პატარა როლი არ უთამაშია მის მეთოდოლოგიურ მომზადებაში. ვასილი ზოლოტოვის (1804-1882) „Русская азбука“-მ, რომელიც ბგერითი-ანალიზურ მეთოდით იყო შედგენილი, მიიყვანა იგი ამ მეთოდის აღიარებამდე¹, მაგრამ პეტრე უმიკაშვილის „ქართული ანბანის“ მესამე გამოცემამ (1866) და ნ. კორფის „Русководство“-მ (1867) მიაბრუნეს იგი ძველი სინთეზური მეთოდისაკენ. ანბანის სწავლების ქართული ხალხური წესის გაცნობის შედეგად ეს მეთოდი მან რადიკალურად გარდაქმნა და გააუმჯობესა, რაც იაკობმა 1872 წლის თავის მეთოდოლოგიურ „დარიგებაში“ გამოხატა. მაგრამ, შემდეგ მე-19 საუკუნის 70-ან წლებში სასკოლო და სასწავლო პრაქტიკის გაფართოებამ, გამოცდილების გაუმჯობესებამ ერთი მხრით და კ. უშინსკის „Родное слово“-მ და რაფ. ისარლიშვილის საანბანო სახელმძღვანელომ: „პირველი წიგნი წერა-კითხვის სასწავლებლად“ (1875), შთააგონეს ი. გოგებაშვილს საქართველოსათვის სრულიად ახალი ანალიზურ-სინთეზური მეთოდი, რომელიც მან ესოდენ ბრწყინვალედ გამოიყენა თავის „დედა ენაში“.

რაც შეეხება იაკობ გოგებაშვილის „ქართული ანბანის“ საკითხავ მასალას, უნდა აღინიშნოს, რომ პირველი გამოცემის შემდეგ ეს მასალა საგრძნობლად გაუმჯობესდა როგორც ენისა და მეცნიერული შინაარსის, ისე მხატვრული ღირსების და ბავშვთა ასაკის შესატყვისობის მხრივ. ამიტომ მე-5 გამოცემიდან იაკობ გოგებაშვილის საანბანო წიგნი უფრო წარმატებით ემსახურებოდა მიზანს, რომელიც ავტორმა დაუსახა მას ზემოაღნიშნულ „დარიგებაში“: „ამ წიგნმა მოსწავლეს უნდა მიახწევინოს სამ მიზნამდის: უნდა გამარ-

¹ „ქართული ანბანის“ პირველ გამოცემაში (1865) იაკობ გოგებაშვილი აღნიშნავს: „მეთოდი ზოლოტოვისა, რომელზედაც არის შედგენილი ეს ანბანი“ და სხვ. (შემდეგ გამოცემებში ეს აღკლი ამოღებულია).

თოს კითხვაში, გონება გაუღვიძოს და შეასწავლოს თავისი სამშობლო ენა“.

„დ ე დ ა ე ნ ა“ იაკობ გოგებაშვილისა პირველად გამოიცა 1876 წელს. მას დართული აქვს წინასიტყვაობა, რომელიც შეიცავს როგორც მეთოდოლოგიურ მითითებებს ამ წიგნის გამოყენებისათვის, ისე მისი აღნაგობისა და საკითხავი მასალის დახასიათებას. ანბანის სწავლებისა და, მაშასადამე, „დედა ენაში“ გამოყენებული მეთოდის შესახებ წინასიტყვაობაში ნათქვამია: „ჩვენი ანბანი არის შედგენილი ანალიტიკურ-სინტეტიურ მეთოდზედ. მაშასადამე, იგი წარმოადგენს ერთად დაკავშირებულ მეთოდებს პირველი ჩვენი ანბანისას, რომელიც 12 წლის წინათ გამოიცა და რომელიც ანალიტიკურ მეთოდზე იყო შედგენილი და მეორისას, რომელშიაც მიღებული იყო სინტეტიური მეთოდი“¹. ამგვარად, ან ა ლ ი ზ უ რ - ს ი ნ თ ე ზ უ რ ი მეთოდი, როგორც აღვნიშნეთ, პირველად იაკობ გოგებაშვილმა შემოიღო საქართველოს სინამდვილეში და ეს იყო დიდი ისტორიული მნიშვნელობის ფაქტი საქართველოს სახალხო განათლებისა და პედაგოგიური აზროვნების განვითარებაში. ამ მეთოდის მიღებით ბოლო მოეღო ქართველი ბავშვების ტანჯვა-წამებას წერა-კითხვის შესწავლის დროს.

ბგერითი ანალიზურ-სინთეზური მეთოდი, როგორც ცნობილია, ანბანის გაცნობას ანალიზით იწყებს: მთლიანი სიტყვის დამარცვლით ასო-ბგერაზე გადადის და სინთეზით ამოკვრებს: ასო-ბგერების დამარცვლით მთლიან სიტყვასა და ფრაზაზე გადადის. აქ გამორიცხულია უაზრო მარცვლები,

¹ „დედა ენა ანუ ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი სახალხო სკოლებისათვის“, გამოცემა პირველი, 1876, წინასიტყვაობა.

კითხვაზე გადასვლა მაქსიმალურად არის გაადვილებული და თვით ეს კითხვის პროცესი შეგნებულ-გააზრებულია მოწაფის მიერ. ამ მეთოდით მუშაობის წარმატება, იაკობის აზრით, „პირდაპირ დამოკიდებულია მის მარჯვედ მოხმარების სიადვილეზე“, ე. ი. მასწავლებელთა დახელოვნებაზე, მათ პედაგოგიურ ოსტატობაზე.

„დედა ენა“ იწყება წინასწარი სავარჯიშოებით: „დაბიური საუბრები, ხმების გამორკვევა და ხატვა, რომლებიც ერთმანეთს მისდევენ, ერთმანეთსა სცვლიან და ასხვაფერებენ ბავშვის პირველდაწყებით შრომასა“¹. საუბრის საგნად იაკობი ასახელებს ბავშვების ნათესაობას, კარ-მიდამოს, სკოლას, ზეპირ ანგარიშს, ოთხივე მოქმედებას ათის ფარგლებში. ხმების გარკვევა კი ესმის, როგორც ფრაზების დაყოფა სიტყვებად, სიტყვებისა — მარცვლებად და მარცვლებისა — ბგერებად. შემდეგ მეთოდის მიხედვით იგულისხმება შებრუნებითი პროცესი.

სიტყვის წაკითხვის დაწყებამდე იაკობ გოგებაშვილი აწვდის საგნის სურათს, შემდეგ მის სახელს, რომელიც სურათს აქვს მიწერილი. „საგნის სახელი ბავშვებმა უნდა შეისწავლონ ჯერ ხმების (ბგერების გ. თ.) მხრივ, მერმე ასოების მხრივ. მასწავლებელმა კარგად უნდა მიახვედროს ბავშვი განსხვავებასა, რომელიც ხმებსა და ასოებს შუა არსებობს“ — წერს ავტორი აღნიშნულ წინასიტყვაობაში.

წერა დაკავშირებულია კითხვასთან, ის კითხვასთან ერთად იწყება და მიმდინარეობს მის პარალელურად. იაკობი მოითხოვს ბეჭდური შრიფტის წერას („ბეჭდურ ხელს“). ამას ის ასაბუთებს იმით, რომ „ჩვენი ბეჭდური შრიფტი ხელნაწერისაგან ძალიან მცირედ განსხვავდება“ და ამდენად წერა მას სამართლიანად მიაჩნია კითხვის დამხმარე ღონისძიებად.

¹ „დედა ენა ანუ ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი სახალხო სკოლებისათვის“. გამოცემა პირველი, 1876, წინასიტყვაობა.

ანბანის გაცნობა-შესწავლა ფონეტიკური და გრაფიკული თანამიმდევრობით წარმოებს: „წინ არიან მოქცეული უფრო ადვილი ასოები გამოთქმითა და გამოხატულებითა და მათ მისდევენ უფრო ძნელი ასოები“ — აღნიშნავს იაკობ გოგებაშვილი¹. პირველი სიტყვა, რომლითაც იწყება ანბანის გაცნობა „დედა ენაში“ არის ი ა. ეს სიტყვა იყო უდიდესი მნიშვნელობის აღმოჩენა, რომელმაც, შეიძლება ითქვას, უზრუნველყო ამ წიგნის წარმატება და გადაწყვიტა მისი ბედი. ი ა — არის ორი ასო-ბგერა (ი, ა), რომელნიც შეიცავენ მარცვლებს (ი, ა), სიტყვას (ია), და ფრაზას, წინადადებას (აი ია). მხოლოდ პირველ და მეორე გაკვეთილზე აცნობს მასწავლებელი ორ-ორ ახალ ასოს: ი ა და — ხე, შემდეგი კი ამ ასოების წყალობით მესამე გაკვეთილიდანვე (შემდეგი გამოცემებიდან კი — მეორე გაკვეთილიდანვე) საკმარისი ხდება თითო ახალი ასო და საკითხავი მასალაც უზრუნველყოფილია.

ი ა-ს შემდეგ პირველ გამოცემაში მოდის ზ ე — კიდევ ორი ახალი ასო, მას მოსდევს ს ა ხ ე — ახალი ასო ს, მ ა ხ ე — მ, თ ი თ ი — თ, თ ო ხ ი — ო, ს ო კ ო — კ, ი ხ ვ ი — ვ, ვ ა ზ ი — ზ, კ უ — უ, მ ა შ ა — შ, კ ო ნ ა — ნ, დ ა ნ ა — დ, ვ ი რ ი — რ, ღ ო რ ი — ღ, ძ რ ო ხ ა — ძ, მ ა მ ა ლ ი — ლ, ქ ა თ ა მ ი — ქ, გ ვ ე ლ ი — გ, ო ფ ო ფ ი — ფ, კ ა მ ე ჩ ი — ჩ, კ ი ბ ო — ბ, პ ე პ ე ლ ა — პ, ბ ა ყ ა ყ ი — ყ, ც ხ ე ნ ი — ც, მ ტ ე ვ ა ნ ი — ტ, კ ა ჭ კ ა ჭ ი — ჭ, ფ ი ნ ჯ ა ნ ი — ჯ, ვ ა ჟ ი ლ ო ც უ ლ ო ბ ს — უ, ჩ ი ტ ი ტ ო ტ ზ ე ჰ ი დ ი ა — ჰ.

ამგვარად „დედა ენის“ პირველ გამოცემაში ანბანი შემდეგი რიგითაა წარმოდგენილი: ი ა ხ ე ს მ თ ო კ ვ ზ უ შ ნ დ რ ღ ღ ჭ გ ფ ჩ ბ პ ყ ც ტ ვ ა ნ ჯ ჰ ჰ ჰ. შემდეგ გამოცემებში კიდევ

¹ გამონაკლისი დაშვებული ოყო პირველად ასო ძ-ს მიმართ; ეს ასო ადვილია როგორც გამოსატქმელად, ისე დასაწერად, მაგრამ ის წინ არ არის მოქცეული, ვინაიდან ასოს შემცველი სახელწოდების სურათი „ძროხა“, წინ არ შეიძლება მოთავსებულიყო.

უფრო მეტი მიზანშეწონილობითა და სიზუსტით გაატარა იაკობ გოგებაშვილმა გრაფიკული თანამიმდევრობის პრინციპი და საბოლოოდ, უკანასკნელ გამოცემებში, მაგალითად. მისი გარდაცვალების წელს (1912) გამოსულ „დედა ენაში“ ჩვენ ვხედავთ ასეთ თანამიმდევრობას: ი ა თ ს ხ ო ე უ ძ მ შ ე ვ ფ ნ ზ რ ჩ დ ლ ჭ გ ბ პ ყ ც ტ წ ჯ ჟ ჰ. ამის მიხედვით შეცვლილია სასწავლო სიტყვებიც და, ცხადია, სურათებიც: ია, თითი, საათი, თხა, თოხი, ხე, უთო, ძუა, მუხა, მაშა, სოკო, იხვი, ოფოფი, აკვანი, თევზი, რკო, კამეჩი, დანა, ღამურა, კურდღელი, ქათამი, ნამგალი, ბუდე, პეპელა, ბაყაყი, მერცხალი, ტოროლა, წიწილა, (აბუზული წიწილა დგას), კაჭკაჭი (კაჭკაჭი ტოტზე ზის), ჯარა (ჯარა მიწაზე დგას) ვაჟი (ვაჟი ლოცულობს), საათი (საათი კედელზე ჰკიდია).

ახალი ასოების გრაფიკული გამოხატულების, მათი დამახსოვრებისა და კითხვის გაადვილების მიზნით, იაკობ გოგებაშვილი დიდ პედაგოგიურ მნიშვნელობას აძლევდა ახლად გაცნობილი ასოს გეგმაზომიერ განმეორებას მომდევნო სიტყვებში და საკითხავ მასალაში. იაკობის საცსებით მართებული აზრით, ცალკე, სიტყვასა და ტექსტს გარეშე ნაჩვენები ასო შეიძლება მხოლოდ გაიცნოს ბავშვმა, გაიცნოს მისი მოყვანილობა და საერთო ფორმა, ხოლო მისი სწავლა-დამახსოვრება, და სხვა ასოებისაგან მის გარჩევაში თვალის გატეხვა ხდება მაშინ, როცა ეს ახალი ასო სიტყვებსა და ფრაზებში ეძლევა მას. ამის მიღწევა კი შეიძლება იმდენად უფრო ჩქარა და ადვილად „რამდენადაც უფრო ხშირად იმეორება სიტყვებსა და ფრაზებში ის ასო, რომელიც ბავშვმა უნდა შეისწავლოს“¹. ეს პრინციპი ყველა ასოს შესწავლის შემდეგ მაქსიმალური შესაძლებლობით აქვს დაცული იაკობ გოგებაშვილს თავის „დედა ენაში“.

საკითხავი მასალის მხრივ „დედა ენა“ განსაკუთრებული ღირსების წიგნია. ისე, როგორც იაკობ გოგებაშვილის „ქარ-

¹ „შენიშვნები შენიშვნებზე“, ე. „მომამბე“, № 9, 1896.

თული ანბანი“ ყველა მისი დროის ქართულ საანბანო. წიგნებზე ბევრად უფრო მაღლა იდგა საკითხავი მასალით, ისევე „დედა ენასაც“ ამ მხრივ ბადალი არ მოეპოვებოდა თავისი არსებობის მთელი დროის განმავლობაში. პირველი გამოცემის წინასიტყვაობაშივე ავტორი ამბობდა: „რაც შეეხება პირველ საკითხავ წიგნსა, ჩვენა ვცდილობთ ერთი მხრით იმასა, რომ მას ჰქონოდა, რაც კი შეიძლება, მომეტებული მიმზიდველი ძალა ბავშვებისათვის, რომ იგი ყოფილიყო მათთვის სავსე ინტერესითა და მეორეს მხრით მის შინაარსს წარმოედგინა არა ღარიბი მასალა ბავშვის გონების გახსნისათვის და განვითარებისათვის, ერთი სიტყვით ვცდილობდით შეგვეერთებინა ერთად სასიამოვნო სასარგებლოსთანა“¹. ეს ცდა ავტორისა. შეიძლება გადაუქარბებლად ითქვას, ბრწყინვალედ სრულდებოდა „დედა ენის“ ახალ და ახალ გამოცემებში. ავტორი გულისხმიერად ეკიდებოდა ამ წიგნით სწავლების გამოცდილებას, მასწავლებელთა ხმას და მიუდგომელ კრიტიკას პერიოდულ პრესაში. აუმჯობესებდა თავის სახელმძღვანელოს მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა და „ახალი ტიპის“ ქართველის აღზრდა-განათლების ამოცანების მიხედვით.

ამ ამოცანების თვალსაზრისით ჰქონდა შერჩეული იაკობ გოგებაშვილს „დედა ენის“ საკითხავი ტექსტი. ის არ იფიქრებდა, რომ „დედა ენა“ პირველ ყოვლისა ქართული ენის სახელმძღვანელოა და, მაშასადამე, მასში შეტანილი მხატვრული მასალის უმთავრეს ამოცანას ამ ენის შესწავლა და მისადმი პატრიოტული სიყვარულის შექმნა წარმოადგენდა, მაგრამ ამასთან ერთად ეს მასალა მოწაფეთა გონებრივი, ზნეობრივი და ესთეტიკური აღზრდის საშუალებადაც უნდა გამოემდგარიყო.

ამიტომ იაკობ გოგებაშვილმა თავის წიგნში დიდი ადგილი დაუთმო ხალხურ შემოქმედებას (ზღაპრებს, ლექსებს,

¹ „დედა ენა“, პირველი გამოცემა, წინასიტყვაობა, 1870.

იგავ-არაკებს, ანდაზებს, გამოცანებს), ქართული კლასიკური მწერლობის კარგ ნიმუშებს და რუსული მხატვრული ლიტერატურის თარგმანებს. მაგრამ იმისათვის რომ ეს მასალა ზემოაღნიშნული მიზნებისადმი დაექვემდებარებინა, იაკობს უხდებოდა მასში სათანადო ცვლილებების შეტანა: შემოკლება, დამატება, გადაკეთება, საერთოდ — ახალი რედაქცია. ასეთი ოპერაციები მას უფრო მეტად სჭირდებოდა ხალხური შემოქმედების მიმართ¹. ამასთან საჭიროა აღინიშნოს, რომ იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელოების წყალობით, ბევრი მის მიერ გადაკეთებული ხალხური ნაწარმოები კვლავ დაუბრუნდა ხალხს და გავრცელდა ახალი ვარიანტით.

1906 წელს იაკობ გოგებაშვილმა თავისი „დედა ენა“ ორ ნაწილად გაჰყო და ცალცალკე გამოსცა. პირველი ნაწილი შეიცავდა ერთი წლის კურსს, მასში შედიოდა ანბანი და ანბანის შემდეგ საკითხავი პატარა მოთხრობები, ლექსები, ასაწერი სურათები და წერის დედანი. მე-2 ნაწილი შეიცავდა ორი წლის კურსს, მასში შედიოდა ზოგადი ხასიათის მოთხრობები, ლექსები, სასაუბროები და სპეციალური მოთხრობები და ლექსები: 1) წმიდა ზნეობაზე, 2) სამოსწავლო ნივთებზე, 3) შინაურ ცხოველებზე, 4) შინაურ ფრინველებზე, 5) გარეულ ფრინველებზე, 6) გარეულ ცხოველებზე, 7) მცენარეულობაზე, 8) ბუნების სხვადასხვა მოვლენებზე, 9) საქართველოს გეოგრაფიიდან, 10) საქართველოს ისტორიიდან. ამის გარდა „დედა ენის“ მეორე ნაწილს დართული ჰქონდა სასულიერო განყოფილება, რომელიც შეიცავდა რელიგიური ხასიათის მოთხრობებსა და ლექსებს, ხუცურ ანბანსა და ლოცვებს. ეს განყოფილება, როგორც აღვნიშნეთ, არ შედიოდა იმ ტირაჟში (600), რომელიც განკუთვნილი იყო ქართველ მაჰმადიანთათვის, ქართველ კათოლიკეთათვის და საქართველოს ებრაელთათვის. პირველ ნაწილში რელიგიური ხასიათის მასალა იაკობ გოგებაშვილს სრულებით აღარ დაუტოვებია.

¹ იხ. აქვე თავი: „იაკობ გოგებაშვილის მხატვრული შემოქმედება“.

ამას ასაბუთებს იგი მეტად საგულისხმო გარემოებით: „წინადა ანბანში ერია ელემენტი მართლმადიდებელის ეკლესიისა, რომელიც ძლიერ უშლიდა გამაჰმადიანებულს ქართველებსა, ქართველს ურიებს და თვით ქართველ კათოლიკეთაც ეხმარათ ეს ანბანი. ოც-დაპირველს გამოცემაში ეს ელემენტი გამოვტოვეთ და ამით შესაძლებლად გავხადეთ ანბანის ხმარება ყველა სარწმუნოების ქართველთათვის“¹. ამგვარად, იაკობ გოგებაშვილს სრული სიმართლით შეეძლო ეთქვა: „დედა ენა“ ყველა მოწაფეს ავითარებს და ზრდის როგორც ქართველს ადამიანს საზოგადოდ“². მთავარია არა სარწმუნოება, არამედ ეროვნება.

იაკობ გოგებაშვილის „დედა ენა“² მშობლიური ენის სწავლებასთან ერთად აყალიბებდა ქართველ ახალგაზრდობას მგზნებარე პატრიოტული სულისკეთებით, ამდიდრებდა მას მეცნიერული ცოდნით, მხატვრული გემოვნებით და მაღალი ზნეობრივი თვისებებით.

„ბუნების კარი“

იაკობ გოგებაშვილის „ბუნების კარი — საყმაწვილო წიგნი დაბალ კლასებში სახმარებელი“ — პირველად გამოიცა 1868 წელს. ის წარმოადგენდა მისი „ქართული ანბანის“ (შემდეგ — „დედა ენის“) გაგრძელებას დაწყებითი სკოლები-

¹ „დედა ენა“ II ნაწ. წაწესიტყვაობა მე-21 გამოცემისა. 1906.

² ი. გოგებაშვილის „დედა ენასა“ და „ქართული ანბანი“ შესახებ იხ. აგრეთვე: ზ. კიკნაძე — „ი. გოგებაშვილის „დედა ენა“ — საიუბ. კრებული „იაკობ გოგებაშვილი“, 128; პ. კანიშვილი — „ი. გოგებაშვილი და ქართული წ. კ. მეთოდია“ — იქვე, 176; მ. თალაკვაძე — „ი. გოგებაშვილის“ ქართული ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი“. გორის პედ. ინსტ. შრომები, № II, 221, 1947; ს. აბულაძე — „იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელოები“, 1950.

ათვის. წინასიტყვაობაში ავტორი აღნიშნავს, რომ „ბუნების კარის“ გამოქვეყნება გამოიწვია მოთხოვნილებამ, მაგრამ ეს მოთხოვნილება ისე ძლიერი არ არის, რომ ყოველი ამგვარი წიგნი მიიღოს ახალგაზრდობამ. „მეტაფორულათ რომ ვსთქვათ, — წერს გოგებაშვილი — ჩვენს ყმაწვილებს სუსტი ჰადა აქვთ ქართული წიგნების კითხვისა. ამისთანა მადას თუ გემრიელი საჭმელი არ შეხვდა, უყურადღებო დარჩება. ამიტომ ჩვენი ყმაწვილებისათვის შედგენილი წიგნი რამდენადაც სასარგებლო უნდა იყვეს, იმდენად სასიამოვნო“¹. ამ მოსაზრებას, ცოტა გვიან, როცა ქართული ენა ოფიციალურ სასწავლებლებში აღარ ითვლებოდა სავალდებულო საგნად, იაკობი დასძენდა: „ამისთანა მდგომარეობაში მშრალი სახელმძღვანელო ქართული ენისა, თუნდაც იგი უსარგებლოც არ იყოს, იმოქმედებდა ისე, როგორც მოქმედებს ცივის წყლის დასხმა მბუუტავ ცეცხლზე“ (წინასიტყვაობა მე-12 გამოცემისა, 1902). მართლაც, მხოლოდ ნოყიერ და „გემრიელ“ სახელმძღვანელოს შეიძლო ქართული წიგნის კითხვის ნაკლები მოთხოვნილებისა და „სუსტი მადის“ გაძლიერება, ქართული ენის შესწავლის სურვილის განმტკიცება.

იაკობ გოგებაშვილმა მშვენივრად იცოდა, რომ სასარგებლო და სასიამოვნო შეიძლებოდა გამხდარიყო წიგნი პირველ ყოვლისა თავისი შინაარსით და ენით. ამიტომ ქართული ენის ამ ახალ სახელმძღვანელოს ძირითად შინაარსად მან აიღო „ბუნება საზოგადოდ და ყოველი რაც ყმაწვილს გარშემო არტყია“, ხოლო ენად კი — ხალხის ცოცხალი მეტყველება. ამის მიხედვით იაკობი წერს, რომ „უმთავრესი მიზანი ამ წიგნისა არის — გაუხსნას ყმაწვილს თანაგრძნობა ბუნებისა, შეაყვაროს მისი გამოძიება და მისი განხილვა. ერთი სიტყვით უნდა გახდეს ბუნების კართა“². ავტორს სურდა მისი წიგნით ყმაწვილს გაეგო ბუნების სიმდიდრე და მიხვედრილიყო, „რომ ბუნება მრავალგვარი სიცოცხლით

¹ „ბუნების კარი“, პირველი გამოცემა, 1868. წინასიტყვაობა.

დ უ ლ ს დ ა დ ა უ ს რ უ ლ ე ბ ე ლ ი ც ო დ ნ ი ს წ ყ ა რ ო ა¹.
რაც შეეხება ახალი ქართული ენის გამოყენებას „ბუნების
კარში“ — უნდა ითქვას, რომ ის წარმოდგენდა იაკობ გოგე-
ბაშვილის უდიდეს დამსახურებას ქართული კულტურის წი-
ნაშე. „ბუნების კარი“, როგორც ქართული ენის სახელმძღვა-
ნელო და სკოლისგარეშე საკითხავი წიგნი, თავიდანვე გა-
ვრცელდა არა მარტო მოსწავლე ახალგაზრდობაში, არამედ
ფართო მასებშიც. მისი ორგანული კავშირი ქართველი ხალ-
ხის ცხოვრებასთან, ყველასათვის საყვარელ წიგნად ხდიდა
მას და რამდენადაც ის აგებული იყო ახალ სალიტერა-
ტურო ენაზე, იმდენად მას სასტიკი იერიში მიჰქონდა ძვე-
ლი ენის წინააღმდეგ და ხელს უწყობდა ახალი ენის მა-
სობრივ დანერგვას. იაკობ გოგებაშვილი კარგად გრძნობ-
და როგორი უკმაყოფილობით შეხვდებოდნენ ძველი თა-
ობის წარმომადგენლები მისი „ბუნების კარის“ ენას და
იმავე, 1868 წლის გამოცემის წინასიტყვაობაში გარკვეული
იუმორით წერდა მათ შესახებ: „ჩვენ(ს) ძველის მოყვარე პი-
რებს ამ წიგნის ენა, რასაკვირველია, არ მოეწონებათ. ესენი
სხვა ზომით აფასებენ ენის ღირსებას: რამდენიც ენა ძველი
და გაუგებარია, იმდენი უფრო ღიძის მოწიწებით უყურებენ.
საციხელი ის არის, რომ ეს ახალი ენის მძულვარე პირები
თვითონვე ცხოვრებაში ამ ენას გულარხეინად ხმარობენ და
ლაპარაკში მისი სმენა სრულიად არ ეჩოთიერებათ; მაგრამ
ნახამენ თუ არა ამ ცოცხალ ენას წიგნში, მაშინვე თავზე
ცეცხლს გადაიყრიან: „წახდა, მოითხარა და დაიღუპა ჩვენი
ენა“ გაიძახიან ხშირად, „უწინდელი კეთილშობილი ენის მა-
გივრათ, ახლა ტეტიური უბრალო ენა შემოიღეს, რომელიც
მუშას და ფილოსოფოსს ერთი სიადვილით ესმის. მეტი ენის
მოთხარა კიდევ გინდათ?“, მაგრამ ვისიც გონება დახშული არ
არის, იმას ამ გვარი სჯა სიცილათაც არ ეყოფა“². იაკობ

¹ „ბუნების კარი“, პირველი გამოცემა, 1868, წინასიტყვაობა.

გოგებაშვილი ნაკლებად უწევდა ანგარიშს „ძველის მოყვარე“-მამათა ბანაკს და მხოლოდ ის საკითხავი მასალა შექონდა თავის სახელმძღვანელოებში. რომელიც გამოირჩეოდა ახალი სალიტერატურო ენით და მხატვრული ღირსებით.

მესამე საფუძველი (შინაარსისა და ენის შემდეგ), რომელზეც ამყარებდა იაკობ გოგებაშვილი თავის „ბუნების კარს“, იყო პედაგოგიური პრინციპი: „ჩვენ დიდად მოწადინებული ვიყავით, — წერდა იგი, — მიგვეცა ჩვენი სკოლებისა და ოჯახებისათვის სახელმძღვანელო წიგნი, დამყარებული პედაგოგიურს ჰუმანრიტს პრინციპზე და სავსებით შესაბამი ჩვენის ცხოვრებისა, ჩვენის სკოლისა და მეტადრე იმ განსაკუთრებულის მდგომარეობისა, რომელშიაც იმყოფება ქართული ენა სკოლაში“¹.

პირველი გამოცემა „ბუნების კარისა“ შედგება წინასიტყვაობისა და სამი განყოფილებისაგან. პირველი განყოფილება იწყება მხატვრული ხასიათის შესავალით „სწავლავანათლების საერთო მნიშვნელობის თემებზე (ლექსი „ჯერ სწავლა, მერე ქეიფი“, მოთხრობები: „დილის მზის სხივები“, „ყმაწვილები კალაში“, „კატო და ფრინველები“) ამას მიყვება: მცენარეები, ფრინველები, ცხოველები (შინაური და გარეული), ადამიანზე (სხეულის შენობა, ხუთი გრძნობა) წელიწადის დრონი, ბუნების მოვლენები. მეორე განყოფილებაში წარმოდგენილია „გეოგრაფიული სტატიები“ — (ნარკვევები) უმთავრესად — ფიზიკური და საქართველოს გეოგრაფიიდან. მესამე განყოფილებას შეადგენს „საყმაწვილო ლექსები“ — რომელშიც შეტანილია ოთხი ხალხური ლექსი („დედაბერი და ცხოველები“, „ლექსი ავთანდილისა“, „სოფლური სიმღერა“ და „მეფე ერეკლე მეორის გლოვა“) და ქართველი მწერლები: ნიკოლოზ ბარათაშვილი („არაგვი“, „ჩვი-

¹ „ბუნების კარი“, მე-12 გამოც., 1902, წინასიტყვაობა „მასწავლებელთა და მშობელთათვის“, I.

ლი“), ილია ქავჭავაძე („ჩიტი“ „ვგალობ და ვგალობ“, „გაზაფხული“, „ყვავილი“, მძინარე „ყმაწვილს“ „რამდენიმე სურათი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“), აკაკი წერეთელი („სიმღერა მკის დროს“), ალ. ქავჭავაძე („ყვავილი“), ანტ. ფურცელაძე („მამულის სიყვარული“), კრილოვის იგავ-არაკები („პრიპინა და ჰინაჰველა“, „სოფლელნი და მდინარე“, „ვირი და ბუღული“, (პირველის თარგმანი ეკუთვნის ალ. ქავჭავაძეს, დანარჩენი ორისა — გრიგოლ ორბელიანს). ამგვარად „ბუნების კარს“, როგორც ავტორიც წერდა „იმ თავით(ვე) ენციკლოპედიური ხასიათი ჰქონდა“.

„ბუნების კარის“ პირველი გამოცემა ჯერ კიდევ ვერ აკმაყოფილებდა იმ ამოცანებს, რომლებიც მის წინაშე იდგა და რომლებიც მისსავე წინასიტყვაობაში იყო გადმოცემული. სუსტი იყო იგი როგორც სტრუქტურით, ისე მასალების შერჩევით, ხარისხით და განლაგებით. მასში იყო წმინდა მეცნიერული ხასიათის შეცდომებიც.

ამ გამოცემაში არ არის არც დასურათება, თუმცა წინასიტყვაობაში იაკობიც კარგად გრძნობს და აღნიშნავს ამ ნაკლს თვალსაჩინოების თვალსაზრისით და გვპირდება მეორე გამოცემიდან მის გამოსწორებას, რაც შეასრულა კიდევც.

მრავალი ცვლილება განიცადა „ბუნების კარმა“. მისი ავტორი ყურადღებით ეპყრობოდა კრიტიკასა და სკოლის გამოცდილებას. აუმჯობესებდა თავის სახელმძღვანელოს და საბოლოოდ „ბუნების კარის“ სტრუქტურა ჩამოყალიბდა ოთხ ძირითად განყოფილებად:

პირველი—საბუნებისმეტყველო განყოფილება. რამდენიმე მოთხრობისა და ლექსის შემდეგ, იწყება მცენარეებით. მას მისდევს ფრინველები, ოთხფეხნი, ქვეწარმავალნი, მწერები; შემდეგ წარმოდგენილია ადამიანი, მისი ანატომია და ფიზიოლოგიურ-ფსიქოლოგიური თვისებები, წელიწადის დრონი და ბოლოს ბუნების მოვლენები (ქარი, წვიმა, ცისარტყელა, ნამი, რთვილი, სეტყვა, თოვლი, ქუხილი, ელვა.

მეხი, მიწის ძვრა). მოთხრობებსა და წერილებს შორის აღნიშნულ თემებზე ჩართულია ლექსებიც.

„ბუნების კარის“ მეორე განყოფილებას წარმოადგენს „სამშობლოს შესწავლა“. საქართველოს გეოგრაფიისადმი მიძღვნილ სტატიებს და მოთხრობებს იაკობი თვლიდა თავის სახელმძღვანელოს „ადგილობრივ თვისებად“. მას სურდა: „რომ ყმაწვილს ამ სტატიების კითხვაში სიამოვნება ენახა და წახალისებულიყო თავის სამშობლო ქვეყნის დაახლოვებით გაცნობაზედ“¹. ამ მიზნით ამ სტატია-მოთხრობებში უფრო მეტი ადგილი ეჭირა ხალხის მეურნეობის, ზნე-ჩვეულებებისა და ყოფა-ცხოვრების გაშუქებას, ვიდრე ადგილ-მდებარეობათა ფიზიკურ აღწერას. შემდგომ გამოცემებში საგრძნობლად გააღიდა იაკობმა „ბუნების კარის“ გეოგრაფიული განყოფილება. მაგალითად მე-12 გამოცემაში (1902 წ.) ეს განყოფილება იწყება თავით: „სამშობლოს შესწავლა“. შესავალი წერილის შემდეგ აქ განხილულია საქართველოს საზღვრები, სივრცე, მცხოვრებთა რიცხვი, ჰავა, ხალხის ხასიათი, მთები და მდინარეები, მცენარეები და ცხოველები, ხალხის სიღარიბე და ამისი მიზეზები, განათლების მდგომარეობა და, ბოლოს, ეკლესია. ამ ზოგად ნაწილს მისდევს საქართველოს „კერძოობითი განხილვა“. კახეთი, ქიზიყი, თიანეთი და ფშავ-ხევსურეთი, ქართლი, ჯავახეთი; დასავლეთ საქართველო იწყება მოკლე ზოგადი მიმოხილვით (მდებარეობა, ჰავა, მეურნეობა, მოსახლეობა და მისი ყოფა-ცხოვრება) და გრძელდება კერძო ნარკვევებით: იმერეთი, რაჭა, გურია, სამეგრელო, სვანეთი, სამურზაყანო. სამხრეთ საქართველო ანუ ძველი მესხეთი იწყება აგრეთვე ზოგადი მიმოხილვით და გრძელდება კერძო ნარკვევებით: აჭარა, შავშეთი და ერუშეთი, ქობულეთი, ლივანა, ჭანეთი; ამ ნაწილს მისდევს წერილები აფხაზეთსა, ოსეთსა და ამიერკავკასიის გუბერნიების შესახებ. განყოფილება მთავრდება ნარკვევებით რუსეთსა და

¹ „ბუნების კარი“, პირველი გამოცემის (1868) წინასიტყვაობა.

პალესტინაზე. ამ განყოფილების მასალისადმი მოწათფეთა ინტერესის გაზრდისა და მისი მრავალფეროვნობის მიზნით იაკობ გოგებაშვილს ჩართული აქვს ლექსები: „საქართველო“ (ქვეყნად ვეძებდი სამოთხეს...), გრიგოლ ორბელიანის „კავკასიონის მთები“ (ლექსიდან „სალამო გამოსალმებისა“), ილია ჭავჭავაძის „მყინვარი“ („აჩრდილიდან“), ვახტანგ ორბელიანის „კახეთისადმი“ (უნდა იყოს: „კიდევ კახეთს“), რაფ. ერისთავის „სამშობლო ხევსურისა“, ნიკოლოზ ბარათაშვილის „არაგვი“, „მტკვარი“ (ლექსიდან „ფიქრნი მტკვრის პირას“), ვახტ. ორბელიანის „გელათი“ („არის აღდილი“), მ. ლერმონტოვის „პალესტინის რტო“ (თარგმანი ილია ფერაძისა).

გეოგრაფიული განყოფილების მოთხრობათა შესწავლას წამძღვარებული აქვს მხარეთმცოდნეობითი ხასიათის მეთოდური მითითებები მასწავლებელთათვის, რომელშიც იაკობ გოგებაშვილი მოითხოვს, რომ საერთო წერილების კითხვა საქართველოს გეოგრაფიიდან ბავშვებმა დაიწყონ „თავისი სოფლისა და მის არე-მარის გაცნობის შემდეგ. ბავშვებმა (ჯერ) უნდა შეისწავლონ თავისი მხარე: კახელებმა — კახეთი, ქართლელებმა — ქართლი, იმერლებმა — იმერეთი, გურულებმა — გურია, მეგრელებმა — სამეგრელო და მხოლოდ შემდეგ დაიწყონ ამ წერილების კითხვა და შესწავლა“¹.

მესამე განყოფილება „ბუნების კარისა“ შეიცავს მოთხრობებს საქართველოს ისტორიიდან. აქ გადმოცემულია ქართველი ხალხის ისტორიის უმნიშვნელოვანესი ამბები ძველი პერიოდიდან (ფარნაოზ მეფიდან) რუსეთთან შეერთებამდე. შედარებით ვრცლად არის მოთხრობილი ქრისტიანობის გავრცელება, ვახტანგ გორგასალი, დავით აღმაშენებელი, თამარ მეფე, შოთა რუსთაველი, მონღოლთა შემოსევა საქართველოში, ერეკლე მეორე და სხვ. გადმოცემულია აგრეთვე საქართველოს სასულიერო მოღვაწეთა ცხოვრება და ქრის-

¹ „ბუნების კარი“, მე-12 გამოც., 1902. გვ. 200.

ტიანული ეკლესიის როლი განათლების საქმეში. ამ განყოფილებაში, იმავე მიზნით როგორც გეოგრაფიულში, შეტანილია ვახტანგ ორბელიანის, აკაკი წერეთლის, გრ. ორბელიანის, ილია ჭავჭავაძის და ნიკო ბარათაშვილის ლექსები ისტორიულ თემებზე.

მეოთხე განყოფილება „ბუნების კარისა“ — მხატვრული ლიტერატურა — წარმოადგენდა ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან ნაწილს ენის შესწავლის თვალსაზრისით. 1886 წელს, ერთ-ერთ საპოლემიკო წერილში ქართული გრამატიკის საკითხებზე ი. გოგებაშვილი აღნიშნავდა: „უმთავრესი და საუკეთესო ღონისძიება ენის შესწავლისათვის გახლავთ: ხალხის გონების ნაწარმოები, პოეზია და სიტყვა-კაზმული პროზა. ერთის სიტყვით ლიტერატურა. ლიტერატურა არის ერთადერთი ცხოველი წყარო ენის სიმდიდრის შეთვისებისათვის“¹. მაგრამ არა ყოველნაირი ლიტერატურული ნაწარმოები, არამედ „ნაღები პროზისა და პოეზიისა“ — დაასკენის იაკობი. მართლაც, „ბუნების კარის“ უკანასკნელ გამოცემებში აღნიშნული განყოფილება ქართული პროზისა და პოეზიის საუკეთესო ნიმუშებს შეიცავდა. ამ ნიმუშების შერჩევას იაკობი აწარმოებდა როგორც ენობრივი და მხატვრული ღირსების, ისე იდეური ღირებულების თვალსაზრისით.

1900 წლიდან, მე-11 შევსებული გამოცემიდან, მხატვრული განყოფილება იწყება ვახტანგ ორბელიანის სწავლისათვის მომწოდებელი ლექსით: „ისწავლეთ, ძენო“: ამავე თემოსადმი არის მიძღვნილი ნიკოლოზო ურის „ყინვა და პატარა მოწათე“. დავით გურამიშვილის „სწავლა მოსწავლეთა“, ილია ჭავჭავაძის „მღვდლის საუბარი სწავლის საჭიროებაზე“ („გლახის ნაამბობიდან“) და „სიტყვა თქმული სამეურნეო სკოლის გახსნის ეამს სოფ. წინამძღვრანთ-ქარში“. სოციალური უთანასწორობისა, გლეხთა მძიმე ცხოვრებისა და ბატონყმობის ნაშთების წინააღმდეგ ბრძო-

¹ რჩ. პედაგოგიური და პუბლიცისტური ნაწერები, I. 161, 1910.

ლის თემებზე მოთავსებულია: რაფ. ერისთავის „თინას პამიტადი“, „აღზევანს წასვლა“ და „სურათი სოფლის ცხოვრებიდან“, ნაწყვეტები ილია ჭავჭავაძის „კაკო ყაჩაღიდან“, „ოთარაანთ ქვრივიდან“, „გლახის ნამბობიდან“, „კაცია, ადამიანიდან“, ნიკოლოზოურის „მოსავალი“ (ნაწყვეტი „ყოველი მხრიდან“) და სხვ. ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა და პატრიოტული აღზრდის საკითხებისადმი მიძღვნილი გრიგოლ ორბელიანის „მაჟულს“ („სადღეგრძელოდან“) ნაწყვეტები აკაკი წერეთლის „თორნიკე ერისთავიდან“, „ბაში-აჩუკიდან“, ილია ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილებიდან“, ალ. ყაზბეგი „ელგუჯადან“, „მოდღვარიდან“ და სხვ. საზოგადოებრივი მორალისა და ადამიანის დანიშნულების სხვადასხვა თემაზე წარმოდგენილია აკაკი წერეთლის „ჩანგური“, „ლაჟურა“, ნაწყვეტები დავ. გურამიშვილის „დავითიანიდან“, გრ. ორბელიანის „რა არის ჩვენი სიცოცხლე“, ნიკოლოზურის „ძმა და და“ („ქაჯანადან“), სოფრომ მგალობლიშვილის „ყაყიტას ქური“, ვაჟა-ფშაველას „შელის ნუკრის ნამბობი“ (ნაწყვეტი), ილია ჭავჭავაძის „განდგეილი“ (ნაწყვეტი), შოთა რუსთაველის „ამბავი როსტევან არაბთა მეფისა“ და „ნადირობა“ („ვეფხისტყაოსნიდან“) და მრავალი სხვა მასალა. ამავე განყოფილებაში არის აგრეთვე რამდენიმე ნიმუში ხალხური შემოქმედებიდან და გაბრიელ ეპისკოპოსის სამი სიტყვა აღზრდისა და ქრისტიანული სარწმუნოების საკითხებზე.

ასეთია „ბუნების კარის“ აღნაგობა და შინაარსი. ის იყო მართლაც „პირველ-დაწყებითი ენციკლოპედია“ მეცნიერული ცოდნისა ბუნებისმეტყველებიდან, ისტორია-გეოგრაფიიდან და ლიტერატურიდან. „ბუნების კარის“ ენციკლოპედიური შინაარსის აუცილებლობა იაკობ გოგებაშვილს დასაბუთებული ჰქონდა ღრმა პედაგოგიური სიმართლით, დამაჯერებლად. მეცნიერებათა საწყისების სწავლება მშობლიური ენის საბელმძღვანელოს საშუალებით. მას საჭიროდ მიაჩნია მაშინაც

კი, როდესაც ამ საწყისებს ცალკე საგნების სახით ასწავლიან სკოლებში იმავე მშობლიურ ენაზე, „ხოლო როცა საშუალო სასწავლებელში მთელი სწავლება საგნებისა მიდის არა დედენაზე, არამედ სახელმწიფოსაზე, მაშინ ერთი ათად უფრო სასარგებლოა და საჭირო ენციკლოპედიური შინაარსი საკითხავ წიგნებისა... ეს მრავალფეროვანი შინაარსი, რომელიც იპყრობს უფრო საინტერესო მხარეებს საგნებისას, აყვარებს ბავშვებს ცოდნას, უვითარებს და უმდიდრებს აზრსა და ენასა და მეტ-ნაკლებობით ამცირებს იმ დიდს ბოროტებას, რომელიც წარმოდგება უცხო ენაზე საგნების სწავლებიდან საშუალო სასწავლებლებში“¹. მართალია, „ბუნების კარის“ ზოგიერთი მოთხრობა და საკითხავი მასალა არ იყო თავისუფალი მოძველებული და მეცნიერულად დაუზუსტებელი ცნობებისაგან, მაგრამ იაკობ გოგებაშვილი განუწყვეტლად, სისტემატურად აწარმოებდა ამ სახელმძღვანელოს გაუმჯობესებას. „ბუნების კარი“ თავის არსებობის მთელს მანძილზე ორგანულად იყო დაკავშირებული ქართული ლიტერატურასა და მეცნიერების განვითარებასთან და მისი მასალა სწორედ ამ განვითარების შედეგად მრავლდებოდა, უმჯობესდებოდა. თუ, მაგალითად, პირველი გამოცემის წინასიტყვაობაში ავტორი იძულებული იყო ლექსების სიმცირის გამო ეთქვა: „ჩვენ სამწუხაროთ ამ ხანათ საყმაწვილო ლექსები მეტი ვერ ვიშოვნეთ“, — უკანასკნელ გამოცემებში ლექსები და მოთხრობები ჭარბადაა წარმოდგენილი. სამაგიეროდ ამოღებულია პირველი გამოცემების იდეურად სუსტი და მხატვრულად მდარე ღირებულების ლექსები და მოთხრობები.

ასევე ითქმის საბუნებისმეტყველო და საისტორიო-გეოგრაფიულ მასალაზეც. „ბუნების კარის“ საბუნებისმეტყველო განყოფილების მოთხრობები უმთავრესად კ. დ. უშინსკის „დეტსკი მირ“-ის საბუნებისმეტყველო მასალაზე არის აგებული ისე, როგორც „ბუნების კარის“ აღნიშნული, საბუნე-

¹ რჩ. ნაწ., II, 487—8.

ბისმეტყველო განყოფილება აღნაგობისა და თემების მხრივ შედგენილია უმთავრესად იმავე „დეტსკი მირ“-ის მიხედვით. იაკობ გოგებაშვილს ძალიან მოსწონდა უშინსკის ეს სახელმძღვანელო. ის წერდა, რომ „Метехинъ мир“, რომელიც დანიშნულია პროგიმნაზიის კლასებისათვის და დღემდინ ითვლება საუკეთესო სახელმძღვანელოდ, მდიდარია ბოტანიკური, ზოოლოგიური, ფიზიკური, ანტროპოლოგიური, ისტორიული და გეოგრაფიული წერილებითა. სალიტერატურო ნაწილს უჭირავს მესამედი თუ მეოთხედი ამ წიგნისა“¹. მაგრამ უშინსკი ადრე გარდაიცვალა (1871) და მისი წიგნის შემდეგი გამოცემლები ვერ ანახლებდნენ ამ წიგნის მასალას ჯეროვანი წარმატებით, ამიტომ იაკობს უხდებოდა სხვა ახალი წყაროების მიხედვით ეწარმოებინა თავისი სახელმძღვანელოების საბუნებისმეტყველო წერილებისა თუ მოთხრობების გაუმჯობესება და შევსება ახალი ცნობებით. ასევე იქცეოდა იაკობი იმ საბუნებისმეტყველო მოთხრობათა მიმართაც, რომელთაც ის ათავსებდა თავის წიგნში „კონა — დასაწყისი მოთხრობებისა ბუნების მეცნიერებიდან“. ეს წიგნი განკუთვნილი იყო ოჯახში და საშინაო სკოლებში საკითხავად და გამოდიოდა „ბუნების კარის“ პარალელურად. „ამ წიგნში მოქცეული მოთხრობები, — წერდა იაკობ გოგებაშვილი „კონას“ წინასიტყვაობაში 1900 წელს, — ნახევრობით ნათარგმნი არიან, ნახევრობით გადმოკეთებულნი ან შედგენილნი. ამ უკანასკნელი ჯურის მოთხრობების შინაარსიც ჩვენ არ გვეკუთვნის: ამოღებული გვაქვს სხვადასხვა სპეციალურ თხზულებათაგან, რომელნიც დაწერილნი არიან გამოჩენილ ბუნების მეცნიერთაგან“². ასეთებია: ვაგნერი, ბრემი, ბოგდანოვიჩი, ფოხტი და სხვ. ამგვარად, საბუნებისმეტყველო მოთხრობები შინაარსით (მეცნიერული ცნობებით) არ ეკუთვნოდა იაკობ გოგებაშვილს, მაგრამ მათი შერჩევა, თარგმნა და

¹ ოჩ. ნაწერები, II, 487.

² „კონა“, მეხუთე გამოცემა, წინასიტყვაობა. II, 1900.

მხატვრული ფორმის მიცემა (თხრობა, დიალოგები, პერიპეტეიები), რაც იაკობს ეკუთვნის, უეჭველად დიდი შრომისა და ესთეტიკური გემოვნების შედეგია.

იაკობ გოგებაშვილის „ბუნების კარის“ საბუნების-მეტყველო წერილები და მოთხრობები ამდირებენ მკითხველთა ცნობიერებას ბუნების მოვლენების ცოდნით და ადამიანის მიერ მათი გამოყენების როგორც შესაძლებლობის, ისე აუცილებლობის რწმენით. ამასთან, „ბუნების კარი“ ასწავლიდა ჩვენი ქვეყნის ბავშვებს ბუნების ლოგიკას „როგორც ყველაზე უფრო ადვილად მისაწვდომ ლოგიკას“ (უშინსკი) და ხელს უწყობდა მათში მატერიალისტური მსოფლმხედველობის შემუშავების პროცესს.

განსაკუთრებით დიდ შრომას მოითხოვდა იაკობ გოგებაშვილისაგან „ბუნების კარის“ გეოგრაფიული და ისტორიული განყოფილებები. ამ განყოფილებათა მასალა იყო სრულიად ორიგინალური და მხატვრულ განყოფილებასთან ერთად წარმოადგენდა წიგნის „ადგილობრივ თვისებას“. რამდენადაც „ბუნების კარის“ შედგენის დროს არ არსებობდა საქართველოს გეოგრაფიისა და საქართველოს ისტორიის სისტემატური კურსი, იმდენად მას უხდებოდა უშუალო წყაროების დამუშავება და სათანადო, მხატვრული ხასიათის მოთხრობების შედგენა ამ დარგებიდან. „ბუნების კარის“ გეოგრაფიული და ისტორიული წერილების დიდი უმრავლესობა მისი ორიგინალური ნაწარმოებია და მხოლოდ გამო-ნაკლის შემთხვევებში მიმართავდა იგი გ. ყიფშიძეს და სხვებს თანაავტორობისათვის.

მოთხრობები საქართველოს გეოგრაფიიდან და ისტორიიდან, მართალია, როგორც აღენიშნეთ, ზოგჯერ არ შეიცავენ სიზუსტეს ფაქტებისა, ნომენკლატურისა და ქრონოლოგიის მხრივ, მაგრამ ასწავლიან პატარა მკითხველებს ქართველი ხალხისა და მისი ქვეყნის წარსულსა და აწმყოს და უნერგავენ მათ მომავლის რწმენას. ეს მოთხრობები აიარაღებენ ქართველ ახალგაზრდობას მაღალი, კეთილშობილი

პატრიოტიზმით, მამულისა და ხალხის მგზნებარე სიყვარულით.

„ბუნების კარის“ მხატვრულ-ლიტერატურული განყოფილების ამოცანები უფრო რთული და მრავალმხრივია¹. აქ შერჩეული მასალა ქართული ენის სწავლების პარალელურად, როგორც აღნიშნეთ, ხელს უწყობდა მოსწავლეთა მხატვრული აზროვნების განვითარებას და იმ მეცნიერული ცოდნის მტკიცედ დაუფლებას, რომელსაც აწვდიდა მას საბუნებისმეტყველო, გეოგრაფიული და ისტორიული ზასიათის წერილები და მოთხრობები. ყველა ამ ამოცანასთან ერთად „ბუნების კარის“ მხატვრული ლიტერატურა ზრდიდა და აწვითარებდა ქართველ ახალგაზრდობას „ძმობა-ერთობისა და თავისუფლების“ სიყვარულით, ქართველი ხალხის ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეებით. ყველგან, სადაც კი მოსახერხებელია, სულ პატარა მოთხრობებშიც კი, არ იფიწყებს იაკობი ამ საერთო პოლიტიკურ ამოცანებს. აი, პატარა ვანომ შეამჩნია, რომ მის მიერ თავისუფლებაწართმეული და დატუსაღებული ჩიტი დაღონებულია და სიცოცხლის ნიშან-წყალსაც კარგავს, მაგრამ ტყვეობიდან თავდახსნილი ლამაზი ფრინველის სიხარულმა დაარწმუნა ყმაწვილი, რომ „ეტყობა ჩიტსაც კი თავისუფლება ყველაფერს ურჩევნია“.

ასევე მკვეთრად არის წარმოდგენილი „ბუნების კარის“ მხატვრულ ლიტერატურაში ადამიანის მაღალი მორალური თვისებების შეძენისათვის ბრძოლის ამოცანები. წიგნის წინასიტყვაობაში ავტორ-შემდგენელი აღნიშნავდა თუ რაოდენ „საკვირო და ძვირფასია პატრიოსანის, კეთილშობილის გრძნობების აღზრდა მოზარდი თაობის გულში“ და ამით ამართლებდა „რისთვის მივეცით ჩვენის წიგნის ყოველს განყოფილებაში დიდი ადგილი ეთიკურს, ალტრუისტულს ელემენტსა,

¹ იაკობ გოგებაშვილის მხატვრული შემოქმედების შესახებ იხ. იქვე თავი მც-4.

აღმზრდელს შინაარსა...¹. სამშობლოსა და ხალხისათვის თავ-
დადებას გრძნობა, პირადი ინტერესების შეთანხმება და და-
ქვემდებარება საზოგადოებრივი ინტერესებისადმი, სიმათ-
ლის სიყვარული, მეგობრობა, ოჯახსა და ნათესაობაზე
მზრუნველობა, მასწავლებელთა და უფროსების რიდი და
პატივისცემა და ზრდილობის მრავალი სხვა მომენტი უძევს
საფუძვლად „ბუნების კარის“ მხატვრულ ნაწარმოებთ.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში, როდესაც ქართველ
მწერალთა თხზულებანი ძალიან იშვიათად და მცირე ტირა-
ჟებით ისტამბებოდა, იაკობ გოგებაშვილის „ბუნების კარი“
ყველაზე უფრო მეტად უწყობდა ხელს მათი ნაწერების მა-
სობრივ პოპულარიზაციას. ეს წიგნი აახლოებდა ქართველ
მწერლებს ქართველ ხალხთან და ამით მატებდა მათ შემოქ-
მედებას უფრო მეტ პრაქტიკულ ძალას.

აღსანიშნავია „ბუნების კარი“ მეთოდის მხრივაც. იაკობ
გოგებაშვილის მსოფლმხედველობის განხილვისას ჩვენ ვწერ-
დით, რომ ის, როგორც დარვინისტი, ობიექტურად მატერია-
ლისტური ფილოსოფიის წარმომადგენელია. „ბუნების კა-
რის“ საბუნებისმეტყველო მასალა ძირითადად მატერიალის-
ტური თვალსაზრისით არის გაშუქებული და დალაგებული.
ამ განყოფილების წერილებსა და მოთხრობებში ბუნება გან-
ხილულია როგორც ობიექტური რეალობა, რომელსაც იაკო-
ბის სიტყვებით: „პირდაპირი დამოკიდებულება აქვს ცხოვრე-
ბასთან“ საერთოდ და „აღამიანის, ქართველის ცხოვრებას-
თან“ კერძოდ. ამ მოსაზრებიდან გამომდინარე იაკობი მასალის
დალაგებასა და გადაცემას აწარმოებს არა მორფოლოგიური,
არამედ ბიოლოგიური თვალსაზრისით. ის აღნიშნავს, რომ
„ჩვენ გვერდი ავუქცევთ ამ წიგნის შედგენის დროს იმისთანა
მშრალ საგნებს, როგორიც არის დაწვრილებითი კლასიფიკა-
ცია მცენარეებისა და ცხოველებისა და მათის ანატომიურის
აგებულობის აღწერა. რომელსაც დიდი ადგილი უჭირავს.

ბევრს უცხო სახელმძღვანელოებში. სამაგიეროდ დიდი ყურადღება მივაქციეთ მას, თუ როგორ ცხოვრობს ცხოველი, როგორ იბრძვის არსებობისათვის, რა ადგილი უჭირავს ბუნებაში, რა დამოკიდებულება აქვს სხვა ცხოველებთან და მეტადრე ადამიანთან და თვით თავის სამშობლოსთან¹. გოგებაშვილი არ თვლის საკმარისად იმას. რომ მისმა წიგნმა მხოლოდ ფაქტები შეასწავლოს მკითხველ ახალგაზრდობას. ის ცდილობდა „ბუნების კარს“ დაეკმაყოფილებინა „თვით სასტიკი მოთხოვნილებანი და ლაგებულის მსჯელობისა, საღილოლიკისა“¹. ხოლო რამდენადაც დალაგებულ მსჯელობას მისი აზრით სხვადასხვა ფორმა აქვს და სახელმძღვანელომაც ამ სხვადასხვა ფორმის მსჯელობას უნდა მიაჩვიოს მოსწავლენი, იმდენად ის „ბუნების კარში“ იყენებდა ზოგან მოთხრობითს, ზოგან აღწერით მეთოდს, ან ორივეს ერთად; ზოგჯერ ის მიმართავდა ინდუქციურ, ზოგჯერ კი დედუქციურ მეთოდს, ისე როგორც ანალიზურსა და სინთეზურს.

ისტორიული და გეოგრაფიული თემებისადმი მიძღვნილ წერილებსა და მოთხრობებში იაკობ გოგებაშვილი ნათლად არკვევს ეკონომიური ფაქტორის გადამწყვეტ როლს ზალხის ცხოვრებასა და მოძრაობა-განვითარებაში. ეკონომიური მდგომარეობით არის, მისი აზრით, განპირობებული საზოგადოების ყოფა-ცხოვრების ფორმები, წესწყობილება, მორალი, განათლება. მაგრამ, რამდენადაც იაკობი, როგორც აღვნიშნეთ, არ სცნობდა კლასთა ბრძოლის თეორიას და კლასობრივ წინააღმდეგობას არ აღიარებდა საზოგადოების მამოძრავებელ ძალად, იმდენად ის არ ამალგებულა ისტორიის მატერიალისტურ გაგებამდე. მიუხედავად ამისა, იაკობ გოგებაშვილის მეთოდი ისტორიულ-გეოგრაფიული მოვლენებისა და ფაქტების ახსნა-განმარტებისა, დალაგებისა და გადაცემისა ბევრად უწყობდა ხელს მოსწავლე ახალგაზრდობას ცხადად

გარკვეულიყო ამ მოვლენებსა და ფაქტებში, შეგნებულად შეეთვისებინა ისინი და მტკიცედ დაუფლებოდა რეალურ ცოდნას.

ამგვარად, იაკობ გოგებაშვილის „ბუნების კარის“ საგანმანათლებლო და აღმზრდელობითი მნიშვნელობა განუზომელია. იმ დროს, როდესაც საქართველოს სკოლებში, როგორც აღვნიშნეთ, არ ისწავლებოდა არც ქართული ლიტერატურა, არც საქართველოს ისტორია და გეოგრაფია, — „ბუნების კარი“ აძლევდა ჩვენს ახალგაზრდობას სამივე ამ საგნის შესწავლის შესაძლებლობას, ის ეწეოდა ამ საგნების სახელმძღვანელოთა მაგიერობას და ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ქართული ენის სწავლების ამოცანასთან ერთად ემსახურებოდა საქართველოს ახალ თაობათა მეცნიერული განათლებისა, ზნეობრივი განვითარებისა და მხატვრული აღზრდის ამოცანებს.

ცალკე უნდა აღინიშნოს იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელოების მნიშვნელობა ახალი ქართული სალიტერატურო ენის დამკვიდრების საქმეში.

ახალი ქართული სალიტერატურო ენა მე-18 საუკუნიდან იწყებს თავის ისტორიას. საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ახალი ფორმების ჩასახვამ მე-18 საუკუნის საქართველოში გამოიწვია ბრძოლა ახალი კულტურისათვის, კერძოდ, ახალი სალიტერატურო ენისათვის. დიდხანს გრძელდებოდა ეს ბრძოლა და მხოლოდ გასული საუკუნის 60-იან წლებში დასრულდა იგი ახალი ქართული ლიტერატურული ენის დამკვიდრებით. ამ ბრძოლაში მრავალი ქართველი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე იყო ჩაბმული ილია ჭავჭავაძისა, აკაკი წერეთლისა და იაკობ გოგებაშვილის მეთაურობით. ილია და აკაკი ახალი ქართული ლიტერატურული ენის განმტკიცების საქმეს ემსახურებოდნენ უმთავრესად მხატვრული

შემოქმედებით, იაკობ გოგებაშვილი კი — ქართული ენის სახელმძღვანელოებით.

ახალი ქართული სალიტერატურო ენის მასობრივი ღანერგვა იაკობ გოგებაშვილს მიაჩნდა ერთ-ერთ რადიკალურ ღონისძიებად ქართველ ახალთაობათა აღსაზრდელად მე-19 საუკუნის 60-იანი წლების საქართველოს მოწინავე, დემოკრატიულ ინტელიგენციის კულტურულ-რევოლუციურ იდეებზე. ამ ინტელიგენციის მიერ, ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით, ძველ თაობასთან გაჩაღებული ბრძოლა ძველი სალიტერატურო ენის ნორმებისა და ორთოგრაფიის წინააღმდეგ ჯერ კიდევ არ იყო დასრულებული, როცა იაკობ გოგებაშვილი, როგორც ამ ბრძოლის ერთ-ერთი ხელმძღვანელთაგანი, უკვე პრაქტიკულად, სახელმძღვანელოებში იყენებდა ხალხის ცოცხალ მეტყველებაზე დაფუძნებულ ახალ სალიტერატურო ენას.

იაკობ გოგებაშვილი, ილია ჭავჭავაძესა, აკაკი წერეთელსა და სამოციანელი ინტელიგენციის სხვა მეთაურებთან ერთად იბრძოდა ახალი სალიტერატურო ენისათვის, ხალხთან მისი დაახლოებისათვის, მისი „სიცხადისა და სიადვილისათვის“. ის მოითხოვდა ერთიან ლიტერატურულ და სამეტყველო ენას მთელი ქართველი ხალხისათვის. მისი სავსებით მართებული აზრით მხოლოდ ერთ საერთო ენას შეუძლია ემსახუროს ქართველი ერის პოლიტიკური და კულტურული ერთიანობის უზრუნველყოფისა და განმტკიცების ამოცანას. ამასთან დაკავშირებით ის შეურიგებლად ებრძოდა კუთხური ენის ანუ რომელიმე ქართული დიალექტის ქართულ ლიტერატურულ ენად შემოღების ყოველგვარ ცდასა და შემთხვევას. კუთხური სიტყვების შემოტანას ლიტერატურაში, ნაცვლად საყოველთაოდ მიღებული და გავრცელებული საერთო ქართული სიტყვებისა, იაკობ გოგებაშვილის აზრით, „შეუძლია ხელი შეუწყოს პროვინციალურ სეპარატიზმს, რომელიც უფრო მეტად იქნება მავნებელი, ვიდრე იყო ჩვე-

ნი ისტორიული პოლიტიკური სეპარატიზმი, რომელმაც დაა-
ქუცმაცა ჩვენი ქვეყანა¹.

მთელს ქართველ ზალხში ერთიანი სალიტერატურო ენის
დამკვიდრების მიზნით იაკობ გოგებაშვილი ყოველთვის გა-
ურბოდა კუთხური სიტყვების, დიალექტების ხმარებას თავის
სახელმძღვანელოებში, რომლებიც გამოცემის დღიდანვე
ავრცელებდნენ ახალ ქართულ სალიტერატურო ენას, რო-
გორც მეთოდით, ისე საკითხავი მასალით.

ჩვენმა მკითხველმა უკვე იცის ამ სახელმძღვანელოების
სხვა ღირსებებიც. ეს ღირსებანი ქმნიდნენ მათი ხანგრძლივი
არსებობის მტკიცე საფუძველს. ეს ღირსებანი ჰქონდა მხე-
ღველობაში ილია ჭავჭავაძეს როცა წერდა, რომ აღნიშნული
სახელმძღვანელოები, „ექვს გარეშეა, სამაგალითონი არიან
და დიდხანსაც იქნებიან ხმარებაში“. ცხოვრებამ გაამართლა
ეს სიტყვები: იაკობ გოგებაშვილის „დედა ენა“ და „ბუნების
კარი“ ხმარებაში იყვნენ ჩვენში ძალიან დიდი ხნის მანძილ-
ზე და ახლაც, ქართველ ბავშვთა მშობლოური ენის პირველი
კლასის სახელმძღვანელო ატარებს ი. გოგებაშვილის „დედა
ენის“ სახელს² და შედგენილია მისი მიხედვით.

„რუსკოე სლოვო“

იაკობ გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვო“, რუსული ენის
სახელმძღვანელო ქართული დაწყებითი სკოლებისათვის³,
პირველად გამოიცა 1887 წელს. ის იყო განკუთვნილი სწავ-
ლების პირველ სამი წლისათვის. მაგრამ 1890 წელს გაიყო

¹ „ივერია“, 1894, № 207.

„დედა ენა“, პირველი ნაწილი, შედგენილი იაკობ გოგებაშვილის
„დედა ენის“ მიხედვით კ. ბურჯანაძისა და ნ. ბოცვაძის მიერ.

² „Русское слово или классное руководство к русскому
языку для грузинских школ“, год первый, второй и третий, Тиф-
лис, 1887.

და გამოიცა ორ ნაწილად. პირველი ნაწილი („მოსამზადებელი საფეხურები“) განკუთვნილი იყო სწავლების პირველი წლისათვის. ხოლო მეორე („საკითხავი წიგნი“) — სწავლების მეორე წლისათვის.

იაკობ გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვოს“ გამოცემამდე რუსულ ანბანს ქართულ დაწყებით სკოლებში ასწავლიდნენ გერასიმე კალანდარაშვილის წიგნით „Начальный курс русского языка для Грузии“, რომელიც გამოდიოდა 1866 წლიდან, ხოლო ანბანის შემდეგ საკითხავ წიგნად ხმარობდნენ კ. დ. უშინსკის „Родное слово“-ს მეორე ნაწილს. გერასიმე კალანდარაშვილის გარდაცვალების (1874) შემდეგ მის სახელმძღვანელოს აფართოებდა და ანახლებდა იაკობ გოგებაშვილი, როგორც რედაქტორი, მაგრამ 80-იან წლებიდან ეს წიგნი იმდენად მოძველებული აღმოჩნდა მეთოდით და შინაარსით, რომ აუცილებელი შეიქნა მისი შეცვლა იაკობ გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვოს“ პირველი ნაწილით. რაც შეეხება კ. უშინსკის „როდნოე სლოვოს“, ის, როგორც ცნობილია, განკუთვნილი იყო რუსული სკოლებისა და რუსული ენის მცოდნე ბავშვებისათვის. ამის გამო ეს სახელმძღვანელო ნაკლებად შეეფერებოდა ქართულ სინამდვილეს საკითხავი მასალით და ლექსიკით. ამას გარდა ამ წიგნში არ შეიძლებოდა ყოფილიყო ტექსტის თარგმანები რუსულიდან ქართულად და არც რუსულ-ქართული ლექსიკონი, რაც ძალიან აფერხებდა მის რაციონალურ გამოყენებას არარუსულ სკოლებში და რუსულის არმცოდნე ბავშვების მიერ. ამ გარემოების გამო უშინსკის სახელმძღვანელო შეიცვალა ი. გოგება-

¹ „Русское слово или учебное руководство по русскому языку для грузинских школ“, т. I, подготовительные ступени, издание второе, Тифлис, 1890, (პირველ გამოცემად ითვლება „რუსკოე სლოვოს“ ერთიანი გამოცემა 1887 წელს, სამწლიანი კურსით).

² Русское слово или учебное руководство по русскому языку для грузинских школ. Часть II, книга для чтения, издание 2-ое, Тифлис, 1890.

შვილის „რუსკოე სლოვოს“ მე-2 ნაწილით, რომელიც შედგენილი იყო სპეციალურად ქართული სკოლებისა და ქართულად მოლაპარაკე ბავშვებისათვის.

1889 წელს იაკობ გოგებაშვილმა გამოაქვეყნა თავისი „Руководство для учителей и учительниц грузинских начальных школ в преподавании по книге того автора „Русское слово“. აქ მოცემულია მისი სახელმძღვანელოს მიზნები და შედგენის ძირითადი პრინციპები. ავტორი აღნიშნავდა: „იმის გამო, რომ რუსული ენის სწავლება ქართულ დაწყებით სკოლებში წარმოებდა და წარმოებს არადამაკმაყოფილებელი სახელმძღვანელოებით, ჩვენ შევადგინეთ ახალი სახელმძღვანელო „რუსკოე სლოვოს“ სახელწოდებით. ამ სახელმძღვანელოს მიზანია, ხელი შეუწყოს და დააჩქაროს ქართველ მოზარდ თაობათა მიერ სახელმწიფო ენის შეგნებულად და მტკიცედ შეთვისება“¹.

რუსული ენის ცოდნას იაკობ გოგებაშვილი თვლიდა „უდიდეს სიკეთედ ყველა კავკასიელთათვის, რადგანაც ის აძლევს მათ შესაძლებლობას... ეზიარონ მდიდარ რუსულ ლიტერატურას... რაც შეეხება, კერძოდ, რუსულ ენასა ჩვენთვის, ქართველებისათვის, მას მრავალგვარი მნიშვნელობა აქვს. იგი არის პირველად სახელმწიფო ენა, საგალღებულო ყველა ქვეშევრდომ ხალხთათვის; მეორედ იგი კულტურული ენაა, რომლის დახმარებით ვითვისებთ ევროპულს განათლებას და რომელსაც მოუცილებლად მოელის მნიშვნელობა ერთი მსოფლიოს ენისა; მესამედ იგი არის ენა ხალხისა, რომლის ბედთან ისტორიამ და ხალხის სურვილმა

შეაერთა ბედი საქართველოსი“¹. იაკობ გოგებაშვილი ხედავდა, რომ რუსული ენის შესწავლის აუცილებლობას კარგად გრძნობდა მთელი ქართველი ხალხი, განსაკუთრებით კი „ჩვენბური გლეხი და მუშა გრძნობს, რომ ამ უკანასკნელის (რუსული გ. თ.) ენის ცოდნა გამოიყვანს ვიწრო კალაპოტიდან, სარბიელს გაუფართოებს, სხვა ხალხებთან დაახლოვებს და გაუხსნის დიდს ბაზარსა“². ქართველი ხალხის მიერ რუსული ენის შესწავლის აუცილებლობის შეგნებაში გოგებაშვილი ხედავდა მეტად მნიშვნელოვან პირობას იმისა, რომ ეს აუცილებლობა სინამდვილედ ქცეულიყო, მაგრამ სრულებით არ თვლიდა მას საკმარისად. ამ მიზნის განხორციელების უფრო რეალურ და მოქმედ ფაქტორად მას, სკოლასთან ერთად, მიაჩნდა სახელმძღვანელო წიგნი.

ყოველი სახელმძღვანელო წიგნის ძირითადი ამოცანა, გოგებაშვილის აზრით, მდგომარეობს იმაში, რომ მისცეს მოსწავლეებს გარკვეული ცოდნა სათანადო საგნისა და აღუძრას მათ ამ საგნის სიყვარული. პირველ მომენტში ის ხედავდა სახელმძღვანელოს საგანმანათლებლო დანიშნულებას. მეორეში კი — აღმზრდელობითს. ორივე ეს მომენტი ურთიერთ განპირობებულია. საგნის ცოდნა პირობაა მისი სიყვარულისა, ხოლო მისი სიყვარული კი პირობაა მის შესწავლაში შემდგომ წარმატებათა. მაგრამ არარუსთათვის განკუთვნილი რუსული ენის სახელმძღვანელოს მიმართ გოგებაშვილი უპირატესობას აძლევდა აღმზრდელობითს მომენტს. ის წერდა: „არარუს ბავშვთა გულში რუსული ენისადმი სიმპათიისა და სიყვარულის აღძვრას, აღზრდას და განმტკიცებას უფრო მეტი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე ამ ენის შესწავლაში მოპოებულ წარმატებას და ისიც ეფემერულს. ვინაიდან თვით წარმატების სიმტკიცე და მისი შემდგომი განვითარება დამოკიდებულია ამ სიმპათიაზე და, რაც მთავარია, თუ გ -

¹ Как улучшить Кавказскую народную школу. 45—46: რჩ. ნაწერები, II, 378

² რჩ. ნაწერები, II, 451.

ყვარს რუსული ენა არ შეიძლება არ გიყვარდეს მისი შემქმნელი ხალხი¹.

ამგვარად, არარუს ბავშვთათვის რუსული ენის სწავლება უნდა იწყებოდეს მისი შესწავლის აუცილებლობის შთაგონებით და მისადმი სიმპათიისა და სიყვარულის აღძვრით. ხოლო ამ ენის სახელმძღვანელო იმავე ბავშვთათვის თავისი სტრუქტურით, შინაარსით, მეთოდით და გაფორმებით ხელს უნდა უწყობდეს მისი შეთვისების აღმავლობას და სიყვარულის განმტკიცებას იმ ხალხისადმი, რომელმაც შექმნა ეს ენა.

იაკობ გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვოს“ მეორე პედაგოგიკური თავისებურება მდგომარეობს იმაში, რომ ის მტკიცედ და თანამიმდევრულად არის დაფუძნებული დიდაქტიკის პრინციპებსა და წესებზე. ეს სახელმძღვანელო წარმოადგენს მკაფიო ნიმუშს იმისა თუ როგორ უნდა იქნეს გამოყენებული სწავლების თეორია პრაქტიკაში, მოქმედებაში. რუსული ენის სწავლების შეგნებულობა — ძირითადი დიდაქტიკური საწყისია ამ სახელმძღვანელოსი, ხოლო თვალსაჩინოება და თანამიმდევრობა წარმოადგენენ მისი უზრუნველყოფის ძირითად საშუალებებს.

მესამე პედაგოგიკური თავისებურება „რუსკოე სლოვოსი“ როგორც არამშობლიური ენის სახელმძღვანელოსი ქართულ მოსწავლეთათვის, მდგომარეობს იმაში, რომ აქ დაძლეულია „ერთი მეტად მხიბლავი, მაგრამ სავსებით მცდარი შეხედულება“, რომლის მიხედვითაც „ყოველ სხვა ენას უნდა ეასწავლიდეთ ბავშვებს ზუსტად იმავე გზით, რომლითაც თვით ცხოვრება ასწავლის ბავშვს მშობლიურ ენას“². იაკობ გოგებაშვილი ფიქრობს, რომ „ცხოვრება ბავშვისათვის მშობლიური ენის სასწავლებლად ირჩევს მრუდე, გრძელ გზას, რომელიც სავსეა შემთხვევითობით, გადახვევე-

¹ Руконводство, 50.

² იქვე, 6.

ბით და არც პედაგოგიკურია¹. იმის მაგივრად, რომ პატარა ბავშვებს მშობლიური ენის სწავლის დაწყებამდე ესმოდათ მხოლოდ სიტყვები და მათი შეფარდებანი, რომლებიც გამოხატავენ გრძნობადი აღქმით ნაცნობსა და ასაკისა და განვითარებით მისაწვდომ საგნებს, მათ, უმეტეს შემთხვევაში, ესმით სიტყვები და მათი შეფარდებანი, რომლებიც გამოხატავენ ისეთ საგნებს. რომლებიც არ არიან ნაცნობი გრძნობადი აღქმით და მისაწვდომი ასაკითა და განვითარებით. ეს არა-ნორმალური, მაგრამ გადაუღალავი გარემოება, უეჭველია, ახანგრძლივებს და აძნელებს მშობლიური ენის შესწავლის პროცესს ადრეულ ასაკში. იაკობ გოგებაშვილი აღნიშნავს, რომ არამშობლიური ანუ სხვა ენა არ უნდა ისწავლებოდეს ისეთი არაორგანიზებული და არაპედაგოგიური გზით, რომლითაც მშობლიურ ენას ასწავლის თვით ცხოვრება. არარუს ბავშვთათვის რუსული ენის სწავლების გზა და, მაშასადამე, არარუსულ სკოლებისათვის რუსული ენის სახელმძღვანელოს შედგენის პრინციპები უნდა შეეფერებოდნენ იმ გზას, რომელსაც მისდევს ბავშვი, როდესაც ის სწავლობს მშობლიურ ენას ორგანიზებულად და პედაგოგიკურად. როგორია ეს გზა?

„ბავშვი პირველად ითვისებს იმ საგნების სახელწოდებას, რომელთაც ის ყოველდღიურად ხედავს თავის ირგვლივ. შემდეგ, უკვირდება რა თავისი გრძნობებით მათ მოქმედებასა და მდგომარეობას, სწავლობს ამ მოქმედებისა და მდგომარეობის სახელებსაც. ბავშვის განვითარების ამ საფეხურზე ბგერითი შთაბეჭდილებანი ჰგვანან მისთვის რეალურ აღქმებს, რომლებიც ყოველთვის წინ უსწრებენ პირველთ, — სხვანაირად რომ ესთქვათ ბავშვი მიდის საგნიდან ბგერისაკენ (ხმისაკენ) და სწავლობს ენას ზუსტი თვალსაჩინოების გზით... თავისი განვითარების მეორე საფეხურზე ბავშვი საგნების სახელწოდებებს აკავშირებს მათ მოქმედებასთან და

¹ Педагогика, 6.

ადგენს უმარტივეს წინადადებებს ჯერ ისევ ზუსტი თვალსა-
ჩინოების საშუალებით. შემდეგ ახლობელი საგნების სახელ-
წოდებიდან გადადის უფრო და უფრო დაშორებული, განყე-
ნებული საგნების სახელებზე და ადგენს უფრო და უფრო
რთულ ფრაზებს¹.

ეს გზა ბავშვის მიერ მშობლიურ ენის შესწავლისა.
იაკობ გოგებაშვილს მიაჩნია ყველაზე უფრო რაციონალურ
და სრულყოფილ პედაგოგიკურ გზად. ამავე გზას ირჩევს იგი
არამშობლიური ენის შესწავლისათვის საერთოდ, კერძოდ
კი ქართველ ბავშვთა მიერ რუსული ენის შესწავლისათვის.
მართლაც, უკეთეს საგნის აღქმიდან მიღებულ რეალურ შთა-
ბეჭდილებებს ბავშვი მიუყავთ სმენითი შეგრძნებებისა, ამ-
საგნის სახელწოდებისა და მისი ფუნქციის, თვისების ან
მდგომარეობის გამოხატვისა, — მაშინ ეს გზა უნდა კყოს.
ბუნებრივი საწყისი როგორც მშობლიური, ისე ყოველი სხვა
ენის შესწავლისათვის.

ამ საკვებით სწორი დებულებიდან გამომდინარე იაკობ
გოგებაშვილი ამტკიცებს, რომ ქართველი ბავშვებისათვის
რუსული ენის კარგად სწავლების ერთ-ერთი აუცილებელი
პირობა და წინამძღვარი უნდა იყოს მათ მიერ მშობლიური,
ქართული ენის კარგად ცოდნა: თავისუფლად კითხვა, წერა-
და სათანადო ლექსიკონის დაუფლება. სკოლამდელ ასაკში
ბავშვებს მშობლიური ენის ასეთი ცოდნა არა აქვთ და, მაშა-
სადამე, ეს უნდა იყოს ამოცანა დაწყებითი სკოლის პირველი
კლასებისა. გოგებაშვილის დროს არსებული არარაციონალუ-
რი სწავლების პირობებში ამ ამოცანის შესრულება შესაძ-
ლებელი იყო ქართული დაწყებითი სკოლის არა უადრეს
პირველ ორ კლასში და, ამიტომ, რუსული ენის შესწავლის
დაწყება ქართულ სკოლებში მას შესაძლებლად მიაჩნდა.
სწავლების მე-3 წლიდან. მაგრამ მშობლიური ენის სწავლე-
ბის რაციონალურად დაყენების პირობებში აღნიშნულ ამო-

¹ Рукописно, 8.

ცანას ქართული დაწყებითი სკოლა, მისი აზრით, გადაწყვეტდა პირველი წლის ან წელიწად-ნახევრის განმავლობაში, რის შემდეგაც (ე. ი. მე-2 წლიდან ან მე-2 წლის მეორე ნახევრიდან) შესაძლებელი იქნებოდა რუსული ენის სწავლების დაწყება.

იაკობ გოგებაშვილი მსჯელობდა საკვებით სწორად, მართებულად. ერთი ან ორი წლის განმავლობაში მშობლიური ენისა და მშობლიურ ენაზე სწავლების შედეგად ბავშვებს შეეძლებოდათ ადვილად და უფრო მტკიცედ შეესწავლათ, გაეაზრებინათ ირგვლივ არსებული გარემო, სკოლის ცხოვრება, ბუნება, და ამით მოემზადებინათ ნიადაგი იმავე მოვლენების ადვილად და იქარა შესწავლისათვის სხვა ენებზე. ექვს გარეშეა უცნობი საგნებისა და მოვლენების შესწავლა ნაცნობ ენაზე უფრო ადვილია, ვიდრე უცნობ ენაზე, იმის გამო, რომ პირველ შემთხვევაში ბავშვებს მოუხდებათ ერთი სიძნელის (უცნობი საგნები, მოვლენები) გადალახვა, ხოლო მეორე შემთხვევაში კი ორი სიძნელისა (უცნობი საგნები, მოვლენები და უცნობი ენა). ხოლო პატარა მოსწავლეთათვის ორი სიძნელის ერთად მიცემა დაუშვებლად მიაჩნდა იაკობ გოგებაშვილს.

ეყრდნობოდა რა კ. უშინსკის აზრს არარუსულ სკოლებში რუსული ენის სწავლების დროს მშობლიური ენის ფართოდ გამოყენების შესახებ, იაკობ გოგებაშვილი წერდა: „კუთვნილი ადგილის დათმობა მშობლიური ენისათვის, როგორც სწავლების იარაღისა და როგორც სწავლების საგნისათვის, საჭიროა პირველ ყოვლისა სახელმწიფო (რუსული გ. თ.) ენის სრულიად შეგნებულად და მტკიცედ შეთვისებისათვის“¹. ამასთან დაკავშირებით ის უფრო მიზანშეწონილად თვლის, რუსული ენის სწავლება იწყებოდეს ისეთ მასალაზე, რომელიც წინასწარ აქვთ შესწავლილი მოწაფეებს მშობლიურ ენაზე და მშობლიური ენის სახელმძღვანელოთი.

¹ Разбор учебных руководств, 47.

„ამის გამო, --- წერს გოგებაშვილი, --- რუსული ენის სახელმძღვანელო, შედგენილი ქართული სკოლებისათვის, უნდა იყოს აშენებული ქართული ფონეტიკის, ქართული ანბანის, ქართული ყოფა-ცხოვრების, ქართული გრამატიკისა და მეტადრე ქართული სახელმძღვანელოების მიხედვით... სწორედ ამ რიგად, ამ მეთოდით არის შედგენილი ჩემი „რუსკოე სლოვო“¹. ამ გზით შედგენილი სახელმძღვანელოს საშუალებით რუსული ენის შესწავლა ხდება უფრო გააზრებული. ჩქარდება მისი შეგნებულად და მტკიცედ დაუფლების პროცესი. ეს გზა არწმუნებს რუსული ენის შემსწავლელ არარუს ბავშვებს ამ ენის სიადვილეში და უნერგავს მათ მისი წარმატებით შესწავლის რწმენას. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ე. ი. იმ შემთხვევაში, როდესაც არარუს ბავშვებს რუსული ენის სწავლას აწყებიან მშობლიური ენის დაუსმარებლად „ბავშვებს დასაწყისშივე გაუძნელდებათ გაგება და შეთვისება სხვა (რუსული) ენისა, ჩქარა შეეპარებათ შიში, ადვილად შეექმნებათ გაზვიადებული წარმოდგენა რუსული ენის შესწავლის სიძნელის შესახებ. რუსული ენა გადაიქცევა მათთვის რაღაც საფრთხოვებლად და შეძლდებათ იგი. ეს გარემოება, უეჭველია, ძალიან შეასუსტებს წარმატებებს რუსული ენის შესწავლაში მთელი კურსის მანძილზე“².

ამ სიძნელეთა გადალახვისა და ქართველი ბავშვებისათვის რუსული ენის შესწავლის მთელი პროცესის გაადვილების მიზნით იაკობ გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვო“³ ორივე ნაწილი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ამავე ავტორის მშობლიური (ქართული) ენის სახელმძღვანელოსთან — „დედა ენასთან“. ეს კავშირი გამოიხატებოდა საერთო სახელმძღვანელო იდეებსა და სწავლების მეთოდებში, მასალის შერჩევისა და განაწილების პრინციპში, სტრუქტურაში, წერისა და წერითი სავარჯიშოების მეთოდოლოგიაში და, ბევრჯერ, ერთ-

¹ ოჩ. ნაწერები, II. 423—4.

² იქვე, 351.

ნაირი საკითხავი და სასაუბრო მასალის გამოყენებაში. „ამ კავშირის წყალობით, — წერდა იაკობ გოგებაშვილი „რუს-კოე სლოვოს“ პირველი ნაწილის წინასიტყვაობაში, — ჩვენი ქართული დაწყებითი სახელმძღვანელო არა მარტო მშობ-ლიურ წერა-კითხვასა და დედაენას ასწავლის, არამედ აგრე-თვე კაფავს გზას რუსული წერა-კითხვისა და რუსული მე-ტყველების ადვილად შეთვისებისაკენ“. ქართული სკოლის გამოცდილებამ შემდეგში საგნებით გაამართლა შესანიშნავი ქართველი პედაგოგის ეს ნაყოფიერი აზრი. მას ამართლებს აგრეთვე თანამედროვე საბჭოთა სასკოლო განათლების სის-ტემა, რომელშიც რუსული ენისა და უცხო ენების სახელ-მძღვანელოები მტკიცედ არის დაკავშირებული მშობლიური ენის სახელმძღვანელოებთან.

ამგვარად, იაკობ გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვოს“ ერთ-ერთ ძირითად პრინციპს წარმოადგენს დედაენისა და თარგმნითი მეთოდის გამოყენება ქართველი ბავშვებისათვის რუსული ენის სწავლების დროს. ის მოითხოვდა რუსულ ენა-ზე განყენებული საგნებისა, ცნებებისა და რთულ გამოთქმა-თა ახსნა-განმარტებისათვის გამოყენებული ყოფილიყო არა მარტო თვალსაჩინოება, რომელიც ბუნებრივი მეთოდის სა-ფუძველია და ცდილობს დედაენის გარეშე აუხსნას ბავშვებს კონკრეტული საგნები, არამედ აგრეთვე დედაენაც, რათა ყოველი გაუგებარი რუსული სიტყვა ახსნილი ყოფილიყო ქართულ ენაზე. ქართულ სკოლებში რუსულ ენის სწავლე-ბის საუკეთესო მეთოდად იაკობ გოგებაშვილი თვლიდა ისეთ მეთოდს, „რომელიც შეიცავს როგორც ბუნებრივი, ისე თარ-გმნითი მეთოდის ღირსებებს და სძლევს მათ ნაკლს. ბუნებ-რივი მეთოდის თვალსაჩინოება შერწყმულ უნდა იქნას თარ-გმნითი მეთოდის სიადვილესა და სიცხადესთან“. ამასთან, რუსული ენის შესწავლის დასაწყისში, როდესაც ახლობელი

¹ Государственный язык в грузинских начальных школах, 60. 1905.

და ნაცნობი საგნები ამ ენაზე ეძლევა ბავშვებს, გოგებაშვილის აზრით, უნდა ჰქარბოდეს თვალსაჩინოება, ხოლო შემდეგ, განყენებული მოვლენებისა და აბსტრაქტული ცნებების რუსულ ენაზე განმარტების დროს, დედაენის დახმარება აუცილებელი ხდება.

ამის გამო „რუსკოე სლოვოს“ პირველი ნაწილის თითოეული გაკვეთილი შეიცავს ფრჩხილებში რუსული განყენებული სიტყვების თარგმანს ქართულ ენაზე და ქართული ტრანსკრიპციით: *Мил* (აქცევდა), *Саша* *пшакан* (ტიროდა), *Ворон* *снае* (გადაარჩინა) *оу*. სახელმძღვანელოს პირველი ნაწილის საანბანო განყოფილებაში ასეთი თარგმანები მოცემულია თვით რუსულ ტექსტში, ხოლო საკითხავი მასალის განყოფილებაში კი თითოეული მოთხრობის ბოლოს. სახელმძღვანელოს მეორე ნაწილში, რომელიც განკუთვნილია სწავლების მეორე წლისათვის, ნაცვლად სიტყვების თარგმნისა თვით ტექსტში, მოცემულია განმარტებითი ლექსიკონი წიგნის ბოლოს.

იაკობ გოგებაშვილის „*Русское слово*“-ს პირველი ნაწილი იწყება ლექსიკური გაკვეთილებით. ამ გაკვეთილების შინაარსს წარმოადგენს „წინასწარი ზეპირი სავარჯიშოები რუსულ ენაზე სიტყვების შესათვისებლად და ფრაზებისა და მოთხრობების შესადგენად თვალსაჩინოებისა და თარგმნის საშუალებით“. სავარჯიშოები ლექსიკურ გაკვეთილებზე იწყება საუბრით ახლობელი, ირგვლივ არსებული საგნების შესახებ და მოკლე წინადადებებით ამავე საგნების ირგვლივ: საკლასო ავეჯი, სასწავლო ნივთები, ჰურჭელი, ტანსაცმელი, საკმელი, ადამიანის სხეულის ნაწილები, შინაური ფრინველები და ცხოველები და სხვ., შემდეგ მიდის სავარჯიშოები ზმნებისა და სახელების მთავარ ცვალებადობათა შესასწავ-

ლად და ბაასი. ლექსიკური განყოფილება თავდება წერის სავარჯიშოებით (ნუსხური და სათაური ასოების ელემენტები). „ლექსიკური წესი, ამბობს გოგებაშვილი, არის სრულიად ბუნებრივი და სავსებით ემთხვევა იმ გზას, რომლითაც ითვისებს ბავშვი მშობლიურ ენას. ამ წესით ენა ისწავლება ცოცხლად“¹. ეს დებულება სავსებით არის რეალიზებული მის ხსენებულ სახელმძღვანელოში. დიდაქტიკური თანამიმდევრობა სავარჯიშო გაკვეთილების აგებაში, კანონზომიერი დოზირება ახალი სიტყვებისა და ძველის განმეორება ყოველს გაკვეთილზე და თავისებური ხერხი სიტყვების დამახსოვრებისა — ადვილად ასწავლიდა ქართველ ბავშვებს რუსულ სიტყვებს, ასწავლიდა მათ მოკლე წინადადებების შედგენას სიტყვების სწორი გამოთქმით და, ამგვარად, ამზადებდა მათ სახელმძღვანელოს შემდგომ განყოფილებათა შესწავლისათვის.

ლექსიკური გაკვეთილების შემდეგ იწყება განყოფილება: „რუსული ანბანი“. წერა-კითხვის სწავლებისა და საანბანო სახელმძღვანელოს შედგენის საუკეთესო მეთოდად იაკობ გოგებაშვილს მიაჩნდა ანალიზურ-სინთეზური ანუ სინკრეტული მეთოდი. ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ ამ მეთოდით ჰქონდა მას შედგენილი ქართული ენის სახელმძღვანელო „დედა ენა“ და რამდენადაც ამ სახელმძღვანელოთი მშობლიური (ქართული) ენის სწავლება წინ უსწრებდა რუსული ენის სწავლებას, იმდენად ბავშვები მიჩვეულნი იყვნენ ანალიზურ-სინთეზური მეთოდით მუშაობას. ბუნებრივია, რომ ეს მეთოდი აქვს გამოყენებული იაკობ გოგებაშვილს როგორც რუსული ენის სწავლების, ისე რუსული ენის სახელმძღვანელოს — „რუსკოე სლოვოს“ შედგენის მეთოდად.

სათაურის ყოველ ნორმალურ სიტყვას, რომელიც საგანს გამოხატავს, თან ახლავს ამ საგნის სურათი. შემდეგ იწყება ანალიზი: ნორმალური სიტყვა (მაგალითად, Писа) იყოფა

¹ Руководство, 9.

მარცვლებად (Мн са), შემდეგ ასო ბგერებად (Мп са) და, ბოლოს, გამოიყოფა შესასწავლი ასო-ბგერა (с), ამას მოსდევს შებრუნებითი პროცესი — სინთეზი: ცალკეული მარცვლები (Шн ла), შემდეგ სრული სიტყვა (Ппсаа) და ბოლოს პატარა წინადადება (Мпса сааа). პირველ გაკვეთილზე, უაზრო მარცვლების ან სიტყვების თავიდან ასაცილებლად ერთბაშად არის მოცემული ოთხი ასოსაგან შემდგარი სიტყვა (Мпсаа), მაგრამ შემდეგ თითოეულ გაკვეთილზე მოცემულია მხოლოდ თითო ახალი ასო. იმ შემთხვევაში, როცა რუსულ სათაურ და ნუსხურ ასოებსა და აგრეთვე ბეჭდურ და ხელნაწერ ასოებს შორის განსხვავებაა, ორივე ასო მოცემულია ერთად და ისწავლება ერთ გაკვეთილზე. ის რუსული ასოები, რომლებიც ქართულში არ მოიპოვება (i, ѱ, ѱ, ѱ, ѱ) მოცემულია ანბანის ბოლოს. მე-16 გაკვეთილის შემდეგ (ე. ი. მე-20 ასოს შემდეგ) იწყება პატარა მოთხრობები, რომლებიც მოთავსებული არიან მომდევნო საანბანო გაკვეთილებს შორის.

იაკობ გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვოს“ საანბანო განყოფილებაში განმეორებულია თითქმის ყველა ის სიტყვა, რომლებიც შეთვისებული აქვთ ბავშვებს ლექსიკურ გაკვეთილზე. მიუხედავად ამისა, სხვადასხვა გაკვეთილისა და მოთხრობის მრავალ სიტყვას, როგორც აღენიშნეთ, თან ერთვის თარგმანი ქართულ ენაზე.

საანბანო განყოფილების გავლისას კითხვის პარალელურად სწარმოებს წერაც, ე. ი. ასოების კითხვის სწავლებასთან ერთად ასწავლიან მათ წერასაც. ყოველ გაკვეთილზე ასოების, სიტყვებისა და წინადადებების კითხვის შემდეგ ხდება ნუსხური ასოების წერა. ყოველი გაკვეთილის ბოლოს მოცემულია ამ გაკვეთილზე შესწავლილი (გაცნობილი) ახალი ასოს წერის ნიმუში, ხოლო წიგნის ბოლოს კი — ყველა ხელნაწერი ასოების ნიმუშები. სათაურ ასოებს ბავშვები ეცნობიან თავიდანვე. მაგრამ ამ ასოების წერას იწყებენ მთელი ანბანის

გავლის შემდეგ, როცა ისინი ფრაზების წერაზე გადადიან.

იაკობ გოგებაშვილი უპირატესობას აძლევს პირდაპირი ასოების წერას, პირდაპირ ხელს. ის ერთი პირველთაგანი იყო მთელს რუსეთსა და საქართველოში, რომელმაც მეცნიერულად დაასაბუთა პირდაპირი ასოების წერის უპირატესობა შედარებით ირიბ ანუ დახრილ ასოებთან და მტკიცედ მოითხოვდა ბავშვებისათვის ესწავლებინათ პირდაპირი ხელი როგორც რუსულ, ისე ქართულ სკოლებში. განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა იგი ლამაზი ხელის (წერის) შემუშავებას: „უკეთესია პირველად წერონ ცოტა, მაგრამ, შეძლებისამებრ, ლამაზად. ნელი წერა ადვილად შეიძლება ვაქციოს ჩქარად, ხოლო ასოების მახინჯად წერის გადაწვევა და ლამაზი წერის მიჩვევა — გაცილებით უფრო ძნელია“¹, აღნიშნავდა ჩვენი ავტორი.

ამგვარად, იაკობ გოგებაშვილის ხსენებულ სახელმძღვანელოში კითხვა უსწრებს წერას. ნაცვლად წერა-კითხვისა არის კითხვა-წერა. ის ამბობს, რომ მიუხედავად ისეთი პედაგოგების ავტორიტეტისა, როგორიც არიან ბემე, უშინსკი, ვოდოვოზოვი, მიროპოლსკი, ბუნაკოვი, დისტერვეგი, „რომლებიც უპირატესობას აძლევდნენ და აძლევენ ჯერ წერას და მასთან ხელნაწერის კითხვას, ხოლო შემდეგ კი ბეჭდურის კითხვაზე გადასვლას...“, ჩვენ, პედაგოგიური მოღვაწეობის დასაწყისიდანვე, გავბედეთ უარყოფითად ჩაგვეთვალა ეს მეთოდი (წერა-კითხვა), უპირატესობა მიგვეცა მეორესათვის — კითხვა-წერის მეთოდისათვის და განუხრელად გავგეჟარებინა ეს უკანასკნელი თეორიასა და პრაქტიკაში“².

ძველ დროში, გოგებაშვილის აზრით, „იმის გამო, რომ არ იყო წიგნების ბეჭდვა, წერა იყო ერთად-ერთი საშუალება ცოდნის შეძენისა...“, წერა იყო გაცილებით უფრო ღირებული ვიდრე კითხვა... და თვლიდა რა სავსებით მართებუ-

¹ Руководство, 23.

² იქვე, 24—25.

ლად. რომ სწავლება უნდა დაწყებულიყო უფრო მნიშვნელოვანით. ძველი ხალხი იწყებდა წერით“. ახლა, მისი აზრით, აღარ არის ძველი ვითარება: ბექდურმა ასოებმა და საბეჭდავმა მანქანამ პირველ ადგილზე გადასწია კითხვა, როგორც უფრო მძლავრი და მასობრივი საშუალება კულტურული განვითარებისა და ხალხთა ურთიერთობისა. და ამის გამო „კითხვა უფრო საჭიროა წერაზე“. წერა-კითხვის სწავლება უნდა იწყებოდეს კითხვის სწავლებით. ეს აზრი გოგებაშვილს მოტივირებული აქვს შემდეგი პედაგოგიკური დებულებებით: 1) დაწყება ადვილიდან: „მზა ასოს მოხაზულობის ხილვა და შეთვისება უფრო ადვილია, ვიდრე თვით მოწაფის მიერ მისი გამოხატვა“; 2) კარგად წერა: „ბავშვს შეუძლია სწორად გამოხატოს ასო მხოლოდ იმის შემდეგ, რაც კარგად დაუკვირდება მას, გულმოდგინედ გაეცნობა მის ფიგურას და შეისწავლის მას სხვა ასოებთან სხვადასხვა კომბინაციაში“; 3) წიგნიერების დაჩქარება: ასოების გრაფიკული გამოხატულების გაცნობა და კითხვა — ჩქარი პროცესია, წერა კი — ძნელი. ამიტომ კითხვა-წერის საშუალებით უფრო ადრე ხდება ბავშვი წიგნიერი, ვიდრე წერა-კითხვის საშუალებით.

იაკობ გოგებაშვილის მოსაზრებანი კითხვა-წერის სასარგებლოდ სავსებით დასაბუთებულია. ეს მოსაზრებანი სავსებით სწორია აგრეთვე რუსული ანბანის მიმართ, ვინაიდან რუსულში ბევრი ხელნაწერი ასო არა გავს შესატყვის ბექდურ ასოს და, მაშასადამე, ამ ასოების წინასწარი წერა ზელს არ უწყობს კითხვის პროცესს. ქართული ანბანის მიმართ კითხვა-წერა არის ერთად-ერთი ყველაზე უფრო მართებული და მიზანშეწონილი მეთოდი, ვინაიდან ქართულში არ არის განსხვავება ბექდურ და ხელნაწერ ასოებს შორის და ყოველი ბგერა გამოიხატება ერთი ცალკეული ასოთი. მოითხოვდა რა წერის დაწყებას კითხვის პარალელურად,

იაკობ გოგებაშვილი სასტიკად კიცხავდა იმ პედაგოგებსა და ექიმ-პიგიენისტებს, რომლებიც მოითხოვენ წერის დაწყებას არა უადრეს სწავლების მეორე წლისა. ის აღნიშნავდა, რომ ეს „დაუშვებელია პედაგოგიური თვალსაზრისით, ვინაიდან წერა ძალიან უწყობს ხელს კითხვას და წარმოადგენს საუკეთესო საშუალებას სიტყვების დასაშლელად შემადგენელ ნაწილებად და კითხვის რეზულტატის გასამტკიცებლად“¹.

გამოდიოდა რა კითხვა-წერის მეთოდის უპირატესობიდან ი. გოგებაშვილი ეხებოდა უშინსკის „როდნოე სლოვოს“ და ვოდოვოზოვისა, ბუნაკოვის და სხვათა საანბანო სახელმძღვანელოებს, რომლებიც აგებული იყვნენ წერა-კითხვის მეთოდზე და აღნიშნავდა, რომ ეს სახელმძღვანელოები რადიკალურად უნდა იქნენ გადამუშავებულნი კითხვა-წერის მეთოდის მიხედვით.

იაკობ გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვოს“ განყოფილება: „რუსული ენის გაკვეთილები საგნობრივი თვალსაზრისით საფუძველზე“ — შეიცავს საგანთა აღწერებს, პატარა მოთხრობებსა და ლექსებს. მათში აღწერილია ან გადმოცემული ბავშვთათვის ნაცნობი საგნები (რომლებიც აღვილად შეიძლება აჩვენო მათ თვალსაჩინოდ: ბურთი, ბზრიალა, სკამი, მაგიდა, ფანქარი, წიგნი; ძმა, და, მამა, პეტი, კლასი) და მოვლენები. ამ საგნებისა და სიტყვების დიდი ნაწილი უკვე იციან ბავშვებმა ლექსიკური განყოფილებიდან. ამგვარად, ეს გაკვეთილები ემსახურებიან როგორც უკვე შესწავლილი სიტყვებისა და ცნობების მტკიცედ დამახსოვრებას, ისე ბავშვთა ცნობიერების შემდგომ გამდიდრებას ახალი რუსული სიტყვებით. გოგებაშვილის მიერ ამ სახელმძღვანელოში გამოყენებული მეთოდი, როგორც ცნობილია, მოითხოვს მშობლიურ (ქართულ) ენაზე ყველა იმ რუსული სიტყვების თარგმნას, რომლებიც გაუგებარია ბავშვებისათვის და არც თვალსაჩინოებას ექვემდებარება. ყველა სხვა შემთხვევაში

¹ Руководство, 36.

წინადადებათა ახსნა, სიტყვების აზრის განმარტება და მასწავლებლის მიერ კითხვების დასმა ხდება რუსულ ენაზე. ყოველი მოთხრობისა და ლექსის ბოლოს, ახალი სიტყვების ლექსიკონის შემდეგ, დასმულია საკითხები, რომლებიც გათვალისწინებული არიან მოსწავლეებთან პატარა საუბრებისათვის. ეს საკითხები აღადგენენ შესწავლილი მასალის შინაარსს, იმეორებენ გავლილ გაკვეთილებზე შესწავლილ სიტყვებს და შეიცავენ გრამატიკულ სავარჯიშოებს სახელებისა და ზმნების ცვალებადობაზე რიცხვისა და დროის მიხედვით. იაკობ გოგებაშვილს ზედმეტად მიაჩნია მოაგონოს მასწავლებლებს, რომ ისინი არ შეიძლება განისაზღვრონ ამ შეკითხვებით. არამედ საჭიროა მოიგონონ ხოლმე თავისი ახალი შეკითხვები გაკვეთილის მსვლელობისა და სწავლების ინტერესების მიხედვით. ბოლოს, ბავშვები იმეორებენ თავისი სიტყვებით 'საგნების აღწერასა და სათანადო ტექსტების შინაარსს.

უკანასკნელი განყოფილება იაკობ გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვო“-სი არის „რუსული ენის გაკვეთილები სურათოვანი თვალსაჩინოების საფუძველზე“. აქ უშუალო თვალსაჩინო საგნების ნაცვლად გამოყენებულია მათი სურათები და მოცემულია მარტივი ყოფა-ცხოვრებითი სცენები, მოთხრობები, ლექსები. ყოველი სურათის შემდეგ მოცემულია „კითხვები სურათის მიხედვით“, და ბოლოს „სურათის აღწერა“. ასე, სურათებისა და ცალკე სცენების შინაარსს ბავშვები ეცნობიან ჯერ კითხვა-პასუხის გზით, ხოლო შემდეგ მოთხრობის საშუალებით. ამ განყოფილებაში, საერთოდ, მეთოდურად სურათების აღწერისა, მოთხრობათა და ლექსების ახსნისა და აგრეთვე კითხვების მიცემისა — იგივეა რაც წინა განყოფილებაში.

•

• •

იაკობ გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვოს“ მეორე ნაწილი წარმოადგენს საკითხავ წიგნს. მასში მოთავსებულია

სავარჯიშოების 20 რიგი. ისინი შედგებიან მოთხრობებისა, ლექსებისა, სასაუბროებისა, ზღაპრებისა, ანდაზებისა და გამოცანებისაგან. სავარჯიშოებს მისდევს იგავ-არაკები, ზღაპრები და განყოფილება სასულიერო-ზნეობრივი თხზულებებისა. წიგნის ბოლოს მოთავსებულია წერითი სავარჯიშოები სასვენი ნიშნების სწორად ხმარებისათვის და რუსულ-ქართული ლექსიკონი. ყველა სავარჯიშო მიძღვნილია გარკვეულ სამეცნიერო-ლიტერატურული თემისადმი და, ამგვარად, ყოველ მათ რიგს აქვს თავისი გარკვეული სასწავლო-აღმზრდელობითი დანიშნულება. შინაარსი პირველი რიგის თხზულებებისა, რომელიც იზრდება ელემენტარულ მოვლენებზე, თანდათან ფართოვდება და რთულდება შემდგომ რიგებში თავისი ლექსიკით, გრამატიკული ფორმებით, სახეებით და იდეური მიზანდასახულობით.

„რუსკოე სლოვოს“ მეორე ნაწილის მოთხრობებისა, ლექსებისა და სხვა საკითხავი მასალის უმრავლესობა წარმოადგენს თარგმანებს იმავე ავტორის ქართული ენის სახელმძღვანელოებიდან („დედა ენა“) და, მაშასადამე, აწვდის ბავშვებს მათთვის უკვე ნაცნობ წრეს და თემებს. იაკობ გოგებაშვილის სამართლიანი აზრით ქართველმა ბავშვებმა, რუსული ენის სწავლის დროს, „პირველ ყოვლისა უნდა შეიძინონ ცოდნა და ჩვევა იმისა, რომ რუსული ენის ფორმებში გამოხატონ ირგვლივ არსებული საგნები და გარემო, თავისი ოჯახური ყოფა-ცხოვრება, ცოდნის წრე, თავისი ფანტაზიის, გონების, მეხსიერების შინაარსი — ერთი სიტყვით, უახლოესი გარე სინამდვილე, რომელშიც ისინი ტრიალებენ“¹. ეს უადვილებს ბავშვებს გაიგონ აზრი ცალკეული რუსული სიტყვებისა და წინადადებებისა და თარგმნონ ისინი დედაენაზე. შემდეგი, მეტად მნიშვნელოვანი ადგილი აღნიშნული სახელმძღვანელოს მეორე ნაწილში უჭირავს რუსული ლიტერატურისა და ფოლკლორის ორიგინალურ ნაწარმოებთა ისინი

¹ Руководство. 48.

აძლევენ ქართველ ბავშვებს სათანადო ცოდნას რუსი ხალხის ყოფა-ცხოვრებისა და რუსეთის გეოგრაფიისა და ისტორიის შესახებ.

რუსი მწერლებიდან გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვოს“ მეორე ნაწილში გამოყენებულია ლ. ნ. ტოლსტოი (26 მოთხრობა), კრილოვი (9 იგავ-არაკი), უშინსკი (9 მოთხრობა), პუშკინი, ნეკრასოვი, პლემჩევი, დიმიტრიევი, ვოდოვოჟოვი. პაულსონი, როედენსტვენსკი. უცხოეთის მწერლებიდან გამოყენებულია ეზოპი, ძმ. გრიმები და სხვ.

„რუსკოე სლოვოს“ მეორე ნაწილის სასწავლო მასალა შერჩეულია წიგნის პრაქტიკული დანიშნულების გათვალისწინებით, „ჩვენ ვხელმძღვანელობდით იმ მოსაზრებით,— წერს გოგებაშვილი,— რომ არარუსი ბავშვები სწავლობენ რუსულ ენას უმთავრესად ყოველდღიური, პრაქტიკული გამოყენებისათვის, საყოფა-ცხოვრებო საჭიროებისათვის“¹.

ამ ამოცანას ის უმთავრესად აკისრებდა „საუბრებს“, რომლებიც მოთავსებული იყო სავარჯიშოების ყოველ რიგში. ესენია საუბრები სასწავლო ნივთებსა და სათამაშოებზე, ავეჯსა და ჭურჭელზე, საკმელ-სასმელზე, ჩასაცმელ-დასახურავზე, შენობებსა და იარაღებზე, ეკიპაჟებსა და გემებზე, შინაურ ცხოველებსა და ფრინველებზე, გარეულ ცხოველებსა და ფრინველებზე, თევზებსა და ქვეწარმავალზე, მწერებზე, მცენარეებზე, ლითონებზე, ადამიანზე, ნათესავებზე, გრძნობებზე, ქვეყნიერების კუთხეებზე, დროზე, ბუნების მოვლენებზე და ა. შ. როდესაც „საუბრები“ ეხებიან კონკრეტულ საგნებს, მათ ერთვის სათანადო სურათები, როგორც საუბრის მასალა. კითხვები და პასუხები მოცემულია დაწერილობით, მაგრამ წიგნში მრავალი მითითებაა მასწავლებლის ახალი შეკითხვებისა და მოსწავლის პასუხებისათვის, ცოცხალი საუბრებისა და წერიტი სამუშაოებისათვის.

¹ Руководство, 48.

იაკობ გოგებაშვილი აქცევს მასწავლებელთა საგანგებო ყურადღებას რუსული სიტყვების სწორ გამოთქმას, განსაკუთრებით იმ ბგერებისა, რომლებიც არ არიან ქართულში (e, ѣ, ѝ, ѣ), აგრეთვე ინტონაციებსა და მახვილებს, ხაზს უსვამს გამომეტყველებითი კითხვისა და სუფთა გამოთქმების დიდ მნიშვნელობას სმენითი მეხსიერებით რუსული სიტყვების განმტკიცებისათვის ბავშვთა ცნობიერებაში.

აღმზრდელითი ამოცანები აღნიშნულ სახელმძღვანელოში გადაჭრილია დიდი წარმატებით. „ჩვენ ვცდილობდით,—წერს გოგებაშვილი,—რომ პროზისა თუ ლექსების შერჩევისას საჩინარი ადგილი მიგვეცა ეთიკური თხზულებებისათვის“¹. მართლაც მის „რუსკოე სლოვოში“ მრავლადაა რუსული ლიტერატურისა და ხალხური შემოქმედების მშვენიერი ნიმუშები, აგრეთვე ისტორიულ-გეოგრაფიული ნარკვევები, რომლებიც ზრდიან ბავშვებში ჰუმანიზმს, პატრიოტიზმს, მეგობრობის, პატიოსნებისა და შრომისმოყვარეობის კეთილშობილ თვისებებს. გარდა „საკუთარი სამშობლოსადმი“ (საქართველოსადმი) სიყვარულის აღზრდისა, უნდა აღინიშნოს „საერთო სამშობლოსადმი“ (რუსეთისადმი) სიყვარულისა და თავდადების გრძნობის აღზრდა. ამ მიზნით, გარდა მრავალგვარი მოთხრობისა და ლექსისა, გოგებაშვილი ათავსებდა თავის სახელმძღვანელოში ნარკვევს: „პირველდაწყებითი ცნობები რუსეთის შესახებ“, რომელიც მთავრდებოდა ასე: „უკანასკნელ დროს რუსეთში განათლება ვრცელდება საკმაო სისწრაფით. რუსეთს ჰყავდა და ჰყავს მრავალი ღირსშესანიშნავი მწერალი: პუშკინი, გოგოლი, ლერმონტოვი, ტურგენევი, ტოლსტოი, დოსტოვესკი, კოლცოვი, კარამზინი, კოსტომაროვი და სხვ. ზოგიერთი ამ მწერლის ნაწარმოებნი იმდენად ბრწყინვალეა, რომ მათ თარგმნიან თავიანთ ენებზე გერმანელები, ფრანგები, ინგლისელები და სხვა განათლებული ევროპელები. მით უმეტეს აუცილებელია ჩვენ, ქართველებმა

¹ Руководство, 48.

ვისწავლოთ რუსული ენა, რომ ქართველი მწერლების ნაწერებთან ერთად ვიკითხოთ რუსი მწერლების თხზულებანი, შევიძინოთ ცოდნა, გავნათლდეთ და ამით გავხდეთ ჩვენი სამშობლოს სასარგებლო შვილები და სასარგებლო წევრები იმ სახელმწიფოსი, რომელსაც ჩვენ ვეკუთვნიით“¹.

ამის გარდა, რუსი ხალხისა და მისი კულტურისადმი ღრმა სიყვარულის გრძნობის აღზრდისათვის გოგებაშვილის სახელმძღვანელოში შეტანილია ნარკვევი „პირველ რუს პოეტსა და მეცნიერზე“ — მ. ლომონოსოვზე და ნ. ნეკრასოვის ლექსი „რუსკი შკოლნიკ“, რომელიც აცნობს ბავშვებს თუ „როგორ გახდა... არხანგელსკის გლეხი² დიდი და გონიერი“, და ასწავლის:

„Не бездарна та природа,
Не погиб еще тот край,
Что выводит из народа,
Стольких славных—то и знай“.

ამით ამთავრებს იაკობ გოგებაშვილი რუსული ენის თავის ბრწყინვალე სახელმძღვანელოს.

ცალკე უნდა შევვხვთ რუსული ენის გრამატიკის სწავლების მოთქმებულ და მეცნიერულად დასაბუთებულ მეთოდებს, რომელიც გამოყენებული აქვს იაკობ გოგებაშვილს თავის „რუსკოე სლოვოში“. 1889 წელს მან გამოაქვეყნა სპეციალური ნაშრომი: „Очерк сравнительной грамматики грузинского и русского языков“, რომელშიც აღგენს რა

¹ „Русское слово“, ч. II, изд. 1912 г., 152.

² მის. ლომონოსოვი.

რუსულ და ქართულ ენებს შორის არსებულ მორფოლოგიურ და სინტაქსურ განსხვავებას და აგრეთვე მათ ფონეტიკურ თავისებურებებს, გვაძლევს ქართული ენის გრამატიკის სწავლების პარალელურად რუსული ენის გრამატიკის სწავლების წყობრ მეთოდიკას. მისი რუსული ენის სახელმძღვანელოს ორივე ნაწილი წარმოადგენს ქართველი ბავშვების მიერ რუსული ენის გრამატიკის პრაქტიკულად დაუფლების საუკეთესო საშუალებას.

„რუსკოე სლოვოს“ პირველი ნაწილის ლექსიკურ გაკვეთილებში ავტორი გვაწვდის სავარჯიშოს ზმნებისა და სახელების ცვალებადობაზე პირის, რიცხვისა და დროის მიხედვით. ხოლო საგნობრივი და სურათოვანი თვალსაჩინოების ვაკვეთილებზე, გამოდის რა ქართული და რუსული ენების გრამატიკული აღნაგობის სხვაობის ფაქტიდან (სახელების ბრუნვა, გრამატიკული სქესები, თანდებულების შეფარდება სახელებთან და სხვ.), გოგებაშვილი „რუსული მეტყველების ნაწილებს, რომლებიც ქართულის ანალოგიურია, წარუმძღვარებს იმ წმინდა რუსულ ფორმებსა და შეფარდებებს, რომლებიც მკვეთრად სხვაგვარიან ქართული მეტყველების აღნაგობიდან“¹. შემდეგ, მაღალი მხატვრული ღირსებისა და საინტერესო შინაარსის საკითხავ მასალაზე დიდაქტიკური თანმიმდევრობით გადაჰყავს პატარა მკითხველები „ქართულის ანალოგიური რუსული ენის ადვილი ფორმებიდან წმინდა რუსულ შეფარდებებზე“. ამ ადვილი გზით სწავლობენ ქართველი ბავშვები რუსულ ზმნებს, მხოლოდობითი და მრავლობითი რიცხვების არასწორ ბრუნვას, სქესობრივ დაბოლოებებს, თანდებულების სხვადასხვანაირ შეფარდებებს სახელებთან და თანამედროვე რუსული ენის სხვა უფრო რთულ გრამატიკულ ფორმებს.

„რუსკოე სლოვოს“ პირველი ნაწილი, აძლევს რა ბავშვებს 800-ზე მეტი რუსული სიტყვის ცოდნას, აწვდის მათ

რუსული მეტყველების აღნაგობის ძირითად ნიშნებს. სახელმძღვანელოს მეორე ნაწილი წარმატებით აგრძელებს ქართველი ბავშვებისათვის რუსული ენის ლექსიკისა და გრამატიკის სწავლებას. ამ ნაწილის დასაწყისში ავტორი აცნობს ბავშვებს არართულ წინადადებებს. შემდეგ ახალი სიტყვებით მათი გამდიდრების მიხედვით, თანდათან გადაჰყავს რთულ წინადადებებზე და გრამატიკული ტერმინების გამოუყენებლად შეჰყავს ისინი რუსული ენის უფრო რთული ფორმებისა და კატეგორიების სფეროში.

იშვიათი დიდაქტიკური გამჟღავნებით უდგება იაკობ გოგებაშვილი ქართველ ბავშვთათვის რუსული გრამატიკის სწავლების საქმეს. მაგალითად, იმ მიზნით, რომ ბავშვებმა სწორად იხმარონ გრამატიკული სქესები, რაც ქართულში არ მოიპოვება, რიცხვები, ზმნის დროები, სახელთა ბრუნვა, არასწორი ზმნების უღვლილება და რომ შეგნებულად და მტკიცედ დაეუფლონ ისინი რუსულ თანდებულებს, რომლებიც დაისმებიან არა სიტყვის ბოლოს, როგორც ქართულშია, არამედ სიტყვის წინ და აგრეთვე გერუნდივებს (Деепричастий), რომლებიც სრულებით არ არიან ქართულში, და სხვა რუსულ ენობრივ კონსტრუქციებს, იაკობ გოგებაშვილი არჩევს ისეთ საკითხავ მასალას, რომელიც შეიცავს რუსული მეტყველებისა და გრამატიკის როგორც აღნიშნულ, ისე სხვა ფორმებს და მასწავლებელი კითხვის პროცესში პრაქტიკულად აგებინებს და ათვისებინებს მათ ბავშვებს შედარებითი მეტოდის გამოყენებით.

გრამატიკის სწავლება, გოგებაშვილის აზრით, უნდა წარმოებდეს ენის ლექსიკური ფონდის შესწავლასთან მჭიდრო კავშირში. „არა გრამატიკა ქმნის ენას, არამედ თვით გრამატიკა არის ენის ქმნილება“ — აცხადებს იგი¹. გამოდიოდა რა ამ მართებული პრინციპიდან, აგებდა თავის სახელმძღვა-

¹ Очерк сравнительной грамматики русского и грузинского языков, 85, 1898.

ნელოებსა და ენის სწავლების მეთოდიკას ისე, რომ მოსწავლეთა მიერ ახალი გრამატიკული ფორმების დაუფლება ყოველთვის იყო შედეგი სიტყვების გარკვეული მარაგის შეთვისებისა და ლექსიკონის გაფართოებისა. ეს წესი, უეჭველია, წარმოადგენს შესასწავლი ენის გრამატიკის მტკიცედ და შეგნებულად დაუფლების ძირითად პირობას და რამდენადაც „ენის გრამატიკული წყობა და მისი ძირითადი ლექსიკური ფონდი შეადგენს ენის საფუძველს, მისი სპეციფიკის არსს“¹, იმდენად, აღნიშნული წესი სავსებით უზრუნველყოფს რუსული ენის საფუძვლისა და მისი სპეციფიკის შესწავლას არა-რუს ბავშვთა მიერ.

იაკობ გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვო“ და მეთოდის რუსული ენის სწავლებისა სპობენ არა-რუს ბავშვთა მიერ რუსული ენის შესწავლის მოსალოდნელ სიძნელეს. განათლებული და მოხერხებული პედაგოგების მიერ ამ სახელმძღვანელოსა და მეთოდის სწორი გამოყენებისას „რუსული ენა უწესრიგოთ და მტანჯავი სიძნელეებით კი არ იჭედება ბავშვის თავში, არამედ იზრდება იქ ორგანულად, მსგავსად მშობლიური ენისა და მისი შეთვისების შესაძლო სიადვილე იწვევს და ანვითარებს ბავშვში სიმპათიას თვით რუსული ენისადმი, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია“. ასე წერდა იაკობ გოგებაშვილი „რუსკოე სლოვოს“ პირველი ნაწილის წინასიტყვაობაში, გრძნობდა რა თავის სახელმძღვანელოსა და მასში გამოყენებული მეთოდის მთელს ღირსებას.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვო“ შედგენილი იყო მხოლოდ ქართველი ბავშვებისა და ქართული სკოლებისათვის. ის, როგორც ვიცით, გულისხმობდა

¹ ი. ს ტ ა ლ ი ნ ი — მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 23, 1950.

და ქართული ენის გამოყენებას ქართველ ბავშვთათვის რუსული ენის სწავლების პროცესში. „ადგილობრივ ბავშვებს შეიძლება წარმატებით ვასწავლოთ რუსული ენა მხოლოდ სპეციალურად მათთვის შედგენილი სახელმძღვანელოების დახმარებით“ წერდა მისი ავტორი¹. ამის გამო ის ყოველთვის უარყოფითად ეპყრობოდა მისი სახელმძღვანელოს გამოყენების ცდას ყაზანის თათრების, ჩრდილოეთ ოსებისა და სხვა ეროვნებათათვის. გოგებაშვილი მოითხოვდა მათთვის რუსული ენის სპეციალური სახელმძღვანელოების შედგენას, მათი ყოფა-ცხოვრებისა და ენების თავისებურებათა მიხედვით, სწორედ ისე, როგორც მისი „რუსკოე სლოვო“ შეეფერებოდა ქართულ სინამდვილესა და ენას. მიუხედავად ამისა გოგებაშვილის სახელმძღვანელო, მისი მეცნიერულ-პედაგოგიკური პრინციპებისა და მეთოდოკური ხერხების გამო, აღიარებული იყო საუკეთესო წიგნად საქართველოს გარეშეც.

ჩვენ უკვე გვქონდა შემთხვევა აღგვენიშნა, როგორ იწონებდა იაკობ გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვოს“ პეტერბურგის „ფილოლოგიური ბიბლიოთეკის“ რედაქცია, რედაქტორი ბერმანის პირით, 1895 წელს. ლიბერმანს განსაკუთრებით მოსწონდა „რუსკოე სლოვოს“ მასალის, სიუხვე და მისი განრიგების პედაგოგიკური თანამიმდევრობა². უფრო მეტი მოწონებით გამოეხმაურა „რუსკოე სლოვოს“ ცნობილი რუსი პედაგოგი როდესტენი. 1905 წელს, ყაზანის ჟურნალ „ნაჩალნოე ობუჩენიეში“, გარდა იმ სიტყვებისა, რომლებიც ჩვენ უკვე მოვიტანეთ ამ ნაშრომის პირველ თავში (გვ. 14), ის წერდა: „ბატონმა გოგებაშვილმა, ქართველთათვის თავის სახელმძღვანელოს გამოცემისას გამოსთქვა აზრი კავკასიის ყოველი ერისათვის რუსული ენის საგანგებო სახელმძღვანელოს შექმნის დაბეჯითებით აუცილებლობის შესახებ. კავკასიელი პედაგოგის აზრი უეჭველად სწო-

¹ Разбор учебных руководств по русскому языку. 9.

² „Филологическая библиотекა“, т. I, разд. II, стр. 58.

რია. მისი პრაქტიკული განხორციელება სასურველია არა მარტო კავკასიის სხვადასხვა ეროვნებათა მიმართ, არამედ, საერთოდ, მთელი რუსეთის პატარა ერების მიმართაც... დღევანდლამდე ჯერ კიდევ არ გვაქვს შესაფერისი სახელმძღვანელო ცალკე ეროვნებათა და ტომებისათვის. გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვო“, განკუთვნილი ქართველთათვის ჯერ-ჯერობით რჩება ერთადერთ სახელმძღვანელოდ, რომელიც შედგენილია უახლესი მეთოდის მოთხოვნათა მიხედვით... რუსული ენის შესასწავლი მასალა შერჩეულია და განაწილებული კარგად მოფიქრებული სისტემის საფუძველზე“¹. გაზეთი „კავკაზი“ არა ერთხელ აღნიშნავდა იმ „პედაგოგიური შეხედულების სიცოცხლისუნარიანობასა და სისწორეს“, რომელიც წარმოადგენდა გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვოს“ საფუძველს. ასეთივე აზრისა იყო ამ წიგნის შესახებ მოწინავე სომხური პრესა 1904 — 1905 წლებში.

ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მეთაური ქართველი ინტელიგენცია ყველაზე კარგად გრძნობდა იაკობ გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვოს“ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ და კულტურულ მნიშვნელობას რუსული ენის ცოდნის გაფართოებისათვის. ეს ინტელიგენცია და მისი ხელმძღვანელები იცავდნენ გოგებაშვილის სახელმძღვანელოებს კავკასიის სასწავლო ოლქის მონარქიული ბიუროკრატიის შემოტევებისაგან. ისინი იცავდნენ ამ წიგნებს ქართული სკოლებისათვის, მუშებისათვის, ხელოსნებისათვის, თვითგანათლების მრავალრიცხოვანი წრეებისათვის და ამით ენერგიულად უწყობდნენ ხელს რუსული ენის გავრცელებასა და პოპულარიზაციას საქართველოს ყველა კუთხეში.

1905 წლის რევოლუციის დასაწყისში, როცა უფრო ნათლად ჩანდა ქართველი ხალხის მისწრაფება რუსული ენის შესწავლისადმი, იაკობ გოგებაშვილი წერდა: „ქართველ მო-

¹ „Начальное обучение“, 1905, № 8, Казань.

სახლეობას ძალიან სურს ისწავლოს რუსული ენა. ისწავლოს „ადვილი და სიმპათიური წესით“, და იქვე ამ ფრაზას სრული პორალური უფლებითა და საფუძვლიანობით უმატებდა: „ამ სურვილის განხორციელებას ამ ჟამად უფრო მეტად ხელს უწყობს ჩემი სახელმძღვანელო“¹. ეს სიტყვები სავსებით დადასტურებული იყო ხანგრძლივი პრაქტიკით, გამოცდილებით. ამასთან, არა მარტო მე-19 საუკუნის უკანასკნელ პერიოდსა და მე-20 საუკუნის პირველ მეოთხედში ემსახურებოდა ამ სურვილის განხორციელებას გოგებაშვილის სახელმძღვანელო. მისი „რუსკოე სლოვო“ ახლაც უწყობს ხელს ამ მაღალ მიზანს. ამის დამადასტურებელ ფაქტს წარმოადგენს რუსული ენის ამ ჟამად მოქმედი სახელმძღვანელო „რუსკოე სლოვო“², რომელიც შედგენილია იაკობ გოგებაშვილის ამავე სახელწოდების წიგნის მიხედვით და ყოველმხრივ უპასუხებს ქართველი საბჭოთა ახალგაზრდობის მისწრაფებას დიდი რუსი ხალხის მდიდარი ენის შესწავლისა და გამოყენებისაკენ.

5. სკოლა და მასწავლებელი

სახალხო სკოლასა და მასწავლებელზე იაკობ გოგებაშვილი წერდა და ლაპარაკობდა ისეთივე გატაცებით, როგორც აღზრდა-განათლების სხვა დიდ საკითხებზე.

სახალხო განათლება მას მიაჩნდა საქართველოს ნაციონალურ-გამანთავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთ მოწინავე ურონტად, სკოლა ამ ფრონტის ციხე-სიმაგრედ, ხოლო მასწავლებლობა — მეგრძოლთა არმიის მოწინავე რაზმად.

სკოლა და მასწავლებელი, როგორც აღზრდა-განათლების ძირითადი ძალები, იდგნენ იაკობ გოგებაშვილის ყურა-

¹ Государственный язык в грузинских начальных школах. 57. 1905.

² „Русское слово“, сост. В. Авалишвили, Л. Джапаридзе, С. Пурцеладзе по „Русскому слову“ Я. Гогобашвили.

დღების ცენტრში ყოველი პედაგოგიკური პრობლემის განხილვისას. ის არასდროს არ კმაყოფილდებოდა სასწავლო-აღმზრდელობითი საკითხების თეორიული გადაჭრით და ყოველთვის მიუთითებდა მათი პრაქტიკული განხორციელების ვშებს სკოლისა და მასწავლებლის მიერ.

ეს იყო იაკობ გოგებაშვილის პედაგოგიკური მოძღვრების მეტად მნიშვნელოვანი, დამახასიათებელი თვისება.

საზოგადოების გარდამქმნელ კულტურულ ფაქტორთა მორის ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან როლს იაკობ გოგებაშვილი აკუთვნებდა სკოლას მისი თვისებისა და მასშტაბის მიხედვით. „სკოლა უძლიერესი კულტურული ღონისძიებაა“ წერდა იგი და მის უდიდეს ძალას ხედავდა იმაში, რომ სკოლა მოიცავს მოზარდ თაობათა მასებს და ზრდის რა მათ გარკვეული სახით, ამზადებს მთელი ხალხის მომავალს. იაკობ გოგებაშვილს კარგად ესმის, რომ ხალხის „საიმედო მომავლის“ მკედელი იქნება ცოდნით შეიარაღებული ახალი თაობა, რომელსაც ზრდის სკოლა, როგორც აღზრდა-განათლების ჩაუქრობელი კერა.

„ჩვენმა სკოლამ — წერს გოგებაშვილი — უნდა გაუხსნას ბავშვის გონება, გაუნათლოს, შეესძინოს ჭკუისა და ზნეობის ამამაღლებელი და ხალხში კეთილდღეობის მომფენი ცოდნა“¹. ამაში ის ხედავდა ყოველი სკოლის პირველ და ძირითად ამოცანას, მაგრამ სკოლას აქვს აგრეთვე სხვა ამოცანებიც, მისი სპეციალური დანიშნულების მიხედვით. სკოლის დანიშნულება კი სავსებით განისაზღვრება ხალხის მოთხოვნილებით. ხალხის კულტურული ღონე, სამეურნეო ცხოვრების თავისე-

¹ რჩეული ნაწერები, II, 151, 1940.

ბურებანი და ბუნებრივი პირობები უკარნახებენ სკოლას თავისებურ ამოცანებს და, მაშასადამე, არკვევენ მის დანიშნულებას. „სისტემა სკოლისა ზედ გამოჭრილი უნდა იყოს მის დანიშნულებათ“ — წერდა გოგებაშვილი¹, ესმოდა რა სკოლის სისტემის სახით მისი სტრუქტურისა და სასწავლო-აღმზრდელობითი მუშაობის მთლიანობა.

სკოლის სტრუქტურა (მისი საფეხურები, კლასები, სწავლის ვადები) მტკიცედ უნდა შეეფერებოდნენ ბავშვის ასაკობრივი განვითარების პერიოდებს. სკოლის საფეხურები დაკავშირებული არიან ერთმანეთთან აღზრდის ერთიანი მიზნით, მაგრამ თითოეული მათგანი, მიისწრაფვის რა ერთიანი მიზნისაკენ, ისახავს თავის დამოუკიდებელ ამოცანებს ბავშვის ასაკის იმ პერიოდის მიხედვით, რომელსაც ის მოიცავს. დაწყებითი საფეხური ანუ დაწყებითი სკოლა, ი. გოგებაშვილის აზრით, მოიცავს ბავშვებს განვითარების ყველაზე უფრო რთულ პერიოდში (8—12 წლის ასაკში) და უმეტეს შემთხვევაში განსაზღვრავს მთელ მათ მომავალს. ის წერს: „უნდა ვიცოდეთ, რომ რვა წლიდან დაწყებული ვიდრე თორმეტ წლამდე სკოლის შთაბეჭდილებანი უფრო ღრმად მიდიან მოსწავლეთა სულსა და გულში, ვიდრე შემდეგ და ჰყრიან საძირკველს მათის მომავლის მისწრაფებისა და მიმართულებისასა“². ამის გამო ის მოითხოვდა დაწყებითი სკოლის სასწავლო გეგმების, პროგრამებისა და სახელმძღვანელოების შედგენას სერიოზული მოფიქრებით და ზედმიწევნით სიზუსტით, აგრეთვე კვალიფიციური პედაგოგების შერჩევასა და მატერიალური ბაზის გაუმჯობესებას.

დაწყებით სკოლას იაკობ გოგებაშვილი თვლიდა სავალდებულოდ მთელი მოსახლეობისათვის და ამის გამო უწოდებდა მას — სახალხო სკოლას. როგორი უნდა ყოფილიყო

¹ რჩეული ნაწერები, II, 78, 1940.

² იქვე, 262.

სახალხო სკოლა? მისი აზრით სახალხო სკოლა „ამზადებს ბავშვებს პირდაპირ ცხოვრებისათვის“ და ამიტომ ის უნდა აძლევდეს მოსწავლეებს ელემენტარულ, მაგრამ მტკიცე ცოდნას მშობლიურ ენასა, არითმეტიკასა, ისტორიასა, გეოგრაფიასა და ბუნებისმეტყველებაში და აჩვენებდეს მათ სასარგებლო შრომას სახალხო მეურნეობის ან მრეწველობის რომელიმე დარგში.

იაკობ გოგებაშვილი მოითხოვდა შრომის სკოლას. შრომითი აღზრდის პრინციპის განხორციელებისათვის აუცილებელ საპირობებად მიაჩნდა ბავშვების უშუალო მონაწილეობა ქალაქის ან სოფლის შრომაში. სოფლის სკოლისათვის, როგორც უფრო მასობრივი საგანმანათლებლო დაწესებულებისათვის, მან მოგვცა კონკრეტული პროგრამა ბავშვთა მონაწილეობისა სოფლის მეურნეობაში. შრომის სკოლა, გოგებაშვილის აზრით, სწავლებას უკავშირებს ბავშვთა ისეთ საქმიანობას, რომლის პროცესშიც ისინი უნდა ეჩვეოდნენ შრომას და ქმინდნენ გარკვეულ სასარგებლო პროდუქტს. გამოდიოდა რა პესტალოცის შრომითი აღზრდის პრინციპიდან, გოგებაშვილს მიზანშეწონილად მიაჩნდა ბავშვთა შრომას თავიდანვე ჰქონოდა მიზნად რაიმე სასარგებლო პროდუქციის დამზადება როგორც სკოლისა, ისე მოსახლეობისათვის და ამით შრომის აღმზრდელობითი მნიშვნელობა დაკავშირებულიყო მის მატერიალურ ღირებულებასთან. მოსწავლეთა ფიზიკური შრომა ხელს უწყობს სკოლის დაახლოებას ხალხის პრაქტიკულ ცხოვრებასთან და თან ნაყოფიერად მოქმედებს სამეცნიერო საგნების სწავლებასა და შესწავლაზე. გოგებაშვილი აღნიშნავს, რომ სკოლის ორგანიზებულ და გეგმიან მონაწილეობას სახალხო შრომაში უეჭველად „მოჰყვება ფრიად საკეთილო რიგ-რიგობა და ნაცვალ-გახდომა გონებრივისა და ფიზიკურის შრომისა“ და ამით მოწაფეები „შეუწყვეტლივ და მხნედ მუშაობენ, ერთობიან ნამდვილის შრომით და სრულიად აშორებულნი არიან იმ გამხრწნელ

გავლენას, რომელიც აქვს ბავშვზე უწესრიგობასა და ხშირს უსაქმოდ ყოფნასა“¹.

სოფლის სკოლა საქართველოში, გოგებაშვილის აზრით, უფრო ახლოს არის ქართველ ხალხთან და ამიტომ ამ სკოლამ მთელი თავისი საგანმანათლებლო მოღვაწეობა უნდა შეუფუარდოს ბავშვებში ქართველი ხალხის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ამოცანების სწორი შეგნების აღზრდას და მათი განხორციელებისათვის მომზადებას. ჯერ კიდევ 1879 წელს მან მოგვცა საქართველოს სოფლის სკოლის მიზნებ ბრწყინვალე ფორმულირება: „სოფლის სკოლა ის აღვილია, საცა პირველად თვალი უნდა აახილოს გონებამ მთელის მოზარდის თაობისამ, საცა პირველი ფეხი უნდა აიდგას კაცის სულმა და გულმა, საცა პირველი უნდა ჩაინერგოს თესლი ზნეობისა, სიკეთისა, კაი კაცობისა, ადამიანობისა. მან უნდა გაუმაგროს მოზარდსა სული და ხორცი, მან უნდა მოამზადოს მოზარდი იმ იარაღის საჭმარებლად, რომელიც ბუნებისა და კაცთა უსამართლობის წინააღმდეგ საჭიროა; მან უნდა მეორედ შექმნას, ანუ უკეთესტყვათ, მან უნდა ბუნებისაგან შექმნილი უღონო ორფეხი ისე გამართოს სულით და ხორციით, რომ ძლიერ და მორჩმულ არსებად გადააქციოს“².

ჩვენს მიერ ხაზგასმული სიტყვები ლაპარაკობენ იმაზე, რომ იაკობ გოგებაშვილი სკოლის წინაშე საგანმანათლებლო და აღმზრდელობითი ამოცანების გარდა აყენებდა აგრეთვე პოლიტიკურ ამოცანებსაც. მოწაფეების მომზადება ადამიანთა უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლისათვის ნიშნავდა მათ აღზრდას ნაციონალურ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში აქტიური მონაწილეობისათვის, ქართველი მშრომელი ხალხის ნაციონალური და სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლისათვის. გოგებაშვილი მოითხოვდა, რომ სკოლას მეო-

¹ რჩ. ნაწერები. II, 354—355.

² იქვე. 62.

რედ შეექმნა მოზარდი ადამიანი, ე. ი. ხელახლა აღეზარდა ანუ გარდაექმნა იგი მაღალი იდეურობისა და სოციალურ-პოლიტიკურ მისწრაფებათა სულისკვეთებით.

პირველი ძირითადი პირობა იმისა, რომ სკოლამ წარმატებით შეასრულოს თავისი ამოცანები არის მისი მტკიცე კავშირი ხალხთან. ეს აზრი წითელი ზოლივით გასდევს გოგებაშვილის ყველა შრომას სკოლის შესახებ. სკოლა უნდა ცხოვრობდეს ხალხის სიცოცხლით, ის უნდა ამალვებდეს ხალხის კულტურის საერთო დონეს, მის მორალს და მონაწილეობდეს ყოველი საზოგადოებრივი ღონისძიების გატარებაში. ამ მხრივ სკოლა, გოგებაშვილის აზრით, საქმიანად უნდა იბრძოდეს მოზარდილთა შორის წერა-კითხვის უცოდინარობის ლიკვიდაციისათვის, იწვევდეს და მეთაურობდეს ხალხის ინიციატივას საკვირაო სკოლების მოწყობისათვის, იწერდეს და ავრცელებდეს გაზეთებს, წიგნებს და ჟურნალებს, აარსებდეს ბიბლიოთეკებს, მართავდეს მოხალისეთა სპექტაკლებს, ატარებდეს საუბრებსა და ლექციებს ყოფა-ცხოვრების, ჰიგიენის, ჯანმრთელობის დაცვისა და ცრუმორწმუნეობასთან ბრძოლისა და ძველი ყოფა-ცხოვრების გარდაქმნის საკითხებზე.

მეორე ძირითად პირობად სკოლის წარმატებისა იაკობ გოგებაშვილს მიაჩნია სწავლების მშობლიური ენა. ყველა საგნის სწავლება დედაენაზე აუცილებელია არა მარტო სწავლა-განათლების მაღალი ხარისხისათვის, არამედ ის აუცილებელია აგრეთვე ხალხთან სკოლის დაახლოებისათვის, მათი ურთიერთ გაგებისათვის. „ყველა სკოლა, განსაკუთრებით სახალხო, დედა-ენაზე უნდა იყოს დაფუძნებული — წერს გოგებაშვილი — დედა-ენით უნდა საზრდოობდეს, მით უნდა ხარობდეს. დედა-ენა სულია სკოლისა. თვით, ლატაკი სკოლა მძლავრია, როცა მას ხალხში ფესვები აქვს გადგმული დედაენის შუამავლობით. თვით უმთავრესი, ყოველი მხრით შემ-

კული სკოლა უძლურია, როცა ამ ნიადაგს მოკლებულია¹. წინამძღვრიანთეარის კერძო, სასოფლო-სამეურნეო სკოლა, რომელშიც სწავლება მიმდინარეობდა მშობლიურ, ქართულ ენაზე, გოგებაშვილს მიაჩნდა იმის ნიმუშად და მაგალითად, თუ რა შესანიშნავ წარმატებებს აღწევს მშობლიურ ენაზე მომუშავე სკოლა როგორც საერთო განათლების, ისე პრაქტიკული, შრომითი ცხოვრებისათვის მოსწავლეთა მომზადების დარგში.

სკოლას მხოლოდ მაშინ შეუძლია მოახდინოს ხალხზე აღმზრდელობითი და საგანმანათლებლო გავლენა და „თვითონაც განიცადოს ხალხის ცხოვრების სასიცოცხლო გავლენა“, როცა იგი ამ ხალხის ენაზე მუშაობს. ასეთი ურთიერთ-ზეგავლენა სკოლისა და ხალხისა იაკობ გოგებაშვილს მიაჩნდა მათი მჭიდრო კავშირისა და ურთიერთსარგებლობის აუცილებელ პირობად.

მაგრამ მშობლიური ენის როლი სკოლაში ამით არ ამოიწურება. „პედაგოგია დაბეჯითებით მოითხოვს უმჭიდროეს კავშირს დაწყებითი სკოლის საგნებს შორის“, წერს იაკობ გოგებაშვილი² და ამ კავშირის ყველაზე უფრო რეალურ საფუძვლად მას მიაჩნდა დედაენა, როგორც დაწყებითი სკოლის ძირითადი საგანი. მშობლიურ ენას ის აკისრებს აგრეთვე ახალგაზრდობის პატრიოტული აღზრდის ამოცანას. მან ქარგად იცის, რომ სიყვარული ხალხისა და სამშობლოსადმი იზრდება უმთავრესად გაკვეთილებზე, სამეცნიერო საგნების სწავლების პროცესში, მაგრამ ყველაზე უფრო მეტ მასალას ამ მიზნით იძლევა მშობლიური ენისა და ლიტერატურის, ისტორიისა და გეოგრაფიის გაკვეთილები. დიდია ამ საგნების სერიოზული შესწავლის პატრიოტული მნიშვნელობა, მაგრამ უფრო იზრდება იგი მაშინ, როცა ეს საგნები მშობლიურ

¹ რჩ. ნაწერები, II, 70.

² Государственный язык в грузинской начальной школе. 20. 1905; ტ. II, 423.

ენაზე ისწავლება. ამას გარდა იაკობ გოგებაშვილის აზრით, ქართული სკოლა უნდა ყოფილიყო „პედაგოგიურად განწყობილი სასწავლებელი, სადაც საზოგადო განათლების გარდა ჯეროვანი ადგილი უნდა ჰქონოდა ყოველს იმას, რაცა ზრდის ჰოწაფეებში ქართულს სულსა და გულს და ამკობს მათ ყოველი ეროვნული ღირსებითა, თავიანთ ენაზე და... სახალხო სკოლა ამავე დროს უკეთესი ღონისძიებაა ჩვენის ვინაობის აღდგენისათვის“¹. ამ კეთილშობილ ამოცანას სახალხო სკოლა, გოგებაშვილის აზრით, უფრო მეტი წარჩინებით შეასრულებს მშობლიურ ენაზე სწავლების დროს.

მესამე ძირითად პირობად სკოლის წარმატებისა იაკობ გოგებაშვილს მიაჩნია მთელი მისი საგანმანათლებლო და აღმზრდელობითი მუშაობის აგება მტკიცე პედაგოგიურ საფუძვლებზე. ის მოითხოვდა: „შკოლამ არ გადაუხვიოს ჭეშმარიტ პედაგოგიურ გზიდან და მტკიცედ აღასრულოს შკოლის ნამდვილი მოვალეობა“². სკოლის ჭეშმარიტ პედაგოგიურ ვზად იაკობი აღიარებდა სკოლის მიერ თავისი დანიშნულების კარგად ცოდნას და სასწავლო გეგმებისა და პროგრამების ხუსტად შეფარდებას ამ დანიშნულებისადმი, სასწავლო პროცესის აგებას პედაგოგიურ და ფსიქოლოგიურ საფუძველზე. გაკვეთილის მეცნიერულ გეგმიანობას, მუდმივ ზრუნვას მასწავლებელთა კვალიფიკაციის ამაღლებაზე, მონაწილეობას მოსახლეობის პრაქტიკულ, სამეურნეო მუშაობაში.

პარალელურად დაწყებითი სახალხო სკოლისა, რომელიც უნდა ყოფილიყო მასობრივი და ემზადებინა ახალგაზრდობა უშუალოდ ცხოვრებისათვის, იაკობ გოგებაშვილი ჯერ 1877 წელს და შემდეგ 1891 წელს მოითხოვდა ქალაქებსა და დიდ

¹ რჩ. ნაწ., II, 270, 167.

² იქვე, 61.

სოფლებში სპეციალური ტიპის დაწყებითი სკოლების დაარსებას საშუალო და პროფესიულ სასწავლებელთათვის ბავშვების მოსამზადებლად. ასეთი მოსამზადებელი დაწყებითი სკოლის პროგრამა უფრო ფართო უნდა ყოფილიყო ვიდრე მასობრივი, ნორმალური დაწყებითი სკოლისა. გარდა ამ უკანასკნელის სასწავლო საგნებისა, მოსამზადებელი დაწყებითი სკოლის სასწავლო გეგმაში განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიქცეოდა რუსული ენის უფრო ღრმად შესწავლას, რამდენადაც რუსული ენა იყო ოფიციალური საშუალო სკოლისა და პროფესიული სასწავლებლების სასწავლო ენა. გოგებაშვილი წერდა: „კარგს, პედაგოგიურად მოწყობილ მოსამზადებელს სკოლას, შეუძლიან დიდი სამსახური გაუწიოს ჩვენს ერს და საზოგადოებასა. მას შეუძლია გახდეს ფართო რეზერვუარად, სამოსწავლო აუზად, საიდანაც ქართველი მოზარდი თაობა იწყებს დენას სხვადასხვა სასწავლებელში და ქართველთ მოსწავლეთა რაოდენობას აიყვანს ჯეროვან სიმრავლემდე“¹.

მაგრამ ეს ღონისძიება არ იყო საკმარისი იმისათვის, რომ ყველა მსურველი შესულიყო საშუალო სასწავლებელში. ქართველი მოსწავლეები, რომელნიც დაამთავრებდნენ კურსს მოსამზადებელ დაწყებით სკოლაში, ყოველთვის ვერ მოხვდებოდნენ საშუალო სასწავლებელში: ზოგჯერ მათ არ მიიღებდნენ „არაკეთილსაიმედო“ პირებად მიჩნევის, ხოლო ზოგჯერ კი რუსულ ენაზე საკონკურსო გამოცდების ჩაბარების შეუძლებლობის გამო. ამასთან იაკობ გოგებაშვილი მშვენივრად გრძნობდა, რომ საშუალო სკოლაში ქართველ მშრომელი ხალხის შვილთა მიღებას გააძნელებდა ამ სკოლის წოდებრივ-კლასობრივი ხასიათი. ის ჯერ კიდევ 1879 წელს აღნიშნავდა, რომ „საშუალო სასწავლებელნი მარტო შეძლებულთათვის არის მისაწვდენი, ე. ი. თავად-აზნაურობისათვის და მოქალაქეობისათვის. ამის გამო მთავრობის მზრუნველობა

¹ რჩ. ნაწ., II, 262, 264.

განათლების შესახებ დღეს აქამომდე მარტო წოდებითა (содомиты) განათლების მზრუნველობას მოასწავებდა და სხვას არაფერს. სხვა დანარჩენი ფრიად დიდძალი ხალხი კი, რომელნიც ქვეყნის კეშმარიტს ღონეს შეადგენს,... უდიდესი ნაწილი ხალხისა, კარდახშულია, მოკლებულია სწავლის სახსარსა“¹. ასე მახვილად ამჩნევდა და ამხელდა გასული საუკუნის 70-იანი წლებიდანვე რუსეთისა და საქართველოს სკოლის კლასობრივ ბუნებას ჩვენი სახელოვანი პედაგოგი და აღიარებდა მას დიდ დაბრკოლებად მშრომელი ხალხის, განსაკუთრებით მუშების, გლეხობისა და წვრილი ხელოსნების შვილთა განათლების საქმეში. ის კარგად ხედავდა, რომ ქართველი ხალხი, რომელიც ორმაგ, ეროვნულსა და სოციალურ ჩაგვრას განიცდიდა მეფის • ხელისუფლებისაგან, ორმაგად იყო შეზღუდული განათლების დარგში და ითვალისწინებდა რა ყოველივე დაბრკოლებასა და სიძნელეს. იაკობ გოგებაშვილი ამბობდა: „მიუცილებლად უნდა ვიქონიოთ ჩვენი საკუთარი საშუალო სასწავლებელი“ ქართულ ენაზე სწავლებით. ის კარგად გრძნობდა, რომ თვითმპყრობელობის შავბნელ ეპოქაში ძნელი იყო ასეთი ქართული სკოლის გახსნის უფლების მიღება, მაგრამ მიუხედავად ამისა მისთვის ბრძოლას არ თვლიდა უნაყოფოდ. მართლაც, ამ ბრძოლას შემდეგ მეთაურობდნენ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ხელმძღვანელები და თუმცა ვერც მათ შესძლეს მიეღოთ უფლება ისეთი ეროვნული საშუალო სასწავლებლის დაარსებისა, რომელზეც ოცნებობდა გოგებაშვილი, მაგრამ მოახერხეს გაეხსნათ ქუთაისსა და თბილისში ორი ქართული საშუალო სასწავლებელი „სათავად-აზნაურო გიმნაზიების“ სახელწოდებით. ძირითადი საგნების სწავლება ამ გიმნაზიებში მიმდინარეობდა ქართულ ენაზე, ლებულობდნენ ყველას, განურჩევლად წოდებისა და, ფაქტიურად, ქართულ ეროვნულ სასწავლებლებს წარმოადგენდნენ.

¹ რჩ. ნაწ.. II, 53, 54.

იაკობ გოგებაშვილის ზემოაღნიშნული მსჯელობა სკოლის შესახებ ეკუთვნოდა მომავალს, ე. ი. მას თუ როგორი უნდა ყოფილიყო სახალხო სკოლა. მაგრამ სინამდვილეში მისი დროის სკოლა ძალიან შორს იყო იმ ამოცანებისაგან, რომელსაც ის სახავდა ახალ თაობათა აღზრდის წინაშე. „ჩვენებურმა სკოლამ — წერდა გოგებაშვილი — არა თუ ვერაფერი ცვლილება ვერ მოახდინა ერის სულიერს ცხოვრებასა და ეკონომიურს ვითარებაში, არამედ ისიც ვერ მოახერხა, რომ უბრალო წერა-კითხვა გაეცრცელებინა ხალხში“¹. მას არ მოსწონდა თავისი თანამედროვე ოფიციალური სკოლა იმისათვის, რომ ის მოწყვეტილი იყო ხალხიდან, მის მოთხოვნილებათაგან როგორც კულტურა-განათლების, ისე სხვა დარგში. წმინდა ნინოს სახელობის ქალთა სასწავლებლის მაგალითზე იაკობი აჩვენებდა სახელმწიფო სკოლების, განსაკუთრებით საშუალო სკოლების უნაყოფოებას და ამტკიცებდა, „უმთავრესი მიზეზი ამ უნაყოფოებისა გახლავთ ის გარემოება, რომ ამ სასწავლებლებს ფეხი არ უდგიათ გამაცხოველებელს ნიადაგზედ. ამ გამაცხოველებელს ნიადაგს შეადგენენ ქართული ფაქტორები: ენა, მწერლობა, ლიტერატურა, გეოგრაფია, ისტორია, ყოფა-ცხოვრება იმ ერისა, რომელთაგანაც გამოდიან მოწაფეები და რომელსაც უნდა დაუბრუნდნენ სწავლის დასრულების შემდეგ ღვაწლიანი ცხოვრებისათვის, ნაყოფიერი არსებობისათვის“². საქართველოს ოფიციალური სკოლის უნაყოფოებას იაკობი ხსნიდა აგრეთვე იმიტაც, რომ სწავლება იქ სწარმოებდა რუსულ და, მაშასადამე, უმრავლესობისათვის გაუგებარ ენაზე, სკოლა არ აძლევდა ბავშვებს საჭირო, სერიოზულ ცოდნას და არ ამზადებდა მათ ცხოვრებისათვის. ქართველ ხალხს არ შეეძლო ასეთი სკოლის შენახვა და იაკობ გოგებაშვილს ეს სრულიად ნორმალურ მოვლენად მიაჩნდა. უფრო მეტიც, ის თანაგრძნობით შეხვდა

¹ რჩ. ნაწ., II. 345.

² იქვე, 100.

ქუთაისის გუბერნიის გლეხობის პროტესტს და გამოსვლებს უნაყოფო სახელმწიფო სკოლების წინააღმდეგ. ამ გუბერნიის მრავალ სოფელში მე-19 საუკუნის 90-იან წლებში გლეხებმა არამც თუ ზურგი შეაქციეს ასეთ სკოლებს, არამედ მოითხოვეს მათი, როგორც უნაყოფო დაწესებულებების; დახურვა. პათ შეწყვიტეს ბავშვების გზავნა სკოლებში და ასაბუთებდნენ ამას იმით, რომ „ბავშვები იქ არაფერს სწავლობენ“.

მეფის ხელისუფლება, როგორც ცნობილია, თავის რუსიფიკატორულ პოლიტიკას პატარა ეროვნებათა შორის ატარებდა სკოლის საშუალებითაც და მართალი იყო გოგებაშვილი როცა წერდა, რომ ნორმალური სკოლა ხდება სრულებით უნაყოფო დაწესებულებად ხალხისათვის „რადგანაც ნორმალური სკოლა სრულიად უარყოფს ქართულს ენას, ქართულს წიგნსა და წერა-კითხვასა, ქართულს მეტყველებასა... იგი ხდება ხალხისათვის ყოვლად გამოუსადეგარ დაწესებულებად... ნორმალური სკოლა, როგორც ანტიპედაგოგიური დაწესებულება ჩვენში, სრულიად უკლავს ყოველს ხალხის ბავშვს, რადგანაც ყველაფერი რაც ბავშვს უყვარს უარყოფილია ამ სკოლაში... სწავლას ისმენს ბავშვი არა იმ ენაზედ, რომელიც ესმის და უყვარს, არამედ სრულიად უცხოზედ, უცნობზედ. საწყალს ორგვარი, სიძნელე აწევს კისერზე — შინაგანი და გარეგანი, აზრი და ენა, და ვერც ერთს ხეირიანად ვერ სძლევს. სკოლა ხდება ბავშვისათვის მძიმე ტვირთად, სატანჯველ რამედ, და ამის გამო, იგი სრულიად ჰკარგავს სწავლის ხალხის საზოგადოდ და რუსული ენისას, კერძოდ“¹. ასე მკაცრად და სამართლიანად წერდა 1904 წელს იაკობ გოგებაშვილი მისი დროის სკოლის შესახებ და ბუნებრივია ასეთ სკოლას ზურგი შეაქცია ქართველმა მოსახლეობამ, განსაკუთრებით იმ ქართველმა ტომებმა, რომლებიც, გოგებაშვილის მართებული შენიშვნით, სხვებზე უფრო მეტად მიისწრაფოდნენ განათლებისაკენ, ხეირიანი სკოლისა-

¹ რჩ. ნაწ., II, 418, 420.

კენ; მათ უნდოდათ რეალური განათლება და ხალხის ინტერესებისათვის გამოსადეგი სკოლა. და იმ დროს, როდესაც ხალხი მოითხოვდა დაეხურათ ყველა ის სკოლა, რომელიც აშკარა მტრულად ეპყრობოდა ქართველი მოსახლეობის ნაციონალურ და სოციალურ ინტერესებს, საქართველოს მრავალ ალაგას გლეხებმა 70-იან წლებში თვითონ აიღეს ინიციატივა მართლა ნორმალურ და საზოგადოებრივად სასარგებლო სკოლების გახსნისა და კიდევ გახსნეს ასეთი სკოლები თავის სახსრებით. იაკობ გოგებაშვილი ყოველნაირად უჭერდა მხარს ამ ინიციატივას. 1879 წელს ის წერდა: „ჩვენ-და საწუგეშოდ ამას შევნიშნავთ, რომ სწავლის გავრცელების და სახსრების მოპოვებისათვის თვითონ ჩვენმა და ბ ა ლ მ ა ხ ა ლ ხ მ ა დიდი თვითმოქმედება გამოიჩინა... თ ა ო ს ნ ო ბ ა ს წ ა ვ ლ ის გ ა ვ რ ც ე ლ ე ბ ის ა თ ვ ის ხ ა ლ ხ შ ი თ ვ ი-თ ო ნ ხ ა ლ ხ მ ა ი ტ ვ ი რ თ ა. ამაში ჩვენ ვხედავთ მომავლისათვის ბევრს საწუგეშოს. დიდი საქმეა, როცა თვითონ ხალხი ცდილობს თავის თავი გაიტანოს... ყოველ-დღე ისმის, რომ აქ და აქ გამართეს სკოლა; დღე-და-დღე ეგ თვითმოქმედება მატულობს კიდევ თუ ხელს არ შეუშლიან“¹.

იაკობ გოგებაშვილი, ილია ჭავჭავაძესა და ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის სხვა ხელმძღვანელებთან ერთად, მეთაურობდა ქართველი ხალხის ბრძოლას ახალი, შრომის სკოლისათვის. სახალხო სკოლის მუშაობის გაუმჯობესებისათვის იაკობ გოგებაშვილს აუცილებლად მიაჩნდა: სწავლების კურსის გაგრძელება 3-დან 5 წლამდე, სასწავლო წლის გაგრძელება (მე-19 ს. მეორე ნახევარში სოფლის სკოლებში სასწავლო წელი ფაქტიურად 5—6 თვით განისაზღვრებოდა. იწყებოდა ნოემბერში, სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოთა დასრულებიდან და მთავრდებოდა აპრილში, ამავე სამუშაოთა დაწყებისას), მტკიცედ დაცვა სწავლების შეგნებულობის, თვალსაჩინოების, თანამიმდევრობისა და სხვა

¹ რჩ. ნაწ., II, 54.

პრინციპებისა, სწავლების მეთოდების გაუმჯობესებისა საერთოდ, კერძოდ კი რუსული ენის სწავლებისა ქართულ სკოლებში, კარგი სახელმძღვანელოების შექმნა, მასწავლებელთა მომზადების გაუმჯობესება და მთელი სკოლის დამკვიდრება მყარ მეცნიერულ-პედაგოგიკურ საფუძველზე.

სკოლის რეფორმა, მისი ქსელის გაშლა და მთელი სასწავლო-აღმზრდელობითი მუშაობის ძირფესვიანი გარდაქმნა გოგებაშვილს მიაჩნდა დიდ სახელმწიფოებრივ საქმედ და მის პრაქტიკულ განხორციელებას შესაძლებლად სთვლიდა მოწინავე რუს საზოგადოებრივობასთან მჭიდრო პოლიტიკურ კონტაქტში და არსებული „უკულმართი ავადმყოფური რეჟიმის“ დამხობით. 1905 წლის რევოლუციის პერიოდში, მოუწოდებდა რა ყველას რევოლუციურ მოძრაობაში აქტიური მონაწილეობისათვის, გოგებაშვილი წერდა: „თავისუფალი სკოლა რუსეთში აუცილებელი გარემოებაა, უსაჭიროესი პირობაა თავისუფალი სკოლისა კავკასიაში. თუ რუსეთში სკოლა დარჩება აწინდელს მონობაში, ჩვენშიც იგივე მონობა შეუცვლელი დარჩება. თუ რუსეთმა ვერ აიცილა თავიდან ეს მომაკვდინებელი სენი, ჩვენშიაც იმძვინვარებს... ამის გამო მოწინავე (კურსივი ავტორისაა—გ. თ.) რუსეთს ყოველთვის მხარი უნდა მიეცეთ, როცა იგი ცდილობს აიცილოს თავიდან რომელიმე სენი, რომელიმე უკულმართი წესწყობილება. ამას მოითხოვს ჩვენი მომავალი ბედნიერება“¹.

იაკობ გოგებაშვილის შეხედულებები სკოლის შესახებ არგანულად არის დაკავშირებული მის შეხედულებებთან მასწავლებლის როლსა და მნიშვნელობაზე ახალ თაობათა აღზრდა-განათლების საქმეში. სკოლის დანიშნულება და ამოცანები; მისი აზრით, სავსებით ემთხვევა მასწავლებლის და-

¹ რ. ნაწ., II, 433.

ნიშნულებასა და ამოცანებს. სკოლა არ არის შენობა, არამედ მასწავლებლის მიერ მასში წარმოებული სასწავლო-აღმზრდელობითი მუშაობა.

მასწავლებლობა საზოგადოების დიდი კულტურული ძალაა. ის არის სახალხო ინტელიგენციის მთავარი ნაწილი და უკეთეს „მკიდრო სულიერი კავშირი ინტელიგენციისა და ხალხს შორის — როგორც წერს გოგებაშვილი — ითვლება ერთ-ერთ დედა-ბოძად ქვეყნის წარმატებისათვის“¹, მასწავლებლობის როლი საკმაოდ ცხადია ამ კავშირის განმტკიცების საქმეში. მასწავლებელი თავისი დაუღალავი კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობით მოსახლეობის ფართო ფენებს შორის, იძლევა ხალხის უანგარო სამსახურის საუკეთესო მაგალითს.

პედაგოგის პირდაპირი დანიშნულება, — ახალ თაობაზე აღზრდა-განათლება, — გოგებაშვილს მიაჩნდა ყველაზე უფრო მაღალ და კეთილშობილ მოწოდებად, ხოლო პედაგოგის შრომა — საზოგადოებრივი მოღვაწეობის ყველაზე უფრო რთულ და საპასუხისმგებლო სახედ. რაც შეეხება, კერძოდ, სოფლის მასწავლებელს, გოგებაშვილი წერდა: „ჩვენ არ ვიცით სხვა ისეთი სამსახური, რომელიც თავის მძალის მნიშვნელობით შეედრებოდეს სოფლის სკოლის მასწავლებლობასა“². ის არა ერთგზის აღნიშნავდა, რომ სოფლის სკოლის მასწავლებელი გარდა თავის პირდაპირი ამოცანისა — ასწავლოს ბავშვებს და ემსახუროს სოფლის სკოლის ზემოაღნიშნულ მიზნებს — ვალდებულია: აწარმოოს მოზრდილთა შორის წერა-კითხვის უცოდინარობის ლიკვიდაცია, ამაგროს კავშირი სკოლასა და ოჯახს შორის, მოაწყოს პატარა ბიბლიოთეკა სკოლასთან და, საერაოდ, შეჰქონდეს წიგნი ხალხის ყოფა-ცხოვრებაში, აწარმოოს საუბრები გლეხებთან კულტურის, ჯანმრთელობის, აგრეთვე რელიგიურ ცრურწმენ-

¹ რჩ. ნაწ., II, 117.

² იქვე, 60.

ნათა და საოჯახო ურთიერთობის საკითხებზე; მასწავლებელი უნდა უღვიძებდეს გლეხებს საკუთარი ადამიანური ღირსების შეგნებას, აცნობდეს ადამიანთა შორის სოციალური უთანასწორობის მიზეზებს და მათ მონურ მდგომარეობას. ამაში გოგებაშვილი ხედავდა საოფლის მასწავლებლის „მაღალ, მძიმე და ძნელ დანიშნულებას“¹ და ამბობდა, რომ „სინდისიანი, ბეჯითი, გონიერი, ზნეობიანი ოსტატი ღირსია დიდის პატივისცემისა ყოველის კაცისაგან, რომელიც გონებით გახსნილი და მიხვედრილია“². მაგრამ ასეთი იდეალური პედაგოგები ცოტა იყო გოგებაშვილის დროს. პედაგოგების დიდი უმრავლესობა ცოდნით და ზნეობით არ ამართლებდა თავის მაღალ დანიშნულებას. დაწყებითი სკოლის ბევრ მასწავლებელს არ შეეძლო სარგებლობა მოწაფეებისათვის განკუთვნილი სახელმძღვანელოებითაც კი და შემთხვევითი არ ყოფილა გოგებაშვილის მოთხოვნა სახელმძღვანელოების შედგენის დროს მხედველობაში მიეღოთ განათლებული, უნარიანი პედაგოგები, ვინაიდან „სახელმძღვანელოს შეხამება მოუშადა ბელ და უნარსმოკლებულ მასწავლებელთადმი ნიშნავს, დასწო იგი საჭირო დონეზე დაბლა“³.

მასწავლებელთა მომზადების გაუმჯობესების მიზნით იაკობ გოგებაშვილი როგორც თეორიულად, ისე მატერიალურად უწყობდა ხელს პედაგოგიურ სასწავლებელთა ორგანიზაციისა და გაფართოების საქმეს. 1879 წელს ის პირველხარისხოვან ამოცანად თვლიდა „სამასწავლებლო სემინარიების გამრავლებას, რომლებიც მოგვეცემდნენ კარგად მომზადებულ კონტინგენტებს ადგილობრივთაგან“⁴. ბევრს წერდა და ლაპარაკობდა იგი გორის და ხონის საოსტატო სემინარიებისა და თბილისის სამასწავლებლო ინსტიტუტის სასწავლო გეგმებისა და პროგრამების გაუმჯობესების საკითხებზე,

¹ რჩ. ნაწ., II, 60.

² Государственный язык в грузинских начальных школах, 49.

³ „Тифлисский вестник“, 1879, № 68, 105 (მოწინავე).

აგრეთვე ქალთა პედაგოგიური სასწავლებლებისა და პედაგოგიკური პერიოდიკის დაარსების აუცილებლობის შესახებ. ის მოითხოვდა პედაგოგიური კლასების გახსნას საშუალო სასწავლებლებთან, პედაგოგიური კურსების, წრეების შექმნასა და სხვა სისტემატურ ღონისძიებათა გატარებას მასწავლებელთა კვალიფიკაციის ასამაღლებლად, მათი ზოგადი და პედაგოგიური ცოდნის, მეთოდოკური დახელოვნების ასამაღლებლად.

გასული საუკუნის 80-იან წლებში საქართველოს პედაგოგიურ სასწავლებლებში (აღნიშნულ სემინარიებსა და ინსტიტუტში) ქართველ მოსწავლეთა რიცხვი შესამჩნევად გაიზარდა. იაკობ გოგებაშვილი სიამოვნებით აღნიშნავდა ამ ფაქტს: „ერთი ძალიან სანუგეშო და საიმედო მოვლენა ჩვენს ცხოვრებაში გახლავთ ისა, რომ ქართველი მოზარდი თაობა ძლიერ ეტანება პედაგოგიურს განათლებას“¹. პედაგოგიური პროფესიისადმი ქართველი ახალგაზრდობის მისწრაფება გოგებაშვილს მიაჩნდა საქართველოში სახალხო განათლების გაშლის ნამდვილ საშუალებად.

მომავალ სახალხო მასწავლებელთა მეცნიერულ-პედაგოგიური მომზადების პარალელურად იაკობ გოგებაშვილი აყენებდა აგრეთვე მათი პოლიტიკური განათლების ამოცანას. ის, როგორც აღვნიშნეთ, მოითხოვდა მასწავლებელთაგან ქვეყნის პოლიტიკური მდგომარეობის ცოდნას, ხალხის მოთხოვნილებების შეგნებას სახელმწიფოებრივი ცხოვრების დარგში და, პირველ ყოვლისა, აქტიურ მონაწილეობას ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობასა და მეფის კოლონიზატორული პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლაში. თუ მოვიგონებთ, რომ იაკობ გოგებაშვილისათვის ყოველი „ქვეშარიტ-პედაგოგიკური არის ქვეშარიტ-პოლიტიკური“, უფრო ნათელი გახდება, რატომ მოითხოვდა იგი პედაგოგიური ფრონტის მუშაკთა ჩაბმას ხალხის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ და რე-

¹ რჩ. ნაწ.: II, 170.

ვოლუტური მოძრაობაში. 1905 წლის რევოლუციის პერიოდში, სიამოვნებით აღნიშნავდა იგი ქართველი ხალხის ფართო მონაწილეობას რევოლუტურ მოძრაობაში, როგორც ამ ხალხის განათლებისა და პოლიტიკური შეგნების შედეგს, და არ ივიწყებდა აღნიშნა განათლების „ერთგულნი და თავდადებული მუშაკნი“.

„ვინ იყვნენ და რა არიან ეს მუშაკნი?“ — კითხულობს იაკობ გოგებაშვილი და უპასუხებს:

„სახალხო სკოლის მასწავლებლნი, უმზავრესად. მხოლოდ მათის წყალობით ქართველი ხალხი დაწინაურდა წიგნის ცოდნაში და ბევრად მეტი მონაწილეობა მიიღო განმათავისუფლებელ მოძრაობაში, ვიდრე კავკასიის სხვა ხალხებმა მიიღეს... დიალ, წამდელი ღვაწლი მიუძღვის სახალხო სკოლების მასწავლებლებს ჩვენი ხალხის განვითარებასა და გამოღვიძებაში“¹.

ამასთან, იაკობ გოგებაშვილს არ ეპარებოდა მხედველობიდან ქალაქის სკოლების ზოგიერთ მასწავლებელთა პოლიტიკური გადაგვარებისა და დეგენერაციის ფაქტები. დაუნდობლად ამხელდა და სასტიკად კიცხავდა ყველა მათგანს პრესაში და საკრებულოებში. ის ქმნიდა საზოგადოებრივ აზრს მეფის რეჟიმთან შეზრდის ყოველგვარი ტენდენციის წინააღმდეგ. ასე, მაგალითად, 1894 წელს, როდესაც თბილისის „მასწავლებელ ქალთა საზოგადოებამ“ უღალატა რა მეცნიერული პედაგოგიკის ზოგიერთ პრინციპს, გააუქმა მშობლიური ენის სწავლება თავის სკოლებში და აშკარად დაადგა კავკასიის სასწავლო ოლქის რეაქციული პოლიტიკის გზას — იაკობ გოგებაშვილმა დაუყოვნებლივ გაილაშქრა ამ საზოგადოების მლიქვნელობის წინააღმდეგ და სპეციალურ წერილში ამის შესახებ წერდა: „მასწავლებელ ქალთა საზოგადოება უნდა იყოს მესვეური პროგრესიულ პედაგოგიაში, სწორე გზის მაჩვენებელი, კეთილი მაგალითის მიმცემი, და არა

რეაქციის და ბიუროკრატის მოსამსახურე, მაამებელი¹.

იაკობ გოგებაშვილს არ დაუტოვებია ყურადღების გარეშე არც მასწავლებელთა უფლებრივ-მატერიალური მდგომარეობის საკითხი. ის არაერთხელ აღნიშნავდა, რომ სახალხო განათლების მრავალი პატიოსანი მუშაკი იღვევება მეფის თვითმპყრობელობისაგან მხოლოდ იმისათვის, რომ ის მონაწილეობდა განმათავისუფლებელ მოძრაობაში და კეთილსინდისიერად ემსახურებოდა თავის ხალხსა და ახალგაზრდობას. ასეთ მასწავლებლებს ხსნიდნენ სამსახურიდან, ატუსაღებდნენ, ასახლებდნენ ჩრდილოეთში ან შიმშილით კლავდნენ. ჩამოთვლის რა სახალხო მასწავლებელთა მრავალმხრივ დამსახურებას, გოგებაშვილი წერს: „სამწუხაროდ, მათ მდგომარეობა ნივთიერი და უფლებრივი პირდაპირ ეწინააღმდეგებოდა ამ ღვაწლსა, ამ დიდს სამსახურს ქვეყნისას... აუწერელია ის გაჭირვება, რომელშიაც ჩაცვივნულან სახალხო სკოლების მასწავლებლები. საქმე იქამდინ მისულა, რომ ბევრს მათგანს ქალამნის ფასიც კი ენატრებოდა და ფეხშიშველა დაიარებოდა. უფრო კიდევ უკიდურესია იმ მასწავლებელთა ცოლ-შვილის მდგომარეობა, რომელნიც ან გადახვეწილი იქნენ ჩრდილოეთში ბიუროკრატის განკარგულებით, ან მსხვერპლად გახდნენ განმათავისუფლებელი მოძრაობისა“².

მეფის ზელისუფლების მიერ საშუალო სასწავლებლებიდან ქართველ მასწავლებელთა აშკარა ღვეწისა და მათი ნაციონალური დისკრიმინაციის საილუსტრაციოდ იაკობ გოგებაშვილს მრავალი ფაქტი მოჰყავს, მაგრამ ყველაზე უფრო დამახასიათებლად ის თვლიდა იმ ფაქტს, რომ მათ არ ანდობდნენ საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სწავლებას, ვინაიდან ამ მეცნიერებათა გამოყენება ცარიზმის საწინააღმდეგო-

¹ რჩ. ნაწ., II, 301 (კურსივი ჩვენია).

² იქვე, ტ. II, 483-4.

პროპაგანდისათვის უფრო ადვილად შეიძლებოდა ვიდრე ზუსტ მეცნიერებათა. ხოლო, თუ სადმე გამონაკლისის სახით, ქართველს ნიშნავდნენ მათემატიკის მასწავლებლებად, — აუცილებლად მეთვალყურეობის დაწესებით.

იაკობ გოგებაშვილი მოითხოვდა მასწავლებელთათვის ხელფასის გადიდებას და იცავდა მათ მატერიალურ ინტერესებს როგორც თეორიულად — პრესაში და ზეპირ-სიტყვიერ გამოსვლებში, ისე პრაქტიკულად — ურთიერთდამხმარე სალაროების, შეწირულებათა და საქველმოქმედო საღამოების ორგანიზაციით. მაგრამ ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან დახმარებად სახალხო მასწავლებელთათვის მას მიაჩნდა მოწინავე ქართველი საზოგადოების მორალურ-პოლიტიკური მხარდაჭერა და გამამხნეებელი სიტყვა.

—

მხაგვრელი შემოქმედება

1. საგაფხვო ლიტერატურის ამოცანები

ი ა კ ო ბ გ ო გ ე ბ ა შ ე ი ლ ის მხატვრული შემოქმედება ღიდაქტიკურ ლიტერატურას მიეკუთვნება. მისი პროზის მიზანი გარკვეული სასწავლო-აღმზრდელობითი ამოცანების მხატვრული გადაჭრაა. ეს ამოცანები განსაზღვრავენ იაკობ ვოგებაშვილის მწერლობის, როგორც იდეურ სამყაროს, ისე მის ესთეტიკურ ფორმებს, მის ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ უ ლ ს ტ ი ლ ს.

ღიდაქტიკური ჟანრის მხატვრული შემოქმედება პირველ ყოვლისა შემეცნებითი ხასიათისაა, მეცნიერული ცოდნისა და პორალის განმტკიცების ფონზე იშლება იგი, მაგრამ ამ დანიშნულების რეალიზება მას შეუძლია მხოლოდ კაზმული სიტყვით, ემოციური სიმახვილით. სხვანაირად იგი არ განსხვავდებოდა მეცნიერებისა და ეთიკისაგან; მხოლოდ შემოქმედების ესთეტიკური ფორმები ქმნის მის სპეციფიკურ სტილს და სწორედ ამით წარმოადგენს იგი მხატვრული ლიტერატურის გარკვეულ დარგს.

ჰ ე გ ე ლ ი წერდა, რომ „ღიდაქტიკური პოეზია არ შეიძლება მივაკუთვნოთ ზელოვნების ნამდვილ ფორმებს“. ამას იმით ასაბუთებდა იგი, რომ ღიდაქტიკურ პოეზიაში იგულისხმება, ერთი მხრით, უკვე მზა შინაარსი და ამის გამო იგი პროზაულ ფორმაში გვეძლევა, ხოლო, მეორე მხრით, მხატვრული იერი, რომელიც მხოლოდ გარეგნულად შეიძლება მიეკრას ამ შინაარსს. ეს, ჰეგელის აზრით, ხდება იმიტომ, რომ ღიდაქტიკურ პოეზიაში მ ხ ა ტ ვ რ უ ლ ი ე რ ს ა და შ ი ნ ა ა რ ს ს შორის არ არის ორგანული კავშირი და ამის

გამო დიდაქტიკურ ლექსში ნამდვილი ხელოვნება შეიძლება იყოს მხოლოდ პერიფერიულად, გარეგნულად; მაგალითად, ზომაში, მაღალფარდოვან სიტყვაში, სახეებში, შედარებებში, მეტ მგრძნობელობაში და საერთოდ ყოველივე იმაში, რაც შინაარსს კი არ ანოყიერებს, არამედ გვერდზე დგას, როგორც დანამატი, იმისათვის, რომ თავისი შედარებითი სიხვედრით სერიოზული და მშრალი დარიგებები მიმზიდველად აქციოს¹.

დიდაქტიკური მწერლობის ზოგიერთი წარმომადგენლის (ჰორაციუსის („Ars poetica“), ვერგილიუსის („Georgica“) და სხვ.) მიმართ, ჰეგელის აზრი შეიძლება მართებულია, მაგრამ საზოგადოდ და პრინციპულად მისი აზრი დიდაქტიკური ლიტერატურის მხატვრული ღირებულების შესახებ სწორი არ არის. ანტიკურ და საშუალო საუკუნეების ეპოქაში შექმნილ დიდაქტიკურ ეპოსსა და ლირიკაში დიდი ესთეტიკური მნიშვნელობის ძეგლები გვხვდება, ამასთან დიდაქტიკური მწერლობის ისტორიამ იცის გამოჩენილ მხატვართა სახელები: რაბლე, ბუალო, გურამიშვილი, ლაფონტენო, კრილოვი, რომელნიც თავის დროსა და გარემოების მიხედვით, უეჭველად მაღალი ხელოვნების მწერალთა რიგს მიეკუთვნებიან. არ შეიძლება აგრეთვე დავივიწყოთ საბავშვო ლიტერატურა, რომელიც არსებითად დიდაქტიკური მწერლობის გარკვეულ დარგს წარმოადგენს. საბავშვო ლიტერატურის ისეთი ნიჭიერი წარმომადგენლები, როგორიც არიან: დეფო, სვიფტი, კამპე, ჟულვერნი, ჩისტიაკოვი, შიომღვიმელი, ანდერსენი, ჩუკოვსკი ჩვენ არ შეგვიძლია მხატვრული სიტყვის ოსტატებად არ მივიჩნიოთ.

დიდაქტიკური პოეზიის დაბალი მხატვრული ღირსების საილუსტრაციოდ ჰეგელი ასახელებს ამ პოეზიის მართლაც პროზაიკულ წარმომადგენლებს: ჰესიოდეს, ლუკრეცი-

¹ Соч., т. XII, 432, 1938.

უსს, ვერგილიუსს, დელილს, მაგრამ ეს ზომ იმას არ ნიშნავს, თითქოს მათი პოეზია გარდაუვალი ნორმაა დიდაქტიკური ლიტერატურისათვის, რომ ამ ლიტერატურის ყოველი წარმომადგენლის შემოქმედებას უნდა ახასიათებდეს შინაარსისა და ფორმის ურთიერთ გათიშვა, ანდა, როგორც ჰეგელი ამბობს, შინაარსისათვის მხატვრული იერის გარედან მიკერება. ამასთან, ჰეგელი იღებს მხოლოდ დიდაქტიკურ პოეზიას, იმ დროს, როცა დიდაქტიკური პროზის მხატვრული სტილი უფრო მდიდარია და ნოყიერი.

დიდაქტიკურ ლიტერატურას დიდი დამსახურება მიუძღვის კაცობრიობის კულტურის წინაშე. მან დიდი როლი ითამაშა ხალხის განათლების, კერძოდ, ახალგაზრდობის სწავლა-აღზრდის საქმეში და მხატვრული აზროვნების განვითარების ისტორიაში. დიდაქტიკურ ლიტერატურას კაზმული სიტყვით შეჰქონდა ხალხში მორალისა და განათლების ახალი პრინციპები. დიდაქტიკური ლიტერატურის სწორედ ეს მხარე ჰქონდა მხედველობაში დობროლიუბოვს, როცა წერდა „ცხოვრებაში გადასულ დიდაქტიზმზე“, რომელიც სიმართლისა და სიკეთის გრძნობით ენერგიას მატებს ამ ცხოვრებას. ამასვე გულისხმობდა მაქსიმ გორკიცი: „მე არ ვიცი დიდაქტიკას მოკლებული ხელოვნება და არ ვფიქრობ, დიდაქტიკას შეეძლოს, შეამციროს ძალა ხელოვნების გავლენისა მკითხველის წარმოსახვაზე, გონებაზე და ნებისყოფაზე“¹.

არავის შეუძლია იდაოს იმის შესახებ, რომ დიდაქტიზმის იდეა წარმოადგენს საერთო მხატვრული ლიტერატურის უდიდეს მამოძრავებელ ფაქტორს. ხოლო არ არის სწორი, როცა მთელ მხატვრულ ლიტერატურას დიდაქტიკურ ლიტერატურად აცხადებენ და მათ შორის განსხვავებას ვერ ხედავენ. ასეთი შეხედულება არ არის სწორი იმიტომ, რომ იგი, ერთი მხრით, მეტად აფართოებს დიდაქტიკური ლიტერატურის

¹ М. Горький—Публистические статьи, 314.

ვარგლებს, ხოლო, მეორე მხრით, ავიწროებს საერთო მხატვრული ლიტერატურის დანიშნულებას.

დიდაქტიკურ ლიტერატურას არ შეუძლია ისე თავისუფლად მოეპყრას ფაქტის ან იდეის მხატვრულ არეკვლას, როგორც ამას ვხედავთ საერთო ლიტერატურაში. რეალური ურთიერთობის არსი დიდაქტიკურ ლიტერატურაში უფრო პეტი სუვერენობის პრეტენზიით რჩება და არსებითად თვითონ საზღვრავს თავისი გამოვლინების მხატვრულ ფორმებს. თუ საერთო ლიტერატურაში ბევრჯერ მხატვრული სტილის ინტერესი უპარნახებს მწერალს ფაქტი ან იდეა „გადააყენოს“, შეცვალოს ან შეავსოს თავისი ფანტაზიით, რომ ამით ხელოვნების უფრო მაღალ ფორმებს მიაღწიოს, სამაგიეროდ დიდაქტიკურ ნაწარმოებს პირველყოვლისა მოეთხოვება ფაქტის, პერსპექტივის ზუსტად გადმოცემა. ეს აუცილებლობა პართლაც აიძულებს რამდენადმე მწერალს, მიმართოს მხოლოდ იმ მხატვრულ სახეს, იმ ესთეტიკურ ფორმას, რომელიც ფაქტის ან პერსპექტივის არსებით მხარეს დამოუკიდებლად ტოვებს.

ზოგჯერ ეს გარემოება, ე. ი. ფაქტის ან იდეის ზედმიწევნით ზუსტად არეკვლის და გადმოცემის აუცილებლობა, მოითხოვს რა მწერლისაგან განსაზღვრულ მხატვრულ ხერხს, ანელებს ნაწარმოების ემოციურ სიმახვილეს. ასეთი ფაქტები, პართლაც, მოიპოვება ლიტერატურის ისტორიაში, მაგრამ ეს სრულებითაც არ წარმოადგენს დიდაქტიკური ლიტერატურის განუყრელ, მუდმივ თვისებას. არა, ეს, როგორც საერთო მოვლენა, შეიძლება ხდებოდეს მხოლოდ იმ პერიოდში, როდესაც ლიტერატურული კულტურა საერთოდ დაბალია, ანდა როგორც კერძო მოვლენა — იმ შემთხვევებში, როდესაც თვითონ მწერალი დგას ლიტერატურული კულტურის დაბალ საფეხურზე.

იმისათვის, რომ ამაღლდეს დიდაქტიკური მწერლობის ესთეტიკური ღირებულება, განვითარდეს მისი მხატვრული სტილი, — საჭიროა ამაღლდეს ლიტერატურული კულტურა

საერთოდ და კერძოდ კი ამ მწერლობის წარმომადგენელთა პირადი ლიტერატურული კულტურა და ოსტატობა. უკეთეს დიდაქტიკური ინაწარმოების საგნის ზუსტი ასახვა განსაზღვრავს მწერლის მხატვრული აზროვნების სახესა და ხერხებს, — საჭიროა მწერალი ისე ფართოდ ფლობდეს აზროვნების ამ მხატვრულ სახეებს და არეკვლის ესთეტიკურ ხერხებს, რომ იგი საერთოდ არ ისაზღვრებოდეს ერთი ან რომელიმე მათგანით. დიდაქტიკური მწერლობის მხატვრული სტილი ბევრით არის დამოკიდებული თვით მწერლის მხატვრულ ინტუიციასზე; მის ლიტერატურულ ოსტატობასა და ხელოვნებაზე.

იაკობ გოგებაშვილის მხატვრული შემოქმედების განხილვამდე საჭიროა ძალიან მოკლედ შევეხოთ მის დამოკიდებულებას საბავშვო ლიტერატურისადმი. საჭიროა ჯერ გავითვალისწინოთ, რა ამოცანებს უსახავდა იგი საბავშვო ლიტერატურას, როგორც პედაგოგი და ლიტერატურის კრიტიკოსი, და შემდეგ გავარკვიოთ, რა გზით კრიდა იგი ამ ამოცანებს, როგორც საბავშვო მწერალი.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ იაკობ გოგებაშვილი მატერიალისტური ესთეტიკის მიმდევარია. ამ თვალსაზრისით წყვეტს იგი საბავშვო ლიტერატურის საერთო დანიშნულებას.

საბავშვო ლიტერატურის ამოცანები, მისი აზრით, ბავშვთა საზოგადოებრივი აღზრდის საერთო მიზნებიდან გამომდინარეობს. უკეთეს ბავშვთა აღზრდის მიზნები მათ ყოველმხრივ განვითარებასა და თეორიულ-პრაქტიკული ცოდნით შეიარაღებაში მდგომარეობს, საბავშვო ლიტერატურაც უმთავრეს მიზნად უნდა ისახავდეს ახალგაზრდობის ზოგადი კულტურ-

რის ამ აღლეზას, მის მომზადებას ფართო საზოგადოებრივი მოღვაწეობისათვის. „საყმაწვილო ლიტერატურას, — წერს იაკობი, — დიდი მნიშვნელობა აქვს ერის ცხოვრებაში, მის წარმატებაში. ეს არის საუკეთესო საძირკველი, რომელზედაც შენდება მთელი ლიტერატურა და მეცნიერება ხალხისა“. საბავშვო მწერლობა „ბევრ სიკეთეს დათესავს მოზარდ თაობაში, ბევრ მაღალს აზრს ჩანერგავს მის გონებაში. ბევრი კეთილშობილური, ჰუმანიური მისწრაფებით შეამკობს და სხვა ფაქტორებთან ერთად სამშობლოს მოუმიზანებს ბევრს მხნეს და გულწრფელს მამულისშვილსა“².

იაკობ გოგებაშვილი მშვენიერად გრძნობდა, რომ ადრეული პერიოდის განცდები ქმნიან იმ ნიადაგს, რომელზეც შენდება მომავალი მისწრაფებანი და აზრის მიმართულება. ის იმოწმებს გოეთეს სიტყვებს „არავის არ შეუძლია განთავისუფლდეს პატარაობის დროის შთაბეჭდილებათაგან“, იმ აზრის დასაბუთებისათვის, რომ ბავშვობის პერიოდი განსაკუთრებული და ყველა სხვა პერიოდზე უფრო რთულია. ამიტომ მთელი საზოგადოება უნდა იყოს დაინტერესებული, რომ მომავალი თაობის აღზრდა თავიდანვე იქნეს დამკვიდრებული მეცნიერულ საფუძველზე. საბავშვო ჟურნალის „ნობათის“ გამოსვლას (1883 წ.) იაკობი თვლიდა ჩვენი ხალხის წარმატებისა და წინმსვლელობის ნიშნად, საზოგადოების სასახლო საქმედ. ასევე შეხვდა იგი „ჯეჯილის“ გამოსვლას (1889 წ.), რასაც „დიდი ნაკლის შევსებად“ მიიჩნევდა, სრულიად დარწმუნებული, რომ ეს ჟურნალი ხელს შეუწყობდა ჩვენი ახალთაობის გონებრივ განათლებასა და ზნეობრივ განვითარებას.

საბავშვო ლიტერატურა იაკობ გოგებაშვილს მიაჩნდა ახალი თაობის საუკეთესო აღმზრდელად ადრეული ასაკიდანვე. ბავშვს ესაქიროება ენის შესწავლა, სწორი მეტყველების

² რჩ. ნაწ. რეზი, II, 169—170, 1940.

დაწყება, — უკითხეთ მას კარგი საბავშვო წიგნები, ასმინეთ სწორი ლიტერატურული საუბარი, და ეს იქნება მისთვის ენის საუკეთესო მასწავლებელი. ბავშვს ესაჭიროება აზროვნების განვითარება, მსჯელობის უნარის გამომუშავება — უკითხეთ მას კარგი საბავშვო წიგნები, აუხსენით და გააგებინეთ წაკითხულის შინაარსი და ეს იქნება მისი აზროვნების განვითარების საუკეთესო საშუალება. გოგებაშვილი სრულიად სამართლიანად ფიქრობს, რომ ბავშვს არ შეუძლია თავიდანვე დაიწყოს სამეცნიერო წიგნებისა და საერთო მხატვრული ლიტერატურის კითხვა, ადრეული ასაკის ბავშვთა ცოდნასა და მეცნიერულ-მხატვრულ აზროვნებას შორის კარგი მანძილია, „მათ შორის მოზრდილი ხევი ძევს“, საჭიროა ხიდი და ამ ხიდად და „საუკეთესო ხიდადაც“ — იაკობ გოგებაშვილს პირველ ყოვლისა საბავშვო ლიტერატურა მიაჩნია.

„თუ თქვენს შვილს, — წერს იაკობი, — პატარაობისასვე მარჯვედ დაწერილი საბავშვო ნაწარმოებნი მიიზიდავენ თავისაკენ, აგრძნობინებენ სიამოვნებას, გულს საამურად უღელავენ და კითხვის მოთხოვნილებას უღვივებენ და უმტკიცებენ, იცოდეთ, რომ თქვენ გეზრდებათ ყრმა, რომელიც დიდობაში გამოიჩენს დაუღალავს გონებითს მოქმედებას, რომლისათვისაც ჭკუის მოძრაობა, ვარჯიშობა, წიგნის კითხვა, აზროვნება, მსჯელობა იქნება ისეთივე მიუცილებელი ყოველდღიური საჭიროება, როგორიც არის წყალი თევზისათვის, ჰაერი ფილტვებისათვის“¹.

საბავშვო მწერლობის ამ დიდი საზოგადოებრივი ფუნქციის ესოდენ ნათლად შეგნება ავალებდა იაკობ გოგებაშვილს, განსაკუთრებული პასუხისმგებლობით მოჰკიდებოდა მას და ყოველი საბავშვო მწერლისათვის მოეთხოვა ბავშვის ინტერესების, მისი განცდების თავისებურებათა და საერთოდ ბავშვის ბუნების დრმა და ყოველმხრივი ცოდნა.

¹ რჩ. ნაჩეობი, II, 169, 1940.

იაკობ გოგებაშვილის მოღვაწეობის პირველ ხანებში საკმაოდ გავრცელებული იყო ისეთი ყალბი შეხედულება საბავშვო ლიტერატურის შესახებ, თითქოს საბავშვო მწერლობა ყველაზე ადვილი და თანაც ნაკლებ საპასუხისმგებლო დარგია. მართლაც, ბევრი უნიჭო კალმოსანი გათამამდა ამ სიყალბით და გაბედულად „შეუღდა“ საბავშვო მწერლობას. ზოლო ბევრი იყო ისეთი შემთხვევა, როდესაც საერთო, მხატვრულ შემოქმედებაში დამარცხებული, სუსტი მწერალი თავშესაფარს საბავშვო ლიტერატურაში ეძებდა. ამ გარემოებამ ძალიან დასწია საბავშვო მწერლობის ღირსება, დაუკარგა მას ავტორიტეტი და შეუწეა მკითხველზე იდეურ-ესთეტიკური ზემოქმედების ძალა. სწორედ ყოველი ასეთი საბავშვო ლიტერატურული ნაწარმოები მიაჩნდა პ ი ს ა რ ე ვ ს „სამარცხინო უქმადყოფნის უზნეო და ბილწ პროდუქტად“, რომელიც „საზოგადოებაზე უფრო მავნე გავლენას ახდენს, ვიდრე ყველაზე მეტად ბინძური და ფრანგული ფაბრიკაციის ფუყე რომანები“¹. სწორედ ასეთი საბავშვო ლიტერატურა ჰქონდა მხედველობაში მას როცა ლაპარაკობდა, რომ „საბავშვო ლიტერატურა არის საერთო ლიტერატურის საცოდავი, ყალბი და სრულიად ხელოვნური დარგი“². მართლაც, ასეთ საბავშვო მწერლობას არ შეეძლო „შეეცვალა ბავშვებზე პატიოსანი, შრომითი ცხოვრების ზეგავლენა“, როგორც სამართლიანად წერს დ. პ ი ს ა რ ე ვ ი. მაგრამ ის არ იყო მართალი, როდესაც თავისი დროის საბავშვო ლიტერატურის უარყოფით მხარეებს ისე ანზოგადებდა, რომ ამ ლიტერატურის მუდმივ და გარდაუვალ თვისებად აღიარებდა და ამის გამო პრინციპულად, ყოველ დროსა და პირობებში, უარყოფდა მას.

იაკობ გოგებაშვილს კარგად ესმის სირთულე და სიძნელე საბავშვო მწერლობისა, რომ ეს დარგი მოღვაწეობისა

¹ Д. И. Пясов, Сочинения IV, 570.

² იქვე, 572.

მოითხოვს დიდ მომზადებას, არა მარტო ლიტერატურული მეცნიერებით შეიარაღებას, არამედ ფსიქოლოგიისა და პედაგოგიკის ფართოდ და ღრმად ცოდნას. იგი სამართლიანად ამბობს, რომ „საბავშვო მოთხრობების წერა მეტად ძნელია და მოითხოვს საფუძვლიან მოსაზრებას, გულისყურის დამყარებას კაი ხნობით და მუყაითი შრომით“¹. მან იცოდა, რომ ბევრ საბავშვო მწერალს არ გააჩნდა ეს თვისებები და, მაშასადამე, მათგან რაიმე ლიტერატურული ღირებულების ნაწარმოები არ შეიქმნებოდა, მაგრამ ამის გამო მას არ უარუყვია საბავშვო ლიტერატურის შესაძლებლობა, პირიქით, დიდ მომავალს უქადდა მას. იაკობ გოგებაშვილი, ქართული საბავშვო ჟურნალების „ნობათისა“ და „ჯეჯილის“ და საერთოდ საბავშვო ლიტერატურის ჩამორჩენილობასა და სისუსტეს საბავშვო მწერლების მოუმზადებლობით ხსნის. ამიტომ იყო, რომ გოგებაშვილი თავის რეცენზიებში, აღნიშნული ჟურნალების შესახებ, საბავშვო ლიტერატურის დანიშნულებასთან ერთად საკმაო სიცხადით არკვევს საბავშვო მწერლის როლსა და მის პასუხისმგებლობას ხალხისა და კერძოდ ახალგაზრდა მკითხველთა წინაშე. იაკობი, როგორც აღვნიშნეთ, მოითხოვდა მათგან ფართო მეცნიერულ განათლებას და ლიტერატურული ხელოვნების ცოდნას, „ევროპიული ტალანტებისა და მეცნიერების ნაწარმოებთა შესწავლას“.

საბავშვო მწერალმა და საბავშვო ლიტერატურამ ჩვენი ნორჩი თაობა პირველ ყოვლისა უნდა აღზარდოს მეცნიერულად, მაგრამ „ბავშვებში, — წერს იაკობი, — ჰუმანიური მხარე, კაცთმოყვარეობაც ძლიერია და ყოველმა საბავშვო მწერალმა უნდა აძლიოს შემთხვევა ბავშვებს აღმოაჩინონ ეს საუკეთესო მხარე თავიანთ ბუნებაში და დაბადონ პატარა მკითხველში სურვილი მიბაძვისა“². ბავშვის ბუნ-

¹ რჩ. ნაწარები, II, 176—177.

² იქვე, 187.

ნების საუკეთესო მხარეების აღმოჩენა — მეტად რთული და მძიმე ამოცანაა. ეს ამოცანა დააყენა იაკობ გოგებაშვილმა საბავშვო მწერლის წინაშე და მართლაც მისი გადაჭრა მხოლოდ მოწინავე მეცნიერებით შეიარაღებულ, მწერლობის ნიჭით დაჯილდოებულ და მაღალი მხატვრული აზროვნების მქონე მწერალს შეუძლია.

ბავშვის ბუნების საუკეთესო მხარეების აღმოჩენა პირველ ყოვლისა გულისხმობს იმას, რომ ეს საუკეთესო მხარეები მის ბუნებაში არსებობს როგორც ფაქტი ან შესაძლებლობა. მხატვრული ლიტერატურა ამ მხრივ უნდა ითვალისწინებდეს სამ გარემოებას: პირველი — როდესაც ბავშვის ბუნებაში, აღზრდის პროცესის შედეგად, უკვე შემუშავებულია საუკეთესო მხარეები, — ამ შემთხვევაში მხატვრული ლიტერატურის ამოცანაა განავითაროს ეს მხარეები და გაზადოს იგი მისაბამ ობიექტად სხვებისათვის, მეორე — როდესაც ეს საუკეთესო მხარეები არ არსებობს ბავშვის ბუნებაში, — ამ შემთხვევაში მხატვრული ლიტერატურის ამოცანა მათ შექმნასა და გაძლიერებაში მდგომარეობს და მესამე — როდესაც ბავშვის ბუნებაში ცუდი აღზრდის შედეგად, უარყოფითი მხარეები გვაქვს შემუშავებული. ამ შემთხვევაში მხატვრული ლიტერატურის ამოცანას შეადგენს აღკვეთოს მასში უარყოფითი მხარეები და საუკეთესო მხარეები შექმნას.

ამაში მდგომარეობს მხატვრული ლიტერატურისა და პედაგოგიკის, საბავშვო მწერლისა და პედაგოგის ურთიერთდამოკიდებულება და თანამშრომლობა ბავშვის აღზრდის მიმართ, მისი ბუნების გარდაქმნის მიმართ. საბავშვო მწერალმა, უნდა იცოდეს ბავშვი, მისი ბუნება, ფსიქიური არსი, ისე როგორც პედაგოგმა; საბავშვო მწერალი, ისე როგორც პედაგოგი, უნდა იყოს ბავშვის სულის ინიცირი. საბავშვო მწერლისა და პედაგოგის საბოლოო ამოცანა მომავალი თაობის აღზრდის მიმართ პრინციპულ-

ლად ერთგვარია, განსხვავება მხოლოდ მიზნის მიღწევის გზებსა და ფორმებში მდგომარეობს.

იაკობ გოგებაშვილს, როგორც საბავშვო მწერალსა და ლიტერატურის კრიტიკოსს, მშვენიერად ესმის საბავშვო ლიტერატურის გზებისა და მხატვრული ფორმების სპეციფიკურობა. ის გამოდის პატარა მკითხველის აღზრდის ინტერესებიდან, ითვალისწინებს მის ასაკობრივ თავისებურებებს. ესთეტიკურ განვითარებას.

იაკობ გოგებაშვილი რეალისტი მწერალია, მისთვის მთავარია სიმართლის სამსახური. „უკეთესი ღონისძიება კარგი აღზრდისათვის ქეშმარიტებაა, სინამდვილეა“ — ამბობს. იგი და აქედან გამომდინარეც ცხოვრების სინამდვილის სწორად ასახვა მიაჩნია მწერლის ამოცანად. მწერლის მხატვრული სიტყვა უნდა იყოს პირველ ყოვლისა მართალი სიტყვა. მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში შეიძლება ჰქონდეს მწერლის სიტყვას დამაჯერებლობა და ზემოქმედების რეალური ძალა. აზრის ან იდეის გადმოცემისათვის საჭიროა მწერალმა მიაღწიოს ისეთ მხატვრულ ფორმას, რომელიც არ დაარღვევს აზრის (იდეის) სისწორეს, მის სიმართლეს. ეს ეხება ყოველგვარ მხატვრულ ლიტერატურულ ნაწარმოებს, განსაკუთრებით კი საბავშვო თხზულებას. „აზრის დამახინჯება კეთილხმოვანებისათვის ყოველთვის მავნებელია, მეტადრე საბავშვო ნაწერებში“, ამბობს გოგებაშვილი¹. არ შეიძლება რითმზე შეეწიროს აზრი, რეალური იდეა. „პატარა მკითხველი, — განაგრძობს იგი, — მოკლებულია ჯერ რაიმე კრიტიკულს შეხედულებას და თითქმის ერთნაირად ითვისებს კარგსაც და ავსაცა“. ამიტომ მისთვის (პატარა მკითხველისათვის) ძნელია მხატვრული ფორმისადმი დაქვემდებარებული და, მაშასადამე, რამდენიმე გარდაქმნილი შინაარსის ნამდვილი აზრის გაგება. საბავშვო ნაწარმოები, გოგებაშვილის აზრით, მხოლოდ მაშინ აღწევს თავის დანიშნულებას, როდესაც იგი „აღვილი“.

¹ რჩ. ნაწერები, II, 184.

ფრიალ ადვილი შესათვისებელია ბავშვისათვის როგორც შინაარსით, ისე ფორმით“¹.

მხატვრული ნაწარმოების მიზანია ემოციური განცდის გამოწვევა, მახვილი შთაბეჭდილების შექმნა. როგორ მიაღწევს ამას მწერალი, კერძოდ საბავშვო მწერალი? იაკობ გოგებაშვილი ფიქრობს, რომ ამ მიზნის მისაღწევად პირველ რიგში უნდა მივმართოთ სამწერლო ენასა და გადმოცემის მეთოდს.

საბავშვო მწერლის ენა, გოგებაშვილის აზრით, უნდა იყოს: **ხალხური, მარტივი** (მსუბუქი), **კეთილხმოვანი, სურათოვანი, მდიდარი**.

ენის **ხალხური** ხასიათი, იაკობის აზრით, ნიშნავს მის ეკუთვნის ხალხის სალაპარაკო ენასთან. ხალხური ენა არის ცოცხალი ენა, რომელსაც ქმნის და ავითარებს თვით ხალხი და რომელიც მისთვის ახლოა და ადვილად გასაგები. საბავშვო მწერლობა, იაკობის მიხედვით, ხალხის ფართო მასებს და მის ახალგაზრდობას უნდა ემსახურებოდეს და, მაშასადამე, მხოლოდ ხალხური ენის საშუალებით შეუძლია მას ამ ამოცანის შესრულება. სამწერლო ენისათვის ხალხური ხასიათის მიცემა, ამგვარად, სრულებითაც არ ნიშნავს ჟარგონის, პროვინციალიზმებისა და საერთოდ რომელიმე კუთხური დიალექტის მიღებას. ასეთ მოვლენებს სალიტერატურო ენის სფეროში სასტიკად ებრძოდა იაკობ გოგებაშვილი და თავის სახელმძღვანელოებში თუ ცალკე მოთხრობებში ხალხური ენის მხოლოდ მოწინავე ფორმებს ხმარობდა.

ენის **სიმარტივე** იაკობს მიაჩნდა ენის სიმსუბუქედ ანუ სიადვილედ. მას, როგორც პედაგოგს, მშვენივრად ესმოდა, რომ ბავშვმა ენის შესწავლა მსუბუქი, ადვილად გასაგები და, მაშასადამე, მარტივი სიტყვებითა და ფორმებით უნდა დაიწყოს. და რამდენადაც საბავშვო ლიტერატურამ ბავშვს ენაც უნდა ასწავლოს და განუვითაროს, იმდენად ეს ლიტე-

¹ რჩ. ნაწერები, II, 185.

რატურა ენობრივად ადვილად გასაგები უნდა იყოს ბავშვებისათვის, იგი უნდა მიმართავდეს მარტივ და მსუბუქ სამეცნიერო ფორმებს.

ენის კეთილხმოვანება, იაკობის აზრით, ყოველგვარი მხატვრული ლიტერატურული ნაწარმოების აუცილებელი პირობაა, მაგრამ საბავშვო მწერლობისათვის საერთოდ, კერძოდ კი პოეზიისათვის, კეთილხმოვანებას იგი ერთ-ერთ გადამწყვეტი მნიშვნელობის ფაქტორად თვლიდა. ლექსის მუსიკალობა, რიტმი, რითმი და მთელი მისი მხატვრული კომპოზიცია ენის კეთილხმოვანების პრინციპზე უნდა იყოს აგებული. ენის კეთილხმოვანება ზრდის და აკეთილშობილებს ბავშვის სმენას, აძლევს მას ესთეტიკურ სიამოვნებას, ამახვილებს მის ინტერესს პოეზიისადმი. ნორჩ თაობას ყველაზე უფრო ლექსი უყვარს. დიდი ყურადღებით ისმენს პატარა ბავშვი კარგ ლექსს, დიდი აღტაცებითაც სწავლობს მას ზეპირად და ყოველთვის მზად არის წაიკითხოს იგი. ლექსი მხატვრული აღზრდის დიდი იარაღია და ამ დანიშნულების შესრულება შეუძლია მხოლოდ კეთილხმოვან ლექსს, ისეთ ლექსს, რომლის ყდერაც არ უნდა განირჩეოდეს მუსიკალური მელოდიისაგან.

ენის სურათოვანობა, უკეთ, სურათოვანი ენა, გოგებაშვილს ესმის როგორც მხატვრული სახეებით მდიდარი ენა. აკაკის „ყმაწვილი და პეპელა“, მოთავსებული პირველად „ნობათში“, ძალიან მოსწონდა იაკობს როგორც „ყოველი ღირსებით შემკული“ ლექსი. ეს ლექსი, იაკობის თქმით, „ადვილად შესათვისებელია ბავშვისათვის როგორც შინაარსით, ისე ფორმით“, რადგანაც „იგი ხატავს სურათს, რომელიც ერთსა და იმავე დროს საზრდოს აძლევს გონებასაც... და გულსაც“¹. ენის სურათოვანობა, ამგვარად, მოითხოვს ლიტერატურული ნაწარმოების როგორც შემეცნებითი დანიშნულების, ისე ემოციური ღირსების

¹ რჩ. ნაწერები, II, 185.

ქოლიანობას, რომელიც გარკვეულ მხატვრულ სახეში პო-
ელობს თავის გამოვლინებას. სურათოვანობა, ანუ, არსები-
თად, სახოვანობა ყოველ ლიტერატურულ ნაწარმოებს უნდა
ახასიათებდეს, მაგრამ გოგებაშვილი განსაკუთრებულ მნიშ-
ვნელობას ანიჭებდა მას საბავშვო ლიტერატურაში, ვინაიდან
მხოლოდ სურათოვან ენას შეუძლია მოზარდთა როგორც გო-
ნებრივი, ისე მორალურ-ესთეტიკური განვითარება და წიგ-
ნის კითხვისადმი ინტერესის გაძლიერება.

ენის ს ი მ დ ი დ რ ე კრებადი ხასიათის ცნებაა. იგი პირ-
ველყოვლისა შეიცავს ლექსიკური მასალის, სიტყვათა მარა-
გის სიუხვეს, ცნებათა გამოხატვის მრავალგვარ ენობრივ
ფორმას, მაგრამ ამასთან ერთად ენის სიმდიდრე გულისხმობს
ყველა იმ თვისებას, რომელიც ზევით გვექონდა მოყვანილი.
ენის ლექსიკურ მარაგს, იაკობის აზრით, უმთავრესად ჰქმნის
ხალხი, და მხოლოდ იმ მწერალს შეუძლია შეიტანოს თავისი
მშობლიური ენის ლექსიკაში სათანადო წვლილი, რომელმაც
კარგად იცის ხალხის ენა. ასეთ მწერლებად პირველ რიგში
იაკობს მიაჩნია ი ლ ი ა ჰ ა ვ ჰ ა ვ ა ძ ე , ა კ ა კ ი წ . ე რ ე თ ე -
ლ ი , რ ა ფ . ე რ ი ს თ ა ვ ი , ე კ . გ ა ბ ა შ ვ ი ლ ი და სხვ. აკა-
კის შესახებ გოგებაშვილი ამბობს, რომ „წევიათი გონების
სიმახვილე და მშვენიერი ცოდნა ხალხური ენისა
შეძლებას აძლევენ აკაკის გაამდიდროს
ჩვენი ლიტერატურა“¹... მტკიცება არ სჭირდება იმ
ჰუმარიტებას, რომ მწერლის ენის სიმდიდრე ლიტერატურის
სიმდიდრეს მოასწავებს. ამასთან იაკობი აფრთხილებს მწერ-
ლებს ენის სიმდიდრედ არ მიიჩნიონ მისი სიმძიმე, „უძრავი“
სიტყვები, მოუქნელი ფორმები, რაც ხშირად ზოგიერთ მწე-
რალს ენის „სიახლის“ დროშით შემოაქვს ლიტერატურაში.
იაკობს ენის უდიდეს ღირსებად მიაჩნია „ცოცხალი მიმდინა-
რეობა აზრებისა“, ეს კი შესაძლებელია არა მძიმე, „უძრავი“
და მოუქნელი ენით, არამედ მარტივი და „მსუბუქი კილო-

¹ რჩ. ნაწერები, II, 186.

თი“, მოქნილი კონსტრუქციით და ლაკონიური ფრაზებით. ენის სურათოვანობითა და მუსიკალური კეთილზმოვანებით.

ახალგაზრდა მკითხველში ემოციური განცდის გამოწვევისა და მასზე მახვილი შთაბეჭდილების მოხდენისათვის, საბავშვო მწერალი, სალიტერატურო ენასთან ერთად, მიმართავს აგრეთვე გადმოცემის სათანადო მეთოდს. როგორი უნდა იყოს ეს მეთოდი, რა მხატვრულ ხერხებს უნდა იყენებდეს საბავშვო მწერალი თავისი ნაწარმოების შინაარსის გადმოსაცემად?

იაკობ გოგებაშვილის აზრით, საბავშვო ნაწარმოების ზეგავლენის ძალა ცოცხალ და მხატვრულ სიტყვაზეა დამოკიდებული. „უამბეთ ბავშვებს ცოცხლად და სურათულად, და თქვენ მათს ნორჩ გულში ჩასახვით ღრმასა და მეტად ნაყოფიერს შთაბეჭდილებასა“, — წერს იგი¹. საბავშვო ნაწარმოების შინაარსის გადმოცემა, ამგვარად, თხრობის წესით ხდება. მაგრამ თხრობა, ანუ „მოთხრობითი ფორმა“, როგორც იაკობი ამბობს, უნდა ერიდოს მოვლენების ან საგნების მშრალად აღწერას და გაჭიანურებულ გადმოცემას. ის წერს, რომ „ბავშვის მოძრავი ბუნება სრულიად ვერ მშვენობს დიდხანს შეჩერებას გრძელის, გაჭიანურებული პლასტიკური სურათების კითხვასა და გაგებაზედ“. მშრალი და გაჭიანურებული აღწერა „ძნელია და ნაკლებად ახალისებს ბავშვსა“, ამიტომ, „ამგვარი აღწერა ნამდვილს ნაკლოვანებას შეადგენს საბავშვო მოთხრობისათვის“².

იაკობ გოგებაშვილისათვის ნათელია, რომ ბავშვი, როგორც მოძრავი ბუნების მქონე არსება, მუდამ მოძრაობსაჲს მიილტვის. ამასთან იაკობი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ადრეული ასაკის ბავშვს ჯერ კიდევ არ შეუძლია მოვლენათა განზოგადება ან საგნის ზოგადი თვისებების გარკვევა. ამ ასაკის ბავშვი კონკრეტული აზროვნების ინდივი-

¹ რჩ. ნაწერები, II, 175.

² იქვე, 176.

დია და მოვლენის ან საგნის კერძო თვისებებს უფრო ადვილად ითვისებს.

იაკობი მოითხოვს, რომ საბავშვო მწერალმა ყოველთვის მხედველობაში იქონიოს ეს მოსაზრებები ბავშვის ბუნებისა და მისი აზროვნების თვისებათა შესახებ და აქედან გამომდინარე აღნიშნავს: „საბავშვო მოთხრობაში პირველი ადგილი უნდა ეკიროს მოქმედების დახატვას, დრამატიზმსა და პლასტიკური აღწერა უნდა იყოს მოკლე და შეეხებოდეს მხოლოდ უმთავრესს საგნის ნაწილებსა“¹. ამის მიღწევისათვის მწერალმა უნდა გამოიყენოს „ანალიტიკური, ინდუქტიური მეთოდი, კონკრეტული, კერძო მოვლენათა დახატვა ბავშვის თვალწინა“². მართალია, ეს მეთოდი იაკობს უმთავრესად საბუნებისმეტყველო-გეოგრაფიულ თხზულებათა წერისათვის მიაჩნია საჭიროდ, მაგრამ იგი საერთოა ადრეული ასაკის ბავშვთათვის. გადმოცემის ანუ თხრობის ეს მეთოდი არსებითად იგივეა, რაც მისივე „ეპიზოდური მეთოდი“ სხვა სახის თხზულებათათვის. მთელი თემის დაშლა უმთავრეს ნაწილებად და ამ ნაწილების გადმოცემა ცალკე ეპიზოდებად წარმოადგენს, იაკობის აზრით, იმ გზას, რომელიც ჰქმნის ბავშვში რეალურ წარმოდგენებს. სწორედ ამ გზით შეიძლება მივმართოთ ბავშვის ცნობიერება განზოგადების უნარისა და განყენებული აზროვნების შემუშავებისაკენ. — ასეთი განყენებული აზროვნება და განზოგადების უნარი ბავშვს უკვე გარკვეულად ემჩნევა სასკოლო პერიოდის დასაწყისშივე და ამიტომ საბავშვო ლიტერატურა, იაკობის აზრით, არ უნდა იზღუდებოდეს პატარა მკითხველებში მხოლოდ კონკრეტული წარმოდგენების შემუშავებით. არაა, საბავშვო ლიტერატურის ამოცანა ამით, ცხადია, არ ისაზღვრება: ნაწარმოების შინაარსის მხატვრული გადმოცემის (თხრო-

¹ რჩ. ნაწერები, II, 176.

² იქვე, 177.

ბის) შედეგად ბავშვს უნდა შეეძლოს გარკვეული დასკვნა „გ ა მ ო ი ყ ვ ა ნ ო ს რეალური, კონკრეტული სურათებისაგან“.

მაგრამ განყენებული, აბსტრაქტული აზროვნების განვითარებას პირველ ყოვლისა უნდა ემსახურებოდეს სასკოლო პერიოდის საბავშვო ლიტერატურა.

იაკობ გოგებაშვილი გულმოდგინედ წერდა ქართული საბავშვო ლიტერატურის შექმნისა და განვითარების საკითხებზე. „ნობათისა“ და „ჯეჯილის“ გამოსვლიდან ის თითქმის ყოველ მათ ნომერს არჩევდა კრიტიკულად, ეკამათებოდა ამ ჟურნალთა ავტორებს და მათ რედაქტორებს საბავშვო პერიოდიკის უკეთ დაყენების მიზნით, „რიგიანს საბავშვო ჟურნალს იმოდენა სიკეთის დათესვა შეუძლია, რომ ამ სიკეთის გაზვიადება შეუძლებელია“, — წერდა იაკობი 1889 წელს „ჯ ე ჯ ი ლ ი ს“ გამოცემის გადაწყვეტილების გამო. ის მოუწოდებდა ქართველ საზოგადოებას უარეყო გულგრილობა პერიოდული ლიტერატურის მიმართ და გადაეჭკია იგი თავის საარსებო მოთხოვნილებად ევროპელ ხალხთა მსგავსად.

იაკობ გოგებაშვილმა მშვენივრად იცოდა, რომ საბავშვო ლიტერატურის არსებობა, ყველაზე უწინარეს, საბავშვო მწერლებზე იყო დამოკიდებული, მწერლებზე, რომლებსაც უნდა შეექმნათ ამ ლიტერატურის შინაარსი და იდეური მიმართულება. ამიტომ იყო, რომ იაკობი საბავშვო მწერლისაგან, გარდა მისი სერიოზული მეცნიერულ-ლიტერატურულ მომზადებისა, მოითხოვს აგრეთვე, რომ მან წეროს დინჯად, მოფიქრებულად, გულისყურით და ყოველი ნაწარმოები, მისი დასრულების შემდეგ, რამდენჯერმე წაიკითხოს და გაასწოროს. ამ მხრივ იგი ურჩევს საბავშვო მწერლებს მიბაძონ გამოჩენილ ლიტერატორებს, „იმისთანა მაღალნიჭიერ ავტორებს, როგორიც იყო გოგოლი, რომელსაც კანონად ჰქონდა რვაჯერ გადაესწორებინა თავისი ყოველი ნაწერი, რვაჯერ თავისავე ხელით გადაეწერა და მხოლოდ მაშინ ეღირო-

სებინა სტამბა, ან ე მი ლ ზ ო ლ ა, ახლანდელი უნიჭიერების ბელეტრისტი საფრანგეთისა, რომელიც ისეთი გულდადებით. გულისყურის დამყარებით ეპყრობა თავის ნაწერებსა, რომ დღეში თურმე მხოლოდ სამს გვერდსა სწერს“¹. იაკობ გოგებაშვილის ეს რჩევა ახლაც აქტუალურია თანამედროვე მწერლებისათვის. თავისთავად ცხადია, რა დიდი მნიშვნელობა ექნება ჩვენი მწერლების ასეთ პასუხისმგებლობას მაღალი ხარისხის ლიტერატურული პროდუქციის შექმნისათვის.

2. თემატიკა

იაკობ გოგებაშვილის მხატვრული შემოქმედების მთავარი მოტივები ახალგაზრდობის სწავლა-განათლების მიზნებიდან გამომდინარეობს. ლიტერატურული შემოქმედების ფორმები აქ, როგორც ვიცით, პედაგოგიკური მეცნიერების ამოცანებს ექვემდებარება და ამასთან დაკავშირებით მისი პროზა, როგორც დიდაქტიკური ლიტერატურის გარკვეული ჟანრი, თავის თემატიკითა და მხატვრული მეთოდით ახალგაზრდობის მეცნიერული განათლებისა და მორალური განვითარების საერთო ამოცანებით განისაზღვრება.

იაკობ გოგებაშვილს არა ერთხელ აღუნიშნავს ის ნათელი ჰემმარიტება, რომ ბავშვის გონებრივი განათლება და ზნეობრივი განვითარება აღზრდის ერთიან პროცესს წარმოადგენს. ამიტომ იგი თავისი მხატვრული თემატიკის შერჩევისა და მისი დამუშავების დროს სწორედ ამ ორი ძირითადი საწყისის მთლიანობას ითვალისწინებს. ორივე ამ საწყისს თავისი ძირითადი ელემენტები გააჩნია, რომლებიც იაკობის თემების სხვადასხვაობაში პოულობენ თავის მხატვრულ გამოვლინებას, როგორც მისი შემოქმედების მოტივები.

¹ რჩ. ნაწერები, II, 177.

რამდენადაც იაკობისათვის სავსებით გარკვეულია, რომ საბავშვო ლიტერატურა ახალი თაობის აღზრდის მიზნებს ემსახურება, იმდენად გარკვეულია აგრეთვე ამ ლიტერატურის თემატიკაც. ყოველი საკითხი, რომლის შესწავლასაც ბავშვის მეცნიერული და მორალური განვითარება შეუძლია, შეიძლება ამავე დროს გახდეს საბავშვო მხატვრული ლიტერატურის თემადაც.

საბავშვო მწერლობის თემები, იაკობის აზრით, პირველ ყოვლისა, უნდა იფალოსწინებდნენ ბუნების, შრომისა და აღდამიანთა საზოგადოების გაცნობას. კონკრეტულად:

1) საბუნებისმეტყველო-ბიოლოგიური ცოდნისა და საზოგადოებრივ-ეკონომიკური განათლებების მიღებას.

2) ხალხის ყოფა-ცხოვრებისა და მორალის შესწავლას.

თემების ასეთი მრავალგვარობის აუცილებლობა იაკობს შემდეგნაირად აქვს დასაბუთებული „ბუნების კარის“ წინასიტყვაობაში:

„დიდი ხანია ნათქვამია: ერთფერობა სიკვდილია, მრავალფერობა სიცოცხლეო. ეს აზრი, მართალი დიდებისათვის, ორკეც და სამკეც მართალია პატარებისათვის, რომელთა ბუნება ითხოვს სხვადასხვაგვარ ჩაბეჭდილებას, სხვადასხვა საზრდოს გონებისას. ამ მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად ჩვენს წიგნს მივეცით მრავალმხროვანი და მრავალფეროვანი სახე პირველდაწყებითის ენციკლოპედიისა და მოვაქციეთ შიგ. მოთხრობანი და წერილები: ბოტანიკური, ზოოლოგიური, ანატომიური, ფსიქოლოგიური, ფიზიკური, ყოფაცხოვრებითი (დრონი წელიწადისანი). გეოგრაფიული, ისტორიული, ბელეტრისტული, მრავალ ლექსებითურთ“¹.

¹ „ბუნების კარი“, 1900, გვ. II.

იაკობმა, როგორც საბავშვო მწერალმა, სწორედ ამ თემატიკაზე ააგო გარდა „ბუნების კარისა“, თავისი „დედაქანა“ და სხვა ცალკეული მოთხრობები. მაგრამ ბავშვთა მიერ ამ თემების უფრო ეფექტიანად შეთვისების მიზნით, ავტორი მათი დამუშავების პარალელურად წერს აგრეთვე მთელ რიგ მოთხრობებს სწავლა-განათლების დიდი პნიშვნელობისა და მისი შეძენის აუცილებლობის საკითხებზე.

მეცნიერული ცოდნის მისაღებად პირველ ყოვლისა საჭიროა მისადმი ინტერესის გაღვივება, სწავლის სურვილის გამოწვევა და განმტკიცება.

ამ სურვილისა და ინტერესის აღზრდა სკოლამდელ ასაკშივე უნდა დაიწყოს, მაგრამ სასკოლო პერიოდში, როდესაც ბავშვი სწავლას იწყებს და გარკვეული შრომითი რეჟიმისა და დაქვემდებარებით სწავლის პირველ სიძნელეებს ხვდება, — უფრო მეტი მუშაობაა საჭირო ინტერესისა და სწავლის სურვილის გასაძლიერებლად. იაკობ გოგებაშვილი, როგორც პედაგოგიკის თეორეტიკოსი, გრძნობს ამ აუცილებლობას და როგორც საბავშვო მწერალი, იშვიათი დაკვირვებით წერს პატარა, მიმზიდველ და საინტერესო საბავშვო მოთხრობებს ამ თემაზე.

ამ მაგალითად, მისი „ვანო და ფრინველები“ ქალაქის სკოლაში სწავლობს პატარა სოფლელი ვანო, რომელმაც პირველად დატოვა დედა და მთელი ოჯახური გარემოცვა, დატოვა სოფელი და სოფლის მეგობრები. ძნელია მისთვის ნაცნობი გარემოს მოშორება, მაგრამ ყველაზე უფრო ძნელი უდედობაა. ყოველივე ამას ტოვებს პატარა ვანო — სწავლისათვის. ხშირად აღონებს მას დედის მოგონება და ავალცრემლიანი იცქირება თავის სოფლისაკენ, მაგრამ ჩიტს, ჰერცხალს და ბუღბუღს მოაქვთ ვანოსთან დედის ამბავი.

ეს ზაყვარელი ფრინველები ატყობინებენ პატარა მოსწავლეს, რომ დედას იგი არასოდეს არ ავიწყდება და ქალაქში გასაგზავნად უქსოვს წინდებს, უკერავს ახალუხს და უკრეფს წითელ ვაშლებს. ვანო მხიარულია, ცდილობს კარგად ისწავლოს და საყვარელი დედა გაახაროს.

იაკობ გოგებაშვილს ასეთი მოთხრობებით სურს შთაუწერგოს პატარა, ახლადამწყეებ მოწაფეებს, რომ სწავლა და ცოდნა ყველაფერზე ძლიერ უნდა იზიდავდეს ახალგაზრდობას. ასეთი მოთხრობებით იგი აფრთხილებს პატარა ბავშვებს, რომ სწავლას სათანადო სიძნელეები ახლავს, მაგრამ ყველა მათგანი ადვილად დასაძლევია, თუ გამოვიჩინთ სწავლის მტკიცე სურვილსა და მონდომებას. ამავე მოთხრობით იაკობ გოგებაშვილი აგონებს ბავშვებს, რომ მშობლებს მუდამ ახსოვთ და ძალიანაც უყვართ ისეთი შვილები, რომლებიც კარგად სწავლობენ. ასეთი ხასიათის მოთხრობები ბლომად აქვს შეტანილი იაკობს თავის „დედა ენასა“ და „ბუნების კარში“ და ყველა მათგანი ემსახურება მოზარდ თაობაში სწავლა-განათლებისადმი ცხოველი ინტერესის გამოწვევასა და განვითარებას.

სწავლა-განათლების დიდი მნიშვნელობა იაკობს მოცემული აქვს არა მარტო მისადმი ინტერესისა და მისწრაფების ფაქტებით, არამედ აგრეთვე უსაქმურობის, ცუდლუტობისა, და სიზარმაცის დამღუპველი შედეგების ნათელი ეპიზოდებით, უცოდინარობისა და ჩამორჩენილობის ნამდვილი სახის გაშიშვლებით და იმ დიდი ზიანის ცხადი გამოვლინებით, რომელიც მოაქვს უწიგნურობას როგორც საზოგადოებისა, ისე პიროვნებისათვის. დაპირისპირება ცოდნისა და უცილობისა და კონტრასტი ნასწავლსა და უსწავლელს შორის ყველგან ისეთი ოსტატობით აქვს გადმოცემული იაკობ გოგებაშვილს, რომ პატარა მკითხველს მკაფიოდ აგრძნობინებს უსწავლელობის სიძულვილს და სწავლის სიყვარულს.

3. ზუნება

რამდენადაც ბავშვის აზროვნების განვითარება კონკრეტული შემეცნებით იწყება, იმდენად გოგებაშვილისათვის ნათელი იყო, რომ ბავშვის ცნობიერება ადრეულ ასაკში კონკრეტული ცოდნით უნდა ვამდიდრდეს. აქედან გამომდინარე, სწავლის პირველი წლებისათვის, როგორ საბუნებისმეტყველო, ისე საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და მორალის საკითხებს, იგი კონკრეტულ მასალასა და საგნობრივ ურთიერთობაზე შლის. ასეთია „დედაენის“ ორივე ნაწილისა და „ჯეჯილის“ მოთხრობების დიდი უმრავლესობა. ეს მოთხრობები, ამდიდრებენ რა ბავშვის კონკრეტულ აზროვნებას, ამავე დროს ამზადებენ მას აბსტრაქტულ აზროვნებაზე გადასასვლელად. სწავლის შემდგომი წლებისათვის, როდესაც ახალგაზრდობა უკვე ასულია აზროვნების მაღალ საფეხურზე, გოგებაშვილს განკუთვნილი აქვს „ბუნების კარი“ და ცალკე გამოცემული მოთხრობები. აზროვნების მაღალი საფეხური, ანუ აბსტრაქტული აზროვნება, მოვლენათა განზოგადებისა და კანონზომიერების წვდომის შესაძლებლობა, პირველ ყოვლისა მეცნიერული ცოდნის შედეგია და რამდენადაც ეს მოთხრობები სწორედ მეცნიერულ ცოდნას უწყობენ ხელს, იმდენად აბსტრაქტულ აზროვნებასაც ანვითარებენ.

საბუნებისმეტყველო-ბიოლოგიური ცოდნისა და საზოგადოებრივ-ეკონომიკური განათლების გამავრცელებელ მოთხრობათა წერის დროს, ისე როგორც ხალხის ყოფა-ცხოვრებასა და მორალის საკითხების დამუშავებისას, ი. გოგებაშვილს ყოველთვის მხედველობაში ჰქონდა, რომ ის არ წერს აღნიშნულ დისციპლინათა სახელმძღვანელო წიგნებს, რომ მისი „დედაენა“ და „ბუნების კარი“ არიან არა აღნიშნულ დისციპლინათა, არამედ მხოლოდ ქართული ენის სახელმძღვანელოები. მას ნათლად ჰქონდა გარკვეული ამ წიგნების მიზანი: სამეცნიერო-მორალური ხასიათის თემების მხატვრუ-

ლად დამუშავება და ამ გზით მოსწავლეთათვის დახმარება ამ თემების შესწავლის საქმეში და თანაც აღნიშნული წიგნების გადაქცევა მშობლიური ენის მიმზიდველ და სახალისო სახელმძღვანელოებად. „ამ მოსაზრების ძალით, — წერს იაკობი, — ჩვენ გვერდი ავუქციეთ ამ წიგნის შედგენის დროს იმისთანა მშრალ საგნებს, როგორიც არის დაწვრილებითი კლასიფიკაცია მცენარეებისა და ცხოველებისა, რომელსაც ბევრი ადგილი უჭირავს ბევრს უცხო სახელმძღვანელოებში. სამაგიეროდ დიდი ყურადღება მივაქციეთ მას, თუ როგორ ცხოვრობს ცხოველი, როგორ იბრძვის არსებობისათვის, რა ადგილი უჭირავს ბუნებაში, რა დამოკიდებულება აქვს სხვა ცხოველებთან და მეტადრე ადამიანთან და თვით თავის სამშობლოსთან (ფრინველების მოგზაურობა, ორაგულის ცხოვრება“¹.

იმ უცხო სახელმძღვანელოდ, რომელშიც, იაკობის თქმით, ბევრი ადგილი უჭირავს მცენარეებისა და ცხოველების დაწვრილებით კლასიფიკაციებს და მათი ანატომიური აგებულების აღწერას, მას, სხვათა შორის, მიაჩნია კ. დ. უშინსკის „დეტსკი მირ“, ქრესტომათია ორ ნაწილად, დაწყებითი სკოლების მე-2 და მე-3 კლასებისათვის. „ბუნების კარის“ შედგენის დროს (1868 წ.) იაკობ გოგებაშვილი, როგორც აღვნიშნეთ, კ. დ. უშინსკის „დეტსკი მირ“-ის უშუალო გავლენას განიცდიდა, როგორც იდეურად, ისე სტრუქტურის მხრივ, მაგრამ მოთხრობების განლაგების, მხატვრული ოსტატობის, სტილის, აგრეთვე ადგილობრივი მასალის შერჩევის თვალსაზრისით, „ბუნების კარი“ ორიგინალური და სრულიად თავისებური წიგნია. „ბუნების კარში“ მოთავსებული მრავალი მოთხრობა ი. გოგებაშვილისა, აგრეთვე თარგმანები, რომლებიც მის მიერ არის შესრულებული, და სახალხო მოთხრობები, იგავ-არაკები და ლექსები, რომ-

¹ „ბუნების კარი“, 1900, გვ. II.

² კ. დ. უშინსკის „Детский Мир“ პირველად გამოვიდა 1861 წელს.

ლებიც იაკობის მიერვეა გადმოკეთებული — ისეთ მხატვრულ საწარმოებთა რიგს მიეკუთვნება,¹ რომლებიც თავისი ესთეტიკური ღირსებითა და ემოციური სიძლიერით ღრმად სწვდებიან კაბუკის სულს, რაღაც ინტიმური სითბო შეაქვთ მის განცდებში და აკეთილშობილებენ მის გრძნობებს. ასეთივე მიმზიდველობის ძალა აქვს გოგებაშვილის „დედა ენას“ და ცალკეულ მოთხრობებს, რომლებიც განსაკუთრებულ სიაშოვნებას პგერის ყოველი ასაკის მკითხველს.

საბუნებისმეტყველო თემები იაკობის მხატვრული ნაწერების ქარბ უმრავლესობას წარმოადგენს. ეს იმიტომ, რომ ბუნების შესწავლა სასკოლო ასაკის ბავშვთა მიერ მას მიაჩნდა ყველაზე უფრო სასარგებლოდ მათი რეალისტური მსოფლმხედველობის შემუშავებისათვის და რომ ბუნების დაპყრობისა და მასზე გაბატონების აუცილებელ პირობად მისი ცოდნაა საჭირო. იაკობი სრულიად სამართლიანად ფიქრობს, რომ ქართველი ხალხის სიღარიბის ერთ-ერთი მიზეზი ბუნებრივ სიმდიდრეთა გამოუყენებლობაა, ეს კი ბუნების არცოდნის შედეგია. „ცოდო არ არის, — წერს იაკობი, — ამისთანა მდიდარი ბუნება, როგორც ჩვენშია, კაცს გარს ერტყას და მისი არაფერი გაეგებოდეს. ძვირფასი საუნჯით სავსე იყოს მამა-პაპური მიწა და მისმა პატრონმა არაფერი იცოდეს მისი“. აქედან გამომდინარე, იაკობის მხატვრული შემოქმედების ერთ-ერთ მიზანს წარმოადგენს ახალგაზრდობის შეიარაღება საბუნებისმეტყველო-რეალური ცოდნით და ამ ცოდნის პრაქტიკული გამოყენების უნარით.

იაკობ გოგებაშვილისათვის ცხადია, რომ საბუნებისმეტყველო თემებზე დაწერილი მოთხრობები მხოლოდ მხატვრული ღირსებით მიაღწევენ თავის მიზანს და ამიტომ იგი გაურბის მოთხრობის თემების მშრალ აღწერილობას. მცირეოდენ შემთხვევათა გამოკლებით, იგი მართლაც აღწევს გარ-

¹ „კონა“. გვ. II, 1900.

კვეულ მხატვრულ ეფექტს მეტად „პროზაული“ თემების და-
მუშავების დროსაც კი. ისეთი ნაკლებ ესთეტიკური თემა, რო-
გორიცაა, „ქიანკველები“ ან „კრიკინა“, იაკობს გარკვეული
მხატვრული სტილით აქვს გადმოცემული. ასავე „პინკა-
რი“ „ბუნების კარიდან“. იაკობი ამ მოთხრობას იწყებს,
ცხადია, არა როგორც ბოტანიკოსი. ის, პირველ ყოვლისა.
ცდილობს მკითხველში აღძრას ინტერესი ამ, აგრეთვე ნაკ-
ლებ ესთეტიკური, მაგრამ შესასწავლად აუცილებელი მცენა-
რისადმი. პირდაპირ თემაზე გადასვლამდე მას სჭირდება პა-
ტარა მხატვრული შესავალი. „სოსოს მაყვალი ძლიერ უყ-
ვარდა“. ის მოუთმენლად ელის მის დამწიფებას. შუა ზაფ-
ხულში მამას ვენახში შეჰყვა და იმ ღობეებს მიაშურა, სა-
დაც მწიფე მაყვალი ეგულებოდა. „მწიფე მაყვალი მართლაც
ბევრი დაუხვდა, მაგრამ, დახე სოსოს უბედურებას! (მაყვალს)
გარშემო სულ მაღალი ჭინჭარი ჰქონდა შემოვლებული“. მაშ,
ჭინჭარს, მოთხრობის საგანს, სოსო ხვდება როგორც „სიძ-
ნელეს პირდაპირი მიზნის მიღწევის საქმეში. აქედან მკი-
თხველის პირველი ინტერესი: როგორ დასძლევს სოსო ამ
სიძნელეს? პატარა სოსო ვერ გაეჭა ჭინჭრის სუსხს და ავ-
ტორი აქედან იწყებს საგნის გაცნობას: სოსოს დაესუსხა ხე-
ლები და ცხვირი, — ეს ერთი თვისება ჭინჭრისა, და შემდეგ
შვილისა და მამის საუბრის ფორმით ავტორი აწვდის მკითხ-
ველს ზოგიერთ ცნობას ჭინჭრის ფიზიოლოგიიდან და მისი
სამეურნეო დანიშნულების შესახებ.

იაკობ გოგებაშვილის მხატვრული თხრობა მიზნად არ
ისახავს შესწავლილი საგნის ყოველმხრივად გაცნობას. საკ-
მარისია, საგნის ან მოვლენის ზოგიერთი, მაგრამ დამახასია-
თებელი თვისების აღნიშვნა, ანდა ზოგად-ტიპობრივის გამო-
ყოფა კერძო დეტალების გარეშე. როგორც პირველ, ისე მეორე
ხერხს იაკობი მიმართავს იმიტომ, რომ ახალგაზრდა მკითხ-
ველს ყველაფერი მზამზარეულად არ მიაწოდოს. მოთხრობამ
საშუალო ასაკის ყმაწვილი გარკვეულ გზაზე უნდა დააყენოს,
მისცეს მას წინასწარი ცოდნა, რომ მან შემდეგ შესძლოს და-

მოუკიდებელი სვლა, დასკვნის გამოყენა. ამიტომ საკმარისია ავტორმა ახალგაზრდა მკითხველს მისცეს საგნის ან მოვლენის კერძო, მაგრამ დამახასიათებელი თვისებები, რომ მან თვითონ შესძლოს ზოგადის მიგნება, ანდა საკმარისია ავტორმა მისცეს ახალგაზრდა მკითხველს საგნის ან მოვლენის ტიპობრივი სახე, რომ მან თვითონ შესძლოს კერძოს გამოყოფა.

იაკობ გოგებაშვილი მოწადინებულია საბუნებისმეტყველო-ბიოლოგიური თემები, შესაძლებლობისამებრ, საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ცხოვრებას დაუკავშიროს და ამით უფრო მეტი ინტერესი გამოიწვიოს მისადმი. მოთხრობა „დეენილი მეგობარი, ანუ ზღარბი“ სწორედ ამგვარად არის დაწერილი. ამ მოთხრობის ძირითადი მიზანი ზღარბის გაცნობაა. იმისათვის, რომ მოთხრობა მშრალ ბიოლოგიურ აღწერას არ დაემსგავსოს, იაკობი იყენებს მასთან დაკავშირებით მეტად საინტერესო ფაბულას და გარკვეული სასოფლო-სამეურნეო ცხოვრების ფონზე შლის მას. მკითხველის ინტერესი სათაურიდანვე იწყება: ზღარბი — მეგობარი, ზღარბი — დეენილი მეგობარი! რატომ ითვლება ზღარბი ადამიანის მეგობრად, და თუ მეგობარია, რატომ არის იგი დეენილი? იაკობი ნამდვილი ხელოვნებით ანვითარებს შინაარსს და მარტივი თხრობით აწვდის პატარა მკითხველს ზღარბის როგორც ბიოლოგიური აგებულებასა და საოცარ თვისებებს, ისე მის როლს სოფლის მეურნეობაში. ძალიან ჩქარა ხდება ნათელი მკითხველისათვის, რატომ არის ზღარბი ჩვენი მეგობარი, როგორ დევნის მას ზოგიერთი ადამიანი თავისი უცოდინარობით და როგორ უნდა მოუუაროთ ამიერიდან ასეთ სასარგებლო ძუძუმწოვარს.

საბუნებისმეტყველო თემების მხატვრული გადმოცემის მთავარ ხერხად იაკობი, უფრო ხშირად, საუბარს მიმართავს, მაგრამ იმ პირობით, რომ საუბრის ერთ-ერთი მოქმედი გმირი უქველად მკითხველის ანალოგი პირია, ე. ი. უკეთუ ავტორს სურს თავის პატარა მკითხველს გააცნოს მაგალითად ნამი,

აუცილებელია ამ თემაზე¹ აგებულ მოთხრობაში ერთ-ერთ სუბიექტად, ან მოქმედ პირად იქნეს გამოყვანილი ისეთივე პირი, რომელსაც ძალიან სურს გაიგოს. სურს უამბონ, თუ რა არის ნამი.

— „კეკე მითხარი. გეთაყვა, საიდან მოდის ნამი? — ჰკითხა კოტემ თავის უფროს დას.

— ნამი ზევიდან ცვივა, — უთხრა კეკემ.

კოტე მიუბრუნდა მამას და ჰკითხა:

— მართლა ნამი ზევიდან ცვივა, მამილო?

მამას გაეცინა.

— არა, შვილო, ეგ ტყუილია, ნამი აი როგორ ჩნდება...

პატარა მკითხველი ისევ დაინტერესებული გაიგოს რა არის ნამი, როგორც კოტე. უკანასკნელთან ერთად ღელავს და განიცდის და მისსავე მსგავსად მონაწილეობს საუბარში მოთხრობის („ნამი“) გმირებთან. მკითხველი, ამგვარად, არ არის პასიური აღმქმელი მოთხრობის სიუჟეტისა და მისი გმირების მოქმედებისა, ის თვითონაა საუბრის ერთ-ერთი ინიციატორი და გრძნობს თავის აქტივობას.

იაკობ გოგებაშვილი მართებულად ამტკიცებს, რომ უმცროსი ასაკის ყმაწვილებს კონკრეტული საგანი უფრო იზიდავს და აინტერესებს, მაგრამ არა ყოველი კონკრეტული, არამედ მხოლოდ ისეთი, რომელსაც „პირდაპირი დამოკიდებულება აქვს ცხოვრებასთან“¹. ამ თითქმის უბრალო დებულებაში მოჩანს იაკობის დიდი ტალანტი და იშვიათი დაკვირვების უნარი. მართლაც, ტრადიციული მტკიცება იმისა, რომ ბავშვს იზიდავს ყოველი კონკრეტული საგანი ან მოვლენა, მოუხედავად მისი ურთიერთობისა ამ უკანასკნელთან, მიუხედავად იმისა, თუ რა კავშირი აქვს ამ საგნებსა და მოვლენებს ბავშვის ყოფასთან, — შეჰველად მცდარი, მიუღებელი აზრია. კონკრეტულის გაგება, როგორც მხოლოდ თვალსაჩინო, საგნობრივი და გარე-

¹ „ბუნების გარი“. ჯგ, II, 1900.

კრძნობებით აღსაქმელი მოვლენისა — გულუბრყვილო და ეულგარული გაგებაა. კონკრეტული, — მოვლენათა ურთიერთობის ან საგნის თვისებათა მთლიანობის რეალური ფორმაა, ცხოვრების მრავალგვარობის ამა თუ იმ სახეს წარმოადგენს იგი და, მაშასადამე, ცოცხალ შინაარსს შეიცავს და სინამდვილესთან არის დაკავშირებული. ცხოვრებისა და ადამიანთა ურთიერთისაგან მოწყვეტილი კონკრეტული არ შეიძლება იყოს „ცოცხალი და რეალური შინაარსისა“ და ამდენად შეუძლებელია მივიჩნიოთ იგი აზროვნებისა და პრაქტიკული სინამდვილის მრავალგვარობის ერთიანობად, ისე როგორც შეუძლებელია ასეთი კონკრეტული იქცეს ახალგაზრდობის ანტერესისა და მიმზიდველობის ობიექტად. ამიტომ საგნებით მართალია იაკობის ზემოთმოყვანილი დებულება შესასწავლი — კონკრეტული საგნის შესახებ.

„ბუნების კარის“ მასალას სწორედ ამ პრინციპით არჩევდა იაკობი: „ჩვენ ვცდილობდით, — წერს იგი, — ყოველი კანყოფილება ისეთი შინაარსით გაგვევსო, რომელიც პასუხს უგებს ყმაწვილს მისთვის საინტერესო საკითხებზე და რომელსაც პირდაპირი კავშირი აქვს ადამიანის, ქართველის ცხოვრებასთან“¹. ჩვენი ავტორის ეს ცდა, როგორც ვიცით. დიდი წარმატებით დამთავრდა. როგორც საკუთარი, ისე ნათარგმნი მოთხრობები იაკობ გოგებაშვილისა მეტად აქტუალურ საგანმანათლებლო ამოცანებს ემხასურებიან და ხელს უწყობენ მკითხველთა საბუნებისმეტყველო ინტერესის განვითარებას.

4. საზოგადოებრივი ჟოფა-ცხოვრება

მეორე წყება იაკობ გოგებაშვილის მოთხრობებისა ჩვენი ხალხის საზოგადოებრივ-ეკონომიური მდგომარეობისა და მისი წარსულის საუკეთესო პერიოდების მხატვრულ ასახვას წარმოადგენს. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში საქართვე-

¹ „ბუნების კარი“, გვ. II, 1900.

ლოს მშრომელი ხალხი გაათვრებულ ბრძოლას აწარმოებდა, ერთი მხრით, შინაგანი მტრის, თავადაზნაურობისა და ბურჟუაზიის, წინააღმდეგ, ხოლო მეორე მხრით, ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის სახით—მეფის რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ. ჩვენი ქვეყნის საუკეთესო წარმომადგენლები ხელმძღვანელობდნენ ამ ბრძოლას ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით. იაკობ გოგებაშვილი ხალხთან იყო ამ ბრძოლაში. ის აფხიზლებდა თავის სამშობლოს, ზრდიდა მის ახალგაზრდობას, როგორც შინაურ ექსპლოატატორთა, ისე ნაციონალურ-პოლიტიკური მონობის წინააღმდეგ შეურიგებელი ბრძოლის სულისკვეთებით.

იაკობი მთელ რიგ მოთხრობებში აღგვიწერს XIX ს. ქართული ოჯახის უმწეო ეკონომიურ მდგომარეობას, სიღარიბეს, უუფლებობას და შრომის დამონების სხვადასხვა სახეს, მაგრამ ამ სოციალური ხასიათის მოთხრობებში პირველი ადგილი საქართველოს ისტორიულ თემებს უჭირავს. ეს გასაგებიცაა. იაკობ გოგებაშვილს, როგორც ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გამოჩენილ წარმომადგენელს, სურდა ჩვენი თაობა პატრიოტულ-დემოკრატიული სულისკვეთებით აღეზარდა, სურდა, როგორც აღვნიშნეთ, ჩაენერგა მისთვის მეფის კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლის იდეები და საამისო მასალას იგი პირველ ყოვლისა ხალხის ისტორიაში პოულობდა.

იაკობ გოგებაშვილი, ისე როგორც ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი და ქართველი ხალხის სხვა დიდი მოამაგენი, საქართველოს წარსულს მეტად აქტუალურ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. ხალხის ისტორიას ისინი იყენებდნენ თავისი დროის სახელმწიფოებრივი ამოცანების გადასაჭრელად. ერთ-ერთ საამისო ხერხად იყენებდნენ საქართველოს წარსულიდან რომელიმე ღირსშესანიშნავი პერიოდის მიღწევათა ან გამოჩენილ მოღვაწეთა როგორც საზოგადოებრივ, ისე კერძო თვისებებისა და ღირსების კაზმულ ფერებში აღწერას და წარმტაც დახასიათებას. ხშირად ეს აღწერა ან დახასია-

თება წარმოებდა იდეალურ ტონებში და შეიძლება აჭარბებ-
 და ამ მოღვაწის შესახებ დარჩენილ უტყუარ, ისტორიულ
 ცნობებს, მაგრამ ეს კეთდებოდა სრულიად შეგნებულად.
 ჩვენს მწერლებს ამით სურდათ დაენახებინათ რუსეთის მე-
 ჯისა და კაპიტალის მონობაში მყოფი ქართველი ხალხისა-
 თვის „რანი ვიყავით გუშინ“ და რანი ვართ დღეს, რომ ასე-
 თი მიმზიდველი წარსულის მქონე და თავის
 სუფლებს მოყვარულ ხალხს არ შეუძლია
 შეურიგდეს მონობასა და ჩაგვრას, რომ მან
 უნდა მიჰბადოს თავის ეროვნულ გმირებს და დიდ მოღვა-
 წეებს და „კვლავ აღიდგინოს დიდების დღენი“. ილია ჭავჭა-
 ვაძეს, აკაკი წერეთელს, იაკობ გოგებაშვილს და მათ სახე-
 ლოვან პლეადას სურდა იდეალური წარსული დაე-
 პირისპირებინათ თავისი პერიოდის დაძაბუ-
 ნებულ აწმყოსათვის და ცხოველი კონტრასტის
 შექმნით აემხედრებინათ ჩვენი ხალხი მის ღირ-
 სებათა დამამცირებელი სამეფო რეჟიმის
 წინააღმდეგ. თორნიკე ერისთავის, დავით აღმაშე-
 ნებლის, თამარ მეფის, გიორგი სააკაძის, ერეკლე მეორის
 და სხვა ისტორიულ პირთა მიმზიდველი სახეების შექმნით,
 აღნიშნული ქართველი მწერლების განზრახვა იყო მათი სა-
 გმირო საქმეებისა და სახელმწიფოზე ჭეშმარიტი ზრუნვის
 ჩვენებით, უფრო ნათელი გაეხადათ რუსეთის მეფისა და
 მისი მოხელეების უანდარმული ტირანია და პარაზიტობა,
 რომ ამით უფრო გაეძლიერებინათ ქართველი ხალხის სა-
 ბრძოლო ენერგია თავისი ნაციონალური განთავისუფლები-
 სათვის.

იაკობ გოგებაშვილი სწორედ ამ მიზნით წერდა ისეთ
 ისტორიულ მოთხრობებს, როგორიც არის: „ასპინძის ომი“,
 „ერეკლე მეფე და ინგილო ქალი“, „თავდადებულნი ქართ-
 ველნი“, „სამასი თავდადებული გლეხი“, „სხივი წარსულისა“
 და სხვ.

„ისტორიულ მოთხრობებს დიდი მნიშვნელობა აქვს ბავ-

შვის აღზრდაში. საუკეთესო მამულის შვილების მხურვალე სიყვარული თავისი ქვეყნისა, თავისი სარგებლობის დავიწყება მის სიკეთისათვის და თავდადება მამულის ბედნიერებისათვის, უპირველეს ღონისძიებად ირიცხებიან ჩასანერგად და აღსაზრდელად მოზარდი თაობის შორის მაღალი ზნის პრინციპებისა¹.

ისეთ მაღალ ზნეობრივ პრინციპად, რომელსაც ჰქმნის ახალგაზრდობაში ისტორიული მოთხოვნების კითხვა, იაკობს. პირველ ყოვლისა მიაჩნია პ ა ტ რ ი ო ტ უ ლ ი პრინციპი.

ჩვენ უკვე გავეცანით იაკობ გოგებაშვილის შეხედულებებს პატრიოტიზმისა და პატრიოტული აღზრდის შესახებ. პატრიოტიზმს ის თვლიდა იმ ბრძოლის ერთ მთავარ და განუყრელ ნაწილად, რომელსაც აწარმოებდა ქართველი ხალხი მეფის კოლონიური მონობისაგან გასანთავისუფლებლად.

პატრიოტიზმი, როგორც მაღალი ზნეობრივი პრინციპი, იაკობის მიხედვით, მუდამ თან ახლდა ძველად ქართველი ხალხის ბრძოლას დამოუკიდებლობისა და თავისუფლებისათვის. „ამგვარი მაღალი ზნის მასწავლებელი ეპიზოდებით, — წერს იაკობი, — სავსეა ჩვენი ხ ა ნ გ რ ძ ლ ი ვ ი და მ დ ე ლ ვ ა რ ე ის ტ ო რ ი უ ლ ი წ ა რ ს უ ლ ი² და მას, როგორც მწერალს და პედაგოგს, მიზნად ჰქონდა ხელი შეეწყო ჩვენ ხალხსა და ახალგაზრდობაში ამ ეპიზოდების ფართო პოპულარიზაციისათვის.

მოთხოვნა „ა ს პ ი ნ ძ ი ს ო მ ი“ გადმოგვცემს საქართველოს ისტორიის ერთ შესანიშნავ და მეტად სახელოვან ფურცელს. ქართველი მცირერიცხოვანი მხედრობის მიერ 1770 წელს, ოსმალეთის მრავალრიცხოვანი ჯარის განადგუ-

¹ რჩ. ნაწერები, II, 175, 1940.

² იქვე

რება ერეკლე მეორის მეთაურობით მეტად მდიდარ მასალას შეიცავს არა მარტო ისტორიული თვალსაზრისით, არამედ პატრიოტულ-აღმზრდელობითი თვალსაზრისითაც, და სწორედ ეს მიზანი აინტერესებს იაკობ გოგებაშვილს.

ავტორი გადმოგვცემს ქართველი ჯარის და მისი ხელმძღვანელობის სამხედრო სტრატეგიას, თავდაპერილობას, სიღინჯეს, გმირობასა და ტექნიკურ გაწვრთნილობას. ამასთან არ ივიწყებს იგი ჩვენი ჯარის ჰუმანურობას, სიამაყეს და თავისი ღირსების შეგნების დამახასიათებელ მომენტებს. პატარა მკითხველზე წარუშლელ შთაბეჭდილებას ტოვებს იაკობის მიერ მარტივად, მაგრამ ცოცხლად აღწერილი ეპიზოდები მასობრივი და ორთა ბრძოლებისა (განსაკუთრებით ერეკლესა და კოხტა ბელადის შერკინება), კოლეგიალური სოლიდარობის ფაქტები ქართველ ჯარში და ის ძლიერი პატრიოტული აღტყინება, რომელიც ახასიათებდა ჩვენს მხედრობას შემოსეულ დამპყრობლებთან ცხარე ომში. ამ მოთხრობაში ავტორს არ შეეძლო გვერდი აეხვია გენერალ ტოტლებენის მუხანათური ღალატისათვის და ფრთხილად, მაგრამ მაინც სავსებით გარკვეულად იწვევს მკითხველში მკვეთრ აღშფოთებას და ზიზღს ეკატერინე II-ის მლიქვნელი პოლიტიკისა და მისი თვალთმაქცი სატრაპის მიმართ.

„ერეკლე მეფე და ინგილო ქალი“ — ისტორიული ხასიათის მოთხრობად შეიძლება ჩაითვალოს იმდენად, რამდენადაც აქ გადმოცემულია საყოველთაოდ ცნობილი ისტორიული ფაქტები (ერეკლეს მიერ ლეკების რამდენჯერმე დამარცხება და კრწანისის ომი 1795 წელს), მაგრამ მოთხრობის მხატვრული კვანძი — ინგილო ქალის მიერ ერეკლესათვის ქლიავის სროლა და ამაზე აგებული მოთხრობის ფაბულა, როგორც თვით ავტორიც აღნიშნავს, ზალხის თქმულებიდან გამომდინარეობს.

ამ მოთხრობის მიზნად ავტორს დაუსახავს მეფისა და ზალხის ურთიერთობის რამდენიმე მომენტის მხატვრული ასახვა. იაკობ გოგებაშვილი არ იყო გატაცებული ერეკ-

ლეს პოლიტიკური ნიჭით, მაგრამ მოწიწებით ახასიათებს მას, როგორც სამხედრო სტრატეგს და დიდ სარდალს. მოხიბლულია აგრეთვე იგი ერეკლეს დემოკრატიზმით და მისი თავმდაბლობით.

მოთხრობა „მეფე ერეკლე და ინგილო ქალი“ ერეკლეს სწორედ ამ ორ უკანასკნელ თვისებას ეხება. ჩვენს ამოცანას არ შეადგენს ამჟამად იმისი გარკვევა, თუ როგორ ესმის გოგებაშვილს ერეკლეს დემოკრატიზმის და მისი თავმდაბლობა, მაგრამ რამდენადაც მოთხრობის ეს მომენტები სახალხო თქმულებაზეა აგებული, იმდენად არც კია აუცილებელი მოვთხოვოთ ავტორს ამისი ფართო ინტერპრეტირება. მოთხრობის მიხედვით, ერეკლე II ძალიან დაახლოებულია ხალხთან, ყურადღებით და გულისხმიერად ეპყრობა მას და სათანადო ინტერესსაც იჩენს მისი შინაური ცხოვრებისადმი. ხალხიც აფასებს მას, მოსწონს და უხარია მისი გმირობა, სიმამაცე და მზად არის მის პირველსავე დაძახილზე.

ჩვენ უკვე ვიცით, რით არის გამოწვეული იაკობის გადაჭარბებული ტონი ერეკლეს თვისებათა და ღირსების დახასიათების საქმეში. აღნიშნული მოთხრობით ავტორი მოუწოდებს თავისუფლების მოყვარულ ქართველ ხალხს არ შეურიგდეს რუსეთის გულქვას, უხეშ და ხალხისაგან სრულიად მოწყვეტილ იმპერატორს. ბრძოლა ცარიზმის წინააღმდეგ, — ასეთია მისი მორალი.

ამ მოთხრობით მხედრობა თავს სწირავს მეფისათვის იმდენად, რამდენადაც ეს თავგანწირვაა სამშობლოსათვის. სამშობლოს მგზნებარე სიყვარულით და მისთვის თავდადებით იბრძვის ქართველი ხალხი დიდძალი მტრის წინააღმდეგ კრწანისის ველზე. საოცარი მამაცობით მებრძოლი, მაგრამ უთანასწორო ომში დაღუპული ორი ინგილო ვაჟყაცის პატრიოტი დედა მხურვალე მადლობას უხდის უფალს: „მან აღირსა (მის) შეილებს გმირული სიკედილი, სიკედილი სახელოვანი მამულიშვილებისა“. მას კიდევ ჰყავს ოთხი ვაჟი და ორი ქალი: „მე მათ დაეზრდი უფრო უკეთეს, უფრო გულ-

მხურვალე მამულიშვილებად და ისინი სხვა ქართველ დედების აღზრდილ მამულიშვილებთან ერთად გადაუხდინან მტერს სამაგიეროსა და ჩვენ საქართველოს დააყენებენ ბედნიერ გზაზე“.

ასეთია იაკობ გოგებაშვილის „ინგილო ქალი“, მაგრამ აქვე აღსანიშნავია ერთი შტრიხიც. იაკობ გოგებაშვილს ესმის ქართველი დედის ვალი სამშობლოს წინაშე, მანვე იცის, რა ძალაა დედის სიყვარული შვილებისადმი. ინგილოელი გმირების დედა გახარებულია თავისი შვილების გმირობითა და თავგანწირვით, ესაა მისი ნუგეში, მაგრამ ამით არ იფარება მისი პიროვნული ტრაგედია მათი დაკარგვის გამო: ავტორი სწელება მის სულს და მღელვარებით აღნიშნავს, რომ დედის ხმაში „დიდ ნუგეშთან უღრმესი და უმწარესი დედობრივი სიმწუხარე ცხადათ ისმოდა“. ასეთია ქართველი ქალი როგორც პატრიოტი-მამულიშვილი და როგორც დედა-მშობელი.

ნამდვილი სახალხო პატრიოტიზმის ბრწყინვალე ასახვა იაკობ გოგებაშვილმა მოგვცა აგრეთვე მოთხრობაში „ს ა მ ა ს ი თ ა ვ დ ა დ ე ბ უ ლ ი გ ლ ე ხ ი“. ქართველი მხედრობის მტკიცე ისტორიული დევიზი: ან გამარჯვება ან სიკვდილი ბრძოლის ველზე, — იყო მათი გამაერთიანებელი ლოზუნგი, და მართლაც კრწანისის ველზე, ერეკლეს დამარცხების დროს გმირულად შესწირა თავი სამშობლოს სამასმავე თავდადებულმა გლეხმა ფშავ-ხევსურეთიდან და არაგვის ხეობიდან.

ისტორიულ-პატრიოტულ მოთხრობათა ციკლიდან განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს მოთხრობები საერთო სათაურით: „თ ა ვ დ ა დ ე ბ უ ლ ნ ი ქ ა რ თ ვ ე ლ ნ ი“ და „თ ა ვ დ ა დ ე ბ უ ლ ი ქ ა რ თ ვ ე ლ ი ე ჯ ი ბ ი“. ეს თხზულებანი იძლევიან მამაცობისა და თავგანწირვის იშვიათ ნიმუშებს და კოლეგიალური სოლიდარობის მრავალ მისაბამ მაგალითს. ამ ისტორიულ-პატრიოტულ მოთხრობათა შესახებ ჩვენ შეგვეძლო გაგვემეორებინა იაკობ გოგებაშვილის სიტყვები პ ლ უ ტ ა რ ხ ის შესახებ: „პლუტარხის გმირების ცხოვრების მოთხრობებს მრავალი პირი აღუესია მამულის მხურვალე

საყვარულით, „ეცობრიობის ბედნიერებისათვის თავდა-
დებულობით და სხვა თვისებით“¹. იაკობი პლუტარხობას არ
ჩემულობს, მაგრამ განა მართალი არ იყო ალ. ხ ა ხ ა ნ ა-
შ ვ ი ლ ი, რომელიც თითქმის იმავე სიტყვებით წერდა იაკობ
გოგებაშვილის აღნიშნულ მოთხრობათა შესახებ: „ამ მხა-
ტრული ენით დაწერილ მოთხრობებში ავტორი უღვიძებს
ჰკითხველს მამულიშვილობის გრძნობას და აშუქებს მის
სულს მაღალის ზნეობითის მოვალეობის შეგნებით“².

საკმარისია მოვიგონოთ „თავდადებულ ქართველთა“ გმი-
რობისა და გამბედაობის ფაქტები, რომ ყოველი ზემოაღნიშ-
ნული უეჭველი გახდეს.

ი ო თ ა მ ზ ე დ გ ი ნ ი ძ ე თავს სწირავს საქართველოს
გაერთიანებისათვის მებრძოლი გიორგი მეფის გადარჩენის
მიზნით, ისე როგორც თ ა ვ დ ა დ ე ბ უ ლ ი ე ჯ ი ბ ი ავაგ
ათაბაგისათვის, მოსალოდნელი დაღუპვისაგან გადასარჩენად.
კეთილშობილ თ ე დ ო რ ე მ ღ ვ დ ე ლ ს, ივანე სუსანიძის
მსგავსად, უდაბურ ტყეში შეჰყავს და გზას უზნევს თათრებს,
რომელთაც სურთ საქართველოს მეფის დატყვევება და ქვეყ-
ნის დარბევა. თედორემ იცის, რომ მას ელის „გამოუთქმელი
ტანჯვა-წამებით სიკვდილი, ცოლ-შვილის დაობლება“, მაგ-
რამ მისთვის სამშობლოს აოხრება უფრო მეტი ტანჯვაა.
ხალხის ღალატია და მაშასადამე. უმძიმესი დანაშაული. აქ
გოგებაშვილს არ დავიწყებია ერთი ფსიქოლოგიური დეტალი:
როცა თედორე მღვდელმა მცირეოდენი ყოყმანის შემდეგ
მიიღო მტკიცე გადაწყვეტილება სამშობლოსათვის ენაცლე-
ბინა თავისი თავი, „უცებ წელში გასწორდა, სახე გაუნათლ-
და, დიდებული გამომეტყველება მიიღო“. სწორი და სავსე-
ბით დამაჯერებელია ეს დეტალი. დიდი სახალხო და საგმი-
რო საქმისათვის პიროვნული ინტერესების უკლებლივ შე-

¹ რჩ. ნაწერები, II, 175. 1940.

² ალ. ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, ქართ. სიტყ. ისტორია (XIX ს.) 226, 1913.

წირვას შეუძლია მიანიჭოს ადამიანს ასეთი კმაყოფილება და ნამდვილი სიხარული.

სამეგრელოს სახელოვანი წარმომადგენელი, გულწრფელი პატრიოტი ცოტნე დადიანი, ამხანაგური თანაგრძნობისა და იშვიათი კოლეგიალობის განსახიერებაა. ის უყოყმანოდ, ყოველგვარი იძულების გარეშე იზიარებს ერთი მიზნისათვის მებრძოლი ამხანაგების ტრაგიკულ ბედს. თავის განწირვით მას მიაქვს საქართველოსათვის წამებულ მეგობრებთან უკანასკნელი ნუგეში, მორალური გამხმევება. იაკობ გოგებაშვილის „ცოტნე დადიანი“ მაღალი ემოციური განცდით ასახული ისტორიული გადმოცემაა, მეგობრული სოლიდარობა და პირადი კეთილშობილება აქ აგებულია ნამდვილი პატრიოტიზმისა და ჰუმანიზმის პრინციპზე.

სამშობლოს სიყვარულის, გმირობის მტკიცე საფუძველზე აქვს გაშლილი იაკობ გოგებაშვილს სხვა ისტორიული მოთხრობებიც. ცხრა ძმა ხერხეულიძენი, საჩინო ბარათაშვილი („საშინელი სასჯელი მოლაღატისა“), გლეხი ბოსტაშვილი და სხვანამდვილი მამულიშვილები — ღირსეულად ამკობენ სამშობლოსა და ხალხისათვის თავდადებულ გმირთა სახელოვან კრებულს, რომელმაც ჩვენი სახელოვანი პედაგოგისა და მწერლის მხატვრულ შემოქმედებაში ჰპოვა ესოდენი სითბო და მშობლიური ალერსი.

საქართველოს ისტორიული წარსულის სხედასხვა კუნკულს ეხება აგრეთვე იაკობის „სხივი წარსულისა“. „საარაკო თავგადასავალი ტახტის მემკვიდრისა“ და სხვ.¹ ეს მოთხრობები უდაოდ ბევრს აკეთებენ

¹ შეიძლება მოვიხსენიოთ აგრეთვე „ქართველი მეფე გლეხის სახლში სტუმრად“, ეს მოთხრობა სვიმონ მეფისა და მისი ამაღლის გმირობის შესახებ არაფერ სახარბელოს გვატყობინებს, მაგრამ თუ იგი ავტორმა მაინც გამოაქვეყნა, მხოლოდ იმიტომ, რომ აქ გადმოცემულია გლეხის ოჯახში მეფის სტუმრობის შემთხვევა. როგორც ჩვეულებრივი მოვლენა.

იმისათვის, რომ ჩვენი ახალგაზრდობისა და საერთოდ ქართველი მკითხველის მეხსიერებაში მტკიცედ აღიბეჭდოს მისი ხალხის წარსულის მართლაც მღელვარე ეპიზოდები.

5. მორალი და ფსიქოლოგია

მესამე წყება იაკობ გოგებაშვილის მოთხრობებისა გაშლილია მორალურ-ფსიქოლოგიური ხასიათის თემატიკაზე. ეს მოთხრობები განსაკუთრებული ექსპრესიითა და მხატვრული ოსტატობით აქვს დამუშავებული ჩვენს ავტორს. ეს გასაგებიცაა. მორალური მოტივი მისი მხატვრული შემოქმედების ძირითადი მოტივია, ისევე, როგორც მის პედაგოგიურ იდეათა შორის მთავარია ახალგაზრდობის ზნეობრივი განვითარება.

„ბუნების კარის“ წინასიტყვაობაში გოგებაშვილი წერდა: „ჩვენი წიგნი რომ მარტო გონების გამდიდრებას მისდევდეს, ეს მიუტევებელი ცალმხრივობა იქნებოდა, რადგანაც პატიოსანის, კეთილშობილის გრძნობის აღზრდა მოზარდი თაობის გულში კიდევ უფრო საჭირო და ძვირფასია, ვიდრე გონების გამდიდრება სხვადასხვა ცოდნითა... აი რისთვის მივეციტ ჩვენი წიგნის ყოველს განყოფილებაში დიდი ადგილი ეთიკურს, ალტრუისტულს ელემენტს, აღმზრდელ შინაარსსა“¹.

იაკობ გოგებაშვილის მოთხრობების მორალურ-აღმზრდელობითი მნიშვნელობა განუზომელია. ეთიკის პრინციპები ფართოდ არის წარმოდგენილი მის მხატვრულ შემოქმედებაში. მშობლიური ენის სწავლებასაც კი უმთავრესად მორალურ-დიდაქტიკური ხასიათის მხატვრულ მასალაზე აფუძნებხიგი, და სწორედ ამით აიხსნება ამ მასალის სიჭარბე „დედა ენასა“ და „ბუნების კარში“, როგორც ქართული ენის სახელმძღვანელო წიგნებში.

¹ „ბუნების კარი“, 1900, გვ. IV.

ამ წიგნებში ჩვენ ვხვდებით მრავალი ზნეობრივი პრინციპის პოპულარიზაციას ამა თუ იმ მხატვრული სიუჟეტის მთავარი იდეების სახით. სიმართლე, პირდაპირობა, პატიოსნება, მეგობრობა, პატივისცემა, დახმარება, ადამიანის ღირსების დაცვა, ინტერნაციონალური სოლიდარობა, მოყვასისათვის თავგანწირვა, გამბედაობა, სინდისიერება, თანაგრძნობა, გულწრფელობა, ჯრინველებისა და ცხოველების სიყვარული და სხვა მრავალი საყოფაცხოვრებო ხასიათის ზნეობრივი ნორმა დაამუშავა იაკობმა ახალგაზრდობისათვის საინტერესო და მიმზიდველ მოთხრობებსა და ნარკვევებში.

ეს პოზიტიური, მისაღები და გასაერცლებელი ზნეობრივი პრინციპებია, მაგრამ იაკობ გოგებაშვილი ასევე ზედმიწევნით დაკვირვებულია ნეგატიური და აღსაკვეთი ზნეობრივი ნორმების გამოვლინებისა და მათი დამლუპველი როლის გარკვევის საქმეში. მის მოთხრობათა კაშმულ სიტყვას საკმაოდ მახვილი ძალა აქვს იმისათვის, რომ სავსებით გააშიშვლოს ამორალური ქცევის ყოველგვარი სახე და თანაც დაარწმუნოს თავისი პატარა მკითხველი ამ ქცევის საწინააღმდეგო მოქმედების აუცილებლობაში.

ბავშვში ჯანსაღ სიცილს იწვევს სიზარმაცისა და მუქთამკამლობისათვის აბუჩად აგდებული ბიჭი, რომელსაც ჰგონია. ახალუხის მაგივრად სერთუკის ჩაცმით პატივი დაედება. ბავშვი დასცინის მას და რწმუნდება იმაში, რომ ხალხის პატივისცემა შეიძლება დაიმსახურო მხოლოდ გარჯა-შრომითა და კარგი ხასიათით („მუქთამკამელა“).

„მჩხაანა კატის“ ამბავი არწმუნებს მკითხველს, რომ საქმეს ის კი არ აკეთებს, ვინც ბევრს ყვირის და ლაპარაკობს, არამედ ის ვინც ჩუმად და წყნარად მუშაობს.

ბავშვი გრძნობს, რომ ვარდის კონაში ჩადებულ უსუნო ყვავილს კარდის საამური სუნი მიეცა და ამბობს: „ჰო, ახლა

კი კარგად მივხვდი, რად მირჩევს დედაჩემი კარგ ამხანაგებში: ყოფნასაო“ („უსუნო ყვაილი“).

ჩვენს ახალგაზრდებს მოსწონთ კეთილი გლეხები ივანე და პავლე, რომლებმაც თავის მეზობლებს ბოროტი სიკეთით გადაუხადეს; მეზობლებს შერცხვით ბოროტი საქციელისა და ივანეს და პავლეს ისევ მეგობრობა სთხოვეს („ცუდი მეზობელი“ „ბოროტისათვის სიკეთე“). ასევე მოსწონთ პატარა ელამი კატო, რომელიც მის დამცინავ ვაროს უბედურების შემთხვევაში სამაგიეროს კი არ უხდის, არამედ ეფერება, ანუგეშებს და მწუხარებას უქარვებს („სიკეთე ბოროტისათვის“). ჩვენი ახალგაზრდები ასეთი მოთხრობებით რწმუნდებიან ივანეს, პავლეს და კატოს კეთილ საქციელში და თვითონაც სურთ მიჰხადონ მათ საჭირო შემთხვევებში.

ყმაწვილები ხედავენ, რომ „ცრუპენტელა“ და „მკეცხარა“ ზალხს ყოველთვის დასცინიან, აბუჩად იგდებენ და სურთ ერიდონ ტყუილის ლაპარაკს და კეცხნა-ტრაბახობას.

ბავშვებს აცინებს თავნება თავვის უბედურება, რომელიც გამოცდილი თავგების დაუჯერებლობით შეემთხვა მას და თანაც რწმუნდებიან, რომ მშობლების, მასწავლებლებისა და სხვა უფროსების დაჯერებით და მათი დარიგების მიღებით ბევრ ხიფათს აიცდენენ („თავნება თავვი“).

პატარა სანდრომ თავისი მოუთმენლობითა და სულწასულობით სასირცხვო საქმე ჩაიდინა, მაგრამ სინდისმა ქეჯნა დაუწყო და თვითონვე გაამჟღავნა დანაშაული („სირცხვილის აშორება“). არც გოგებაშვილის პატარა მკითხველები არიან დაზღვეული უნებლიე და სასინანულო საქციელისაგან, მაგრამ მათ უნდა შეიგნონ იგი და უნდა შესწევდეთ გამბედაობა, სანდროს მსგავსად, თვითონვე გამოასწორონ თავისი ცუდი საქციელი.

ვინც არ შრომობს, არ არის პატიოსანი. არც ის არის პატიოსანი, ვინც გულუხვობს და ხელგაშლილობს სხვისი შრომის მონაგარით და ვინც სხვის ნაწყალობებს შესცქერის მაშინ, როცა მას შრომა ჯერ კიდევ შეუძლია. პატიოსანი

მხოლოდ მშრომელი ადამიანია. უპატიოსნესი კი ისაა, ვისაც ესმის შრომის გამაპატიოსნებელი მნიშვნელობა და თავისი შრომის მაგალითით სხვებსაც აქეთკენ მოუწოდებს („პატიოსანი და უპატიოსნესი“). ყმაწვილი კითხულობს ამ ჭეშმარიტებას და უეჭველად გრძნობს შრომის აუცილებლობას და იმ სიამოვნებასაც წარმოიდგენს, რომელიც, მისი საკუთარი შრომით იქნება გამოწვეული. და ასე სხვა მრავალი.

შეუნელებელი ინტერესით იკითხება „დედა ენა“ და „ბუნების კარი“, ნამდვილი სიამოვნებით ავსებენ მკითხველის გულს ჩვენი კულტურის ეს საუნჯენი. მეტად მარტივია გოგებაშვილის მოთხრობათა სტრუქტურა და ლიტერატურული კომპოზიცია, მეტად მკაფიო და ცხოველმყოფელია მათი ოდესური სამყარო.

*

*

ბავშვის სულიერი ცხოვრების მრავალი საიდუმლოება და ინტიმური მხარე გააშუქა იაკობ გოგებაშვილმა თავის მხატვრულ შემოქმედებაში, მაგრამ მის ფსიქოლოგიურ მოთხრობათა შორის განსაკუთრებულია „ი ა ე ნ ა ნ ა მ რ ა ჰ ჰ მ ნ ა ?“. ეს შესანიშნავი მოთხრობა დიდი პოპულარობით სარგებლობს ქართველ ახალგაზრდობაში და, უნდა ითქვას, რომ ეს პოპულარობა და სიყვარული მას ღირსეულად აქვს დამსახურებული.

მოთხრობა „ი ა ე ნ ა ნ ა მ რ ა ჰ ჰ მ ნ ა ?“ შეიცავს ბავშვის ფსიქიური არსის შინაგანი კანონზომიერების ღრმა ესთეტიკურ ანალიზს, მისი მთავარი პერსონაჟი ქეთო რეალური და მართებული სახეა, რომელიც სრულიად რეალურივე ურთიერთობისა და სიტუაციის ფონზეა გახსნილი როგორც ფსიქოლოგიურად, ისე მხატვრულად. ამ მოთხრობით ავტორის განზრახვაა გვიჩვენოს ბავშვის ბუნების ცვალებადობა გარემოსა და გარემოების ცვალებადობასთან დაკავშირებით და მუსი-

კალური ემოციების დიდი მასტიმულირებელი მნიშვნელობა ადამიანის ფსიქოლოგიური გარდაქმნის საქმეში.

ქეთოს ადამიანური ჩამოყალიბება დაიწყო ერთ სოციალურ გარემოში; კახეთის ბუნება და ხალხი ზრდიდა მას ქართულ ნაციონალური იერითა და სულისკვეთებით, მაგრამ შეიცვალა სოციალური გარემო, კახეთის ბუნებისა და ხალხის მაგივრად დაღისტნის ბუნებასა და ხალხში აგრძელებს იგი განვითარებას და ამით მის ქართულ ნაციონალურ იერსა და სულისკვეთებას სცვლის ლეკი ხალხის იერი და სულისკვეთება.

ეს პროცესი არ არის ხანგრძლივი. ბავშვზე აწმყო უფრო ეფექტიანად მოქმედებს, ვიდრე წარსული. ზრდა აწმყოში უფრო მაღალ თვისობრივ საფეხურს შეიცავს და ამ საფეხურზე ბავშვს ადვილად შეუძლია მოხსნას წარსულში განვლილი, თვისობრივად დაბალი საფეხურები. სწორედ აქ არის განვითარების პრინციპი. ამიტომ, მართალია იაკობი, როდესაც წერს, რომ „წარსულის ნაშთი, ხსოვნა, მოგონება მის გულსა და გონებაში მალე სუსტდება, მკრთალდება და თითქოს სრულიად იშლება. აწმდგომი კი სრული ძალით მოქმედებს მასზე და იჭერს წარსულის ადგილს მთლად, განუყოფლად“.

შეცვლილმა გარემოებამ, შეცვლილმა სოციალურმა ყოფამ და გეოგრაფიულმა გარემომ ქეთოს სახით „ქართველი ქალი გადაქცია ლეკ ქალად, კახეთის შვილი — დაღისტნის შვილად“, მაგრამ ქეთოს ჩამოყალიბება, როგორც ადამიანისა, დაღისტანში არ დამთავრებულა, მისი განვითარება არ შეწყვეტილა, ამიტომ სრულიად დასაშვებია მისი ხელახალი გარდაქმნა როგორც სოციალურად, ისე ფსიქოლოგიურად. ასეც ხდება.

ქეთოს აბრუნებენ ძველ მშობლიურ გარემოცვაში, კახეთის ხალხსა და ბუნებაში. კვლავ შეიცვალა მისი არსებობის გარემოება და აღზრდის პირობები და შეიქმნა მისი ხელახალი გარდაქმნის საფუძველი. მაგრამ მეორედ გარდაქმნის-

პროცესი უფრო ხანგრძლივი და რთულია. რატომ? ქეთო ახლა უფრო დიდია, მასზე ახლა უფრო მეტად მოქმედებს წარსული, ვიდრე ეს იყო ნორჩი ასაკის პერიოდში. ძველი შთაბეჭდილებანი აქ უფრო დიდხანს ინარჩუნებს თავის ძალას და ეფექტს. აწმყო, ცხადია, ამ ასაკშიაც უფრო ძლიერია, ვიდრე წარსული, მაგრამ, რადგან წარსული მაგრად ზის ჭაბუკის არსში, ამიტომ აწმყოს უხდება მასზე გაბატონება ბრძოლით, წინააღმდეგობითა და, მაშასადამე, ნელი ტემპით და ასე, შედარებით ნელი პროცესით ხდება ადამიანის ხელახალი გარდაქმნა.

იაკობ გოგებაშვილს მშვენიერად ესმის ეს გარემოება. ქეთოზე პირველ ხანებში არავითარ გავლენას არ ახდენდა ძველი მშობლიური გარემოცვა. ცივად და უგრძნობლად შეხვდა იგი დედის მხურვალე ალერსსაც. უფრო მეტიც, დედის მშობლიური ალერსი ისე უცხოდ, ნაძალადევად და თვალთმაქცურად მოეჩვენა, რომ მასში სრულიად საწინააღმდეგო რეაქცია გამოიწვია. „მაგდანას ალერსმა ცოცხლად წარმოუდგინა თვალწინ ქეთოს, მისი დედობილის, ნაიბის ცოლის სახე და ალერსი, ვარამი კიდევ უფრო გაუძლიერდა და მდულარე ცრემლის ნაკადული გადმოსკდა თვალებიდან“. ასეთივე განცდა აგრძნობინა ტანსაცმელმაც. მშობლების მიერ შეკერილი მშვენიერი ქართული ტანსაცმელი „ქეთომ ახლოც არ მიიკარა და კიდევ უფრო შეიყვარა ამის შემდეგ თავისი ლეკური ტანისამოსი“.

მაგრამ დრო ძლიერია. „ბუნებაც შეუდარებელი მკურნალია კაცის ვარამისა და დარდისა“. ქეთო თანდათან იყრის ნალველს და იწყებს დაკვირვებას ახალ ცხოვრებაზე. მან „პირველად დაიწყო ფიქრი იმაზე, რისთვის და რად მიჩვენებენ ამდენ სიყვარულს უცხო ადამიანები და რად სწუხან ჩემს მწუხარებაზედო“.

და ეს იყო პირველი მომენტი მისი ხელახალ გარდაქმნის დასაწყისისა. აწმყომ სძლია ახლო წარსულს და რადვანაც ეს აწმყო მას ძველ, ქორფა ბავშვობის დროის წარ-

სულს აგონებდა, იმდენად აწმყო და ძველი წარსული მის ცნობიერებაში გაერთმთლიანდა. ამ გზით შესაძლებელი შეიქნა ახლო (ანუ დაღისტნის პერიოდის) წარსულის დაძლევა.

ქეთოს ცვლილება დაეტყო. მას თანდათან აგონდებოდა სამშობლოს არემარე, ოჯახი, გარემოცვა. მაგრამ გადამწყვეტი როლი „იავნანას“ მშობლიურმა ჰანგებმა ითამაშა.

რა ჰქნა იავნანამ?

დედის საამურმა იავნანამ მოხიბლა ქეთო. მას „აშკარად ეტყობოდა სახეზე აღელვება“. ცხადი იყო, რომ რაღაცას იგონებდა და ვერ კი მოეგონებინა გარკვევით. მისი ბუნების სიღრმეში დიდი ხნის დამალული ხსოვნა იღვიძებდა, მაგრამ ვერ კი გამოელვინა. გონების ძირიდან რაღაც სანატრელი მოგონება აპირებდა ამოხეთქასა, მაგრამ ზევიდან კეც-კეცად აწვნენ სხვა წარმოდგენანი და უშლიდნენ მალა ამოსვლასა.

ასე ზუსტი დაკვირვებითა და სიმართლით აქვს გადმოცემული იაკობ გოგებაშვილს ის დიდი ფსიქოლოგიური კოლიზია, რომელსაც განიცდიდა ქეთო აწმყო და ძველ მოგონებათა კიდილში.

„მაგდანმა კარგად შეამჩნია შვილის გამოფხიზლების ნიშნები და თავის ხმას საოცარი მეტყველება და მიმზიდველობა მისცა... მაგდანას ხმამ უწია ქეთოს ბუნების სიღრმეში. შესძრას ძირიანად და გააცოცხლა იქ დამარხული ბავშვობის სანატრელი ნაშთი და საგონებელნი. მაგდანა თან ხმას აძლევდა მომხიბლავ ძალას და თან ქეთოს შესცქეროდა უსაზღვრო დედობრივი სიყვარულით. ქეთოც თითქოს სკამდა თვალთ დედის პირისახესა და მღელვარებით ცდილობდა ამ სახეზე ამოეკითხა რაღაც დიდი საიდუმლო და კიდევ ამოეკითხა“.

საიდუმლოება ამოიხსნა. ძველი წარსულის პირველი გადამწყვეტი მოგონება ცნობიერების ზედაპირზე ამოიზიდა. „იავნანამ“ ქეთოს თავისი თავი აპოვნინა.

„მისი აღლეებული სახე თანდათან დაწყნარდა. პირისა-
ხიდან მთლად გადაეყარა შავი ღრუბელი. განსაზღვრული
სხივის ნათელი მოეფინა სახეზე და სიხარულის სხივმა და-
უწყო მასზე ელვარება. უცებ წამოვარდა ქეთო ტანტიდან.
დაიძახა სანატრელი ხმით „დედავ“, სწრაფად მივარდა მაგ-
დანასთან. მოეხვია ორივე ხელით და მხურვალედ დაუწყო
კოცნა“.

ასეთია მშობლიური „იავნანა“. ასეთია მისი მელოდიის
ემოციური ძალა.

თუ მივიღებთ მხედველობაში იმ სოციალურ და ბუნებ-
რივ გარემოცვას, რომელმაც შეამზადა ქეთოს ცნობიერება
პირველი გადამწყვეტი მოგონებისათვის, საესეებით მართალია
გოგებაშვილი, როცა იგი ფიქრობს, რომ „იავნანას“ საოცარი
მუსიკა ამ შემზადებულ ნიადაგზე გადაიქცა იმ დამატებით
სტიმულად, რომელმაც გამოიწვია გადამწყვეტი მოგონება —
დედა.

პირველი მოგონება იწვევს მეორეს, მეორე — მესამეს
და ასე, ასოციაციის კანონის მიხედვით, ქეთომ აღადგინა თა-
ვისი ადრეული ბავშვობის პერიოდი, მაგრამ აღადგინა იგი
სრულიად ახალ ფსიქოლოგიურ საფუძველზე.

სამშობლო ადგილ-ყურე და მშობლიური გარემოცვა,
იაკობის აზრით დიდ ეფექტს იწვევს ადამიანის (ბავშვის) არა
მარტო სოციალურ-ფსიქოლოგიური გარდაქმნის საქმეში.
არამედ მის ბიოლოგიურ მდგომარეობაშიც. მოთხრობაში
„ხ ა ტ ი ს მ ი ზ ე ზ ი თ?“ ავტორი გადმოგვცემს სრულიად და-
მაჯერებელ ფსიქოლოგიურ სიმართლეს სამშობლო კუთხის
სიყვარულის გამაჯანსაღებელი ძალის შესახებ.

კაკო ჯერ კიდევ ძალიან პატარაა იმისათვის, რომ ესმო-
დეს თავისი სოფლის მოშორების აუცილებლობა და ქალაქ

ადგილას გადასვლა განათლების მისაღებად. დატოვება სა-
ყვარელი ვარიანისა და თბილისში გადმოსახლება მას მიაჩნია
არა მისივე ინტერესით გამოწვეულ გარემოებად, არამედ ვი-
ლაციის ჯიუტ სურვილად, სიბოროტედ. „რას მოვიგონებდი
მამინ, თუ შემდეგში, როცა სწავლა გამიტკებოდა, მე ვა-
რიანზე მეტად შემეყვარდებოდა თბილისი, როგორც კერა
სწავლა-განათლებისა?“ — ამბობს კაკო. არ იცოდა ეს პატარა
ბავშვმა და სწორედ ამიტომ აწუხებს მას ვარიანის დაშორე-
ბა. აწუხებს ისე, რომ ავად ხდის და სიკვდილის პირზე აყე-
ნებს. როცა ვერაფერს გახდნენ ბავშვის თბილისელი ნათესა-
ვები, — გადაწყვიტეს მისი ვარიანშივე გაგზავნა.

„საოცარი სასწაულებრივი მოქმედება იქონია ბავშვზე
ამ უკანასკნელმა სიტყვებმა: ვარიანში გავგზავნიო... როგორც
უეცრად ამოვარდნილი ქარიშხალი მიფანტ-მოფანტავს ხოლ-
მე შავ ღრუბლებსა და ცაზედ კაშკაშს დააწყებინებს ბრწყინ-
ვალე მზესა, ისე ამ სიტყვებმა მთლად და უცებ გადაუყარა
გულიდან ავადმყოფ ბავშვს საშინელი ჯავრი, რომელიც მას
მაჯლაჯუნასავით აწვა და ულმობლად ჰკლავდა. ნაცვლად ამ
ჯავრისა ბავშვის გულში დაიბადა და აენტო უძლიერესი სი-
ხარული. მოშავბედებული პირისახე გაუნათლდა, ოდნავ
მოძრავმა გულმა ღონივრად დაუწყო ცემა, მისუსტებულმა
მაჯამ ძალა მოიცა, გაციებულს ძარღვებში საამო სითბო
დაუტრიალდა, გაფითრებულს პირისახეს წითური ფერი
დაეტყო“.

ავტორს არ ავიწყდება სათანადო მატერიალისტური და-
საბუთება მისცეს კაკოს ავადმყოფობისა და მძლავრი სიხა-
რულის ფსიქოლოგიურ საფუძველს: ბავშვისათვის უჩვეულო
მტვრიანი ჰაერი, მადის დაკარგვა, ვიწრო, ბინძური ქუჩები,
მღვრიე მტკვრის წყალი, მეფე პური და ქალაქის ანტისანი-
ტარული პირობები იწვევს მის ავადმყოფობას, ხოლო სუფთა
ჰაერი, ცივი, ანკარა წყალი, თონის დაბრაწული პური, ფრინ-
ველების ჟივილ-ხივილი, რთველი, მრავალნაირი ხილი, ნაზუ-
ქები და საერთოდ უხვი ცხოვრების წარმოდგენით გამოწვე-

ული სიხარული ახდენს მისი ფიზიკური ენერგიის მობილიზებას ავადმყოფობის წინააღმდეგ.

ეს არის კაკოს ავადმყოფობისა და მისი გამოკეთების მატერიალური საფუძველი. მით არის განპირობებული დაშორებისა და სიახლოვის გრძნობის ფსიქოლოგია.

თქვენ რწმუნდებით, რომ პატარა კაკო თავისი საყვარელი სოფლის, ახლო ნათესავთა და სიყრმის მეგობართა მოშორებით გამოწვეულ ჯავრს გაუხდია ავად და გჯერათ, რომ მათთან კვლავ დაბრუნების რწმენა ჰქუტრნავს მას.

იაკობ გოგებაშვილის მხატვრული შემოქმედების მორალური მოტივების გარჩევისას, ჩვენ ვხედებით აგრეთვე მრავალ სხვა პროგრესიულ იდეას. აქ ყველას ვერ შევვხებით, აღვნიშნავ მხოლოდ იაკობის დამოკიდებულებას ინტერნაციონალიზმისა და რელიგიის საკითხისადმი. საკმარისია ამისათვის მოვიგონოთ სათანადო ადგილები ორი ზემოხსენებული მოთხრობიდან: „იავნანამ რა ჰქმნა?“ და „ხატის მიზეზი?“.

იაკობ გოგებაშვილი გულმოდგინედ იცავდა ინტერნაციონალიზმის იდეას. ჩვენ უკვე გავარჩიეთ მისი შეხედულება ინტერნაციონალური აღზრდის პრინციპის შესახებ. აღვნიშნეთ, რომ ის ოცნებობდა იმ დროზე, როცა „დამყარდება სოლიდარობა, ძმური თანხმობა ერთა შორის“¹. ერების ძმური თანხმობისა და სოლიდარობის პრინციპს ემსახურებოდა იაკობ გოგებაშვილის მხატვრული შემოქმედებაც. ეს პრინციპი, პირველ ყოვლისა, გატარებული აქვს მას თავის მოთხრობაში „იავნანამ რა ჰქმნა?“.

ზურაბ ქართველაცემ კარგად იცის ლეკთა ნაიბმა წაართვა მას ქალიშვილი ქეთო და ვერავითარი ხვეწნითა და მუ-

¹ რჩ. ნაწერები, II, 235, 1940.

ქართ ვერ დაითანხმა იგი, ბავშვი მამისათვის დაებრუნებინა. მაგრამ ზურაბმა ისიც იცის, რომ ნაიბს უსაზღვროდ უყვარს მისი შვილი, მზე მასზე ამოსდის და საუკეთესოდაც ზრდის.

ქართველად ბავშვს იბრუნებს ნაიბის სურვილის წინააღმდეგ, მაგრამ მას არ ავიწყდება ნაიბისა და მისი მეუღლის დიდი ამაგი ქეთოსადმი და, მიუხედავად ეროვნული სხვაობისა, მეგობრულ კავშირს ამყარებს მათთან. „ზურაბი და ნაიბი დამეგობრდნენ, მაგდანამაც გულით შეიყვარა ნაიბის ცოლი და ყოველ შემოდგომაზე მათი რთველში მოწვევა წესად დადევს“. ქეთოც ინტერნაციონალური სულისკეთებით არის აღზრდილი. „მას თავისიანად მიაჩნდა ქართველებიც და ლეკებიც, საქართველოც და დაღისტანიც“.

სალი ინტერნაციონალური პრინციპის საფუძველზე აქვს აგებული იაკობს ბევრი სხვა მოთხრობაც („გამარჯვებული დედა“, „თავდადებული მღვდელი თევდორე“ (სომხის მღვდელი სააკაშვილი და მისი ამაგი ქართველი მოსახლეობისათვის და სხვ.) ინტერნაციონალიზმი მისი აზროვნებისა და მხატვრული შემოქმედების ერთ-ერთი დამახასიათებელი თვისებაა.

რელიგიისადმი იაკობ გოგებაშვილის დამოკიდებულება არ იყო ყოველთვის თანმიმდევრული. სამეცნიერო წერილებში იაკობი ამბობდა, რომ „ეთიკის, კაცთმოყვარეობის შეურყეველი საძირკველი იყო და არის გულწრფელი სარწმუნოება“¹, მაგრამ არსებითად მხატვრულ ნაწერებში იგი არასოდეს არ აკუთვნებდა რელიგიას ასეთ როლს. როგორც რეალისტი მწერალი, ის მშვენიერად ხედავდა ცხოვრების ნამდვილ საზოგადოებრივ საფუძველს.

იაკობი შესაძლებლად სთვლის ადამიანი მორწმუნე იყოს, მაგრამ სარწმუნოებისაგან რეალური დახმარების მიღებაზე ფიქრი, ან მისი რაიმე იმედი კი გულუბრყვილობად მიაჩნია.

აი, მაგალითად, მოთხრობა „საარაკო თავგადასავალი ტახტის მემკვიდრისა“. ტახტის მემკვიდრე დავითს ზღვაში

¹ „ბუნების კარი“, გვ. IV, 1940 წ.

აგდებენ. მას თან მიაქვს ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის ხატი ნუგეშისმცემლად, მაგრამ მენავემ (იგულისხმება ავტორი) კარგად იცის, რომ ხატი ვერ გადაარჩენს მას დახრჩობისაგან, „ხელში მისცა პატარა ფიცარი და ზღვაში ისე ჩააგდეს. წყალში ჩაგდებული ყმაწვილი ფიცარს მაგრად მოეჭიდა“...

ამგვარად მემკვიდრე გადაარჩინა ფიცარმა და არა ხატმა.

იგივე მემკვიდრე განრისხებულმა სულთანმა ნესტიან მიწისქვეშა ხაროში ჩააგდო, რომ იქ შიმშილით მოეკლა. მემკვიდრემ თან ჩაიტანა თავისი იმედი — ღვთისმშობლის ხატი; მაგრამ პატარა სოსანამ (იგულისხმება ავტორი) იცის, რომ ხატი ვერ იხსნის დავითს სიკვდილისაგან და შეუმჩნევლად მიიღრმინა ხაროსთან, „ლოღქვეშ გამოთხარა მიწა, კარგა მოზრდილი ქუჭრუტანა გააკეთა და აქედან ჩასძახა დავითსა: აქა ვარ შენი სოსანა, ნუ გეშინიან, მე არ მოგაკლებ არც პურსა და არც წყალსა, ვიდრე ღმერთი მოგხედავდეს და ამოგიყვანდეს მაგ ხაროდან“. და მართლაც სოსანა ყოველდღე აწვდიდა მას წყალსა და სანოვაგეს“. ასე ზრუნავდა, ასე ასაზრდოებდა დავითს სოსანა ექვსი წლის განმავლობაში, და ისე მარჯვედ, ისე უჩინრად იქცეოდა, რომ დავითი ყველას მკვდარი ეგონა. ის გადაარჩინა სოსანა გლეხმა და არა ხატმა.

ავტობიოგრაფიულ მოთხრობაში „ხატის მიზეზი?“ იაკობი სრული სიცხადით გადმოგვცემს, რომ კაკოს ავადმყოფობა სრულებით არ არის გამოწვეული ხატის მიზეზით (მოთხრობის სათაურის შემდეგ დასმული კითხვის ნიშანიც სწორედ ამას აღსატურებს). კაკოს ავადმყოფობისა და განკურნების მიზეზი არის არა ვარიანის ღვთისმშობელი, როგორც ამას კაკოს ცრუმორწმუნე მომვლელი ფიქრობდა, არამედ ის რეალური მიზეზები, რომლის შესახებაც უკვე გვქონდა ლაპარაკი ცოტა ზემოთ.

არ შეიძლება აქვე არ აღინიშნოს იაკობის ირონია კაკოს ცრუმორწმუნე მომვლელის მიმართ, რომელსაც ვერ გაეგო კაკოს განკურნების წამდვილი მიზეზი და გულუბრყვილოდ გაიძახოდა: „ამდროულად მოვიყარე ღელა-კაცი და ჯერედ

არც მინახავს და არც გაშიგონია ასეთი საოცარი სასწაულ-
მოქმედება, ასეთი სიძლიერე ხატისა... დიდება შენსა ძლიე-
რებასა, ღვთისმშობელო ვარიანისაო“.

იაკობ გოგებაშვილი მუდამ იბრძოდა ყოველგვარი ცრუ-
მორწმუნეობის წინააღმდეგ. ამ მიზნით აქვს მას დაწერილი
„ქოტი“ და სხვ. ამ მიზნით შეიტანა მან „დედა ენაში“ ლეგ
ტოლსტოის „მენავეები“ და ამავე ხასიათის სხვა მო-
თხრობები.

რელიგიის წინააღმდეგ ბრძოლის სიმაღლემდე ი. გოგე-
ბაშვილი არც მხატვრულ შემოქმედებაში ასულა, მაგრამ ექვს
გარეშეა, რომ საბუნებისმეტყველო-ბიოლოგიურ და საზოგა-
დოებრივ-ისტორიულ თემებზე დაწერილი მისი მშვენიერ
მოთხრობები, აიარალებდნენ რა მკითხველებს მეცნიერული
ცოდნითა და რეალური წარმოდგენებით, ხელს უწყობდნენ
მათ რელიგიისა და ყოველგვარი ცრუმორწმუნეობის წინააღ-
მდეგ ბრძოლის საქმეშიც.

6. მხატვრული სტილი

მაღალია იაკობ გოგებაშვილის მხატვრული შემოქმედე-
ბის დიდაქტიკური ღირებულება, მაღალია იგი როგორც თა-
ვისი იდეური მიზნებითა და შინაარსით, ისე ლიტერატუ-
რულ სტილით.

ჩვენ უკვე გვქონდა აღნიშნული, რომ იაკობის მხატვრუ-
ლი სტილი საგანმანათლებლო და აღმზრდელობითი ამოცანე-
ბით არის განპირობებული. მისთვის მთავარი იყო თავისი ნა-
წარმოების იდეა სწორად და მართებულად მიეტანა მკითხვე-

¹ „მენავეებს შიგ შუა მდინარეში დიდი ქარიშხალი ამოუფარდათ.
იაშინლად შეშინდნენ. დაჰყარეს ხელიდან ნიჩბები, ზოპყვნენ პირჯვრის
ქერასა და იძახოდნენ—ღმერთო, შენ გვიშველეო. ნაპირიდან დაუძახეს:
ჩქვე ოჯახქორებო, ღმერთს რომ ევედრებით, ნიჩბებიც მოუსვით და
იაშველი იქნებითო“.

ლამდე, სწორად და მართებულად გადაეცა მისი შინაარსი და მიზნობრივი დანიშნულება, რომ ამით წინასწარ განზრახული პედაგოგიური ეფექტი გამოეწვია. ეს გარემოება, რასაკვირველია, სათანადოდ საზღვრავდა მის მხატვრულ ფორმებს და ლიტერატურული ოსტატობის ხერხებს.

ლიტერატურის ლიტერატურის ეს საერთო თვისება აგალებს ყოველ მწერალს განუწყვეტლივ აწარმოებდეს თავის ლიტერატურული სტილის განვითარებას, ახალი ფორმის ძიებას და სიტყვის მარაგის გამდიდრებას. იაკობ გოგებაშვილისათვის სწორედ ესაა დამახასიათებელი. როგორც საბავშვო მწერალს, მას მშვენიერად ესმის, რომ „ერთფეროვნება სიკვდილია, მრავალფეროვნება სიცოცხლე, ეს აზრი, მართალი დიდებისათვის, ორკეც და სამკეც მართალია პატარებისათვის, რომელთა ბუნებაც ითხოვს სხვადასხვა გვარს ჩაბეჭდილებას“ ამის გამო იაკობი ცდილობს თავის მწერლობასაც მისცეს „მრავალმხროვნანი და მრავალფეროვნანი სახე“.

უმეტეს შემთხვევაში ეს ცდა წარმატებით სრულდება. რამდენადაც არც ერთ მწერალს არ შეიძლება მოეთხოვოს ყველა თავის ნაწარმოებში ერთსა და იმავე მხატვრულ-ესთეტიკურ სიმაღლეზე იდგეს, იმდენად არც იაკობს შეუძლია მისთვის დამახასიათებელი ლიტერატურული ხელოვნების მაღალი ფორმები გამოავლინოს ყოველ თავის ნაწარმოებში. მის შემოქმედებაშიც არის ძლიერი და სუსტი მომენტები. მაღალი კანონზომიერება და „პროზაული“ თხრობა.

იაკობ გოგებაშვილის პროზის კომპოზიციის ძეგლად მარტივია. მის მოთხრობათა იდეა (პროპოზიცია), კვანძი და ფინალი — შეკრულია სტრუქტურული მთლიანობითა და განვითარების ერთიანი რიტმით. კომპოზიციის ერთი მომენტი აქ განპირობებულია მეორე მომენტით ისე, რომ თვით პერიპეტებიც კი მხოლოდ მათ მიერ განსაზღვრულ ფონზე იშლებიან.

¹ „ბუნების კარი“, გვ. II, 1900 წ.

გოგებაშვილის მოთხრობის იდეა ხშირად შეიძლება უფრო ფართო პერსპექტივით გაიშალოს, მაგრამ ავტორს სურს მხოლოდ მის ერთ მომენტზე გაამახვილოს პატარა მკითხველის ყურადღება და ცდილობს სწორედ ეს მომენტი გამოჰყოს მისგან „შეკუმშული სურათის“ სახით და მასზე აავსოს მოთხრობის როგორც კვანძი, ისე პერიპეტიის ყოველი ელემენტი. მხატვრული პროზა, იაკობის აზრით, მკითხველის ფანტაზიას უნდა ანვითარებდეს, და ამიტომ თავის საბავშვო მოთხრობებში იგი ძალიან ერიდება როგორც სახასიათო, ისე პერიფერიულ დეტალებს. რათა თვით პატარა მკითხველმა შესძლოს მათი წარმოდგენა საკუთარი ფანტაზიით. სამაგიეროდ, მოთხრობის იდეა მას ძალიან ხშირად გარკვეულ ყალიბში აქვს მოქცეული წინასწარ აღებული პრინციპის სახით — მოთხრობის დასაწყისში, ანდა გარკვეული მორალურ-სენტენციური დასკვნის სახით — მოთხრობის ბოლოში. ეს უმთავრესად ეხება „დედა ენის“ და „ბუნების კარის“, როგორც სახელმძღვანელო წიგნების მოთხრობებს, მაგრამ არც მის სხვა მოთხრობებში უძნელდებათ ბავშვებს მთავარი იდეის მიგნება.

იაკობ გოგებაშვილი საბავშვო მწერლისაგან მოითხოვდა სიუჟეტის გაშლას „მოქმედების დახატვით“, ე. ი. მოქმედების ფონზე, და მართლაც, მის მოთხრობებს უეჭველად ახასიათებს დინამიკური და ცხოველი მოქმედების რიტმი. ეს მოჩანს არა მარტო ნაწარმოების გმირთა ურთიერთდამოკიდებულებაში, არამედ შინაარსის იდეურ განვითარებაშიც. მოვლენების სწრაფი განვითარება, მოძრავი ეპიზოდები, ბუნების აქტიური როლი გმირის ხასიათის ცვალებადობის საქმეში და მღელვარე სურათები მის მოთხრობებს მხურვალე ინტერესსა და ზემოქმედების მკვეთრ ძალას მატებენ.

ბუნების პეიზაჟს იაკობის მოთხრობებში უბრალოდ ეკორატიული დანიშნულება როდი აქვს. პეიზაჟი აქ ნაწარმოების მოქმედი ფაქტორია, ის იწვევს პერსონაჟის ხასიათისა და განცდების ცვალებადობას, „ბუნება შეუღარებელი მკურნა-

ლია კაცის ვარამისა და დარდისა“ — ამბობს. გოგებაშვილი და მართლაც მის მხატვრულ ნაწერებში ბუნება ადამიანის სულიერი ცხოვრების განუყრელი ნაწილია. ამიტომაცაა, რომ იგი ზშირად დიდ ოსტატობასაც იჩენს ბუნების სურათების გადმოცემაში:

„შეუდარებელი დილა იყო. არემარეს კაშკაშა მზისაგან თავს დასდოდა მთელი შადრევანი ბრწყინვალე სინათლისა და ამ სინათლეს მცენარეებზე ათასფერად აებრკვეიალებინა დილის ნამი. ტყე სავსე იყო ფრინველების გამაცოცხლებელი ყივილ-ხივილით, ქართველადიანთ ბაღში ვარდის კოკრები საამურად გადაშლილიყო და გარშემო მოეფინა წარბატი სურნელება, ამ ვარდების მახლობლად ტკბილად დასძახოდა ბუღბუღი, რომელიც იქვე ზეზე მოთავსებულიყო. ბუნება ხარობდა, დღესასწაულობდა. თითქოს ათას ბედნიერ ქორწილს ერთად იხდისო“ („იავნანამ რა ჰქმნა?“).

სწორედ ბუნების ასეთი ჰარმონია აძლევს ადამიანს ერთ მაცოცხლებელ სტიმულს. მან „მისცა შვება ქეთოს ნაღვლიან გულსაცა“ და ამითი ბევრად შეუწყო ხელი იავნანას საამური მელოდის ეფექტს ქეთოს ხელახალ ფსიქიურ გარდაქმნაში.

იაკობის მოთხორობათა გმირები მეტად რელიეფურ და ნათელ ფიგურებს წარმოადგენენ. ნორჩი ასაკისათვის განკუთვნილ ნაწარმოებთა პერსონაჟები არ არიან საერთო ხასიათისა. მაგრამ მსჯელობით, ქცევის ფორმებით, ნებისყოფითა და მიზნის სიცხადით უეჭველად ზოგად თვისებებს შეიცავენ. არც ისტორიულ და ფსიქოლოგიურ მოთხორობათა გმირები წარმოადგენენ დასრულებულ ტიპებს, მაგრამ მათი მოქმედება იშლება ტიპიურ გარემოებაში და ხასიათის ყოველი ნიუანსი, ისე როგორც ქცევის ყოველი დეტალი, ინდივიდუალური პრიზმით ხატავს სწორედ ზოგადსა და ტიპიურს.

გოგებაშვილის ენა მეტად სადა და მდიდარია. მდიდარია იგი სიცოცხლით, ლექსიკით. მხატვრული სახეებით, კეთილ-

ხმოვანებით, სიმარტივით. ხალხური მეტყველება წარმოადგენს მისი ლიტერატურული ენის მთავარ ნაკადსა და სამარაგო არსენალს. გოგებაშვილის ენა მონუმენტალურია როგორც ილიასი, ლირიკულია როგორც აკაკის ლექსისა და ლაკონიურია როგორც ვაჟას პროზის ენა.

იაკობის ფრაზა ემოციურია. იგი განირჩევა თავისი მწყობრი რიტმითა და ფაქიზი მელოდიური ბგერით. მისი ენობრივი სტილი ჭარბად შეიცავს მხატვრული გამოსახვის საშუალებებს, იდეის ყოველი ნიუანსი პოულობს აქ თავისი გამოვლინების შესაფერ და მასვილ ფორმას. გოგებაშვილის სიტყვა გულწრფელი, დამაჯერებელი და მიმზიდველია. იაკობი წერს მთელი გულით, მოგვითხრობს დიდი გრძნობით, გატაცებულია თავისი მართალი საქმით და გჯერათ მისი. ძალიან უყვარს მას თავისი შემოქმედების თემები, გმირები და ასეთივე სიყვარულით წერს მათ შესახებ. ბავშვს მოსწონს „იავნანამ რა ჰქმნა?“, უყვარს ქეთო და აკი მიუხვდა კიდევ ამ გრძნობას მისი მესაიდუმლე შიომღვიმელი:

ამ დღეს გვიამბო სკოლაში
მასწავლებელმა ანამა,
ლეკებში გაზრდილ ქეთოზე
თუ რა ჰქნა „იავნანამ“.

ასეთი სიხარულით სწერს თავის დიდებას იაკობის სიტყვით გატაცებული პატარა მოსწავლე და ეს დღე მას არასოდეს დაავიწყდება.

საბავშვო ლიტერატურისადმი იაკობის დამოკიდებულების გარჩევის შედეგად ჩვენ ვიცით, რა მოთხოვნილებებს უყენებს იგი საბავშვო მწერალს, როგორც ლიტერატურის კრიტიკოსი, ხოლო მხატვრული შემოქმედების გარჩევის შედეგად ჩვენ ვხედავთ რომ იგი ძირითადად მართლაც აკმაყოფილებს ამ მოთხოვნილებებს, როგორც საბავშვო მწერალი.

7. ლიტერატურული მასალა

როგორია იაკობ გოგებაშვილის დამოკიდებულება მხატვრული ლიტერატურის მასალისადმი?

პირველ ყოვლისა, იაკობმა მშვენიერად იცოდა, რომ თეძის მასალის მხატვრული დამუშავება და მისი გამოყენება გარკვეული პედაგოგიური მიზნისათვის, სრულებითაც არ ნიშნავს ამ მასალის არსებითად შეცვლას, გადაკეთებას.

განსაკუთრებული სიზუსტით იცავდა ამ პრინციპს იგი ისტორიული თემების მასალისადმი. მისი სამართლიანი აზრით, ისტორიული მასალა ასწავლის და ანვითარებს ბავშვებს. აძლევს მათ გარკვეულ მეცნიერულ ცოდნას ისტორიული ფაქტებისა და მოვლენების სისწორით გადმოცემის საფუძველზე. ამიტომ ამ მასალის მხატვრული დამუშავება არ ნიშნავს მისადმი ისეთ თავისუფალ მოპყრობას, რომ ესთეტიკურმა თვალსაზრისმა ისტორიული ფაქტისა და მოვლენის გადაკეთება გამოიწვიოს. ეს იქნებოდა ისტორიული სინამდვილის დამახინჯება, და ცხადია, სიმართლეს მოკლებული მასალის გამოყენება საგანმანათლებლო ან აღმზრდელობითი მიზნებით, შეუძლებელია.

ასეთ სიფრთხილეს ზოგჯერ გადაჭარბებამდე მიჰყავდა იგი, და ამით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ იაკობს ისტორიულ მოთხრობათა ზოგიერთი მასალა, ამოღებული „ქართლის ცხოვრებიდან“ და სხვა პირველ წყაროებიდან, ნედლი სახით აქვს გამოყენებული. ზოგჯერ იმდენად ნედლია იგი, რომ ავტორს უკრიტიკოდ გადმოაქვს ძველ ჟამთააღმწერლების შეცდომები¹, ისევე როგორც გულ-

¹ მაგალითად, არ არის სწორი, თითქოს მონღოლები მე-12—13 ს-ში მაჰმადიანურ სარწმუნოებას აღიარებდნენ („სხივი წარსულისა“), მაჰმადიანობას ისინი უფრო გვიან შეუდგნენ და ისიც არა ყველგან და ერთდროულად. არც ისაა ზუსტი, რომ რუსუდანის პირველი ქმარი და მისი სიძე თათრები ან ნათათრალები იყვნენ („ტახტის მემკვიდრის საარაგო თავგადასავალი“). ორივე მათგანი თურქი იყო. არ არის სწორი, თითქოს

უბრყვილო რელიგიური მოსაზრებანი და ზოგს აკლია მხატვრული დამუშავებაც კი („სხივი წარსულისა“).

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს იაკობის დამოკიდებულება ფოლკლორული მასალისადმი. ასეთ მასალას იგი ფართოდ იყენებდა „დედა ენასა“ და „ბუნების კარში“. მის დამუშავებასაც პედაგოგიური თვალსაზრისით უდგებოდა იაკობი. ის წერდა:

„დიდი რაოდენობა ჩვენი შეკრებილი ლექსებისა და ზღაპრებისა დაგებუდეთ სწორედ ისე, როგორც გავიგონეთ ხალხისაგან, ზოგში კი ცვლილება შევიტანეთ. ეს ცვლილება გამოიწვია იმ გარემოებამ, რომ ზოგს ლექსს, ფორმით მშვენიერს, შეუსაბამო და მაგნე შემეცნება აფუჭებს და უვარგისად ჰხდის ბავშვებისათვის. ჩვენ ეს შემეცნებანი პედაგოგიური მოსაზრებით გამოვეტოვეთ და მათ მაგიერ ჩაუერთეთ შესაბამისი და სასარგებლო შემეცნებანი“¹.

იაკობს მოჰყავს ხალხური შემოქმედების ასეთი გადამუშავების რამდენიმე ნიმუში. ჩვენ ავიღებთ მხოლოდ ორს:

1. „ბიჰო, ვისი ხარ მალხაზი“

ხალხური რედაქცია

ბიჰო, ვისი ხარ მალხაზი,
დაურჩი დედაშენსაო,
საქმე რომ არა გქონდეს რა,
ჩამოიბენდე ჩვენსაო.
მოგიბდი წითელ ღვინოსა,
მეც მოგიჯდები გვერდსაო.
დავლევ და დაგალევინებ,
პატარა აზარფეშსაო.

იაკობის რედაქცია

ბიჰო, ვისი ხარ მალხაზი,
დაურჩი დედაშენსაო,
საქმე რომ არა გქონდეს რა,
ჩამოიბენდე ჩვენსაო.
გადგიშლი წიგნსა პატარას,
მეც მოგიჯდები გვერდსაო.
გასწავლი წერა-კითხვასა,
არაკებს გეტყვი ძველსაო;
ვიმღერ და შენცა გამღერებ
ლექსებს გასწავლი ბევრსაო.

ქ. ყარაყორუმში კასპიის ზღვის გაღმა მდებარეობდა, საქართველოდან ნახევარი წლის სავალ მანძილზე („თავდადებული ქართველი ეჯიბი“); ცნობილია, რომ ეს ქალაქი გაშენებული იყო თანამედროვე მონღოლეთის სახალხო რესპუბლიკის მიწაზე, გობის ჩრდილოეთით.

¹ რჩ. ნაწერები, II, 489.

ხალხური რედაქცია

იაკობის რედაქცია

ყაყაჩოსა სიწითლითა
ყანა დაუმშვენებია,
წითელ ნუნუას ვაეკაცის
გული გაუხარებია.

ყაყაჩოსა სიწითლითა
ყანა დაუმშვენებია,
ყმაწვილსა კარგი სწავლითა
სახლი გაუხარებია.

ამავე პრინციპით აქვს გადაკეთებული იაკობ კოგებაშვილს ხალხური ზღაპარ-არაკებიც, მაგრამ, მრუხედვად ზოგჯერ ძირითადი ცვლილებებისა, იაკობი თავისი რედაქციით მოყვანილ ხალხური შემოქმედების ნიმუშებს არასდროს არ თვლიდა საკუთარ ნაწარმოებად, ყოველთვის მოჰყავდა ისინი როგორც ხალხური და ჩვენი, რასაკვირველია, მათ აქ არ ვეხებით. ზემოაღნიშნული ნიმუშები მოვიყვანეთ მხოლოდ იმიტომ, რომ მკითხველისათვის გვეჩვენებინა იაკობის რედაქტორული მუშაობის ერთი მაგალითი.

იაკობ კოგებაშვილი, როგორც ყოველი მწერალი, თავისი ორიგინალური მოთხრობებისათვის იყენებდა აგრეთვე ცნობილ ისტორიულ და ფოლკლორულ სიუჟეტებს¹. „განთქმულმა მწერალმა ლევტოლსტოიმ, -- წერს კოგებაშვილი, -- შექმნა მთელი სერია საბავშვო მოთხრობებისა, რომელნიც აგებულნი არიან რუსულს ანდაზებზე; მსგავსად ამისა, ჩვენც ქართულ სახალხო ანდაზებზე დავსწერეთ თორმეტიოდე მოთხრობა და მოვაქციეთ დედა-ენაში“ (ტ. II, 492). ყველა ეს მოთხრობა იაკობს დამუშავებული აქვს სრულიად ორიგინალური ფაბულის ფონზე, ახალი კომპოზიციითა და მაღალი მხატვრული ღირებულებით.

¹ სხვათა შორის, სიუჟეტი იაკობის მოთხრობისა „იავნანამ რაჰმნა“ გამოყენებული იყო მაინ რიდიის მიერ („Scalp Hunters“).

ნახევარი საუკუნის განმავლობაში დაუღალავად ემსახურებოდა იაკობ გოგებაშვილი ქართველი ხალხის ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა და ასალგაზრდობის აწავლა-განათლების თეორიულ და პრაქტიკულ ამოცანებს.

იაკობ გოგებაშვილი როგორც პედაგოგიური მეცნიერების გამოჩენილი წარმომადგენელი, უმთავრესად დიდაქტიკის დარგში ეწეოდა განსაკუთრებით ნაყოფიერ თეორიულ და პრაქტიკულ მოღვაწეობას და ამ მხრივ კიდევ დაიმკვიდრა საპატიო ადგილი პედაგოგიური მეცნიერების სახელოვან მოღვაწეთა შორის.

ქართული მხატვრული ლიტერატურისა და პედაგოგიკის ისტორიაში იაკობ სიმონის ძე გოგებაშვილი იყო პირველი ქართველი საბავშვო მწერალი; თავისი ლიტერატურული შემოქმედების აღმზრდელობითი იდეებით, თემატიკითა და მხატვრული ფორმით მან პირველად შექმნა ჩვენში საბავშვო მწერლობა, როგორც საერთო ლიტერატურის გარკვეული დარგი. მართალი იყო ქართული წიგნის დიდი მოამაგე ზაქარია ჭიჭინაძე, რომელიც ეხებოდა რა იაკობ გოგებაშვილის დამსახურებას საყმაწვილო მწერლობის დარგში, ამართლიანად წერდა: „მე თამამად შემძლია ესთქვა, რომ ამ მხრივ გოგებაშვილი პირველ საყმაწვილო მწერლად უნდა ჩაითვალოს ჩვენში“¹.

ეს იმას როდი ნიშნავს, თითქმის იაკობ გოგებაშვილამდე ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში ბავშვთათვის არაფერი იწერებოდა. არა, ჩვენ აქ მხედველობაში გვაქვს საბავშვო მწერლობა, როგორც სპეციალური ლიტერატურული დარგი, რომელმაც იაკობ გოგებაშვილით დაიწყო არსებობა და თავისი განვითარების მაღალ მწვერვალს მიაღწია ჩვენი ლიტე-

¹ ზ. ჭიჭინაძე — „იაკობ გოგებაშვილი“. 46, 1900.

რატურის კლასიკოსის, საბავშვო პოეზიის დიდი წარმომადგენლის შიო მღვიმელის სახით.

მოწინავე მხატვრულ ლიტერატურას ყოველთვის ჰქონდა დიდი აღმზრდელობითი მნიშვნელობა. ჩვენი კლასიკური მწერლობა ყოველთვის წარმოადგენდა ხალხის მსოფლმხედველობისა და მორალის გარკვეული გზით ფორმირების მახვილ და, ამავე დროს, მასობრივ იარაღს. ყველასათვის ცნობილია რევოლუციური მხატვრული ლიტერატურის როლი მუშათა კლასის პოლიტიკური გათვითცნობიერების საქმეში XIX საუკუნის მეორე ნახევრისა და XX საუკუნის მანძილზე. ოქტომბრის დიდი სოციალისტური რევოლუციის შემდეგ უფრო მეტად გაიზარდა, უფრო მკაფიოდ გაიკვია და განისაზღვრა ჩვენი მხატვრული ლიტერატურის აღმზრდელობითი დანიშნულება.

თავის მოხსენებაში ლენინგრადის ჟურნალების „ზვეზდასა“ და „ლენინგრადის“ შესახებ ა. ა. ჟდანოვმა აღნიშნა მხატვრული ლიტერატურის უდიდესი საზოგადოებრივ-გარდამქმნელი მნიშვნელობა და მისი როლი ხალხის მორალურ-პოლიტიკური ერთიანობისა და აღზრდის საქმეში. ამომწურავი სიცხადით არის გარკვეული საბჭოთა ლიტერატურის ეს ამოცანა. საჯ. კ. პ. (ბ) ც. კ. 1946 წლის აგვისტოს დადგენილებაში იმავე ჟურნალების შესახებ: „საბჭოთა ლიტერატურის ამოცანა იმაში მდგომარეობს, რომ დაეხმაროს სახელმწიფოს ახალგაზრდობის სწორად აღზრდაში, უპასუხო! ახალგაზრდობის საჭიროებას, აღზარდოს მხნე, თავის საქმეში დარწმუნებული ახალი თაობა, რომელსაც არ ეშინია დაბრკოლებებისა და მზად არის ვადალახოს ყოველგვარი დაბრკოლება“.

საქმარისია მხატვრული ლიტერატურის ამგვარი დანიშნულების თვალსაზრისით შევაფასოთ ჩვენ იაკობ გოგებაშვილის შემოქმედება, რომ ადვილად წარმოვიდგინოთ მისი სიახლოვე ჩვენს თანამედროვეობასთან, საბჭოთა ახალთაობის აღზრდა-განათლების ამოცანებთან.

ამხანაგ ს ტ ა ლ ი ნ ს მწერალი შიაჩნია ადამიანის სულის ისტინრად. ეს დიდებული სახელი ორგზის დაიმსახურა იაკობ გოგებაშვილმა როგორც პედაგოგმა და მწერალმა. ის აყალიბებდა ბავშვის სულს მეცნიერული ცოდნით, ამდიდრებდა მას მხატვრული აზროვნებით. ის ზრდიდა ბავშვს წამდვილი ადამიანის სულისკვეთებით.

იაკობ გოგებაშვილი უღვივებდა ჩვენს ახალგაზრდობას სწავლა-განათლების ინტერესს, სამშობლო ენისა და ლიტერატურის, საქართველოს ისტორიისა და გეოგრაფიის უანგარო სიყვარულს, მშრომელი ზალხისა და მისი იდეალები-ათვის თავდადებას, მაღალ ზნეობრივ პრინციპებსა და ადამიანის ღირსებათა პატივისცემას.

ფართო და მრავალმხრივია საზოგადოებრივი მოღვაწეობა იაკობ გოგებაშვილისა; მაგრამ მისი შრომა ახალგაზრდობის სწავლა-განათლებისათვის განსაკუთრებით დიდი და გახუზომელია. „დედა-ენა“, „ბუნების კარი“ და „რუსკოე სლოვო“. მარტო ეს სამი წიგნი მოსავს მის სახელს უკნობი შარავანდედით. მათში მოჩანს მისი პედაგოგიური აზროვნების მაღალი მწვერვალი.

იაკობ გოგებაშვილი სარკეა საქართველოს მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის სახალხო განათლების მდგომარეობისა; მასში მკაფიოდ არის ასახული ჩვენი ზალხის შეუწელებელი ბრძოლა მეფის ობსკურანტულ-კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ. ბრძოლა აღზრდის მეცნიერული სისტემისათვის, ახალი სკოლისა და ღირსეული მასწავლებლისათვის.

შეუხელებელი ენერგიით იბრძოდა იაკობი დედა-ენის უფლების აღდგენისა და მისი სიწმინდისათვის. ბრძოლა ქართული ენისათვის მას მიაჩნდა ბრძოლად ქართველი ერის არსებობისათვის და ყოველთვის პოლიტიკური სიმახვილით აწარმოებდა მას. დედა-ენაზე სწავლების აუცილებლობის მტკიცება და მისი პრაქტიკული განხორციელება წარმოადგენდა ჩვენი სახელოვანი პედაგოგისა და მწერლის უმთავრეს ამოცანას.

გოგებაშვილი დიდი ჰუმანისტია. ადამიანის პატივისცემა, პიროვნების ღირსებათა დაცვა და მისადმი გულისხმიერი დამოკიდებულობა იაკობის მეტად ლაშაზი. კეთილშობილი თვისებაა. მაგრამ უფრო ძლიერია მისი სიყვარული ბავშვის პიროვნებისადმი, მისი გატაცება პატარა მოქალაქეთა ცხოვრებით, მოზარდი თაობა წარმოადგენს იაკობის საარსებო პირობას. მისი საზოგადოებრივი დანიშნულების მთავარ მიზანს.

განუზომლად უყვარდა იაკობს თავისი ხალხი, სამშობლოს მგზნებარე სიყვარული ღვიოდა მის გულში, როგორც მუდამ მღელვარე, ცხოველმყოფელი ძალა. მისი პატრიოტობა სამშობლოს ერთგულებისა და მისთვის თავდადების ბრწყინვალე მაგალითია.

გოგებაშვილმა ბევრი გააკეთა იმისათვის, რომ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ჩვენს ხალხს გამოეჩინა გმირული სიმტკიცე და შეუპოვრობა თავისი კულტურის აღდგენისა და განვითარებისათვის ბრძოლაში და მრავალი სახელოვანი ფურცელი ჩაეწერა თავის საოცარ ისტორიაში.

იაკობ გოგებაშვილი ილია ჭავჭავაძის სტილის მოღვაწეა. ის იყო ისეთივე შეუღრეკელი მებრძოლი ხალხის თავისუფლებისათვის, ისეთივე შეუთრიგებელი მტერთან და ორგულთან, როგორც ილია, ისეთივე პირდაპირი და მოურიდებელი, ისეთივე დინჯი. მართალი და პატიოსანი, როგორც ილია, ისევე სასტიკად სძულდა იგი მეფის ბიუროკრატებს, და ისე მხურვალედ უყვარდა იგი ხალხს, როგორც ილია.

იაკობ გოგებაშვილის დიდი ღვაწლი ქართული კულტურის ისტორიაში, კერძოდ, სახალხო განათლების დარგში, არ იყო შესწავლილი ჯეროვანი სისრულით და მეცნიერული სიღრმით. ჯერ კიდევ 1900 წელს ზაქარია ქიქინაძე წერდა: „როცა დრო მოვა და მეცხრამეტე საუკუნის ქართველთა სწავლის ისტორია დაიწერება, იქ, ე. ვოგებაშვილი განმარტოებულს, საპატიო ადგილს დაიკავებს. იგი დაამშვენებს მთელი მეცხრამეტე საუკუნის ქართველთა განვითარების, აღორძინების ისტორიას. ყოველივე ჩვენი ნათქვამი დამტკიცდება მაშინ, როცა ვინმე ამ პირის მოღვაწეობის ისტორიას დაწვრილებით შეისწავლის“.

მოვიდა ეს დროც. საქართველოს სოციალისტური კულტურის შემდგომი განვითარება მოითხოვს კლასიკური მემკვიდრეობის შესწავლას, ყოველი მისი პროგრესული ელემენტის გამოყენებას. უკვე იწერება სწავლა-განათლების ისტორია საქართველოში. დაწვრილებით ვსწავლობთ იაკობ გოგებაშვილის საზოგადოებრივ მოღვაწეობასაც და ზუსტად გამართლდა ზაქარიას ნათქვამი: იაკობ გოგებაშვილს განსაკუთრებით საპატიო ადგილი უჭირავს ქართული პედაგოგიკისა და ლიტერატურის ისტორიაში, იგი ამშვენებს მეცხრამეტე საუკუნის ქართული კულტურის განვითარებას.

ს ა რ ო ე ზ ი

	83.
ავტორისაგან	3
I. ცხოვრება და მოღვაწეობა	5
I. მსოფლმხედველობა	28
II. პედაგოგიკური მოძღვრება	50
1. აღზრდა-განათლების მიზნები	50
2. აღზრდა-განათლების შინაარსი	
(გონებრივი აღზრდა: მეცნიერული ცოდნა, რეალური და კლასიკური განათლება, თეორია და პრაქტიკა, ზოგადი და სპეციალური განათლება; ზნეობრივი აღზრდა: ზნეობრივი აღზრდის მიზანი, ჭეშმანიზმი, პატრიოტიზმი, ინტერნაციონალიზმი და სხვა ზნეობრივი თვისებები)	54
3. ხალხურობის პრინციპი და დედაენა	82
4. დიდაქტიკა	
(სწავლების თეორიის გაპირობება აღზრდა-განათლების მიზნებითა და შინაარსით, სწავლების ძირითადი პირობა და საშუალებანი: შეგნებულობა, თვალსაჩინოება, თანმიმდევრობა; სწავლების წესები; სწავლების მეთოდები, სახელმძღვანელოები; სახელმძღვანელოების შედგენის პრინციპები, „დედა ენა“, „ბუნების კარი“, „რუსკოე სლოვო“)	95

5. სკოლა და მასწავლებელი	168
------------------------------------	-----

IV. მხატვრული შემოქმედება

1. საბავშვო ლიტერატურის ამოცანები	188
2. თემატიკა	205
3. ბუნება	209
4. საზოგადოებრივი ყოფა-ცხოვრება	215
5. მორალი და ფსიქოლოგია	224
6. მხატვრული სტილი	236
7. ლიტერატურული მასალა	241
8. ბავშვის სულის ინჟინერი	244

ოედაქტორი — მ. ბურჟულაძე, მხატვარი — მ. ქუთათელაძე,
ტექრედაქტორი — ქ. დემუროვა, კორექტორი — ლ: ფოფხაძე.
გამომშვეები — ხ. კვაჭაძე

გადაეცა წარმოებას 2/VII 1952 წ. ნელმოწერილია დასაბეკდად 13/XI
1952 წ. ნაბეკდ ფორმათა რაოდენობა 15,5. სააღრიცხეო ფორმათა რაო-
დენობა 12,1. ანაწყობის ზომა $5\frac{1}{2} \times 8\frac{1}{8}$, ქალაღდის ზომა 54×84 .
შეკვ. № 330. ტირაჟი 8.000. შე 16034.

სტაღინის სახ. თბ. სახეღმნ. უნივერსიტეტის გამომც. სტ.-ღითოგრ., უნივერსიტეტის ქ.. 1.

Г. Т а в з и ш в и л и
ЯКОВ ГОГЕБАШВИЛИ

монография
(на грузинском языке)

Министерство просвещения ГССР
Детюниздат — Тбилиси

1 9 5 3